زۇلپىقار بارات ئۆزباش

جەمئىيەتشۇناسلارنىمەدەيدۇ



شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 978-7-228-14598-0

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

زۇلپىقار بارات ئۆزباش

دېموكراتىيە ئاساسلار ئۇقۇمى

زۇلپىقار بارات ئۆزباش

جەمئىيەتشۇناسلار نېمە دەيدۇ

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

社会学家怎么说：维吾尔文/祖丽菲克尔·巴拉提著. — 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2011.10 （2015.5 重印）
ISBN 978-7-228-14598-0

Ⅰ.①社… Ⅱ.①祖… Ⅲ.①社会学－通俗读物－维吾尔语（中国小数民族语言） Ⅳ.①C91-49

中国版本图书馆CIP数据核字（2011）第204198号

责任编辑	阿合买提·木明·塔里米
责任校对	亚森·扎依莫夫
封面设计	买买提·努比提
出版发行	新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
电　　话	(0991)2827472
邮政编码	830001
印　　刷	乌鲁木齐志昇四友印务有限责任公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230毫米　1/32
印　　张	9.5
版　　次	2011年10月第1版
印　　次	2015年5月第2次印刷
印　　数	3001－6000
定　　价	23.00元

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
بىرىنچى باب جەمئىيەتشۇناسلىقنى ئۆگىنىش نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ 1
جەمئىيەتشۇناسلىق بىزگە قانداق ياردەم بېرىدۇ؟ 3
جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ بارلىققا كېلىش جەريانى 5
جەمئىيەتشۇناسلىق پېشىۋالىرى ۋە نەزەرىيە سىستېمىلىرى 8

ئىككىنچى باب كارل ماركس (1818 ــ 1883) ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى: بازىس ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلما 16
نېمە ئۈچۈن كارل ماركس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 16
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 17
ياتلىشىش 18
تارىخ، ئۆزگىرىش ۋە تارىخىي تەرەققىيات 20
ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي قاتلام 22
سىياسىي ئىقتىساد، ئۈستقۇرۇلما ۋە بازىس 22
سىنىپىي ئاڭ ۋە سىياسىي ھەرىكەت 23
ماركسنىڭ ۋارىسى: ئانتونىئو گىرەمشى 24
ماركسنىڭ ۋارىسى: لۇئىس ئالسۇسىر 26

ئۇچىنچى باب ماكس ۋېبىر (1864 ــ 1920): ھەربىكەت ۋە ئەقلىيلىشىش 29
نېمە ئۈچۈن ماكس ۋېبىر ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 29
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 30
جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودى 31
ئەقلىيلىشىش ۋە ھەربىكەت 32
نوپۇز ۋە ھوقۇق 33
ماكس ۋېبىرنىڭ كارل ماركس بىلەن بولغان دىيالوگى 35
دۆلەت ھەققىدە 36
ئىدىيە تېپى 36

تۆتىنچى باب ئېمىل دۈركىم (1858 ــ 1917) ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى: ئىجتىمائىي بىلىم 40
نېمە ئۈچۈن ئېمىل دۈركىم ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 40
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 41
جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتى 43
كوللېكتىپ ۋىجدان 46
ئۇيۇشۇشچانلىق 46
تاپتىن چىقىش 48
ئۆلۈۋېلىش 48

بەشىنچى باب گېئورگ زىممېل (1858 ــ 1918): شەھەر، پۇل، مودا 52
نېمە ئۈچۈن گېئورگ زىممېل ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 52

هایاتی ۋە ئىجادىيىتى 53
پۇل، شەھەر هایاتی، مودا 53

ئالتىنچى باب جورج خېربېرت مىد (1863 ــ 1931): قەلب، ئۆزلۈك ۋە جەمئىيەت 58
نېمە ئۈچۈن جورج خېربېرت مىدنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟ 58
هایاتی ۋە ئىجادىيىتى 60
ئىلهام مەنبەسى: ۋىليام جامېس، جون دېۋېي، چارلىز كولى 61
ئۆزلۈك ۋە ئۆزلۈكنىڭ مەنبەسى 65
«ئۆزمەن» ۋە «ئىجتىمائىي مەن» 68
قەلب، ئۆزلۈك ۋە جەمئىيەت 71
سىمۋول، رېئاللىق ۋە تارىخ 72
بەلگە ۋە سىمۋول 74
قىياپەت 75
روهىي تەرتىپ 76
تەرەققىيات 79
دىيالېكتىكىلىق پىكىر ۋە مىدنىڭ ئانالىزى 80

يەتتىنچى باب كارل مەنخېيىم (1893 ــ 1947): بىلىم ۋە جەمئىيەت 85
نېمە ئۈچۈن كارل مەنخېيىم ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟ 85
هایاتی ۋە ئىجادىيىتى 92
ئىدىيولوگىيە ۋە ئوتۇپىيە 95
شېرىن چۈشتىن ئويغىنىش 101
كەلگۈسىدىن ئۈمىد 103
بىلىم ۋە دەۋر 104

سىياسىي ۋە بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى 105
ئىلىم ئىگىلىرى 106
جەمئىيەتنى قايتىدىن قۇرۇش 107

سەككىزىنچى باب ئالفرىد شۇتس (1899 ــ 1959): رېئال هايات ۋە هادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى 116
نېمە ئۈچۈن ئالفرىد شۇتسنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 116
هاياتى ۋە ئىجادىيىتى 120
شۇتسنىڭ ئىلهام مەنبەسى: ئېدمۇند خۇسسېرلنىڭ ئىدىيەسى 121
ئىجتىمائىي پەن ۋە ئىجتىمائىي هايات 124
هايات دۇنياسى 127
ئىجتىمائىي رېتسېپ 129
گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلار 130
تونۇشنىڭ ئىندىۋىدۇئال تەركىبلىرى 132
ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ رېئاللىق كارتىنىلىرى 133
ئاڭ، مەنە ۋە مۇددىئا 137

توققۇزىنچى باب تالكوت پارسونس (1902 ــ 1979): ئىجتىمائىي هەرىكەت، ئىجتىمائىي سىستېما ۋە قىممەت قاراش 145
نېمە ئۈچۈن تالكوت پارسونس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 145
هاياتى ۋە ئىجادىيىتى 146
ئىجتىمائىي هەرىكەت، ئىجتىمائىي مىزان ۋە قىممەت قارىشى 147
سىستېما نەزەرىيەسى 150

تالكوت پارسونسنىڭ ژارسلىرى: روبېرت مېرتون ۋە نىكلاس لۇخمان 152

ئونىنچى باب فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى ۋە تەنقىدچىلىك نەزەرىيەسى 157

نېمە ئۈچۈن فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ تەنقىدچىلىك نەزەرىيەسى بىلەن تونۇشمىز؟ 157

ھايات پائالىيەتلىرى ۋە قاراشلىرى 158

مەدەنىيەت، خاراكتېر، جەمئىيەت ۋە ئاقارتىش 165

ئون بىرىنچى باب يۈرگېن خابېرماس (1929 ــ): دىيالوگلىششىڭ ئىنقلابى 174

نېمە ئۈچۈن يۈرگېن خابېرماسنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟ 174

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 176

يۈرگېن خابېرماس نەزەرىيەلىرىدىكى يېتەكچى ئىدىيە 177

ئالاقىدىكى ھەرىكەت نەزەرىيەسى 180

ئىدراك ۋە ئەقلىيلىشىش 184

خابېرماسنىڭ تەجرىبىچىلىك مېتودىنى تەنقىد قىلىشى 185

ئاۋام مۇنبىرى 187

ئون ئىككىنچى باب س. رايت مىللس (1916 ــ 1962)نىڭ تەنقىدچىلىك ئىدىيەلىرى 190

نېمە ئۈچۈن س. رايت مىللس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟ 190

ھاياتى ۋەئىجادىيىتى 191

جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر 192
ئىلمىي ئەمگەكنىڭ يېتەكچى پىرىنسىپلىرى 194
ئاق ياقىلىقلار ۋە ياتلىشىش 196
ھوقۇق سەرخىللىرى 198

ئون ئۈچىنچى باب ئېرۇنىڭ گوفمان (1922 ــ 1982): ئۆزلۈك ۋە ھايات 201
نېمىشقا ئېرۇنىڭ گوفمان ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟
..... 201
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 202
قالپاق نەزەرىيەسى 203
ئۆزلۈك ئىپادىسى ۋە كومېدىيەلىك ھايات 206
رامكا ئانالىزى 209
ئۆزلۈك، چىراي ئىپادىسى ۋە تەسىرات باشقۇرۇش 211

ئون تۆتىنچى باب مىچېل فۇكاۋ (1926 ــ): بىلىم ئارخېئولوگىيەسى ۋە ئىدىيە سىستېمىسى تارىخى 214
نېمە ئۈچۈن مىچېل فۇكاۋ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟
..... 214
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 215
بىلىم، ئېيتىم ۋە ھوقۇق 217

ئون بەشىنچى باب پېتېر بېرگېر (1929 ــ): رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى 226
نېمە ئۈچۈن پېتېر بېرگېرنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 226
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 227
رېئاللىقنىڭ دىيالېكتىكىلىق جەريانلىرى 228

جەمئىيەتتە ئادەملەر قانداق كونترول قىلىندۇ؟ 232
چۈشەكتىن قۇتۇلۇش 235
جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە ئادەم بولۇش تىرىشچانلىقى ... 237

ئون ئالتىنچى باب پىئېر بوردىئو (1930 ــ 2004) ۋە ئۇنىڭ مەدەنىيەت ھەققىدىكى قۇرۇلمىچىلىق ئانالىزى 241
نېمە ئۈچۈن پىئېر بوردىئو ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 241
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 242
قايتىدىن يارىتىش ۋە خۇلق 245
پىئېر بوردىئونىڭ قۇرۇلمىچىلىق پىكىر يولىنى تەنقىد قىلىشى 248

ئون يەتتىنچى باب ئانتونى گىددىنىس (1938 ــ):
قۇرۇلمىلىشىش ۋە تۈرتكە كۈچ 251
نېمە ئۈچۈن ئانتونى گىددىنىس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 251
ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى 252
ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە قۇرۇلمىلىشىش نەزەريىسى ... 253
زامانىۋىلىق ۋە قايتىدىن ئويلىنىش 255

ئون سەككىزىنچى باب كېيىنكى مودېرنىزم نەزەريىسى 257
نېمە ئۈچۈن كېيىنكى مودېرنىزم نەزەريىلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟ 257
كېيىنكى مودېرنىزم نەزەريىسى ساھەسىدىكى مۇھىم مۇتەپەككۇرلار: دېررىدا ۋە لېئوتارد 259

ئون توققۇزىنچى باب ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى 263

نېمە ئۈچۈن ئەقلىي تاللاش نەزەرىيەسى بىلەن تونۇشمىز؟
263 .....
ئەقلىي تاللاش نەزەرىيەسىدىكى ئاساسلىق نۇقتىئىنەزەرلەر
265 .....

يىگىرمىنچى باب توقۇنۇش نەزەرىيەسى 272
نېمە ئۈچۈن توقۇنۇش نەزەرىيەسى بىلەن تونۇشمىز؟
272 .....
توقۇنۇش نەزەرىيەسىنىڭ تەرەققىيات يولى ۋە ئاساسلىق
ئىدىيەلىرى 273

يىگىرمە بىرىنچى باب 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 21 ـ ئەسىرنىڭ
باشلىرىدىكى مۇھىم مۇتەپەككۇرلار 279
مەنيۇل كاسىتىلس: تور دەۋرىنىڭ باش كۆتۈرۈشى 279
ئۇلرىچ بېك: زامانىۋىلىشىش مۇساپىسى داۋامىدىكى
خېيىم ـ خەتەرلەر 282
ژان بوردىلئارد: نۇسخىلانغان رېئاللىق، ئاممىۋى
تارقىتىش ۋاستىلىرى 284
ئېدۋارد سەيىد: شەرقشۇناسلىق، غەرب ۋە باشقىلار 285

كىرىش سۆز

ئىجتىمائىي پەن ساھەمىزدە جەمئىيەتشۇناسلىق خۇددى پەلسەپە، پسىخولوگىيە، ئىقتىسادشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىق، سىياسىيشۇناسلىق، ئېستېتىكا قاتارلىق ئىلىملەرگە ئوخشاشلا ئېچىلمىغان بوز بۇلۇك. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان جەمئىيەتشۇناسلىققا قىزىقىدىغان ۋە بۇ ساھەدە ئىزدىنىدىغانلار ئاۋۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بۇ پەنىنىڭ ماھىيىتى، بارلىققا كېلىش ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە ھازىرقى يۈزلىنىشى ھەققىدە سىستېمىلىقراق بىلىم بېرىدىغان ماتېرىياللار بىزدە يوق دېيەرلىك بولۇپ كەلدى. بۇ كىتاب ئەنە شۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇش مەقسىتىدە يېزىلدى. بۇنى جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەسى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق تارىخى ھەققىدىكى مۇپەسسەل كىتاب دېيەلمەيمەن. ئەمما، جەمئىيەتشۇناسلىقا ۋە نەزەرىيەۋى تەپەككۇر يېتىلدۇرۇشكە قىزىقىدىغان ئوقۇرمەنلەر بۇ كىتابنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن بۇ پەنىنىڭ ئالاھىدىلىكى، نەزەرىيە سىستېمىلىرى ۋە بۇ پەندىكى مۇھىم نەزەرىيەچىلەر بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە تونۇشۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ.

ئاددىي ئېيتقاندا، جەمئىيەتشۇناسلىق ــ ئۆزىمىزنى، ياشاۋاتقان رېئاللىقىمىزنى ۋە بىزنى قوينىغا ئېلىپ تۇرغان جەمئىيەتنى توغرا تونۇشىمىزغا ياردەم بېرىدىغان پەن بولۇپ، 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پەلسەپىدىن شاخ ئايرىپ چىققان. پەلسەپە ئۆزىمىز ياشاۋاتقان دۇنيانىڭ ماھىيىتى ۋە مەۋجۇتلۇقىمىز ھەققىدە بىزنى تەپەككۇرغا ئۈندىسە، جەمئىيەتشۇناسلىق ئىجتىمائىي سىستېملار بىلەن

ئىنسان ھەربىر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرىدۇ. جەمئىيەتشۇناسلار ئەمەلىي پاكىتلارنى مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق نەزەرىيەۋى قاراشلارنى ئوتتۇرىغا تاشلايدۇ. ماھىيەت نۇقتىسىدىن ئالغاندا، بۇ پەن بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ شۇ ئىجتىمائىي شارائىتتا قانداق ياشاۋاتقانلىقىنى چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرىدۇ. شېئىر، رومان، پوۋېست، نەسرىلەرنى ئوقۇپ جاھاننىڭ تېپىشماقلىرىغا جاۋاب تاپالمايي گاڭگىراپ قالغان ۋاقتىمىزدا، جەمئىيەتشۇناسلىق بىزنى ساقلاپ تۇرغان بولىدۇ.

دۇنيا مىقياسىدىن ئالغاندىمۇ، جەمئىيەتشۇناسلىق ياش بىر پەن. جەمئىيەتشۇناسلىق ئاتالغۇسى تۇنجى بولۇپ 19 ـ ئەسىردە فرانسىيە جەمئىيەتشۇناسى ئاۋگۇست كومت (1798 ـــ1857) تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەم بارا ـ بارا پەلسەپىدىن شاخ ئايرىپ چىققان. جۈڭگۇدا يەن فۇ، گې شۇبۇ قاتارلىق مۇتەپپەككۇرلارنىڭ تەسىرىدە 1914 ـ يىلى شاڭخەيدىكى لۇجياڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا جەمئىيەتشۇناسلىق فاكۇلتېتى تەسىس قىلىنغان. ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە مەشھۇر جەمئىيەتشۇناس فەن گۇاڭدەننىڭ يېتەكلىشىدە فېي شياۋتۇڭ قاتارلىق جەمئىيەتشۇناسلار يېتىشىپ چىققان. 1980 ـ يىللارنىڭ بېشىدىن باشلاپ جەمئىيەتشۇناسلار بۇگۈنكى زامان جۈڭگۇ جەمئىيىتىنىڭ لايىھەلىنىشىگە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى. مەسىلەن، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جەمئىيەتشۇناسلىق فاكۇلتېتىنىڭ سابىق پىروفېسسورى فېي شياۋتوڭ «پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتى» قاتارلىق ئىجتىمائىي تۈزۈملەرنىڭ بارلىققا كېلىشىگە تەسىر كۆرسەتتى.

تەرەققىيات جەريانىدىن ئالغاندا، جەمئىيەتشۇناسلىق 19 ـ، 20 ـ ئەسىرلەردە ئاساسلىقى فرانسىيە، ئەنگلىيە، گېرمانىيە، ئىتالىيە قاتارلىق ياۋروپا ئەللىرىدە ۋە ئامېرىكىدا راۋاجلانغان. بۇ ھال پىكىر قىلىش قابىلىيىتىمىزنى ئۆستۈرۈش،

مەسىلىلەرنى نەزەرىيەۋى يۈكسەكلىك نۇقتىدىسىدىن تۇنۇش ئىقتىدارىمىزنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ياۋروپانىڭ ۋە ئامېرىكىنىڭ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە بارلىقىقا كەلگەن جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتى ھەققىدىكى ئىلمىي بىلىش تارىخىنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ . بۇ ھەرگىزمۇ غەربكە چوقۇنغانلىق ئەمەس ، بەلكى پىكرىي قۇۋۋەتنى ئۆستۈرۈش يولىدا ئالغا كەتكەنلەرنىڭ تەجرىبىلىرىدىن ئۆرنەك ئالىدىغان بىر جەريان. بۇنىڭدا، ئاۋۋال مۇشۇ پەندە بارلىقىقا كەلگەن ئىلمىي بايقاشلارنى ئۆگىنىشىمىز، ئاندىن ئۆزىمىزگە خاس بىر يولدا ئىزدىنىشىمىز لازىم.

ئەلۋەتتە، خەلقىمىزدە تەجرىبىدىن ئۆتكەن يەرلىك بىلىم خېلى بار ، ئۇ بىلىملەر خەلقىمىزنىڭ ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردىكى ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ مەھسۇلى بولغاچقا ئىنتايىن قىممەتلىك، ئەمما زامانىۋى دۇنيانىڭ تېپىشماقلىرىنى چۈشىنىشىمىزدە بۇ بىلىملەر يەنىلا ئاجىز كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەنئەت ۋە ئەدەبىياتنىڭ مىللىيلىك خۇسۇسىيىتى كۈچلۈك بولسىمۇ، جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ مىللەت، چېگرا ئايرىمايدىغان تەرەپلىرى جىق. بىز يەر شارىلىشىش، زامانىۋىلىشىش، شەھەرلىشىش، تورلىشىشنىڭ بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا تەسىر كۆرسىتىدىغان جەريانلىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، مەۋجۇتلۇقىمىز ئۈچۈن ئىستراتېگىيە بەلگىلەشتە، مۇقەررەرکى، جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى ئىلمىي بايقاشلارغا موھتاج بولىمىز.

2009 ـ يىلى 12 ـ ئاي، ھونولۇلۇ

بىرىنچى باب

جەمئىيەتشۇناسلىقنى ئۆگىنىش نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟

جەمئىيەتشۇناسلىق ــ ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە ئىجتىمائىي ئالاقىنى ھەم ئۇلارنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان ئامىللارنى ئىلمىي يۇسۇندا تەتقىق قىلىدىغان پەن. جەمئىيەتشۇناسلىق ئىلمىگە تەبىر بېرىشكە توغرا كەلگەندە، مۇنداق تۆت نۇقتا ھەققىدە ئويلىنىشقا توغرا كېلىدۇ:

بىرىنچى، جەمئىيەتشۇناسلىق ــ بىر پەن. يەنى، جەمئىيەتشۇناسلىقتا سىستېمىلىق كۆزىتىش، تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن دەلىل ـ ئىسپاتلار ئاساسىدا مۇئەييەن بىر سوئالغا لوگىكىلىق يوسۇندا جاۋاب ئىزدىلىدۇ. جەمئىيەتشۇناسلار ئىلمىي تەتقىقات داۋامىدا ئەمەلىي پاكىتلارنى توپلاش ئۈچۈن سوغۇققانلىق بىلەن ئوبيېكتىپ يوسۇندا ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ، ھېسسىياتقا بېرىلمەيدۇ. ئەرزىگۈدەك سوئالنى تېپىش ــ جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى ئەڭ مۇھىم بىر قەدەم. ئاندىن تەتقىقاتچى باشقا جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ بۇ سوئالغا قانداق جاۋاب بەرگەنلىكى ھەققىدە ئىزدىنىشى ۋە شۇ ئاساستا ئۆزىنىڭ قاراشلىرىنى ئەمەلىي دەلىل ـ ئىسپاتلارنىڭ ياردىمىدە ئوتتۇرىغا قويۇشى كېرەك.

ئىككىنچى، جەمئىيەتشۇناسلىق ــ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىغا كۆڭۈل بۆلىدۇ. بىز ئادەم بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن كەڭ بىر

ئىجتىمائىي سىستېمىنىڭ — مۇئەييەن بىر ئائىلىنىڭ، مۇئەييەن بىر دۆلەتنىڭ ئەڑاسىمىز. ئاشۇ ئىجتىمائىي سىستېمىلار نىسپىي ھالدا بىزنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتىمىزنى بەلگىلەيدۇ ۋە ھاياتىمىزنى مۇئەييەن بىر تەرتىپكە سالىدۇ. ئادەملەرنى ئوراپ تۇرغان جەمئىيەت ئۇلار تۇغۇلۇشتىن بۇرۇنلا مەۋجۇت بولىدۇ. جەمئىيەتشۇناسلار بىر جەمئىيەتنى تۇتۇپ تۇرغان ئىجتىمائىي قۇرۇلمىلارنىڭ قانداق بارلىققا كەلگەنلىكى، قانداق ئۆزگەرگەنلىكى ۋە كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا قانداق تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىغا جاۋاب تېپىشقا تىرىشىدۇ.

ئۇچىنچى، جەمئىيەتشۇناسلىق — ئىجتىمائىي ئالاقىگە كۆڭۈل بۆلىدۇ. سىز مەلۇم بىر خىل ئۇسۇلدا بىرەر ئادەم بىلەن ئالاقە قىلسىڭىز، قارشى تەرەپمۇ مۇئەييەن بىر ئۇسۇلدا سىزگە ئىنكاس قايتۇرىدۇ. ئاشۇ ھەرىكەتلەر ۋە ئىنكاسلار ئىجتىمائىي ئالاقىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئىجتىمائىي ھاياتتا ئىختىيارىي، ئادەتتىكىچە ئالاقىلەرمۇ، رەسمىي، نورمال ئالاقىلەرمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، ئىككى ئادەمنىڭ يول ئۇستىدە ئۇچرىشىپ پاراڭلىشىشى بىلەن ئىككى دۆلەت زۇڭتۇڭىنىڭ مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا سوئاللارغا جاۋاب بېرىشى ئوخشاشلا بىر ئىجتىمائىي ئالاقە شەكلى بولۇپ، مۇئەييەن بىر جەمئىيەتنىڭ كىچىككىنە كارتىنىسىنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ. جەمئىيەتشۇناسلار ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ ماھىيىتىنى ۋە يۇرۇشۇش ئۇسۇللىرىنى چۈشىنىشكە ئېرىشىدۇ. بۇ يەردە شۇنى قوشۇپ قويۇش كېرەككى، بىر ئادەم ئۆزى يالغۇز مەلۇم بىر جايدا ھەرىكەت قىلسا، ئۇ ئىجتىمائىي ھەرىكەت ھېسابلانمايدۇ. ئىجتىمائىي ھەرىكەت بولۇش ئۈچۈن ئادەملەر باشقىلار بىلەن ئالاقە قىلغان بولۇشى كېرەك.

تۆتىنچى، جەمئىيەتشۇناسلىق — ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشكە كۆڭۈل بۆلىدۇ. تار مەنىدىن جەمئىيەتشۇناسلار ئۆزگىرىشنى تەتقىق قىلىدۇ، دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇ. ئىجتىمائىي ھايات

مۇئەييەن بىر ئەندىزە، مۇئەييەن بىر قۇرۇلما ئىچىدە داۋام ئەتسىمۇ، هامان ئۆزگىرىش هالىتىدە بولىدۇ. هەتتا هاياتىمىز - نىڭ ئومۇمىي كارتىنىسىدا جىق ئۆزگىرىش بولمىغان تەقدىر - دىمۇ بۇگۈنىمىز تۈنۈگۈنكىدىن پەرقلىنىشى مۇمكىن.

يۇقىرىقى تۆت نۇقتا جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ماهىيىتى ۋە تەتقىقات دائىرىسى هەققىدىكى ئەڭ تىپىك ئالاهىدىلىكلەرنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ. ئەمما، شۇنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەككى، جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتى يۇقىرىدا دېيىلگەن بىرنەچچە نۇقتا بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ دائىرىسى شۇنچىلىك كەڭكى، يول ئۈستىدىكى ئىككى ئادەمنىڭ پارىڭىدىن تارتىپ يەر شارىلىشىش مۇساپىسىگىچە بولغان نۇرغۇن تېما جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ كۆزىتىش دائىرىسىدە بولىدۇ.

جەمئىيەتشۇناسلىق بىزگە قانداق ياردەم بېرىدۇ؟

بىز ئۆزىمىزنىڭ كەچۈرمىشلىرى ئاساسىدا، ئېرىشكەن تونۇشلىرىمىز ئاساسىدا دۇنيانى چۈشىنىشكە تىرىشىمىز. جەمئىيەتشۇناسلىق بىزنى نېمىشقا هازىرقى هايات شەكلىگە ئېرىشكەنلىكىمىز، قانداق بولۇپ هازىرقى كىملىككە ئىگە بولغانلىقىمىز هەققىدە ئويلىنىشقا يېتەكلەيدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىق بىزگە هازىرغىچە توغرا، نورمال، تەبىئىي بىلىنىپ كەلگەن تونۇشلارنىڭ ۋە نەرسىلەرنىڭ ئەھمىيىتىنى ئۇنداق ئەمەسلىكىنى هېس قىلدۇرىدۇ ۋە بىز هازىر كۆنگەن هايات شەكلىنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي ئامىللار ۋە جەريانلارنىڭ مەهسۇلى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. بىز جەمئىيەتشۇناسلىقنى چوڭقۇرلاپ ئۆگەنگىنىمىزده، ئۆزىمىزنىڭ ئەتراپىدىكى ئىجتىمائىي هاياتتىن دېرەك بېرىدىغان شەخسىي هاياتىمىزنىڭ يۇرۇشۇشىدىكى مۇرەككەپ سىرلارنى ۋە

مۇناسىۋەتلەرنى چۈشىنىش پۈرسىتىگە ئېرىشەلەيمىز. جەمئىيەتشۇناسلارچە ئويلىنىشنى ئۆگىنىش دېگەنلىك جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتى يېتىلدۈرۈش دېگەنلىكتۇر. جەمئىيەتشۇناسلىقنى ئۆگىنىش يالغۇز بىلىم ئېلىش جەريانىلا ئەمەس. جەمئىيەتشۇناسلار ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي ھاياتىنىڭ چۈشەكلىرىدىن ۋە بىر تەرەپلىمە تونۇشلىرىدىن خالىي بولالايدىغان ۋە مەسىلىنى كەڭرى دائىرىگە قويۇپ پىكىر قىلالايدىغان ئادەملەردۇر.

جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ زۆرۈر شەرتى بولۇپ، «جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر» دېگەن بۇ ئۇقۇم ئەڭ دەسلەپىدە ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسى س. رايت مىللىس (1916 ــ 1962) تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان. جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر دېگەنلىك كۈندىلىك ھاياتىمىز توغرىسىدا ئادەتلەنگەن، تەييار تونۇشىمىزدىن خالىي ھالدا ئويلىنىش دېگەنلىكتۇر. مەسىلەن، ئۆلۈۋۈلىشتىن ئىبارەت بىر ئىجتىمائىي ھادىسىنى مىسالغا ئالساق، بىر جەمئىيەتتە بىر ئادەم ئۆلۈۋۈالسا ئۇ بىر شەخسنىڭ مەسىلىسىدۇر. ئەمما، بىرلا ۋاقىتتا نۇرغۇن ئادەم ئۆلۈۋۈالسا ئۇ ئومۇمنىڭ مەسىلىسى بولۇپ، شۇ جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى مەسىلەردىن دېرەك بېرىدۇ. ھازىرغىچە بولغان جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىدا، ئۆلۈۋۈلىش نىسبىتىنىڭ تەرەققىي قىلغان، تۇرمۇش رىتمى تېز دۆلەتلەردە يۇقىرى، مۇسۇلمان ئەللىرىدە تۆۋەن ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى. نېمىشقا بۇنداق بولىدىغانلىقى ھەققىدە ئويلىنىش بىزدىن جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر يېتىلدۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ.

جەمئىيەتشۇناسلىقنى ئۆگىنىش بىزگە مەدەنىيەتنىڭ كۈچىنى ھەم مەدەنىيەتنىڭ ئۆزىمىز ئادەتلەنگەندەك بىرلا خىل بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ؛ بىزگە ئۆزىمىزنىڭ نۇقتىسىدىن ھالقىغان ھالدا ئوبېكتىپ، سوغۇققان پىكىر

قىلىشنى ئۆگىتىدۇ. باشقىلارنىڭ قانداق ياشايدىغانلىقى، قانداق مەدەنىيەتلىرىنىڭ بارلىقىنى چۈشەنسەك، ئۇلارنىڭ دۇچ كېلىۋاتقان مەسىلىلىرىنىمۇ ياخشى چۈشىنەلەيمىز. كۆپىنچە ھاللاردا بىزنىڭ ئادەتلەنگەن تونۇشلىرىمىز ئاساسىدا باشقىلار ھەققىدە چىقارغان ھۆكۈمىمىزگە چولتىلىق ۋە بىر تەرەپلىمىلىك ئارىلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىق بىزگە مەسىلىگە بىر كۆز بىلەن قارىماسلىقنى، ئوبيېكتىپ يوسۇندا پىكىر قىلىشنى، باشقىلارغا قارىغۇلارچە باھا بەرمەسلىكنى ئۆگىتىدۇ.

جەمئىيەتشۇناسلىق بىزگە ئۆزىمىزنى تېخىمۇ ياخشى تونۇتىدۇ، بىزنى كىملىكىمىز ھەققىدە چوڭقۇرراق چۈشەنچىلەرگە ئىگە قىلىدۇ. ئۆزىمىزنى ئوراپ تۇرغان جەمئىيەتنى ياخشىراق چۈشەنسەك، كەلگۈسىمىزگە تېخىمۇ ئوڭۇشلۇق يوسۇندا تەسىر كۆرسىتەلەيمىز. ئۆزىنى جەمئىيەتشۇناسلىق بىلىملىرى بىلەن تەربىيەلىگەن ئادەملەر جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ يېڭى بايقاشلىرىدىن خەۋەردار بولالايدۇ ۋە مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلەرگە تېخىمۇ ئوبيېكتىپ يوسۇندا ئىنكاس قايتۇرۇپ، ھەرىكەتلىرىنى تەڭشىيەلەيدۇ. مەسىلەن، ھازىرغىچە غەرب ئەللىرىدە مۇھىت ئاسراش خاراكتېرىدىكى ئامىۋى ھەرىكەتلەردە، مۇھىتنى قوغداشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتى نەتىجىلىرىدىن ئىلھام ئېلىپ ھەرىكەتكە ئۆتكەنلىكى مەلۇم.

سىياسەتلەرنىڭ ئاقىۋىتى ۋە ئۇنۇمىنى تەھلىل قىلىشقا ياردەم بېرىش — جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى. مەلۇم بىر ئىجتىمائىي ئىسلاھاتنى كۆزلەپ يۈرگۈزۈلگەن سىياسەت ئەسلىدىكى مەقسەتلىرىگە يېتەلمەسلىكى ياكى كۈتىلمىگەن ئاقىۋەت سادىر قىلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، نۇرغۇن ئادەملەر روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىنى روھىي كېسەللەرنى داۋالايدىغان جاي دەپ چۈشىنىدۇ. ئەمما، ئامېرىكا جەمئىيەتشۇ-

ناسى ئېرۇنۇك گوفمان 1950 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئامېـ ريكىدىكى بىرقانچە چوڭ دوختۇرخانىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىنىڭ بىمار داۋالاش مەقسىتىگە يېتەلمەيلا قالماستىن، بەلكى كېسەلنى ئېغىرلىتىۋېتىدىغانلىقى، بۇنداق بولۇشىغا دوختۇرخانىدىكى خىزمەت قائىدىلىرى ۋە قائىدە ـ تۈزۈملەر سەۋەب بولغانلىقىنى تەتقىق قىلىپ چىقان. ئەگەر بىز جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتى نەتىجىلىرىدىن خەۋەر تېپىپ تۇرساق، ئۆزىمىزنىڭ ئىجتىمائىي دۇنياسى ھەقىقىدە ئىلگىرى ئويلاپمۇ باقمىغان يېڭىچە تونۇشلارغا ئىگە بولالايمىز ۋە ھەربىرىمىزنى تەڭشىيەلەيمىز.

جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ بارلىققا كېلىش جەريانى

پىسخولوگىيە، ئىنسانشۇناسلىق قاتارلىق ئىجتىمائىي پەنلەرگە ئوخشاشلا جەمئىيەتشۇناسلىقمۇ غەربتە پەيدا بولغان ۋە غەربتە تەرەققىي قىلغان. بۇنىڭدىن 250 يىل بۇرۇن جەمئىيەتشۇناسلىق دېگەن پەن تۇغۇل، بۇنداق ئۇقۇممۇ مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، جەمئىيەتشۇناسلىق پېنىنىڭ شەكىللىنىشىگە 18ـ، 19 ـ ئەسىردىكى غەرب دۇنياسىدا كۆرۈلگەن چوڭ ئۆزگىرىشلەر سەۋەبچى بولدى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدا ئەنئەنىۋى جەمئىيەتلەردە كىشىلەر ھېس قىلىپ بولالمايدىغان زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. كىشىلەر جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ سىرىغا يېتەلمىدى. شۇ دەۋردىكى مۇتەپەككۇرلار ئاشۇ ئۆزگىرىشلەرنى چۈشىنىشكە تىرىشىپ، قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئاشۇ قاراشلار ئاستا ـ ئاستا جۇغلىنىپ جەمئىيەتشۇناسلىق پېنىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالدى. فىرانسىيە، ئەنگلىيە ۋە گېرمانىيەدە ئەڭ ئاۋۋال بىر تۈركۈم مۇتەپەككۇرلار جەمئىيەتنى

ئوبيېكتىپ، سىستېمىلىق يوسۇندا تەتقىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، جەمئىيەتنى چۈشىنىشتە ئەنئەنىۋى ياكى بىر تەرەپلىمە تونۇشلارنىڭ ئورنىنى ئەقلىيلەشكەن، ھېسسىياتتىن خالىي تونۇشلار ئىگىلەشكە باشلىدى.

1789 ـ يىلى پارتلىغان فىرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى ئەنە شۇ ئۆزگىرىشلەرگە سەۋەب بولغان بىر قېتىملىق ئىنقىلاب بولدى. فىرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى فىرانسىيەنىڭ ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي تەرتىپىنى ئومۇميۈزلۈك بىر تاسقىغان، داۋالغۇتقان ئىنقىلاب بولدى، شۇنداقلا غەرب دۇنياسىدا زامانىۋىلىققا يۈرۈش قىلىش مۇساپىسىنىڭ سىگنالىنى چالدى. 18 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئەنگلىيەدە پارتلىغان سانائەت ئىنقىلابى يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەرنى يەنە بىر قەدەم ئالغا سىلجىتتى. بۇ ئىنقىلاب كىشىلەرنىڭ ياشاش ئۇسۇللىرىنى ئۆزگەرتتى، جەمئىيەت تەرتىپىنى ۋە قۇرۇلمىسىنى يېڭىلىدى. مەسىلەن، پار ماشىنىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى بىلەن بىر كۇچلۇك ئېنېرگىيە ۋاستىسى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا پەيدا بولدى، پاراخوتلار دولقۇنغا ۋە شامالغا بېقىنىپ قېلىشتىن قۇتۇلدى؛ تۆمۈر يوللاردا پويىز ئارقىلىق مىڭلىغان ـ ئون مىڭلىغان يولۇچىلار توشۇلىدىغان بولدى؛ شەھەرلەر كېڭەيدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا غەربىي ياۋروپادا ئىجتىمائىي تەرتىپتىكى ۋە سانائەت قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئەگىشىپ، سىياسىي تەرتىپتىمۇ ئۆزگىرىش كۆرۈلۈشكە باشلىدى. ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ ھۆكۈمەتتە ئۆز ئاۋازىنى يانچۇتالايدىغان بولدى.

فېئودال جەمئىيەتنىڭ ئەنە شۇ يوسۇندا ئاخىرلىشىشى بىلەن تەڭلا جەمئىيەتشۇناسلىق ئايرىم بىر پەن سۈپىتىدە شەكىللىنىشكە باشلىدى. بۇ يېڭى پەننى بىر قىسىم مۇتەپەككۇرلارنىڭ جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتكەن، پۈتكۈل

ياۋروپادا غايەت زور ئۆزگىرىش پەيدا قىلغان ئىجتىمائىي ئا-
مىللارنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىش تىرىشچانلىقىنىڭ
مەھسۇلى دېيىشكە بولاتتى. فىرانسىيەلىك مۇتەپەككۇر ئاۋگۈست
كومت (1798 ــ 1857) «جەمئىيەتشۇناسلىق» سۆزىنى تۇنجى
بولۇپ ئوتتۇرىغا قويدى ۋە ئۆزىنىڭ «تەجرىبىچىلىك پەلسەپە-
سى» نامىلىق تۆت تومۇق كىتابىدا بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەرنى
ئوتتۇرىغا تاشلىدى. كومت سانائەت جەمئىيىتىگە قەدەم قويغان
ياۋروپانىڭ يېڭى ئىجتىمائىي تەرتىپىنى چۈشىنىش ئۈچۈن
كۆزىتىش، تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق ئېرىشكەن پاكىتلار ئا-
ساسىدا ھۆكۈم چىقىرىش كېرەكلىكىنى ۋە بۇ خىل ئېھتىياج
ئۈچۈن جەمئىيەتشۇناسلىقتىن ئىبارەت يېڭى بىر پەننىڭ بو-
لۇشى كېرەكلىكىنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئىن-
سانىيەتنىڭ ھازىرغىچە ئۆزىنى چۈشىنىش جەريانى دىنىي تو-
نۇش، مېتافىزىك تونۇش ۋە ئىلمىي تونۇشتىن ئىبارەت ئۈچ
باسقۇچنى باشتىن كەچۈرگەن. ئىلمىي تونۇش ئوبېيكتىپ پاكىت
ۋە سىستېمىلىق كۆزىتىشنى ئاساس قىلغان تونۇش بولۇپ،
يېڭى ئۆزگىرىشلەرنى مۇشۇ خىل تونۇش بىلەنلا شەرھلەپ بې-
گىلى بولاتتى. جەمئىيەتشۇناسلىق دەل ئىلمىي تونۇش ئوستى-
گە قۇرۇلىدىغان پەن. گەرچە ئاۋگۈست كومتنىڭ نۇرغۇن
قاراشلىرى ھازىرقى جەمئىيەتشۇناسلىق ئۆلچىمى نۇقتىسىدىن
قارىغاندا گۆدەك ۋە ساددا بولسىمۇ، جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ پەن
بولۇپ شەكىللىنىشىدە ئۇنىڭ ئوينىغان رولىنى چەتكە قاققىلى
بولمايدۇ.

جەمئىيەتشۇناسلىق پېشۋالىرى ۋە نەزەرىيە سىستېمىلىرى

ئاۋگۈست كومتتىن 20 يىل كېيىن تۇغۇلغان كارل
ماركس سانائەت ئىنقىلابىنى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ

ئىجتىمائىي تەرەققىياتىدىكى مۇھىم بىر بۇرۇلۇش دەپ ھېسابلىدى. كارل ماركسنىڭ قارىشىچە، سانائەت ئىنقىلابى كاپىتالىزمنىڭ تەرەققىياتى بىلەن ماس قەدەمدە بارلىققا كەلگەن. كاپىتالىستلار بىلەن ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىغە بولغان ئىگىدارچىلىق ھوقۇقى سەۋەبلىك ھاڭ پەيدا بولغان. مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدا ئېزىلگۈچىلەر ئۆز تەبىئىتىدىن، مەھسۇلاتنىڭ ئۆزىدىن ۋە ئەتراپىدىكىلەردىن يات‌لاشقان. بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ ئۆز ئەمگىكىگە ئىگە بولالمىغانلىقى سەۋەب بولغان. كارل ماركس كاپىتالىستلار بىلەن ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ ئاخىرى ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشكە، ئىنقىلابقا سەۋەب بولىدىغانلىقىنى پەرەز قىلدى. ئۇنىڭ بۇ پەرىزى يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئۆتۈپ رۇسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدا ئىسپاتلاندى (كارل ماركس ھەققىدىكى بايقا قارالسۇن). ماركسنىڭ نەزەرىيەلىرى توقۇنۇش نەزەرىيەسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالدى.

ئاۋگۇست كومت ئالەمدىن ئۆتۈپ بىر يىلدىن كېيىن دۇنياغا كەلگەن فىرانسىيە مۇتەپەككۇرى ئېمىل دۈركىم (1858 — 1917) ئۇنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىدى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق پېنىنىڭ شەكىللىنىشىگە زور تۆھپە قوشتى. ئېمىل دۈركىمنىڭ قارىشىچە، ئەنئەنىۋى جەمئىيەتلەردە كىشىلەر ئاسان ئۈيۇشالايدۇ، چۈنكى بۇنداق جەمئىيەتلەردە كىشىلەر ئورتاق مەدەنىيەت ۋە قىممەت قارىشى ئاساسىدا بىرلىككە كېلەلەيدۇ. سانائەتلەشكەن جەمئىيەتلەردە بولسا كىشىلەر بىر - بىرىگە ئورتاق قىممەت قارىشى ئاساسىدا ئەمەس، بەلكى بېقىنغانلىقى ئۈچۈن يېقىنلىشىدۇ. سەۋەبى، بۇنداق جەمئىيەتلەردە پەرقلىق ئىش تەقسىماتى بويىچە ئىجتىمائىي كاتېگورىيەلەرگە ئايرىلغان ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە ھاجىتى چۈشىدۇ. دۈركىمنىڭ قارىشىچە، سانائەتلەشكەن جەمئىيەتلەردە سانائەتلىشىش جەريانى

ئەنئەنۋى جەمئىيەتلەرنى يىمىرىپ تاشلىغان، ئەمما شۇنىڭغا ئەگىشىپ جەمئىيەتتە تاپتىن چىقىش، ئۆلۈڭۈپلىش ھادىسىلىرىمۇ بارلىققا كەلگەن. ئۇ بۇ خىلدىكى قاراشلىرىنى «ئۆلۈڭۈپلىش»، «ئىش تەقسىماتى»، «دىنىي ھاياتنىڭ دەسلەپكى شەكىللىرى» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە ئەكس ئەتكۈزدى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىقتا فۇنكسىيەزم نەزەريىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالدى (ئېمىل دۇركىم ۋە فۇنكسىيەزم نەزەريىسى ھەققىدىكى بابلارغا قارالسۇن).

فرانسىيەگە قوشنا گېرمانىيەدە ماكس ۋېبىر (1864 — 1920) ئىسىملىك بىر مۇتەپەككۇر ئېمىل دۇركىم بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بىر دەۋردە دېگۈدەك قەلەم تەۋرەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ «كاپىتالىزم روھى ۋە پروتېستانت ئەخلاقى»، «ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت» قاتارلىق بىر يۇرۇش ئەسەرلىرى بىلەن گېرمانىيە جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ ئۇلىنى سالدى. ماكس ۋېبىرنىڭ قارىشىچە، سانائەتلىشىش دەۋرىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن كىشىلەر ئۇنۇم، نىشان ۋە پايدىنى قوغلىشىپ ھېسابچى، پۇرسەتپەرەس بولۇپ كېتىدۇ؛ ھېسسىياتچانلىق ئەمەس، ئەقلىيلىشىش ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدۇ. ئورگانلارغا، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارغا چۈشىنىغان ئېھتىياج ئېشىپ، بىيۇروكراتلىق ئەۋج ئالىدۇ. سانائەتلەشكەن، بىيۇروكراتىك جەمئىيەتلەردە ياشىغۇچىلار ئاخىرى بىيۇروكراتلىق ۋە باشقۇرۇش شەكلىنىڭ (ماكس ۋېبىر ئۇنى «تۆمۈر قەپەس» دەپ ئاتايدۇ) تەسىرىدە ئۆزلىرىنىڭ چىن ئىنسانلىق سۈپىتىنى يارغانسېرى يوقىتىشقا باشلايدۇ. ماكس ۋېبىرنىڭ ئەسەرلىرىدە باشتىن ئاخىر ھەربىكەتكە يۆكلەنگەن مەنىلەرنى شەرھلەش ئاساسىي تېما قىلىنغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرى بىلەن كېيىن جەمئىيەتشۇناسلىقتا سىمۇوللۇق ئالاقە نەزەريىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالدى (ماكس ۋېبىر، جورج مىد، ئېرۋىڭ گوفمان ھەققىدىكى بابلارغا

قارالسۇن).

كارل ماركس، ئېمىل دۈركېم، ماكس ۋېبېر باشچىلىقىدىكى ياۋروپا جەمئىيەتشۇناسلىقى ئامېرىكىغا بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى بىلەن ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئارىلىقىدىلا تەسىر كۆرسەتتى. بۇ خىل تەسىر ئەڭ ئاۋۋال ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسلىقىغا ئاساس سالغان چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپتى. چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىدا زور بىر تۈركۈم قابىلىيەتلىك جەمئىيەتشۇناسلار يېتىشىپ چىقتى ۋە ئۇلار بىر مۇنچىلىغان تالانتلىق ئاسپىرانتلارنى تەربىيەلىدى. چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق فاكۇلتېتى شەھەر تەتقىقاتى ۋە سىمۇوللۇق ئالاقە ھەققىدىكى تەتقىقاتلىرى بىلەن زور شۆھرەت قازاندى. ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسى جورج مىد (1863 ــ 1931) ئەنە شۇ سىمۇوللۇق ئالاقە نەزەرىيەسىگە تەسىر كۆرسەتكەن مۇھىم جەمئىيەتشۇناس ئىدى. جورج مىدنىڭ قارىشىچە، ئادەمنىڭ ئۆزلۈكى باشقىلار بىلەن بولغان ئىجتىمائىي ئالاقە داۋامىدا يېتىلىدۇ. رول، قىياپەت ۋە پاراڭ ئاشۇ ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ ئوچ مۇھىم ئېلېمېنتى بولۇپ، ئالاقىگە مۇناسىۋەتلىك مەنىلەرنى، سىمۇوللارنى چۈشىنىشتە مۇھىم رول ئويناىدۇ. ئىجتىمائىي ئالاقە داۋامىدا ئادەملەر ھەر خىل رولىلارنى ئالىدۇ ۋە ئۆز ھەرىكىتىدە ئەتراپىدىكى ئىجتىمائىي توپنىڭ ئىنكاسىنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ. جورج مىدنىڭ قاراشلىرى كېيىن ئېرۋىڭ گوفمان، خېربېرت بلۇمېر قاتارلىق نەزەرىيەچىلەرنىڭ سىمۇوللۇق ئالاقە ھەققىدىكى نەزەرىيە سىستېمىلىرىنى تۇرغۇزۇشىغا تەسىر كۆرسەتتى (جورج مىد ۋە ئېرۋىڭ گوفمان ھەققىدىكى بابلارغا قارالسۇن).

خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى يەنە بىر جەمئىيەتشۇناس تالكوت پارسونىس (1902 ــ 1979) فرانسىيە مۇتەپەككۇرى

ئىمىل دۇركىمىنىڭ نەزەريىلىرىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىدى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە فۇنكسىيىزم نەزەريىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە تۆھپە قوشتى. فۇنكسىيىزم نەزەريىسى بويىچە ئويلانغاندا، جەمئىيەت ھەر خىل ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ ماسلىشىپ يۇرۇشۇشى نەتىجىسىدە تەرتىپ ۋە ئىناقلىق ساقلىنىدىغان ماكرو قۇرۇلما. جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ۋەزىپىسى بولسا جەمئىيەتنىڭ ئوخشىمىغان سىستېمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يېشىپ بېرىشتۇر. جەمئىيەتتىكى ھەر خىل سىستېمىلارنىڭ يۇرۇشۇشى ئىنسانىنىڭ ئىچكى ئورگانىزملىرىنىڭ يۇرۇشۇشىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. مەسىلەن، بىز يۇرەكتىن ئىبارەت قان ئىشلەپچىقارغۇچى ئەزانىڭ فۇنكسىيەسىنى چۈشەنمەكچى بولساق، يۇرەكنىڭ باشقا ئورگانىزملار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى چۈشىنىشىمىز كېرەك. شۇنىڭغا ئوخشاشلا، جەمئىيەتتىكى سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، مائارىپ قاتارلىق ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ فۇنكسىيەسىنى چۈشىنىش ۋە شەرھلەش ئۈچۈن بىز ئۇلارنىڭ باشقا سىستېمىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى شەرھلەپ بېرىشىمىز كېرەك. فۇنكسىيىزم نەزەريىسى ئەخلاق ۋە قىممەت قارىشىنىڭ بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلىشىدىكى رولىغا يۈكسەك باھا بېرىدۇ (ئىمىل دۇركىم ۋە تالكوت پارسونىس ھەققىدىكى بابلارغا قارالسۇن).

توقۇنۇش نەزەريىسى بىر قىسىم جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ فۇنكسىيىزم نەزەريىسىگە قارشى پىكىر قىلىشى ۋە كارل ماركس نەزەريىسىدىن ئىلھاملىنىشى نەتىجىسىدە پەيدا بولدى. ئەنگلىيەلىك جەمئىيەتشۇناس رالف دارېندورف ۋە ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسى لېۋىس كوزىر توقۇنۇش نەزەريىسىنىڭ غوللۇق ۋەكىللىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. توقۇنۇش نەزەريىچىلىرى فۇنكسىيىزمچى نەزەريىچىلەرگە ئوخشاشلا

بىر جەمئىيەتتە قۇرۇلمىنىڭ مۇھىم ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ، ئەمما فۇنكسىيىزمچى نەزەريىچىلەرنىڭ قىممەت قارىشى ۋە ئورتاقلىقنى زىيادە تەكىتلىشىگە قارشى تۇرىدۇ. توقۇنۇش نەزەريىچىلىرىنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەت ئارزۇ - ھەۋىسى، قىزىقىشى، مەنپەئەتى ھەر خىل بولغان ئىجتىمائىي توپلاردىن تەركىب تاپىدۇ. بىر جەمئىيەتتە ھەر خىل مەنپەئەت، ھەر خىل قىزىقىش بولىدۇ دېگەنلىك ــ زىددىيەتنىڭ ئۇرۇقى بار دېگەنلىكتۇر. جەمئىيەتتە ھامان مەلۇم بىر ئىجتىمائىي توپتىكىلەر يەنە بىر ئىجتىمائىي توپتىكىلەردىن جىقراق مەنپەئەتكە ئېرىشىدۇ، تەڭسىزلىك تۇغىمەيدۇ. توقۇنۇش نەزەريىچىلىرى بىر جەمئىيەتتىكى مەنپەئەتكە ئېرىشكەن ئىجتىمائىي توپ بىلەن مەنپەئەتكە ئېرىشەلمىگەن توپ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتكە كۆڭۈل بۆلىدۇ ۋە كونترول مۇناسىۋىتىنىڭ بىر جەمئىيەتتە قانداق يىلتىز تارتىدىغانلىقى ۋە قانداق مەۋجۇتلۇقىنى ساقلايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشكە تىرىشىدۇ (كارل ماركس ۋە توقۇنۇش نەزەريىسى ھەققىدىكى بابلارغا قارالسۇن).

بىز جەمئىيەتشۇناسلىقتا ھەر خىل بەس - مۇنازىرىنى، پەرقلىق نەزەريىۋى مۇھاكىمىلەرنى ئۇچرىتىپ تۇرىمىز، نەزەريىلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ھەيران قالىمىز. ئەمەلىيەتتە بۇ جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئاز كەم ئىككى ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتتا ئۇزۇكسىز تەرەققىي قىلىپ كەلگەنلىكى ۋە ھاياتى كۈچىنىڭ زورلۇقىنى دەلىللەيدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىقتا ھەرگىزمۇ مەلۇم بىر نەزەريىە سىستېمىسى مۇتلەق ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتكەن ئەمەس. ئىنسان ھەرىكىتىگە يۈكلەنگەن مەنىلەرنى، ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ، قۇرۇلمىلارنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىش ۋە شەرھلەشتە جەمئىيەتشۇناسلار ئوتتۇرىسىدا بەس - مۇنازىرە ئەزەلدىن تۇگىگەن ئەمەس. شۇ ۋەجىدىن بىز جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەريىەسىنى ئۆگەنگەندە، ھەر بىر نەزەريىەنى بىر قورال،

توغرىراقى نەزەريىەۋى قورال دەپ چۈشىنىشىمىز، ئەمما مەلۇم بىر نەزەريىەگە ئەل بولۇپ كەتمەسلىكىمىز لازىم. ئىجتىمائىي ھاياتتا ھەر بىر ئەسۋابنىڭ ياكى قورالنىڭ ئايرىم رولى بولىدۇ. مەسىلەن، دېھقانچىلىقتا كەتمەن، گۈرجەك، ئارا، ئوتىغۇچ، ئورغاق قاتارلىقلارنىڭ رولى ۋە ئىشلىتىدىغان ئورنى ئوخشىمايدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، جەمئىيەتشۇناسلىقتا فۇنكسىيىزم نەزەريىەسى، سىمۇوللۇق ئالاقە نەزەريىەسى ۋە توقۇنۇش نەزەريىەسى بىرىگە ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن ياردەم بېرىدۇ، بىزنى بىر مەسىلىگە ھەر خىل نۇقتىدا تۇرۇپ قاراشنى ئۆگىتىدۇ. كېيىنكى بابلاردا بىز زادى نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ ئۆتىمىز.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. ئانتونى گىددىنىس: «جەمئىيەتشۇناسلىق»، 2001 ـ يىلى 4 ـ نەشرى.

Anthony Giddens . 2001 . sociology (4th Edition) Cambridge: polity press

2. س. رايت مىللىس: «جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر»، 1970 ـ يىلى نەشرى.

C . Wright Mills . 1970 . sociological Imagination . Oxford: Oxford University Press .

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Anthony Giddens	(— 1938)	ئانتونى گىددىنىس
C . Wright Mills	(1961 — 1916)	س. رايت مىللىس
Auguste Comete	(1857 — 1798)	ئاۋگۇست كومت
Karl Marx	(1883 — 1818)	كارل ماركس
Emile Durkeim	(1917 — 1858)	ئېمىل دۈركىم
Max Weber	(1920 — 1864)	ماكس ۋېبىر
Herbert Blumer	(1989 — 1900)	خېربېرت بلۇمېر

Erving Goffman	(1982 — 1922)	ئېرۋىڭ گوفمان
Talcott Parsons	(1979 — 1902)	تالكوت پارسونىس
Ralf Dahrendorf	(— 1928)	رالف دارېندورف
Lewis Coser	(2001 — 1913)	لېۋىس كوزېر

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە - خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Sociology	学社会	جەمئىيەتشۇناسلىق
Sociologist	社会学家	جەمئىيەتشۇناس
		جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر
Sociological I magination	社会想象力	
Social structure	社会结构	ئىجتىمائىي قۇرۇلما
Social Interaction	社会交往	ئىجتىمائىي ئالاقە
Social Change	社会变途	ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش
Traditional Societies	传统社会	ئەنئەنىۋى جەمئىيەت
		سانائەتلەشكەن جەمئىيەت
Industrial societies	工业化社会	
Functionalism	功能主义	فۇنكسىيىزم
		سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەرىيەسى
Symbolic Interactionism	互动理论	
Conflict Thear	冲突理论	توقۇنۇش نەزەرىيەسى

ئىككىنچى باب

كارل ماركس (1818 ــ 1883) ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى: بازىس ۋە ئۈستقۇرۇلما

نېمە ئۈچۈن كارل ماركس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

كارل ماركس فرانسىيەلىك مۇتەپەككۇر ئېمىل دۈركىم، گېرمانىيەلىك مۇتەپەككۇر ماكس ۋېبىر بىلەن بىر قاتاردا جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئۇچ پېشۋاسى دەپ قارىلىدۇ. ئۇ بۈگۈنكى دۇنيا ھەققىدە ناھايىتى چوڭقۇر ئانالىز يۈرگۈزگەن ۋە نۇرغۇنلىغان كىشىلەرنىڭ ئىدىيەسىگە، سىياسىي ھەرىكەتلىرىگە تەسىر كۆرسەتكەن. كارل ماركس بىر دۆلەتنى ۋە ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى يۇرۇشتۇرۇۋاتقان كۈچنىڭ مەنبەسىنى ئىقتىسادقا باغلاپ چۈشىنىدۇ. غەربنىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدا ھېچقانداق بىر مۇتەپەككۇر شۇنچە كۆپ ئادەمنى كارل ماركستەك ئۆزىگە ۋە ئىدىيەلىرىگە ئەگەشتۇرۇلمىگەن. ھازىر دۇنيا ئىجتىمائىي پەنلەر، ئادەمىيەت پەنلىرى ساھەسىدىكى تالايلىغان مۇتەپەككۇرلار، ئالىملار ھېلىھەم كارل ماركسنىڭ پىكىر يولى بويىچە ئىزدىنىشلىرىنى داۋام ئەتمەكتە؛ يەنە نۇرغۇن مۇتەپەككۇر ئۇنىڭ ئىدىيەلىرىگە يېتىش ياكى يېڭىلاش شەكلىدە ۋارىسلىق قىلماقتا. سەۋەبى، ئۇ زامانىۋى دۇنيانىڭ يۈرۈشۇشىدىكى موتور ھېسابلانغان ئىقتىساد

ۋە كاپىتالىستىك ئىگىلىكنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر يېشىپ بەرگەن. كارل ماركسنىڭ ئىدىيەلىرى جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىقتىسادشۇناسلىق، سىياسىيشۇناسلىق، مەدەنىيەت تەتقىقاتى، ئەدەبىيات نەزەريىسى، پەلسەپە قاتارلىق ساھەلەردىكى بىر مۇنچىلىغان مۇھىم نەزەريىەلەرنىڭ ۋە پىكىر ئېقىملىرىنىڭ ئۇلىنى سالغان.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

كارل ماركس 1818 ـ يىلى گېرمانىيەدە تۇغۇلغان ۋە باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئالىي مەكتەپكىچە بولغان پۈتۈن تەربىيەنى شۇ يەردە ئالغان. ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، ژېنىي ئىسىملىك بىر ژۇرنالىست قىز بىلەن توي قىلغان. ئەمما گېرمانىيەدە كۆڭۈلدىكىدەك خىزمەت تاپالمايى، 1843 ـ يىلى پارىژغا كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان ۋە شۇ يەردە نۇرغۇن سوتسىيال ئىنقىلابچىلار بىلەن بىر قاتاردا فرېدېرىخ ئېنگېلس بىلەن تونۇشقان. ئۇلارنىڭ تونۇشۇشى دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە بىر ئىش بولغان. كارل ماركس بىلەن ئېنگېلس نۇرغۇن ئەسەرلەرنى بىرلىكتە يازغان، بىرىنچى، ئىككىنچى ئىنتېرناتسيونالنىڭ ئۇلىنى سالغان.

1845 ـ يىلى كارل ماركس سىياسىي تۈسى قويۇق يازمىلىرى سەۋەبلىك فرانسىيەدىن قوغلاپ چىقىرىلغان ۋە بېلگىيە پايتەختى بېرىۇسېلىغا كېلىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولغان. كېيىن ياۋروپانى بىر مەزگىل ئايلانغاندىن كېيىن، 1849 ـ يىلى لوندونغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. ھاياتىنىڭ كېيىنكى قىسمىنى ئاساسەن دېگۈدەك نامراتلىق ئىچىدە ئۆتكۈزگەن، كۆپ قىسىم ۋاقىتلاردا فرېدېرىخ ئېنگېلسنىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشكەن.

كارل ماركسنىڭ ئاساسلىق ئىلهام مەنبەسى گېرمان پەيلاسوپى گېگىل. گېگىلنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىققا كۆرسەتكەن تەسىرى كارل ماركس ئارقىلىق رويابقا چىققان. گېگىل ئۆزىنىڭ «تارىخ پەلسەپىسى» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە ئوي ۋە پىكىرنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشتىكى رولىغا يۇقىرى باها بېرىدۇ. گېگىلنىڭ نەزىرىدە، تارىخ ھەقىقەت توغرۇلۇق ئەقلىي يوسۇندا ئىزدىنىش داۋامىدا بارلىققا كەلگەن دىيالېكتىك جەريانىدۇر. كارل ماركس گېگىلنىڭ نۇرغۇن ئىدىيەلىرىگە تەنقىدي يوسۇندا ۋارىسلىق قىلغان. جۇملىدىن گېگىل ئىدىيەلىرىنى دۇم كۆمتۇرۇش ئاساسىدا ئۆزىنىڭ ئىدىيە سىستېمىسىنى ياراتقان. ماركسنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتتە ئۆزگىرىش ۋە ئىنقىلاب پەيدا قىلىدىغىنى ئىدىيە ئەمەس، بەلكى ئىقتىسادتۇر. كارل ماركس 1883 ـ يىلى ۋاپات بولغان.

كارل ماركسنىڭ ھاياتىدا يېزىپ قالدۇرغان ئەسەرلىرىدىن «ئىقتىساد ۋە پەلسەپە تېزىسلىرى» (1844 ـ يىلى)، «گېرمان ئىدېئولوگىيەسى» (1845 ـ يىلى، فرېدېرىخ ئېنگېلس بىلەن بىللە يازغان)، «پەلسەپىنىڭ ئاجىزلىقى» (1847 ـ يىلى)، «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتابنامىسى» (1848 ـ يىلى)، «كاپىتال» (ئۈچ تۇم، 1867 ـ، 1885 ـ، 1894 ـ يىللار) قاتارلىقلار بار.

ياتلىشىش ھەققىدە

ياتلىشىش ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ خاسلىقىدىن ۋە باشقىلاردىن يىراقلىشىش جەريانىدۇر. بۇ ئەسلىدە گېگىل، فېيېرباخ پەلسەپىلىرىدە ئانالىز قىلىنغان ئۇقۇم بولۇپ، كارل ماركس ئۇنىڭغا جەمئىيەتشۇناسلارچە تۈس ۋە مەنە ئاتا قىلغان ۋە

1844 ـ يىلى يازغان «ئىقتىساد ۋە پەلسەپە تېزىسلىرى» ناملىق ئەسىرىدە بۇ ھەقتە كەڭرى توختالغان. كارل ماركسنىڭ قارىشىچە، گېگىل مېھنەتنى ئادەمنىڭ ماھىيىتى دەپ چۈشىنىدۇ ۋە ئۇنى پىكرىي مېھنەتكە باغلاپ قويىدۇ. ئەمەلىيەتتە، مېھنەت ياكى ئەمگەك يالغۇز ئابستراكت پىكىر قىلىشنىلا كۆرسەتمەيدۇ. ئەمگەك ــ ئىنسانلارنىڭ ئۆز ئېھتىياجلىرىنى قامداش ئۈچۈن قىممەت يارىتىش مەقسىتىدە ئېلىپ بارغان ھەمكارلىق پائالىيىتىدىن ئىبارەت.

كارل ماركسنىڭ قارىشىچە، ئىنسانىنىڭ ياتلىشىشىنىڭ مەنبەسى ئۇنىڭ ئىنسانلىق ماھىيىتىنى ئىنكار قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدا بولىدۇ. ئىنسانىنىڭ ماھىيىتى ئۆزى ياشاۋاتقان دۇنيانى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن باشقىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ قىلغان ئەمگىكىدە ئىپادىسىنى تاپىدۇ. لېكىن، ئىقتىسادىي مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدا، ئەمگەك ئىگىسى ئۆز مېھنىتىنىڭ نەتىجىسىگە ئىگە بولالمايدۇ. ئادەم ئۆزى ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتنى كۆرەلمىگەندە، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ياتلىشىش كۆرۈلۈشكە باشلايدۇ. بۇنداق ئەمگەكنىڭ ماددىيلىشىش جەريانى كاپىتالىزم شارائىتىدا بارلىققا كېلىدۇ. كاپىتالىستىك جەمئىيەتتە، بىر ئىجتىمائىي توپ ھېسابلانغان كاپىتالىستلار باشقىلارنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنىڭ قەنتىنى چاقىدۇ. مانا بۇ ياتلىشىشنىڭ مەنبەسىدۇر.

كارل ماركسنىڭ قارىشىچە، ياتلىشىش مۇنداق تۆت خىل شەكىلدە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچى، ئەمگەك ئىگىسى ئۆزىنىڭ ئەمگىكى ئارقىلىق يارىتىلغان مەھسۇلاتتىن ياتلىشىدۇ. سەۋەبى، ئۇنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنى باشقىلار ئىگىلىۋالغان بولىدۇ؛ ئىككىنچى، ئەمگەك ئىگىسى مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدىكى ھەرىكەتتىن ياتلىشىدۇ. سەۋەبى، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەمگەك مېۋىسىگە ئىگە بولالمىغىنى ئۈچۈن ئىشلەش داۋامىدا

ئىچكى قانائەتكە ئېرىشەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئەمگىكى تاشقى چەكلىمىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ ۋە تاۋارغا ئايلىنىدۇ؛ ئۇچىنچى، ئەمگەك ئىگىسى ئۆزىنىڭ ئىنسانلىق تەبىئىتىدىن ياتلىشىدۇ. چۈنكى، ياتلىشىشنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى خىل شەكلى ئۇنى ماشىنىلاشتۇرۇۋېتىدۇ؛ تۆتىنچى، ئەمگەك ئىگىسى ئەتراپىدىكى ئادەملەردىن ياتلىشىدۇ. سەۋەبى، كاپىتالىزم ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تاۋار مۇناسىۋىتىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. بۇنداق جەمئىيەتتە ئادەملەر ئىنسانىي سۈپىتى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئىجتىمائىي ئورنى ئارقىلىق باھالىنىدۇ. ئادەملەر بىر ـ بىرىگە ئادەم سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى تاۋار سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىدۇ.

كاپىتالىستىك ئىگىلىكتە كاپىتال ياتلىشىشنىڭ ئېغىرلىشىشىغا سەۋەب بولىدۇ. سەۋەبى، كاپىتال يىغىش داۋامىدا ئادەملەر كاپىتالدىن ئاشقا نەرسىنى تونۇمايدىغان بولىدۇ. ئەمگەك ئىگىلىرى كاپىتالىستلار ئۈچۈن مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىدىغان ۋاستىگە ئايلىنىدۇ. كارل ماركستىن كېيىن، ياتلىشىش دېگەن بۇ ئۇقۇمنىڭ ھەجمى كېڭىيىپ، ئۇ ئادەملەرنىڭ بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىشى، ئەخلاقىي يىمىرىلىش تۇيغۇسى، ئاجىزلىق، پاناھسىزلىق تۇيغۇسى، بىيۇروكرات تەشكىلاتلاردا ئىشلەۋاتقان ئادەملەرنىڭ ھېسسىياتنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇشى قاتارلىق نۇرغۇن مەنىلەرنى بىلدۈرىدىغان بولدى.

تارىخ، ئۆزگىرىش ۋە تارىخىي تەرەققىيات

كارل ماركسنىڭ قارىشىچە، تارىخنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىش ئارقىلىق تارىخىي ئۆزگىرىشلەرنى ۋە تەرەققىياتلارنى

بارلىققا كەلتۈرىدىغان پىرىنسىپلارنى بايقىغىلى بولىدۇ. ئادەملەرنىڭ ئۆزگىرىش ھەققىدە يەكۈنلىگەن تەجرىبىسى ئەملىيەتتە تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مەھسۇلىدۇر. بىر جەمئىيەتتە روشەن ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى شۇكى، بۇنداق چاغلاردا بەزى ئادەملەر نەزەريىۋى قورال بىلەن، بەزى ئادەملەر رەسمىي قورال - ياراغ بىلەن قوراللانغان بولىدۇ. ماركسنىڭ قارىشىچە، ئادەملەرنىڭ بارلىق ئىدىيەسى ئۇلار ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي، تارىخىي شارائىتلارنىڭ مەھسۇلىدۇر. مۇتلەق كۆپ قىسىم ئادەملەر جىددىي ئۆزگىرىش بولۇۋاتقان دەۋردىمۇ ئۇ ئۆزگىرىشلەرنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى تونۇپ يېتەلمەيدۇ ۋە ئۆز تەبىقىسىنىڭ ئارزۇ - ھەۋىسى بويىچە ھەرىكەت قىلىدۇ ھەم ئۇنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. ناھايىتى ئاز ساندىكى ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ دەۋرىدىن ھالقىيالايدۇ ۋە ئۆزى تەۋە بولغان ئىجتىمائىي توپقا ئائىت بىر تەرەپلىمە قاراشلاردىن خالىي بولالايدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «گېگىلىنىڭ ھوقۇق پەلسەپىسىگە تەنقىد» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق يازىدۇ: «پەلسەپە ئۆزىنىڭ ماددىي قورالىنىڭ ئېزىلگۈچىلەردە ئىكەنلىكىنى بايقىغىنىغا ئوخشاشلا، ئېزىلگۈچىلەرمۇ ئۆزىنىڭ ئىلمىي قورالىنىڭ پەلسەپىدە ئىكەنلىكىنى بايقايدۇ.»

كارل ماركسنىڭ نەزىرىدە ھەرقانداق تارىخ، جۈملىدىن مۇئەييەن ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ئۆزگىرىشى ئادەملەردىكى ياتلىشىشنى تۈگىتىش، ئۇلارنى ئۆزى ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ غوجىلىرىغا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت بىرلا نىشانغا قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ. تارىخىي تەرەققىيات داۋامىدىكى ھەربىر مۇھىم باسقۇچ ھامان بىر جەمئىيەتتىكى كىشىلەر ئۆزلىرىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ تۇرغان چۈشەكلەردىن قۇتۇلۇش زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتكەندە بارلىققا كېلىدۇ.

ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي قاتلام

ئادەمنىڭ ھاياتىتىكى ئاساسلىق رولى ئۇنىڭ ئىجادكار ئىكەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ. ئادەملەر تەرىپىدىن يارىتىلغان مەھسۇلاتلار ۋە مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش شەكلى ئىقتىسادنىڭ ئۇلىنى تەشكىل قىلىدۇ. ماركسنىڭ نەزىرىدە دەل مۇشۇ تەرەپ بىر جەمئىيەتنىڭ يۈرۈشۈشىدە ئىنتايىن مۇھىمدۇر. مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدا ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك كۆرۈلۈشكە باشلايدۇ. بىر جەمئىيەتتە بەزىلەر باي، بەزىلەر نامرات بولسا، بۇ دەل مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش جەريانىنىڭ ھاسىلاتىدۇر. بۇ جەريانىدا ئىجتىمائىي قاتلام، تەبىقە ۋە ئىجتىمائىي توپ پەيدا بولىدۇ. مۇئەييەن بىر تەبىقىگە ياكى قاتلامغا ۋەكىللىك قىلىدىغان كىشىلەر ئىجتىمائىي سىنىپ دەپ ئاتىلىدۇ. بىر پىشقان كاپىتالىستىك جەمئىيەتتە ئاساسلىقى ئىككى خىل سىنىپ بولىدۇ. بىرى كاپىتالىستلار بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە ئىگىدارچىلىق قىلىدۇ، ئەمگەك مېۋىسىگە ئىگە بولىدۇ؛ يەنە بىرى، ئېزىلگۈچىلەر ياكى پىرولېتارلار بولۇپ، ئەمگىكىدىن باشقا ھېچنېمىگە ئىگە بولالمايدۇ.

سىياسىي، ئىقتىساد، ئۇستقۇرۇلما ۋە بازىس

كارل ماركسنىڭ نەزىرىدە، دۇنيانىڭ سىرلىق ماھىيىتىنى چۈشىنىشتە لازىم بولىدىغان ھالقىلىق ئامىل ئىقتىسادتۇر. بۇ ــ كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادقا بولغان باغلىنىش مۇناسىۋىتى ئۇلارنىڭ ھاياتىنى بەلگىلەيدۇ دېگەنلىكتۇر. ئىقتىساد بىر جەمئىيەتنىڭ ھەرقانداق قاتلىمىغا تەسىر كۆرسەتمەي قالمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن، ئىقتىسادىي جەريان بىر جەمئىيەتنىڭ

سىياسىتىنى بەلگىلەپلا قالماستىن، بەلكى يەنە مائارىپ تۈزۈلمىسى، پەلسەپىۋى ئىدىيەلىرى، ياشاش جەريانى ۋە دىنىي تونۇشلىرىنى بەلگىلەپ قويىدۇ. كارل ماركس مۇنداق يازىدۇ: «كونترول قىلىش هوقۇقىغا ئىگە بىر توپنىڭ ئىدىيەسى هەر ۋاقىت يېتەكچى ئىدىيە بولۇپ هېسابلىنىدۇ.» شۇڭا، ئەمەلىيەتتە سىياسىي دەل ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ۋە شەكىللىنىڭ يوشۇرۇن ماهىيىتىنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ. كاپىتالىستلار هۆكۈمران ئورۇندا بولغىنى ئۈچۈن، بىر جەمئىيەتنىڭ سىياسىيسى ئۇلارنى قوغداش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر جەمئىيەتتىكى ئوخشىمىغان ئىجتىمائىي توپلار ئوتتۇرىسىدا گارمونىك ماسلىشىش مۇناسىۋىتىنىڭ كەم بولۇشى ئەمەلىيەتتە ئاردىكى پەرقنىڭ نەتىجىسىدۇر.

كاپىتالىستىك دۆلەتتىكى هوقۇق، رەهبەرلىك قاتلىمى ۋە تۈزۈم ئاخىرقى هېسابتا كاپىتالىزمنىڭ ماهىيىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ ۋە ئۇنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. دۆلەت رەهبەرلىرى ۋە سىياسىيونلار كاپىتالىستلارنىڭ مەنپەئەتىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان قارارلارنى چىقىرالمايدۇ. كارل ماركسنىڭ قارىشىچە، «هازىرقى زامان دۆلەتلىرىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ئۆز جەمئىيىتىدىكى بۇرژۇئا قاتلىمىنىڭ ئورتاق مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتۇر.»

سىنىپىي ئاڭ ۋە سىياسىي هەرىكەت

كارل ماركس نەزەرىيەلىرىدىكى ئەڭ مۇهىم بىر نۇقتا — ئۇنىڭ سىنىپىي ئاڭ هەققىدىكى بايانلىرىدا بولسا كېرەك. ئاددىيلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، سىنىپىي ئاڭ دېگەنلىك بىر ئىجتىمائىي توپقا تەۋە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقى

ھەققىدە كەلگەن بىرەك تونۇش دېگەنلىكتۇر. كارل ماركس ئۆزىنىڭ «گېرمان ئىدېئولوگىيەسى» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق يازىدۇ: «پەرقلىق كىشىلەر بىر سىنىپ پەيدا قىلىدۇ ۋە يەنە بىر سىنىپقا قارشى كۈرەشكە ئاتلىنىدۇ. ئۇنداق قىلمىسا، ئاشۇ بىر سىنىپ ئىچىدىكى كىشىلەر ئۆز ئورنىدا زىددىيەتلىشىدۇ ياكى رىقابەتچىلەرگە ئايلىنىدۇ.» سىنىپىي ئاڭنىڭ ئاساسلىق ئىككى ئاملى ئورتاق بىر ئىجتىمائىي توپقا تەۋە كىشىلەرنىڭ قارشى توپتىكىلەر ھەققىدىكى ئورتاق تونۇشى ۋە قارشى ھەرىكەتكە ئۆتۈشىدىكى ئورتاق ئارزۇسىدۇر. سىياسىي تەشكىلاتلار دەل سىنىپىي ئاڭ يېتىلدۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

كارل ماركس ۋەكىللىكىدىكى ئىدىيە ئېقىمى ماركسىزم دەپ ئاتىلىدۇ. نۇرغۇن مۇتەپەككۇرلار ماركسىزمنىڭ راۋاجلىنىشىغا زور تۆھپە قوشقان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئىتالىيەلىك مۇتەپەككۇر ئانتونىئو گىرەمشى، فرانسىيەلىك مۇتەپەككۇر لۇئىس ئالسۇسېر ۋە فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىدىكى تېئودور ئاردورنو، گېئورگ لۇكاس، خېربېرت ماكس، يۈرگېن خابېرماس قاتارلىقلار مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىدىكىلەرنى ئايرىم بابتا تونۇشتۇرىدىغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ يەردە پەقەت كارل ماركسنىڭ چوڭقۇر تەسىرىگە ئۇچرىغان ئانتونىئو گىرەمشى ۋە لۇئىس ئالسۇسېر بىلەن قىسقىچە تونۇشۇپ ئۆتىمىز.

ماركسنىڭ ۋارىسى: ئانتونىئو گىرەمشى

ئانتوتىئو گىرەمشى (1891 ــ 1937) ئىتالىيەلىك ماركسىزمچى بولۇپ، ئىتالىيە كوممۇنىستىك پارتىيەسىدە ۋەزىپە ئۆتىگەن، مۇسسۇلىن دەۋرىدە ئون يىل تۈرمىدە ياتقان

ۆە تۇرمىدە خاتىرە يېزىشنى توختاتمىغان. بۇ خاتىرىلىرى كېيىن «تۇرمە خاتىرىلىرى» دېگەن نام بىلەن نەشر قىلىنىپ تەسىر قوزغىغان. ئۇ 20 ـ ئەسىردە ياشىغان ئەڭ مۇھىم ماركسىزمچى مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرىدۇر. ئۇ كارل ماركسنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان. ئەمما، ئۇنىڭ ھەممىنى ئىقتىسادقا باغلاپ قويىدىغان قارارچىلىقىنى رەت قىلغان. سىياسىي ۆە ئىدىئولوگىيەنىڭ ئىقتىسادنىڭ تەسىرىدىن مۇستەسنا ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن. ئەر ـ ئاياللارنىڭ ئوخشاشلا كۇرەش قىلىش ئارقىلىق ئۆز شارائىتلىرىنى ئۆزگەرتەلەيدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۇرگەن.

گرەمشىنىڭ قارىشىچە، سىنىپىي زۇلۇم نوقۇل ھالدا دۆلەتنىڭ زوراۋانلىقىغا ياكى ئىقتىساد مۇناسىۋەتلىرىگە تايىنىپلا يۇرگۈزۈلمەستىن، بەلكى مەلۇم دەرىجىدە پىرولېتارىيات سىنىپىنىڭ قوبۇل قىلىشى نەتىجىسىدە مەۋجۇتلۇقىنى ساقلايدۇ ھەمدە ئېكسپلاتاتسىيە ئارىلاشقان سىنىپىي مۇناسىۋەتنى قانۇنلۇق ۆە نورمال كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىدىئولوگىيە ۆە سىياسىيىنىڭ مۇستەقىل مەۋجۇتلۇقىنى تەقەززا قىلىدۇ. ئۆز نۆۋىتىدە بىر جەمئىيەتتە رادىكال ئۆزگىرىش پەيدا قىلىش ئۈچۈن نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۇرۇش كېرەك.

ئانتونىئو گرەمشىنىڭ نەزىرىدە ئاڭغا ئايلانغان تونۇشتا ئىنقىلابقا مايىل ئېلىمېنتلار بولىدۇ. ئەمما ئۇنۇمنى كۆرۈش ئۈچۈن ئۇنى چوقۇم سەرخىللار يۇكسەك بىر نەزەرىيە سىستېمىسىغا ئايلاندۇرۇشى كېرەك. ئىنقىلابىي ئاڭنى تولۇق قوزغىماي تۇرۇپ بىر جەمئىيەتتە تۇپكى ئۆزگىرىشنى بارلىققا كەلتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس. بۇنداق ئاڭنى يېتىلدۇرۇش ۆە قوزغاشتا پارتىيەنىڭ رولى زور.

مارکسنىڭ ۋارىسى: لۇئىس ئالسۇسېر

لۇئىس ئالسۇسېر (1918 ــ 1990) فرانسىيەلىك ماركسىزمچى مۇتەپەككۇر بولۇپ، بۈگۈنكى زامان جەمئىيەتشۇناسلىقىغا تۆۋەندىكى تۆت نۇقتىدىن تەسىر كۆرسەتكەن.

بىرىنچى، ئۇ كارل ماركسنىڭ ئۇستقۇرۇلما ۋە بازىس ھەققىدىكى قاراشلىرىنى يېڭىلاشقا تىرىشقان ۋە ماركسنىڭ نوقۇل ھالدىكى «ئىقتىساد ھەممىنى بەلگىلەيدۇ» دېگەن قارىشىغا جەڭ ئېلان قىلغان. ئۇنىڭ نەزىرىدە، سىياسىي ۋە ئىدېئولوگىيە نوقۇل ھالدا ئىقتىسادىي بازىسنىڭ مەھسۇلى ئەمەس، بەلكى ئىقتىسادىي مەۋجۇتلۇقنىڭ شەرتلىرىدۇر؛ ئىشلەپچىقىرىش شەكلى ئىقتىساد، ئىدېئولوگىيە ۋە سىياسىي ئۈستۇرىسىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەتنىڭ نەتىجىسىدۇر.

ئىككىنچى، ئالسۇسېر ئىدېئولوگىيە ئۇقۇمىنىڭ ماھىيىتىنى قايتىدىن شەرھلەشكە تىرىشقان. ئۇنىڭ نەزىرىدە، ئىدېئولوگىيە ماركس ئېيتقاندەك كىشىلەرنىڭ رېئاللىقنى ھەقىقىي يوسۇندا تونۇشىغا توسقۇنلۇق قىلمىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى رېئال ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ياكى ئەمەلىيەتتۇر.

ئۈچىنچى، ئالسۇسېر سۇبېيكت ۋە قۇرۇلما ئوتتۇرىسىدىكى جەمئىيەتشۇناسلارچە مۇلاھىزىلەرگە جەڭ ئېلان قىلغان ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنىڭ كۈچىنى زىيادە تەكىتلەپ، شەخسنىڭ كۈچىگە سەل قارايدىغان نەزەرىيەلەرگە قارشى تۇرغان. مەسىلەن، ئۇ ماركسنىڭ سىنىپ ھەققىدىكى قاراشلىرىنى رەت قىلغان. ئۇنىڭ نەزىرىدە، ئادەم ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر قۇرۇلمىسىنىڭ ئىگىلىرى ياكى ئىجراچىلىرىدۇر.

تۆتىنچى، ئالسۇسىر «دۆلەتنىڭ ئىدىئولوگىيەلىك ئاپپاراتلىرى» دېگەن ئۇقۇمنى نەزىريەلەشتۈرگەن بولۇپ، ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇنداق ئاپپاراتلار جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتى ۋە يۈرۈشۈش قانۇنىيىتى ھەققىدە خاتا تونۇش پەيدا قىلىش رولىنى ئويناپدۇ. مەسىلەن، مەكتەپ قاتارلىقلار بۇ رولنى ئۆتەيدۇ.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. روبېرت تاكېر تۈزگەن «ماركس ـ ئېنگېلس ئوقۇش-لۇقى»، 1978 ـ يىلى نەشرى.

Robert C. Tuker, 1978. The Marx — Engles Reader New york: Norton Company

2. ئانتونى ئۇرۇم: «سىياسىي جەمئىيەتشۇناسلىق ھەققىدە ئومۇمىي بايان»، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2004 ـ يىلى نەشرى.

Anthony M. Orum. 2004. Intoduction to political sociology. Beijing: Beijing university Press

3. نىكولاس ئالبېركرومبى، ستېفېن خىل ۋە بريان تۈرنېر باشچىلىقىدا تۈزۈلگەن «جەمئىيەتشۇناسلىق لۇغىتى»، 2006 ـ يىلى 5 ـ نەشرى.

Nicholas Abercronmbie, Stepken Hill, Bryan S. Turner. 2006. Dictionary of sociolosy. London: Penguin Books

تېكىست ئېچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Karl Marx	(1883 — 1818)	كارل ماركس
Anthonio Gramsci	(1937 — 1891)	ئانتونىئو گىرەمشى
Louis Althusser	(1990 — 1918)	لۇئىس ئالسۇسىر

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

lienation	异化	ياتلىشىش
Dialectic principle	辩证法原则	دىئالېكتىك پىرىنسىپ
Agency and structure	人类与结构	سۇبېيېكت ۋە قۇرۇلما
Sunplus value	乘除价值	قوشۇمچە قىممەت
Historical Materialism	历史唯物主义	تارىخىي ماتېرىيالىزم
Political Economy	政治经济	سىياسىي ئىگىلىك
Mode of production	生产方式	ئىشلەپچىقىرىش شەكلى
Ruling class	统治阶级	ھۆكۈمران سىنىپ
class	阶级	سىنىپ
Bourgeois class	中产阶级, 资产阶级	بۇرژۇئازىيە

ئۇچىنچى باب

ماكس ۋېبىر (1864 ــ 1920): ھەرىكەت ۋە ئەقلىيلىششى

نېمە ئۈچۈن ماكس ۋېبىر ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟

ماكس ۋېبىر كارل ماركس ۋە ئېمىل دۈركىم بىلەن بىر قاتاردا جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئۇچ مۇھىم پېشۋاسى دەپ قارىلىدۇ. ئۇ ئىقتىساد، تارىخ، قانۇن، پەلسەپە قاتارلىق ساھەلەردە كەڭ دائىرىدە ئىزدىنىپ، جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان مۇھىم جەمئىيەتشۇناس. جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودولوگىيەسىدە، ئۇ تەتقىقاتتا بىتەرەپ ۋە ئوبيېكتىپ مەيدانغا تۈرۈشنىڭ ماھىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكى ھەققىدە بىر قاتار پىشقان قاراشلىرىنى قالدۇرۇپ كەتكەن. جەمئىيەتشۇناسلىقتا چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە ھەرىكەت نەزەرىيەسىدە بولسا، ئادەملەرنى ئىجتىمائىي سىستېمىلارغا باغلاپ تۇرغان كۈچنىڭ نېمىلىكى ھەققىدىكى نەزەرىيەۋى مودېلىنى تۇرغۇزۇپ بەرگەن. ماكس ۋېبىرنىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائىي سىستېمىلار ھەرىكەت ۋە ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ نۇسخا ـ قېلىپلىرىدۇر. شۇڭا، ئىجتىمائىي سىستېمىلارنى چۈشىنىش ئۈچۈن ھەرىكەت ئىجراچىسى ئۆز ھەرىكىتىگە يۈكلىگەن مەنىلەرنى شەرھلەپ بېرىش كېرەك. بۇ

نۇقتىدىن قارىغاندا، ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدا مۇتلەق بىتەرەپ ۋە ئوبيېكتىپ مەيدانغا تۇرۇپ تەتقىقات ئېلىپ بارغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، بىزنى ئوراپ تۇرغان ئىجتىمائىي ھايات سۇبيېكتىپ مەنىلەرنى چۈشىنىشىمىز ئۈچۈن بىزنى ئىچىگە چۆكۈشكە مەجبۇر قىلىدۇ.

ماكس ۋېبىر ئۆز نۆۋىتىدە يەنە دىن جەمئىيەتشۇناسلىقى، ئىقتىسادشۇناسلىق تارىخى، كاپىتالىزم ۋە قانۇن ھەققىدىكى تەتقىقاتلارغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. ماكس ۋېبىرنىڭ قارىشىچە، سانائەتلەشكەن كاپىتالىستىك جەمئىيەتلەردە تەنتەرخ، پايدا ۋە ئۇنۇم زىيادە ئىنچىكىلەپ ھېسابلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن ئەقلىيلىشىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە بىيۇروكراتىك تەشكىلاتلار، جۈملىدىن كىشىلەرنىڭ ھاياتىنى بارغانچە ئىسكەنجىگە ئالىدىغان «تۆمۈر قەپەسلەر» پەيدا بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا ئادەملەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ئىنسانلىق ماھىيىتى بىلەن ياشىمىقى تەس.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

ماكس ۋېبىر 1864 ـ يىلى گېرمانىيەدە باي ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ياش ۋاقتىدا ئاۋۋال خايدىلبېرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا، كېيىن بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان. پەلسەپە، تارىخ، ئىقتىساد قاتارلىق ساھەلەردە كەڭرى ئىزدەنگەن. زامانداشى گېئورگ زىممېل بىلەن سىلىشتۇرغاندا، ئۆز دەۋرىدىلا ئېتىراپ قىلىنغان ۋە يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە بولغان، ياش ۋاقتىدىلا خايدىلبېرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. 1897 ـ يىلى دادىسى بىلەن بولغان بىر قېتىملىق تاكاللىشىشتىن كېيىن، پسىخىكىسىدا بىنورمالىلىق كۆرۈلۈپ روھىي كېسەلگە گىرىپتار بولغان، 1903 ـ يىلى

سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگەن ۋە يېزىقچىلىقنى داۋاملاشتۇرغان. ئىلمىي سورۇنلاردا نۇرغۇن لېكسىيەلەرنى سۆزلىگەن. 1920 ـ يىلى ۋاپات بولغانغا قەدەر گېرمانىيەدە زور شۆھرەت قازىنىپ، ئالدىنقى قاتلامدىكى مۇتەپەككۇرلار قاتارىدا ھۆرمەتلەنگەن. ئۇنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «پىروتېستانت ئەخلاقى ۋە كاپىتالىزم روھى» (1904 ـ يىلى)، «ئىجتىمائىي پەن مېتودولوگىيەلىرى» (1904 ــ 1917 ـ يىللار)، «جۇڭگونىڭ دىنى» (1915 ـ يىلى)، «دىن جەمئىيەتشۇناسلىقى» (1922 ـ يىلى)، «ئومۇمىي ئىقتىساد تارىخى» (1923 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار. ئۇ ئەسەرلىرىدە كارل ماركس بىلەن فرېدېرىخ نىچشېنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان.

جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودى

ماكس ۋېبىرنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىقىغا دائىر تېمىلارنى يورۇتۇپ بېرىشتىكى مېتودى يېڭى كانتنىزم دەپ ئاتىلىدۇ. يەنى، ئۇ ئۆزىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودى ھەقىقىدىكى ئەسىرىدە كانتنىڭ پىكىر يولىنى ئىزچىللاشتۇرغان. ماكس ۋېبىرنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەتشۇناسلىق ئىنسان ھەرىكىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئۇنىۋېرسال قائىدە ـ قانۇنىيەتلەرنى يەكۈنلەپ چىقالايدۇ، ھەرقانداق جەمئىيەتتىكى تەرەققىيات ۋە ئىلگىرىلەشنىڭ كۈچىگە يۈقىرى باھا بېرىدۇ، ئىجتىمائىي ھادىسىلەر ھەققىدە باھا چىقىرىدىغان پىرىنسىپلارنى تەمىن ئېتەلەيدۇ. ئۇنىڭ نەزىرىدە، جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى ئىنسان ھەرىكىتىگە يۈكلەنگەن مەنىلەرنى يېشىپ بېرىش. مېتودولوگىيە نۇقتىسىدىن ماكس ۋېبىر ئاۋگۇست

كومىت ۋە ئېمىل دۇركىم ۋەكىللىكىدىكى تەجرىبىچىلىك مېتودىنى رەت قىلىدۇ، ئەمما ئىستاتىستىكىلىق سان - سېپىرلارنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى رولىنى چەتكە قاقمايدۇ.

ئەقلىيلىشىش ۋە ھەرىكەت

ماكس ۋېبىر ئۆز ئەسىرلىرىدە غەرب كاپىتالىزم جەمئىيىتىدە ئەقلىيلىشىشنىڭ ئاساسلىق يۈزلىنىش ئىكەنلىكىنى تەھلىل قىلىدۇ. بۇ يەردە دېيىلۈاتقان ئەقلىيلىشىش — ئىنسان مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ھەر بىر ساھەسىدە ئىنچىكە ھېسابىنى ۋە باشقۇرۇشنى ئاساس قىلىش جەريانىدۇر. ماكس ۋېبىر ئەقلىي قارار چىقىرىشنىڭ زاۋۇت - كارخانىلارنىڭ تەرەققىياتىدا زۆرۈر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى سىياسىي، دىنىي، ئىقتىسادىي تەشكىلات، ئۇنىۋېرسىتېتلاردىمۇ ئىنتايىن زۆرۈر ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەقلىيلىشىش جەريانىنىڭ كاپىتالىزم جەمئىيىتىنى ئاخىر بىيۇروكراتلىقنىڭ «تۆمۈر قەپەس»گە سولاپ قويىدىغانلىقىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمايدۇ. ماكس ۋېبىر مۇنداق يازىدۇ: «كارخانىلارنىڭ تەشكىلات قۇرۇلمىسىدىكى تەرەققىيات ئەملىيەتتە بىيۇروكراتىك تۈسكە ئىگە باشقۇرۇش سىستېمىسىنىڭ تەرەققىياتىدۇر.»

غەرب جەمئىيىتىنىڭ ئەقلىيلىشىشى پىروتېستانت ئەخلاقى رويىپقا چىقارغان مەدەنىيەت ئۆزگىرىشلىرىنىڭ نەتىجىسىدۇر. كاپىتالىزمنى پىروتېستانت دىنىنىڭ نەتىجىسى دېگىلى بولمايدۇ. ئەمما، پىروتېستانت دىنى كاپىتالىزم تۈزۈمىنى ئەقلىي ھەرىكەت، ئۆزىگە تايىنىش، قاتتىق مېھنەت ۋە خاسلىقنى تەشەببۇس قىلىدىغان مەدەنىيەت بىلەن تەمىن ئەتكەن.

ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائىي پەننىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ھەربىرىكە يۈكلەنگەن مەنىنى يېشىپ بېرىش. ئۇ ئىنسانىتنىڭ ئىجتىمائىي ھەربىرىنى تۆت تۈرگە بۆلىدۇ. بىرىنچىسى، ئەنئەنىۋى ھەربىرى؛ ئىككىنچىسى، ھېسسىياتنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدىغان ھېسسىي ھەربىرى؛ ئۈچىنچىسى، ئاخىرقى نىشاننى مەقسەت قىلغان مەقسەتلىك ھەربىرى؛ تۆتىنچىسى، ئەقلىيلەشكەن ھەربىرى. ھەربىرىنىڭ ئاخىرقى ئىككى تىپىلا ئەقلىيلىشىشنىڭ شەرتلىرىنى ئۆزىدە ھازىرلىغان بولىدۇ. ھازىرقى زامان غەرب جەمئىيىتى ئەنە شۇنداق ئەقلىيلەشكەن ھەربىرىنىڭ نەتىجىسىدۇر. ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، ئەنئەنىۋى ھەربىرى مەلۇم بىر جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي توپنىڭ قىممەت قارىشى ئاساسىدا ئورۇنلانغان ھەربىرىتۈر. نىشانلىق ھەربىرى ياكى مەقسەتلىك ھەربىرى بولسا ئۇنۇمنى كۆزلەپ ئورۇنلانغان ھەربىرىتۈر. بىر جەمئىيەت زامانىۋىلىقىغا قاراپ يۈرۈش قىلغانسېرى ئۇنىڭ ئەزالىرى نىشانلىق ھەربىرىكە مايىل بولىدىغان بولىدۇ. ئەنئەنىۋى جەمئىيەتلەردە يېزىلاردا ياشايدىغانلارغا قارىغاندا زامانىۋى جەمئىيەتلەردە شەھەردە ياشايدىغانلارنىڭ ئىنچىكە ھېسابقا «ئۇستا» بولۇپ كېتىشى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن.

ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتتە زامانىۋىلىققا قاراپ يۈرۈش قىلغانسېرى ئۇ جەمئىيەتتە مەنە ئاز قالىدۇ. سەۋەبى، زامانىۋىلىققا يۈرۈش قىلىش دېگەنلىك مەمۇرىيەتنى ۋە تورلاشقان بىيۇروكراتىك تەشكىلاتلارنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە ئۇنىڭ ياردىمىگە تايىنىش دېگەنلىكتۇر. بىيۇروكرات تەشكىلاتلاردا مەنىۋى سۈپەت ۋە ئالىيجانابلىق ئەمەس، ئۇنۇم ۋە ئەقلىيلىك تەكىتلەنگىنى ئۈچۈن، ئىنسانلار ئۆزلىرىنىڭ ئادەمىيلىكىنى، ئىنسانىي ھېسسىياتىنى قايرىپ قويۇشقا مەجبۇر

بولىدۇ. بىئورووكراتلىق ۋە ئەقلىيلىشىش ئىنسانلارنى «تۆمۈر قەپەس» ئىچىگە بەند قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھاياتتا مەنە ۋە تەم ئاز قالىدۇ.

نوپۇز ۋە ھوقۇق

ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، تۈزۈم بىر قاتار مەنە قۇرۇلمىلىرىنىڭ يارىدىمىدە ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. بۇ نۇقتىنى چۈشىنىش ئۈچۈن نوپۇزنىڭ ئۆچ خىل شەكلىنى چۈشىنىش لازىم بولىدۇ. بىرىنچىسى، ئەنئەنىۋى نوپۇز بولۇپ، بۇ خىل نوپۇزغا ئىتائەت قىلغۇچىلار ئىشلارنى ئەزەلدىن مۇشۇنداقتەك، تەبىئىيدەك ھېس قىلىدۇ. ماكس ۋېبېر نوپۇزنىڭ بۇ خىل شەكلى ھەققىدە ئاز توختىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ زامانىۋىلاشمىغان جەمئىيەتلەردە كۆرۈلىدىغان ھادىسە ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىدۇ. ئىككىنچىسى، چوقۇنما نوپۇز بولۇپ، بۇ خىل نوپۇزغا ئىتائەت قىلغۇچى كىشىلەر نوپۇز ئىگىسىدە غايىب بىر تالانت ياكى سېھرىي كۈچ بار دېگەن قاراشتا بولىدۇ، نوپۇز ئىگىسىنىڭ ئىلكىدە يۈكسەك ھوقۇق بولىدۇ. ئۈچىنچىسى، قانۇنلۇق ۋە ئەقلىيلەشكەن نوپۇز بولۇپ، بۈگۈنكى زامانىدىكى سانائەتلەشكەن جەمئىيەتلەردە ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدىغىنى دەل مۇشۇ خىل نوپۇزدۇر. بۇ خىل نوپۇز قانۇننىڭ رولى، قانۇنىي تەرتىپ ۋە ئۇنۇمنى تەكىتلەيدۇ. ئىنسانلار زامانىۋىلىشىشقا قاراپ يۈرۈش قىلغانسېرى چوقۇنما نوپۇزنىڭ ئورنىنى ئەقلىيلەشكەن نوپۇز ئالىدۇ.

ماكس ۋېبېر ئىجتىمائىي پەن تارىخىدا ھوقۇق ھەققىدە ئەڭ نوپۇزلۇق تەبىر قالدۇرۇپ كەتكەن جەمئىيەتشۇناس. يەنى، ئۇنىڭ قارىشىچە، «ھوقۇق قارشىلىقا، توسالغۇغا، بېسىمغا قارىماي باشقىلارنى، ئىشلارنى ۋە ئىمكانىيەتلەرنى كونترول

قىلىش قابىلىيىتىدۇر». ھۆكۈمرانلىق بولسا بۈيرۇقنىڭ بىر ئىجتىمائىي توپ ئەزالىرى تەرىپىدىن ئىتائەت قىلىنىش مۇمكىنچىلىكىدۇر. ماكس ۋېبىرنىڭ ھوقۇق ھەققىدىكى بۇ تەبىرى كەم دېگەندە تۆت نۇقتىنى سەممىزگە سالىدۇ: بىرىنچى، ھوقۇق ئادەملەر تەرىپىدىن يۈرگۈزۈلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا تاللاش، مەقسەت ۋە سۈبيېكتىپلىق ئارىلىشىپ كېتىدۇ؛ ئىككىنچى، ھوقۇق باشقىلارنىڭ ئۈستىدە يۈرگۈزۈلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ قارشىلىق ۋە زىددىيەتكە ئۇچراش مۇمكىنچىلىكى بار؛ ئۈچىنچى، ھوقۇقدارلار بىلەن ھوقۇقسىزلارنىڭ قىزىقىشلىرىدا زور پەرق بولىدۇ؛ تۆتىنچى، ھوقۇقتا ئۇنىڭغا بويسۇنۇۋاتقانلارنى مەجبۇرلاش خاھىشى بولىدۇ. ھوقۇق كىشىلەر تەرىپىدىن قانۇنلۇق دەپ قارالغاندا نوپۇزغا ئايلىنىدۇ.

ماكس ۋېبىرنىڭ كارل ماركس بىلەن بولغان دىيالوگى

ماكس ۋېبىر كارل ماركسنىڭ نۇرغۇن ئىدىيەلىرىدىن ئىلھام ئالغان، ئەمما ئۇنىڭ نەزەرىيەلىرىنى تەنقىد قىلىش ئاساسىدا ئۆزىنىڭ نەزەرىيە سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ چىققان. بىرىنچى، ئۇ كارل ماركسنىڭ ئەكسىچە، ئىنسان ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان كۈچنىڭ ئىقتىساد ئەمەس مەدەنىيەت، توغرىراقى دىن ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ؛ ئىككىنچى، ئۇ ئىجتىمائىي قاتلام نۇقتىسىدىن ئالغاندا، سىنىپنى ئەمەس، تەبىقىنى تەكىتلەيدۇ؛ ئۈچىنچى، كارل ماركسنىڭ كاپىتالىزمنىڭ ھامان گۇمران بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى رەت قىلىدۇ؛ تۆتىنچى، ئۇنىڭ پىروتېستانت ئەخلاقى ۋە كاپىتالىزم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدىكى قاراشلىرى ئەمەلىيەتتە كارل ماركسنىڭ كاپىتالىزم ھەققىدىكى

قاراشلىرىغا قارشى يېزىلغان؛ بەشىنچى، ئۇنىڭ ئەقلىيلىشىش ۋە تۆمۈر قەپەس ھەققىدىكى قاراشلىرى كارل ماركسنىڭ ياتلىشىش ھەققىدىكى قاراشلىرىغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

دۆلەت ھەققىدە

ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، دۆلەت ــ مەجبۇرلاش ۋاستىلىرىنى مونوپول قىلىۋالغان ئىجتىمائىي تۈزۈلمە بولۇپ، ھوقۇق يۈرگۈزۈش ۋە ھوقوق ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بارلىق ئىجتىمائىي تۈزۈلمىلەرگە ئوخشاشلا دۆلەت قانۇن، تەرتىپ، مۇقىملىققا تايىنىپ ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلايدۇ. بۇنداق مونوپوللۇق دۆلەتنى باشقا تۈزۈلمە ياكى سۈبېيكت ئىگە بولالمايدىغان ھوقۇق بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. دۆلەت دېمەك ــ بىر جەمئىيەتتە ئاداقىي ۋە بىردىنبىر ھوقۇق دېمەكتۇر. دۆلەت دېمەك ــ يۈكسەك ئاپتونومىيە ۋە ھوقۇققا ئىگە ئىجتىمائىي سىنىپ دېمەكتۇر. دۆلەت كۈچەيگەنسېرى ھەرقانداق بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى ئاجىزلايدۇ. بىر دۆلەتنىڭ كەلگۈسىگە كېلىدىغان خەۋپ كاپىتالنىڭ مەركەزلىشىشىدە ئەمەس، ھوقۇقنىڭ مەركەزلىشىشىدە.

ئىدىيە تىپى

ماكس ۋېبېر ئەسەرلىرىدە نەزەرىيەۋىلەشتۈرۈلگەن مۇھىم ئۇقۇملارنىڭ بىرى دەل ئىدىيە تىپى ئۇقۇمىدۇر. بۇ يەردە دېيىلۈاتقان ئىدىيە تىپى مەلۇم بىر ئىجتىمائىي ھادىسىنى تەكشۈرۈش، شەرھلەش ۋە باشقا ھادىسىلەر بىلەن سېلىشتۇرۇش ئۈچۈن تەتقىقاتچى تەرىپىدىن تۈرغۇزۇلىدىغان ئابستراكت

پىكىر مودېلى بولۇپ، رېئال دۇنيانى تېخىمۇ ئېنىق، سىستېمىلىق يوسۇندا چۈشىنىشكە يارىدەم بېرىدۇ. مەسىلەن، كاپىتالىزم بىر ئىدىيە تىپى بولۇپ، كاللىمىزدا ئابستراكت چۈشەنچە شەكلىدە مەۋجۇت، ئەمما رېئاللىقتا مەۋجۇت ئەمەس. ئەركىن بازار ۋە كاپىتال جۇغلاش تىرىشچانلىقى بىلەن خاراكتېرلەنگەن بىر ھادىسىنى كاپىتالىزم ئۇقۇمى ناھايىتى ئېنىق، ئوبرازلىق قىلىپ ئىپادىلەپ بەرگەن. شەيئىلەرنى، ھادىسىلەرنى چۈشىنىش ۋە شەرھلەشتە شۇ ھادىسىنىڭ ئىدىيە تىپىنى تېپىپ چىقىش لازىم بولىدۇ. ۋاھالەنكى، ئىدىيە تىپى ھەرگىزمۇ رېئال دۇنيادىكى ھادىسىنىڭ نوقۇل تەسۋىرى ياكى يۈزەكى تەبىرى بولۇپ قالماسلىقى لازىم.

ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، ئىدىيە تىپىنى تۇرغۇزۇش رېئال دۇنيانى چۈشىنىشتىكى بىر ئۇسۇل. ئەمما ئىدىيە تىپىنى تۇرغۇزۇش بىزنىڭ ئەقلىي بۇلۇشمىزنى، ھېسسىياتقا تايىنىپ پىكىر قىلىشقا ئالدىرماسلىقىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. بىز مەلۇم بىر ھادىسە ھەققىدە بىر ئىدىيە تىپىنى تۇرغۇزغاندىن كېيىن، ئۇنى رېئاللىقتىكى ئەينى ھادىسە بىلەن سېلىشتۇرۇپ، تېخىمۇ چوڭقۇرراق بولغان چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولالايمىز. ھالبۇكى، شەيئىلەرنى چۈشىنىش ۋە شەرھلەشتە، ماكس ۋېبېر دەۋاتقان ئىدىيە تىپى ئۇقۇمىنى تەتبىقلاش ناھايىتى تەس. ئۇنىڭدا گېرمانىيە پەيلاسوپى ئىمانوئىل كانتنىڭ پەلسەپىۋى مېتودلىرىنىڭ تەسىرى روشەن بايقىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا، ماكس ۋېبېرنىڭ ئىدىيە تىپى ئۇقۇمىنى چۈشىنىش ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىمانوئىل كانتنىڭ كەچۈرمىش ئارقىلىق ئېرىشكەن تونۇش بىلەن پىكىر قىلىش ئارقىلىق ئېرىشكەن تونۇش ھەققىدىكى قاراشلىرىنى چۈشىنىشىمىزنى تەقەززا قىلىدۇ. ھازىر جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىدا ئىدىيە

تىپى ئۇقۇمى ئەمەلىي پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلىنىشىنى كۈتۈۋاتقان ئىلمىي پەرەز دەپ چۈشىنىلىپ تەتبىقلانماقتا.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. ماكس ۋېبىر: «ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەشكىلات نەزەريىسى»، 1922 ـ يىلى نەشرى.

Max Weber . 1922. The Theory of Social and Economic Organization New York: Free Press .

2. ماكس ۋېبىر: «ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت»، 1968 ـ يىلى نەشرى.

Max Weber . 1968 . Economy and Society . New York: Bedminste Press .

3. ماكس ۋېبىر: «پىروتېستانت ئەخلاقى ۋە كاپىتالىزم روھى»، 1958 ـ يىلى نەشرى.

Max Weber . 1958 . The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism

4. ماكس ۋېبىر: «ماكس ۋېبىر ئەسەرلىرىدىن تاللانمىلار»، 1946 ـ يىلى نەشرى.

Max weber . 1946 . From Max weber: Essay in Sociology London: Routledge

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Max Weber	(1920 — 1864)	ماكس ۋېبىر
George Simmel	(1918 — 1858)	گېئورگ زىممېل
Immanuel Kant	(1804 — 1724)	ئىممانوئىل كانت

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Rationalization	合乎理牲	ئەقلىيلىشىش
Neo – Kantianism	新康德主义	يېڭى كانتىزم

Positivism	实证主义	تەجرىبىچىلىك
Iron－cage	铁笼	تۆمۈر قەپەس
Bureaucracy	官僚主义	بىيۇروكراتلىق
Ideal Type	理念类型	ئىدىيە تىپى
Charismatic Authority	神授权威	چوقۇنما نوپۇز
Tradiotional Anthority	传统权威	ئەنئەنىۋى نوپۇز
Interpretive Anthority	解释性社会学	شەرھىي جەمئىيەتشۇناسلىق

تۆتىنچى باب

ئېمىل دۈركىم (1858 ــ 1917) ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى: ئىجتىمائىي بىلىم

نېمە ئۈچۈن ئېمىل دۈركىم ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

فىرانسىيەلىك مۇتەپەككۇر ئېمىل دۈركىم كارل ماركس ۋە ماكس ۋېبىر بىلەن بىر قاتاردا جەمئىيەتشۇناسلىق پېنىنىڭ ئۇلىنى ياراتقان. ئېمىل دۈركىم ئۆز نۆۋىتىدە جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى فۇنكسىيەزم نەزەرىيەسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالغان، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ئۆتكەن فىرانسىيەلىك مۇتەپەككۇرلاردىن سېنسىمون ۋە ئاۋگۇست كومتلارنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ، جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئايرىم مۇستەقىل بىر پەن بولۇپ شەكىللىنىشىدە مۇھىم رول ئوينىغان. پۈتكۈل ھاياتىدا ناھايىتى چوڭ ۋە مۇھىم تېمىلار ھەققىدە، مەسىلەن، ئىجتىمائىي سىستېما (ئۇيۇشۇشچانلىق، ئىجتىمائىي تەرتىپ)نىڭ قانداق يۈرۈشىدىغانلىقى ۋە بۇ يۈرۈشۇش جەريانىنىڭ ئىجتىمائىي سىستېما ئۈچۈن قانداق ئاقىۋەت پەيدا قىلىدىغانلىقى قاتارلىقلار ھەققىدە ئىزدەنگەن ھەم قەلەم تەۋرەتكەن. ئۇنىڭ بۇ ھەقتىكى ئىزدىنىشلىرى كېيىن ئامېرىكىلىق جەمئىيەتشۇناسلاردىن تالكوت پارسونىس ۋە روبېرت مېرتونغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى،
فۇنكسىيەزمدىن ئىبارەت ئايرىم بىر نەزەرىيە سىستېمىسىنىڭ

تۇرغۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولغان.

ئېمىل دۇركىم ئۆلۈۋېلىش ھەققىدىكى مەشھۇر تەتقىقاتىدا ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلما بىلەن ئىنسانىنىڭ ھەربىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويغان پەرەزلىرىنى سىستېمىلىق تەھلىل ئارقىلىق تۇنجى بولۇپ يورۇتۇپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دىن ھەققىدە سىستېمىلىق، ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ئىمانىنىڭ بىر جەمئىيەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدا ئىجتىمائىي ئۆيۇشۇشچانلىقىنى كۈچەيتىش، ئايرىم بىر قىممەت قاراش ۋە ئىجتىمائىي فورماتسىيەنى يارىتىش قۇدرىتىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئېمىل دۇركىمنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىنىڭ تۆپكى ماھىيىتى ھەققىدىكى سىستېمىلىق قاراشلىرى ھېلىھەم جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە. ئۇ ئامېرىكىدىكى بۈگۈنكى زامان مەشھۇر جەمئىيەتشۇناسلىرىدىن روبېرت بېللا، سەيمور لىپسېت، روبېرت پۇتنام، جامېس كولمان قاتارلىقلارغا تەسىر كۆرسەتكەن.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

ئېمىل دۇركىم 1858 ـ يىلى فرانسىيەنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ئالساس ـ لوررېن رايونىدا تۇغۇلغان. ھاياتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە پەلسەپە ئۆگەنگەن ۋە ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. 1890 ـ يىللاردا «جەمئىيەتتە ئىش تەقسىماتى»، «ئۆلۈۋېلىش ھەققىدە»، «جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودولوگىيەسى» قاتارلىق بىر يۈرۈش ئىلمىي ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىپ ئالاھىدە تەسىر قوزغىغان ۋە فرانسىيەنىڭ ئىلمىي ساھەسىدىكى مەشھۇر مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرىگە ئايلانغان. جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ فرانسىيەدە ئايرىم بىر پەن

بولۇپ شەكىللىنىشىگە تۈرتكە بولغان. ئۇ 1917 ـ يىلى ۋاپات بولغان.

ئېمىل دۈركىمنىڭ ئىدىيەلىرىدە ئۆزىدىن بۇرۇن ياشاپ ئۆتكەن ئاۋگۈست كومت، سېنسىمون قاتارلىق فرانسىيە مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ تەسىرى چوڭقۇر. ئۇ ئاۋگۈست كومتنىڭ ئىدىيەسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، «بىيولوگىيەلىك، فىزىكىلىق ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىپ قانۇنىيەتنى تېپىپ چىققىلى بولغاندەكلا، ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىپ ماھىيەتنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ، بۇ پەن جەمئىيەتشۇناسلىق دەپ ئاتىلىدۇ» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئۇ جەمئىيەتشۇناسلىققا مۇنداق تەبىر بەرگەن: «جەمئىيەتشۇناسلىق ــ ئىجتىمائىي پاكىتلار ھەققىدىكى، جۇملىدىن بىر ئىجتىمائىي توپ ئىچىدە ئورتاقلىققا ئىگە بولغان ئويۇنىڭ، پىكىرنىڭ ۋە ھەرىكەتنىڭ شەكىللىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.» كارل ماركسنىڭ ئەكسىچە، ئېمىل دۈركىم بىر جەمئىيەتتىكى زىددىيەتنىڭ، مەسىلىنىڭ يىلتىزىنى كاپىتالىزم ياكى ئىقتىسادقا باغلاپ چۈشەنمەيدۇ، بەلكى بىر جەمئىيەتتىكى مەسىلىنىڭ، زىددىيەتنىڭ يىلتىزىنى شۇ جەمئىيەتتىكى ئەخلاقىي تەرتىپلەرنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىدىن كۆرىدۇ. ئۇنىڭ بۇ ھەقتىكى قارىشى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ماكس ۋېبېرنىڭكىدىنمۇ پەرقلىنىدۇ. ئېمىل دۈركىمنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتتە ئاساسلىق تۈزۈلمە شەكىللىرى ئورتاق بىر قىممەت قارىشىنى ۋە ئىجتىمائىي مىزاننى ئومۇملاشتۇرالمىغاندا زىددىيەت ۋە قالايمىقانچىلىق كۆرۈلىدۇ. ئىجتىمائىي تۈزۈم تەرتىپنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئاۋۋال ئەخلاققا مۇراجىئەت قىلىشى كېرەك.

كارل ماركس نەزەرىيەلىرىدە ئاساسلىق تۇتقا قىلىنغان نۇقتا سىنىپىي زىددىيەت ۋە ئىجتىمائىي سىنىپ بولسا، ئېمىل دۈركىم نەزەرىيەلىرىدە جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتى نۇقتىلىق مۇھاكىمە قىلىنغان ۋە جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئىجتىمائىي

هادىسلەرنىڭ قانۇنىيەتىنى يېشىپ بېرىشتىكى رولىغا يۇقىرى باها بېرىلگەن. ئېمىل دۇركىمنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتنى تەرەپ تۇرغان بىرنەچچە تۈۋرۈك بولىدۇ. ئۇلار قائىدە ـ يوسۇن ھەم ئىجتىمائىي مىزان، تۇزۇلمە، سىمۋول ۋە مۇراسىم، ئىش تەقسىماتىدىن ئىبارەت.

جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتى

1. ئىجتىمائىي مىزان ۋە قائىدە ـ يوسۇن. بىر جەمئىيەتتە ئورتاق ئىجتىمائىي مىزان ۋە قائىدە ـ يوسۇنىنىڭ بولۇشى ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئوي ـ پىكرىگە ۋە ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلىش رولىنى ئويناىدۇ. دۇركىم ئىجتىمائىي مىزان بىلەن قائىدە ـ يوسۇننى ئىجتىمائي پاكىت دەپ تونۇيدۇ ۋە ئۇنىڭغا يۈكسەك دەققىتىنى بېرىدۇ. بىر جەمئىيەتنىڭ ئوڭۇشلۇق يۈرۈشۈشى ئۈچۈن ئىجتىمائىي مىزان ھەم قائىدە ـ يوسۇن جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھەرىكىتىگە بىر تۇتاش يېتەكچىلىك قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك.

2. تۇزۇلمە. دۇركىمنىڭ نەزىرىدە، دىن، مائارىپ ۋە ئىقتىساد بىر جەمئىيەتنىڭ ئاساسلىق تۇزۇلمىلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. كارل ماركس ئىقتىسادنى ئۆزىنىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە نۇقتىسى قىلغان بولسا، ئېمىل دۇركىم دىن بىلەن مائارىپنى ئۆزىنىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە نۇقتىسى قىلغان. بىر جەمئىيەتنىڭ تۇزۇلمىلىرى ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ يۈرۈشۈشىنى مىزان ۋە قائىدە ـ يوسۇن بىلەن تەمىنلەيدۇ ۋە ئوخشىمىغان ئېھتىياجلار ئۈچۈن ئوخشىمىغان مىزانلارنى، قائىدىلەرنى رويابقا چىقىرىدۇ. بىر جەمئىيەتتە مائارىپنىڭ رولى ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، بالىلارنىڭ ئىجتىمائىي مىزان ۋە قىممەت قارىشىنى ئۆگىنىشىگە سەھنە ھازىرلاپ بېرىدۇ. ئەگەر بىر جەمئىيەت زاۋاللىققا يۈز تۇتسا،

ئۇنىڭدا جىنايەت قاتارلىق ئىجتىمائىي بىنورماللىقلارنىڭ يۈز بېرىش نىسبىتى ئارتىپ كېتىدۇ. ۋاھالەنكى، بۇنىڭ ئاساسلىق مەنبەسى مائارىپتا بولىدۇ. شۇڭا، بىر جەمئىيەتتە ئوقۇ - ئوقۇتۇش يۈكسەك مەسئۇلىيەت بىلەن ئېلىپ بېرىلىشى لازىم.

دۇركىمنىڭ نەزىرىدە، دىن جەمئىيەت ئەزالىرىنى بىر يەرگە ئەكېلىدىغان، ئۇيۇشتۇرىدىغان ئىجتىمائىي بىلىمدىن ئىبارەت. بىر جەمئىيەتنىڭ قىممەت قاراشلىرى، ئىجتىمائىي فورمىلىرى ۋە قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ يىلتىزى دىندا بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «دىنىي ھاياتنىڭ دەسلەپكى شەكىللىرى» ناملىق ئەسىرىدە دىننىڭ جەمئىيەتنى تىرەپ تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم تىرەك، ئەڭ مۇھىم تۇزۇلمە ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۇنىڭ نەزىرىدە، دىن ھەرقانداق بىر جەمئىيەت ئۈچۈن ئورتاق قىممەت قارىشى تىكلەپ بېرىدۇ، ئۇيۇشۇشچانلىق بەرپا قىلىدۇ. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئېمىل دۇركىم گىگانت پەيلاسوپ ئىممانوئىل كانت ئەسەرلىرىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان دىننىڭ مۇھىملىقى ھەققىدىكى قاراشلارغا جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن يانداشقان. ئېمىل دۇركىمنىڭ قارىشىچە، ھەرقانداق دىندا مۇقەددەس دەپ قارالغان نەرسىلەر بىلەن چەكلەنگەن نەرسىلەر ئېنىق ئايرىلغان بولىدۇ. «بىر جەمئىيەت ئۆزىنىڭ ئەزالىرى ئەگىشىدىغان ئورتاق غايىلەرنى بەرپا قىلالمايدىغان تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ تەرتىپىنى ساقلاپ قالالمايدۇ.»

3. سىمۋول ۋە مۇراسىم. بىر جەمئىيەتتە كىشىلەرنى بىر يەرگە ئەكېلەلەيدىغان، ئۇيۇشتۇرالايدىغان سىمۋوللار بولىدۇ ۋە ئىجتىمائىي تەرتىپنى ئۇزۇنغىچە ساقلاشتا مۇھىم رول ئويناىدۇ. بايراق، دۆلەت گىمنى، مىللىي قەھرىمانلار، سەنئەت مىراسلىرى، تارىخىي يادىكارلىقلار ۋە ئابىدىلەر مانا مۇشۇنداق مۇھىم سىمۋوللاردۇر. ئاشۇ سىمۋوللارنى كىشىلەرگە تونۇتىدىغان، بىلدۇرىدىغان سورۇن بولسا مۇراسىملاردۇر. دۇركىم مۇنداق يازىدۇ: «بىر جەمئىيەتتە مۇراسىم شۇنىڭ

ئۇچۇن مۇھىمكى، ئۇ بىر ئىجتىمائىي توپ ئەزالىرىغا ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى قەرەللىك يوسۇندا تونۇتۇپ تۇرىدۇ.» چۇنكى، كىشىلەر مۇراسىملاردا ئۆزلىرىنىڭ مۇقەددەس سىمۋوللىرىنى قەرەللىك ئەسلەپ، ھېس قىلىپ تۇرىدۇ ۋە بۇ جەريانىدا ئۆزلىرىنى قايتا يارىتىدۇ. كىشىلەر مۇراسىملاردا ئوچۇق خۇشاللىقنى ۋە ئورتاق ھاياجانغا ئېرىشىدۇ. دىنىي مۇراسىملاردا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىش ئارقىلىق، مەرىكە سورۇنلىرىدا ناخشا ـ مۇزىكا ئاڭلاش ئارقىلىق ئۆزىگە ئورتاق بولغان ھېسسىياتلارنى تېپىۋالىدۇ. بۇ ھال كىشىلەر ئارىسىدا مەنسۇبىيەت تۇيغۇسى ۋە ئۇيۇشۇشچانلىق پەيدا قىلىدۇ. ئاشۇ جەريانلاردا ئىجتىمائىي رىشتىنىڭ قايتا ـ قايتا يارىتىلىشى دىن ۋە مۇراسىملارنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ئاساس بولىدۇ. دۇركىم مۇنداق يازىدۇ: «ئىجتىمائىي توپ ئەزالىرىدا ئورتاق ھېس ـ تۇيغۇ، ئورتاق ئىدىيە ئارقىلىق ئۇيۇشۇشچانلىق، ئىناقلىق ۋە خاسلىق پەيدا قىلالمىغان جەمئىيەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. ئورتاق ھېس ـ تۇيغۇ، ئورتاق قىممەت قاراشلىرىنىڭ ئەسلىنىپ تۇرۇشى ئۇچۇن مۇراسىملار ۋە يىغىلىش سورۇنلىرىنىڭ بولۇپ تۇرۇشى ھەم زۆرۇر ھەم بىر تەبىئىي ئەھۋالدۇر.»

4. ئىش تەقسىماتى. ئېمىل دۇركىمنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىشتىكى ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ ئامىل ئىش تەقسىماتىدۇر. بىر ئىجتىمائىي توپ ئەزالىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاشقا لازىم بولىدىغان ئىشلار تەقسىم قىلىنىشى كېرەك. ھەر بىر ئادەم ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ يۇرۇشۇشىدە ئۆزىگە خاس رول ئالغان جەمئىيەت مەۋجۇتلۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلالايدۇ. سەۋەبى، بۇنداق جەمئىيەتتە ھەربىر ئادەم ئۆزىگە خاس رولنى ئالىدۇ ۋە ۋەزىپە ئۆتەيدۇ.

كوللېكتىپ ۋىجدان

ئېمىل دۈركىمنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتتە كىشىلەرنى ئۆزئارا پىسخىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرىدىن باشقا پىرىنسىپلارغىمۇ ئەمەل قىلىپ ياشاشقا ئۇندەيدىغان ئەقىدە يىلتىز تارتقاندا، ئورتاق قىممەت قاراشلىرى ۋە ئەخلاقىي مىزانلار مەدەنىيەت شەكىللىرىدە كۆرۈلگەندە، ئۇنىڭ نەتىجىسى كوللېكتىپ ۋىجدان شەكىللىدە ئىپادىلىنىدۇ. ئادەم بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن بىز ئەتراپىمىزدىكى ئىجتىمائىي تەرتىپتىن ھېس قىلدۇرۇلۇۋاتقان چەكلىمىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايمىز ۋە باشقىلار بىلەن ئىجتىمائىي ئالاقىگە ئۆتكەندە، قارار چىقارغاندا ئۇلارنى نەزەرگە ئېلىشقا مەجبۇر بولىمىز. بىر ئەخلاقسىز قىلمىش سادىر بولغاندا، ئۇ ئەڭ ئاۋۋال بىر ئىجتىمائىي توپ ئەزالىرىنىڭ كوللېكتىپ ۋىجدانىغا تاجاۋۇز قىلغان بولىدۇ ۋە ئۇنى ھېس قىلغان ئادەمنىڭ ھېسسىياتىغا ئازار بېرىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، كوللېكتىپ ۋىجدان ئومۇمىي ئەخلاقىي تەرتىپكە چېتىلىشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن شەخسنىڭ ۋىجدانىدىن پەرقلىنىدۇ.

ئۇيۇشۇشچانلىق

ئۇيۇشۇشچانلىقنىڭ يىلتىزىنى چۈشىنىش — ئېمىل دۈركىم ئەسەرلىرىدىكى مۇھىم بىر ئانالىز نۇقتىسى. ئېمىل دۈركىمنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەتتىكى ئەزالارنىڭ ئۇيۇشۇش دەرىجىسى ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ قانداق يۈرۈشۈشىگە باغلىق. ئۇ ئۇيۇشۇشچانلىقنىڭ مەنبەسىنى مېخانىكىلىق ئۇيۇشۇشچانلىق ۋە ئورگانىك ئۇيۇشۇشچانلىقتىن ئىبارەت ئىككى نۇقتىدىن چۈشىنىدۇ. مېخانىكىلىق ئۇيۇشۇشچانلىق —

كىشىلەرنىڭ ئورتاق بىر قىممەت قارىشى، ياشاش شەكلى، ئىجتىمائىي مىزان ۋە ئەقىدە ئاساسىدا بىر يەرگە كېلىشىنى كۆرسىتىدۇ. مېخانىكىلىق ئۇيۇشۇشچانلىق ھەربىر ئىجتىمائىي سىستېمىدا بولسىمۇ، كۆپ ھاللاردا قەبىلە جەمئىيەتلىرىگە خاس ھادىسىدۇر. چۈنكى، قەبىلە جەمئىيەتلىرىدە شەخس بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدىكى پەرق خىرە بولىدۇ.

ئورگانىك ئۇيۇشۇشچانلىق بولسا كىشىلەرنىڭ ئېنىق ئىش تەقسىماتى پىرىنسىپى بويىچە ئۆز ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىغان ئاساستا بىر يەرگە كېلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. مۇتلەق كۆپ سانلىكى سانائەتلەشكەن جەمئىيەتلەردە كىشىلەر ئۆزى ئېھتىياجلىق تاۋارلارنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن پۇل يىغىدۇ. لېكىن، ئۇلار زىرائەتنى قانداق تېرىش، ئۆينى قانداق سېلىش، كىيىمنى قانداق تىكىش قاتارلىق ئىشلارنى بىلمەيدۇ. بۇ ھال ئوخشىمىغان ۋەزىپىلەرنى ئارتتۇرالايدىغان كىشىلەر بىر - بىرىگە بېقىنىدىغان كەڭ ئىجتىمائىي تورنىڭ بولۇشىنى، ئوخشىمىغان كىشىلەرنىڭ مەۋھۇم يوسۇندا زەنجىرسىمان مۇناسىۋەت پەيدا قىلىشىنى تەقەززا قىلىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئورگانىك ئۇيۇشۇشچانلىق بىردەكلىكنىڭ ئەمەس، پەرقنىڭ نەتىجىسى.

دۇركىمنىڭ ئىجتىمائىي ئۇيۇشۇشچانلىق ھەققىدىكى قاراشلىرى ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسى تالكوت پارسونىسقا تەسىر كۆرسەتكەن. تالكوت پارسونىس دۇركىمنىڭ قاراشلىرىنى بېيىتىش ئاساسىدا «زامانىۋى، مۇرەككەپ جەمئىيەتلەر بىردەك قىممەت قارىشى ئاساسىدىكى ئورتاق تونۇش نەتىجىسىدە مەۋجۇت بولىدۇ» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن. جەمئىيەت ئەزالىرى ئارىسىدىكى بىردەك قاراش ئائىلە، مەكتەپ قاتارلىق ساھەلەردە ئىجتىمائىيلىشىش داۋامىدا يېتىلىدۇ؛ تالكوت پارسونىسنىڭ نەزەريىە سىستېمىسى مانا مۇشۇ نۇقتىنى ئۆزىنىڭ چېقىش نۇقتىسى قىلغان. بىز ئۇنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن ئايرىم بابتا تونۇشىمىز.

تاپتىن چىقىش

بۇ، ئېمىل دۇركىم تەرىپىدىن نەزەرىيەلەشتۈرۈلگەن يەنە بىر ئۇقۇم بولۇپ، بىر جەمئىيەتتە ئىجتىمائىي ئالاقىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان ئىجتىمائىي مىزانلارنىڭ يوق بولۇشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئۇقۇم كارل ماركس تەرىپىدىن نەزەرىيەلەشتۈرۈلگەن ياتلىشىش ئۇقۇمىغا ئوخشاشلا جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە كەڭ كۆلەملىك مۇنازىرىگە ۋە ئىزدىنىشكە سەۋەب بولغان. بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزە ئېمىل دۇركىمنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «ئۆلۈۋۈلىش» (1897 ـ يىلى)تا بايقىلىدۇ. دۇركىمنىڭ بۇ ئەسىرىدە دېيىلىشىچە، ئادەملەر قىلىۋاتقان ئىشى ئۆز ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىگە تولۇق ماس كەلگەندىلا ئاندىن خۇشال بولالايدۇ. ئەمما، ئادەمنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكىنىڭ چېكى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئىمكانىيەتلەر بولسا تولىمۇ چەكلىك بولىدۇ. ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى قانمىغاندا ئادەم قاتتىق چۈشكۈنلىشىدۇ ۋە ئەڭ ئاخىرىدا ئۆلۈۋۈلىش يولىغىمۇ ماڭىدۇ. ئېمىل دۇركىم بۇ ئەسىرىدە 19 ـ ئەسىردىكى ياۋروپا جەمئىيىتىنى تەتقىق قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆلۈۋۈلىش ھەقىقىدىكى قاراشلىرى مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىگە ماس كېلەلىشى ناتايىن. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، تاپتىن چىقىش شۇنداق بىر ئىجتىمائىي ھادىسىكى، ئۇ جەمئىيەتتە ئۈيۇشۇشچانلىق، بىردەك قىممەت قارىشىنىڭ كەمچىل بولۇشى سەۋەبلىك ۋە مەلۇم بىر قىممەت قارىشىنىڭ جەمئىيەت ئەزالىرىغا مەجبۇرىي تېڭىلىشى تۈپەيلى پەيدا بولىدۇ.

ئۆلۈۋۈلىش

ئېمىل دۇركىم ئۆزى يازغان شۇ ناملىق ئەسىرىدە، بىر جەمئىيەتتە ئۆلۈۋۈلىش نىسبىتىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكى

ئىجتىمائىي ئۆيۈشۈشچانلىق دەرىجىسى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. بۇنداق بىر جەمئىيەتتە ئادەملەر ئارا ئىناقسىزلىق قانچە ئېغىر بولسا، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىغانلارنىڭ شۇنچە كۆپ بولىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «بىر جەمئىيەتتە ئۆلۈۋالىدىغانلارنىڭ نىسبىتى جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئۆيۈشۈشچانلىق دەرىجىسىگە ۋە ئۇلارنىڭ شۇ جەمئىيەتكە بولغان مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنىڭ كۈچلۈك ـ ئاجىزلىقىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ.» ئېمىل دۈركىمنىڭ قارىشىچە، ياشاش ئۈسۈلى ئاددىيلاشقان بولغان يېزا ـ قىشلاقلاردا ئۆلۈۋېلىش نىسبىتى زامانىۋى شەھەرلەرنىڭكىدىن تۆۋەن بولىدۇ. جامائەتچىلىك ئېڭى، ئىناقلىق چوڭقۇر يىلتىز تارتقان جەمئىيەتلەردە ئۆلۈۋېلىش نىسبىتى تۆۋەنرەك بولىدۇ. ئېمىل دۈركىم ئۆز ئەسىرىدە 19 ـ ئەسىر ياۋروپا جەمئىيىتىدىكى كاتولىك دىنى مۇرىتلىرى بىلەن پىروتېستانت دىنى مۇرىتلىرىنى تەكشۈرۈش ئوبيېكتى قىلىپ تاللىغان بولۇپ، پىروتېستانت دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلارنىڭ ئىچىدە ئۆلۈۋالىدىغانلارنىڭ كاتولىك دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلاردىن كۆپرەك بولىدىغانلىقىنى بايقىغان. بۇنىڭدىكى تۈپكى سەۋەب، پىروتېستانت دىنىدىكىلەردە مۇستەقىل ياشاش، شەخسىي خاسلىق تەكتلىنىپ، جامائەتچىلىك ئېڭىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىدۇر. بۇ، جامائەتچىلىك ئېڭى بىر جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇشىدا ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە دېگەنلىكتۇر.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. ئېمىل دۈركىم: «جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودولوگىيەسى»، 1950 ـ يىلى نەشرى.

Emile Durkheim. 1950. The Rules of sociological Method. New York: Free Press.

2. ئېمىل دۇركىم: «دىنىي ھاياتنىڭ دەسلەپكى شەكىللىرى»، 1961 ـ يىلى نەشرى.
Emile Durkheim . 1961 . The Elementary Forms of the Religious Life . New York: Collier Books .

3. ئېمىل دۇركىم: «ئۆلۈۋېلىش: جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودى بويىچە تەھلىل»، 1951 ـ يىلى نەشرى.
Emile Durkheim . 1951 . Suicide: A study in sociology . Free Press .

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Emile Durkheim	(1917 — 1858)	ئېمىل دۇركىم:
August Comte	(1857 — 1798)	ئاۋگوست كومت
Saint – Simon	(1825 — 1760)	سېنسىمون
Talcott Parsons	(1979 — 1902)	تالكوت پارسونىس
Robert Merton	(2003 — 1910)	روبېرت مېرتون
Robert Bellah	(— 1927)	روبېرت بېللا
James Coleman	(1995 — 1926)	جامېس كولمان
Robert Putnam	(— 1914)	روبېرت پۇتنام

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Functionalism 功能主义	فۇنكسىيىزم
Social System 社会系统	ئىجتىمائىي سىستېما
Social Order 社会秩序	ئىجتىمائىي تەرتىپ
Hypothesis 假说, 假设	پەرەز، قىياس
Division of Labor 分工	ئىش تەقسىماتى
Suicide 自杀	ئۆلۈۋېلىش

Sociological Method 社会学方法	جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودى
Social Norm 社会准则	ئىجتىمائىي مىزان
Moral Order 道德秩序	ئەخلاقىي تەرتىپ
Symbol and Ritual 象征与仪式	سىمۋول ۋە مۇراسىم
A sense of Belonging 归属感	مەنسۇبىيەت تۇيغۇسى
Collective Effervescence 欢聚	ئوپچە خۇشاللىق
Collective Conscience 集体良心	كوللېكتىپ ۋىجدان
Cohesion 疑聚力	ئۇيۇشۇشچانلىق
Consensus 合意, 同感	ئورتاق تونۇش
Anomie 失范	تاپتىن چىقىش

بەشىنچى باب

گېئورگ زىممېل (1858 ــ 1918): شەھەر، پۇل، مودا

نېمە ئۈچۈن گېئورگ زىممېل ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

گېئورگ زىممېل جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە كارل ماركس، ئېمىل دۈركىم ۋە ماكس ۋېبىردىن كېيىن تۇرىدىغان كىلاسسىك جەمئىيەتشۇناس. ئۇ شەھەر ھاياتىنىڭ ماھىيىتى، مودىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ۋە پۇلنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتى ھەققىدىكى تەھلىللىرى بىلەن داڭلىق. زىممېلنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەت ــ كىشىلەر ئارىسىدىكى ئالاقىدىن پۈتكەن بىر ئىجتىمائىي سىستېما. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئاشۇ ئالاقە جەمئىيەتتىكى زىددىيەتنىڭ مەنبەسى. بىر ئىجتىمائىي ئالاقىگە ئۇچىنچى ئادەم ئارىلاشقاندا، ئالاقىنىڭ قۇرۇلمىسىدا ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، ئالاقىگە دەسلەپ قاتناشقان ئىككى ئادەم ئارىسىدىكى كەيپىياتنى پۈتۈنلەي كونترول قىلىش ھوقۇقىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. زىممېل ئۆزىنىڭ كۆپىنچە تەھلىللىرىدە ئالاقىنىڭ رولىنى زىيادە تەكىتلەيدۇ. مەسىلەن، ئۇ ئۆزىنىڭ ھوقۇق ھەققىدىكى تەھلىللىرىدە، ھوقۇقىنىڭمۇ ئالاقىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكى، ھوقۇقدارنىڭ شۇ ھوقۇققا ئىتائەت قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئالاقە چەمبىرىگە كىرگەندىلا ئاندىن ئۆز ھوقۇقىنى يۈرگۈزەلەيدىغانلىقىنى ئىلگىرى

سۈرىدۇ. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ ئېستېتىكا، تارىخ پەلسەپىسى ھەققىدە يېزىپ قالدۇرۇپ كەتكەن ئەسەرلىرى بىلەنمۇ داڭلىق.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

گېئورگ زىممېل 1858 ـ يىلى گېرمانىيەنىڭ بېرلىن شەھىرىدە تۇغۇلغان ۋە ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى شۇ شەھەردە ئۆتكۈزگەن، جەمئىيەتشۇناسلىق، پىسخولوگىيە، ئېستېتىكا، پەلسەپە قاتارلىق ساھەلەردە 25 كە يېقىن كىتاب يېزىپ قالدۇرۇپ كەتكەن. ئەمما، ئىلمىي ئەمگىكىنىڭ جىقلىقىغا قارىماي، گېرمانىيە ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدا ئۇقۇتقۇچى بولۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن. بۇنداق بولۇشىغا يەنە ئۇنىڭ سوتسىيال ئىنقىلابچىلارغا بولغان ھېسداشلىقى ۋە شۇ ۋاقىتتا گېرمانىيەدە ئەۋج ئالغان يەھۇدىيلارغا قارشى كەيپىيات (زىممېل يەھۇدىي ئىدى) سەۋەبچى بولغان. ئۇ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىلا گېرمانىيەدە زور شۆھرەتكە ئېرىشكەن ۋە ماركسىزمچى مۇتەپەككۇرلاردىن گېئورگ لۇكاس («فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى» دېگەن بابقا قارالسۇن) قاتارلىقلارغا تەسىر كۆرسەتكەن. گېئورگ زىممېل 1918 ـ يىلى گېرمانىيەدە ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «پۇل پەلسەپىسى» (1978 ـ يىلى)، «شوپېنخائوئېر ۋە نىچشې» (1986 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

پۇل، شەھەر ھاياتى، مودا

«پۇل پەلسەپىسى» ـــ گېئورگ زىممېلنىڭ ئەڭ مۇھىم ئەسەرلىرىدىن بىرى. ئۇ بۇ ئەسىرىدە پۇلنىڭ ئادەملەر ئارىسىدىكى ئىجتىمائىي ئالاقىنى قانداق يۈرۈشتۇرىدىغانلىقى ۋە ئادەملەرنى ئىنسانلىق تەبىئىتىدىن قانداق ئايرىيدىغانلىقى

هەقىقىدە تەھلىل يۈرگۈزگەن. ئۇنىڭ بۇ ئەسىرى كارل ماركسنىڭ كاپىتالنى ئەمگەك ۋە قىممەتكە باغلاپ چۈشەندۈرگەن قاراشلىرىغا جەڭ ئېلان قىلغان. گېئۇرگ زىممېلنىڭ قارىشىچە، ئىقتىساد ــ ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ مەھسۇلى، ھالبۇكى، بۇ يەردە دېيىلمۇاتقان ئالاقىدە ئاساس بولىدىغىنى مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش ئەمەس، بەلكى تاۋار ئالماشتۇرۇش. گېئۇرگ زىممېل گەرچە كارل ماركسنىڭ ھەممىنى مەھسۇلات يارىتىشقا باغلاپ چۈشىنىشىگە قارشى تۇرسىمۇ، ئەمما ھازىرقى زامان ھاياتىنىڭ ياتلىشىش تەرىپىدە تۇرىدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلمايدۇ. گېئۇرگ زىممېلنىڭ قارىشىچە، ئادەملەر پۇلنىڭ سەۋەبىدىن ئىجتىمائىي ئالاقىدە تېخىمۇ رەھىمسىز ۋە ھېسابچى بولۇپ كېتىدۇ، ئىجتىمائىي ئالاقىدە پۇل ھەر ۋاقىت ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدۇ. نەتىجىدە ئىجتىمائىي ئالاقىدە خاسلىق ۋە مېھىر ـ مۇھەببەتنىڭ ئورنىنى ئەملىيەتچانلىق، ماددىيلىق ۋە مېھرىسىزلىك ئىگىلەيدۇ.

ئۇ ئۆزىنىڭ 1903 ـ يىلى يازغان «چوڭ شەھەرلەر ۋە مەنىۋى ھايات» ناملىق ئەسىرىدە يەنە شەھەر ھاياتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدىمۇ مۇلاھىزە يۈرگۈزگەن. گېئۇرگ زىممېلنىڭ قارىشىچە، «چوڭ شەھەرلەردە بىز ھەمىشە دېگۈدەك ئۇچۇرلارنىڭ تاجاۋۇز قىلىشىغا ئۇچرايمىز، نېرۋا ـ ئەسەبلىرىمىز ھەمىشە غىدىقلىنىش ھالىتىدە تۇرىدۇ.» ئادەملەر چوڭ شەھەرلەردە رېتىمى تېز ھاياتقا دۇچ كېلىدۇ، كۈندە دېگۈدەك ناتونۇش ئادەملەر، ئېلان ـ تەشۋىقات، يېڭى ئۇچۇرلارغا دۇچ كېلىپ تۇرىدۇ. شەھەر ھاياتىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكلىرى ئادەملەرنىڭ ئۆزلۈك تۇيغۇسىغا، خاسلىقىغا تاجاۋۇز قىلىدۇ، ئىنسان مەنىۋىيىتىگە ئارامچىلىق بەرمەيدۇ. گېئۇرگ زىممېل مۇنداق يازىدۇ: «زامانىۋى شەھەرلەردىكى ئەڭ چوڭ مەسىلىلەرنىڭ بىرى ئادەملەرنىڭ خىرىسلىق ئىجتىمائىي ئېلېمېنتلارنىڭ قورشاۋىدا خاسلىقىنى قانداق ساقلاپ قېلىش

مەسلىسىدۇر.»

گېئورگ زىممېلنىڭ قارىشىچە، شەھەر ھاياتىدا دۇچ كېلىدىغان مەسىلىلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن بىز ھەممىلا نەرسىگە ئىنكاس قايتۇرۇشتىن ساقلىنىپ، ۋاقىتنى ۋە زېھىننى ئۇپراتماسلىقىمىز لازىم. ھالبۇكى، بۇنداق بولغاندا، بىز بۇ خىلدىكى مۇھىتتا ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى قانداق ئىپادە قىلىش بىلەن ئۆزىمىزگە تەۋە خاسلىقنى ساقلاش مەسىلىسى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەتكە دۇچ كېلىمىز.

زىممېل ئۆزىنىڭ 1905 ـ يىلى يازغان «مودا پەلسەپىسى» ناملىق ئەسىرىدە بۇ ھەقتىكى تەھلىللىرىنى كىملىك بىلەن زامانىۋىلىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چۆرىدەپ داۋاملاشتۇرغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، مودىنىڭ كودلىرى پۈتۈنلەي ئىختىيارىيلىق تۈسىنى ئالغان بولۇپ، ئادەملەرنىڭ مەدەنىيلىك ئېھتىياجلىرىغا قايتۇرۇلغان ئىنكاستۇر. مودا ئۆز نۆۋىتىدە يەنە بىزنىڭ خاسلىقىمىزنى ئىپادىلەش بىلەن چوڭراق بىر ئىجتىمائىي توپقا بولغان مەسئۇلىيىتىمىزنى ئىپادىلەش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى مۇرەسسە قىلىش تىرىشچانلىقىمىزنىڭ نەتىجىسىدۇر. جايىغا چۈشكەن بىر مودا دەل بىزنىڭ يۇقىرىقى دەك مۇرەسسە قىلىش قابىلىيىتىمىزنىڭ يۇقىرىلىقىنىڭ مەھسۇلى. بىر تەرەپتىن، ئادەملەر باشقىلارنى دوراپ ئۆزىنىڭ مەلۇم بىر ئىجتىمائىي توپقا تەۋە بولۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن، مودا ئوبيېكتىغا ئازراق تۇزىتىش كىرگۈزۈپ، ئۆزلىرىنىڭ خاسلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

زىممېلنىڭ قارىشىچە، مودا بىر جەمئىيەتتىكى قاتلام ۋە تەبىقە سىستېمىسىدا مۇھىم رول ئويناپدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «مودا ـ ئىجتىمائىي تەبىقە ئايرىمىسىنىڭ مەھسۇلى سۈپىتىدە كۆچمىنى كۆرسىتىدۇ ۋە مەلۇم ئادەملەرنى مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي چەمبىرەك ئىچىگە ئېلىش ۋە يەنە مەلۇم ئادەملەرنى مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي چەمبىرەكتىن چىقىرىش

يولى بىلەن ئىجتىمائىي تەبىقىنى داۋاملىق كۆچكە ئىگە قىلىدۇ.» يۇقىرى تەبىقىدىكى كىشىلەر مودا ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تۆۋەن تەبىقىدىكىلەر بىلەن بولغان پەرقىنى ئىپادىلەشكە تىرىشىدۇ ۋە يەنە تۆۋەن تەبىقىلىكلەرنىڭ يۇقىرى تەبىقىگە ئۆرلەش تىرىشچانلىقىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. نەتىجىدە مەڭگۈ ئاخىرلاشمايدىغان مودا ئويۇنى داۋاملىشىۋېرىدۇ. مەلۇم بىر مودا تۆۋەن تەبىقىدىكى كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقاندا، يۇقىرى تەبىقىدىكى كىشىلەر ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىپ يەنە يېڭىچە مودىلارغا يۈرۈش قىلىدۇ.

گېئورگ زىممېل جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە مەدەنىيەت نەزەريىسىگە ئالاھىدە تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇنىڭ پۇل ھەققىدىكى تەھلىللىرى ماكس ۋېبېرنىڭ پىروتېستانت ئەخلاقى ھەققىدىكى ئويلىرىغا تەسىر كۆرسەتكەن. مەشھۇر ماركسىزمچى مۇتەپەككۇر گېئورگ لۇكاس جورج زىممېلنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، لېكسىيەلىرىنى ئاڭلىغان. گېئورگ زىممېلنىڭ شەھەر ھاياتى ھەققىدىكى تەھلىللىرى بىلەن گېئورگ لۇكاسنىڭ مادىيلاشقان ھايات ھەققىدىكى تەھلىللىرىدە باغلىنىشنىڭ بولۇشى ئاساسسىز ئەمەس. گېئورگ زىممېل سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەريىەچىلىرىنىڭ مەدەنىيەت ھەققىدىكى قاراشلىرىغا، ۋولتېر بېنجامىنىنىڭ مەدەنىيەت ھەققىدىكى نەزەريىەلىرىگە تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇ بۇگۈن جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە سىمۋولۇق ئالاقە نەزەريىەسىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى سۈپىتىدىلا ئەمەس، بەلكى ئىستېمالچىلىق نەزەريىەسىنىڭ ئاساسچىسى سۈپىتىدىمۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. گېئورگ زىممېل: «پۇل پەلسەپىسى»، 1978 ـ يىلى نەشرى.

Georg Simmel. 1978. The Philosophy of Money. London: Routledge.

2. گېئورگ زىممېل: «مەدەنىيەت ھەققىدە»، 1997 ـ يىلى نەشرى.
Georg Simmel . 1997 . Simmel on Culture . London: Sage .

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Georg Simmel (1918 — 1858)	گېئورگ زىممېل
Georg Lucacs (1971 — 1885)	گېئورگ لۇكاس
Walter Benjamin (1940 — 1892)	ۋولتېر بېنجامىن

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Aesthetics	审美学	ئېستېتىكا
Philosophy of Money	货币哲学	پۇل پەلسەپىسى
Mental Life	精神生活	مەنىۋى ھايات
Metro polis	大城市	چوڭ شەھەر
Social Stratification	社会分层	ئىجتىمائىي قاتلام
Reified Life	物质化的生活	ماددىيلاشقان ھايات

ئالتىنچى باب

جورج خېربېرت مىد (1863 ــ 1931): قەلب، ئۆزلۈك ۋە جەمئىيەت

نېمە ئۈچۈن جورج خېربېرت مىدنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

بىر ئادەمنىڭ ئۆزىنى تونۇشى ۋە جەمئىيەت بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى نېگىزىدىن چۈشىنىشى بەختلىك ياشىشى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. لېكىن، بۇ جەريان ئۇنداق ئاسان ئىشقا ئاشمايدۇ. بەزى ئادەملەر ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىر ئۆمۈر بىلمەي ئۆتۈپ كېتىدۇ، باشقىلارنىڭ سايىسىگە ئايلىنىپ قېلىشنىڭ خەۋپىنى چۈشەنمەيدۇ. بۇنى بىر پاجىئە دېيىش كېرەك. ئېيتىش كېرەككى، ئۆزىنى تونۇشنىڭ تۇنجى قەدىمى ئۆزلۈكنى ۋە جەمئىيەت بىلەن قەلب ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چۈشىنىشتىن باشلىنىدۇ. جورج خېربېرت مىدنىڭ ئىدىيەلىرى ئۆزىمىزنى تونۇشمىزغا، ئۆزىمىز بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى نېگىزىدىن چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرىدۇ. جورج خېربېرت مىدنىڭ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدا، خۇسۇسەن جەمئىيەتشۇناسلىقتا تۇتقان ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى. ئامېرىكىلىق مەشھۇر مۇتەپەككۇر جون دېۋېي ئۇنىڭغا باھا بېرىپ مۇنداق يازىدۇ: «مىد ــ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرى بىلەن 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا ئامېرىكا پەلسەپىسىگە زور تۆھپە قوشقان ئەڭ تالانتلىق

مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرى.» توقۇنۇش نەزەرىيەسىنىڭ غوللۇق ۋەكىللىرىدىن بىرى، ئامېرىكىلىق داڭلىق جەمئىيەتشۇناس لېۋىس كوزىر ئۇنىڭغا مۇنداق باھا بېرىدۇ: «مەدەنى ھازىرقى زامان ئىجتىمائىي پەنلىرىنىڭ شەكىللىنىشىگە ھەسسە قوشقان بىرنەچچە ئامېرىكىلىق مۇتەپەككۇرنىڭ بىرى دەپ باھالىساق ئارتۇق كەتمەيدۇ.»

مەدەنىيەتنىڭ ئىدىيەلىرىنى چۈشىنىشتىن بۇرۇن ئۆزلۈك ئۇقۇمىنى چۈشىنىش زۆرۈر. ئۆزلۈك ئۇقۇمىغا مەدەنىيەتنىڭ ئۇقۇغۇچىسى، ئۇنىڭ ئىدىيەلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەرىيەسىنىڭ نامىنى بېكىتكەن ۋە بۇ نەزەرىيەنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن مەشھۇر جەمئىيەتشۇناس خېربېرت بلۇمېر ئۆستازىنىڭ نۇقتىئىنەزىرى ئاساسىدا مۇنداق تەبىر بەرگەن: «مەدەنىيەتنىڭ نەزىرىدە، ئۆزلۈك ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە مەدەنىيەتنىڭ ئىنسان روھىيىتىگە سىڭگەن تەسىرىنى كۆرسىتىپلا قالماستىن، بەلكى بىر خىل ئىجتىمائىي جەريانىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق دېگەنلىك، ئىنسان ئىجتىمائىي مۇھىتتا ھادىسىلەرگە، مەسىلىلەرگە يولۇققاندا، ئۆزىنىڭ شۇ ھادىسە، شۇ مۇھىت ھەققىدىكى چۈشەنچىسىنىڭ يارىدىمىدە ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ دېگەنلىكتۇر. بۇ چاغدا ئادەم باشقىلارنىڭ رولىنى ئۆتەش، شۇ رولغا ئۆزىگە خاس ئېلىپمېنتلارنى قېتىش ۋە ئاشۇ خىل مېتودلارغا ئىنكاس قايتۇرۇش ئارقىلىق ئۆزى بىلەن ئىجتىمائىي ئالاقىگە قاتنىشۇاتقان، روھىي دۇنياسىدا ئۆزى بىلەن پىچىرلىشۇاتقان بولىدۇ. ئادەمنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى بۇ خىل ئۆزلۈك ئالاقىسى مەدەنىيەتنىڭ تەسىللىرىدە يادرولۇق ئورۇن تۇتىدۇ.»

مەدەنىيەتنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەتتىن ئايرىلغان ئۆزلۈك بولمايدۇ، ئۆزلۈك ئېكى ۋە ئالاقىمۇ بولمايدۇ. جەمئىيەت — ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىشى جەريانىدا ئالاقىگە قاتنىشۇاتقان ئادەملەرنىڭ كېلىشىشى ئارقىلىق پۈتىدىغان

ئىجتىمائىي قۇرۇلما. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «بىر يەككە ئادەمنىڭ ھەرىكىتىنى ئۇنى قوينىغا ئېلىپ تۇرغان بىر پۈتكۈل ئىجتىمائىي توپنىڭ ھەرىكىتى ئىچىدىلا چۈشەنگىلى بولىدۇ. سەۋەبى، بىر ئادەمنىڭ ھەرىكىتى بىر جەمئىيەت قوينىدا ئۆزىنىڭ ئىلكىدىن ھالقىپ كەتكەن ۋە باشقىلارغا چېتىلىدىغان ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ.»

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

مىد 1863 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئامېرىكىنىڭ ماساچۇسېتس ئىشتاتىدا تۇغۇلغان. 1883 ـ يىلى ئۇ بېرلىن ئىنستىتۇتىدا باكلاۋۇرلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. بىرقانچە يىل ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن بىر تۆمۈر يول شىركىتىگە ئورۇنلاشقان. 1888 ـ يىلى خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇپ، يەنە بىر قېتىم باكلاۋۇرلۇق ئۇنۋانى ئالغان. خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان چېغىدا ۋىليام جامېس ۋەكىللىكىدىكى ئەمەلىيەتچىلىك پەلسەپىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. كېيىن گېرمانىيەگە بېرىپ پەلسەپە ئۆگەنگەن، ئەمما نېمە سەۋەبتىندۇر، دوكتورلۇقتا ئاخىرىغىچە ئوقۇمىغان. ئامېرىكىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مىچىگان ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىككى يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ۋە جون دېۋېي ھەم شۇ چاغلاردىكى يەنە بىر كۆزگە كۆرۈنگەن جەمئىيەتشۇناس چارلېز خورتون كۇلى بىلەن تونۇشقان. بۇ جەريانداا جون دېۋېي ئۇنىڭ دىلكەش دوستىغا ئايلانغان. جون دېۋېي چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكەلگەندە، مىدنى بىللە ئىشلەشكە تەكلىپ قىلغان. مىد چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پەلسەپە فاكۇلتېتىدا 1931 ـ يىلى ۋاپات بولغانغا قەدەر ئىشلىگەن.

ئۇ ھاياتىدا سەكسىز پارچە ماقالە ئېلان قىلغان. ئەمما،

ئەڭ داڭلىق ئەسىرى «قەلب، ئۆزلۈك ۋە جەمئىيەت» ئۇ ۋاپات بولۇپ ئۇچ يىلدىن كېيىن، يەنى 1934 ـ يىلى ئوقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن رەتلىنىپ نەشر قىلىنغان. مەدەنىڭ ئاساسلىق نۇقتىئىنەزەرلىرىنى مۇشۇ ئەسەردىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەد ناھايىتى يېتىشكەن ناتىق بولۇپ، نۇرغۇن ئىدىيەلىرى دەرسخانىدا، لېكسىيە زاللىرىدا تارقالغان. ئەمما، يېزىقچىلىققا قېرىق بولغىنى ئۈچۈن كۆز قاراشلىرىنى سىستېمىلىق يېزىپ قالدۇرمىغان. ئىدىيەلىرىنى ئاساسلىقى ئوقۇغۇچىلىرى رەتلەپ نەشرگە تەييارلىغان. هازىرغىچە نەشر قىلىنغان ئەسەرلىرىدىن يەنە «ھەربىكەت پەلسەپىسى» (1938 ـ يىلى)، «بۈگۈنكى زامان پەلسەپىسى» (1959 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

ئىلهام مەنبەسى: ۋىليام جامېس، جون دېۋېي، چارلىز كۇلى

مەدەنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن رەسمىي تونۇشۇشتىن بۇرۇن ئۇ ياشىغان ئىلمىي مۇھىت ۋە ئۇنىڭ ئىلهام مەنبەلىرى ھەققىدە چۈشىنىش ھاسىل قىلىش ئارتۇقچە ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جەمئىيەت بىلەن شەخس ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدە تۆۋەندىكىدەك سوئاللارغا جاۋاب ئىزدىنىمىز لازىم: بىر ئادەم باشقىلارنىڭ تەسىرىنى قانداق قوبۇل قىلىدۇ؟ جەمئىيەت شەخسنى قانداق يارىتىدۇ ۋە شەخس جەمئىيەتنى قانداق يارىتىدۇ، ئۆزگەرتىدۇ، ساقلاپ قالىدۇ؟ جەمئىيەت بىر كىشىنىڭ ئادىمىيلىكىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىدۇ؟

مەد ھاياتىدا ۋىليام جامېس، جون دېۋېي، چارلىز خورتون كۇلى قاتارلىقلار بىلەن ئۇچراشقان ۋە ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان مەشھۇر پەيلاسوپ ۋىليام جامېس ئۆزلۈك ئۇقۇمىغا نەزىرىنى

ئەڭ بالدۇر ئاغدۇرغان كىشى ھېسابلىنىدۇ. ۋىلىيام جامېس ئىنساندا ئۆزىنى ئوبيېكت دەپ تونۇش، ئۆزى ھەققىدە تونۇشقا ئىگە بولۇش ۋە باشقىلار ھەققىدە پوزىتسىيە بىلدۇرۇش ئىقتىدارىنىڭ بارلىقىنى تونۇپ يەتكەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، بىر ئادەم باشقىلارنى ۋە ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان دۇنيانى سىمۋوللارنىڭ ياردىمىدە چۈشىنىدۇ، ئوبيېكتلار ھەققىدە پوزىتسىيە، تونۇشقا ئىگە بولىدۇ، ئۇلارغا ئىنكاس قايتۇرىدۇ، شۇ ئاساستا ئۆزىنى ھېس قىلىدۇ. ۋىلىيام جامېس ئىنساندىكى ئاشۇ ئىقتىدارنى ئۆزلۈك دەپ ئاتىغان ۋە ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ دۇنياغا ئىنكاس قايتۇرۇشىدا مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن. ۋىلىيام جامېس ئۆزلۈكنى مۇنداق بىرقانچە تۈرگە بۆلگەن: بىرىنچىسى، «ماددىي ئۆزلۈك» بولۇپ، ئىنسان ئۆز مەۋجۇتلۇقىنىڭ بىر قىسمى ھېسابلايدىغان ۋە ئىنسانىنىڭ كىملىكىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدىغان فىزىكىلىق ئوبيېكتنى كۆرسىتىدۇ؛ ئىككىنچىسى، «ئىجتىمائىي ئۆزلۈك» بولۇپ، كىشىلەر باشقىلار بىلەن ئارىلىشىش داۋامىدا ئىگە بولىدىغان ئۆزى ھەققىدىكى تونۇشىنى كۆرسىتىدۇ؛ ئۈچىنچىسى، «مەنىۋى ئۆزلۈك» بولۇپ، ئۆزلۇكنىڭ ئىنسانىنىڭ ئومۇمىي تونۇش ئۇسۇلىنى يېتەكلەپ تۇرىدىغان، بىر ئادەمنى كاتېگورىيەلەشتۈرەلەيدىغان تەركىبىي قىسمىنى كۆرسىتىدۇ. ۋىلىيام جامېستىن كېيىن ئۆتكەن جەمئىيەتشۇناسلار ئۇنىڭ ھەممە چۈشەندۇرۇشلىرىدىن پايدىلىنىپ كەتمىگەن. ئەمما، ئۇنىڭ «ئىجتىمائىي ئۆزلۈك» ھەققىدىكى قارىشى بارلىق سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەرىيەچىلىرىنىڭ تەھلىللىرىدە مۇھىم ئورۇن ئىگىلىگەن.

ۋىلىيام جامېسنىڭ ئۆزلۈك ئۇقۇمى كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرى ھەققىدىكى تونۇشىنىڭ باشقىلار بىلەن ئارىلىشىش داۋامىدا بارلىققا كېلىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «بىر ئادەمنىڭ تونۇشىدىغان ئادىمى كۆپ بولغانسېرى ئىجتىمائىي

ئۆزلۈكى شۇنچە كۆپ بولىدۇ.» لېكىن، ۋىلىيام جامېس ئىنسانىنىڭ روھىي پائالىيەتلىرىنى چۈشىنىشكە تىرىشىدىغان پسىخولوگ بولغىنى ئۈچۈن، ئىجتىمائىي ئۆزلۈك پەيدا بولىدىغان ئىجتىمائىي جەريانىنى ۋە بۇ ئارىدىكى مۇناسىۋەتنى دىققىتىنىڭ سىرتىدا قالدۇرغان.

مىد ۋە ئۇنىڭ ئىدىيەلىرىنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن بىر دەۋرده ياشىغان يەنه بىر جەمئىيەتشۇناس چارلېز خورتون كۇلىنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشۇش لازىم. سەۋەبى، چارلېز خورتون كۇلى ئۆزىنىڭ ئۆزلۈك ھەققىدىكى تەتقىقاتلىرىدا مۇنداق ئىككى تۈرلۈك بۆسۈشكە ئېرىشكەن: بىرىنچى، ئۇ ئۆزلۈك ئۇقۇمىنى تەرەققىي قىلدۇرغان ۋە «ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتتىكى ياشقا ئوبيېكتلار بىلەن بىر قاتاردا ئۆزىنى ئايرىم ئوبيېكت دەپ تونۇش جەريانى ئۆزلۈك بولىدۇ» دەپ قارىغان. ئىككىنچى، كۇلى ئۆزلۈكنىڭ ياشقىلار بىلەن ئالاقە قىلىش داۋامىدا يارىتىلىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن ۋە مۇنداق بىر نۇقتىنى ئىلگىرى سۈرگەن: كىشىلەر ياشقىلار بىلەن ئالاقە قىلىش داۋامىدا ياشقىلارنىڭ قىياپەتلىرىنى ئۆز كۆڭلىده ھېس قىلىدۇ ۋە ئۆزىنى ياشقىلارنىڭ نۇقتىسىدىن كۆزىتىپمۇ باقىدۇ، ياشقىلارنىڭ ئۆزىگه قانداق قارايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىدۇ، ئاندىن شۇ ئاساستا ئۆزلۈك ئوبرازىغا ئېرىشىدۇ ياكى ئۆزىگه ياھا بېرىدۇ. كۇلى مەنۇبىيەتتىكى بۇ جەريانىنى «ئەينەكتىن ئەكسىنى كۆرىدىغان ئۆزلۈك» دەپ ئاتىغان ۋە ئادەمنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى تونۇشىدا ياشقىلارنىڭ ياھاسى ۋە قىياپىتى مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، كۇلى ۋىلىيام جامېسنىڭ ئۆزلۈك ئۇقۇمىنى مۇكەممەللەشتۈرگەن، ئۇقۇم دائىرىسىنى تارايتقان ۋە ئۆزلۈكنىڭ بىر ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىده كىشىلەر ياشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ياشاش داۋامىدا سىمۋوللۇق يوسۇندا پەيدا

بولىدىغانلىقىنى يېشىپ بەرگەن. بۇ تونۇش كېيىن سىمۇوللۇق ئالاقە نەزەريىيەچىلىرىنىڭ ئارىسىدا ئومۇملاشقان. ئۇنىڭ قاراشلىرى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە مىدقا تەسىر كۆرسەتكەن.

جون دېۋېي ــ مىدىنىڭ يېقىن دوستى، كەسىپدىشى. بۇ ئىككەيلەن بىر ـ بىرىگە ئوخشىمىغان نۇقتىدىن تەسىر كۆرسەتكەن. جون دېۋېينىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن مىد مىچىگان ئۇنىۋېرسىتېتىدىن چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ بارغان. بۇ ئىككى مۇتەپەككۇر ئۆمۈرلۈك دوستلاردىن بولۇپ قالغان. ئەمەلىيەتچىلىك پەلسەپىسىنىڭ تەشەببۇسچىسى بولغان جون دېۋېي ئۆز ئەسەرلىرىدە ئىنسانىنىڭ ئۆزى ياشاۋاتقان مۇھىتقا غوجا بولۇشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ماسلىشىپ ياشىشى كېرەكلىكىنى تەكىتلىگەن. ئۇنىڭچە بولغاندا، ئىنسانىنىڭ پەرقلىق خاراكتېرى هايات شارائىتلىرىغا ماسلىشىپ ياشاش ئىقتىدارىدا كۆرۈلىدۇ. ئىنسانىنىڭ ئەڭ بۈيۈك ئىقتىدارى ئۇنىڭدا ئويلىنىش ئىقتىدارىنىڭ بولغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. قەلب تۇرغۇن قۇرۇلما ئەمەس، بەلكى ئىنسانىنىڭ مۇھىتقا ماسلىشىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى داۋامىدا بارلىققا كېلىدىغان بىر جەريان. شۇنىڭدەك، ئاشۇ قەلب بولغىنى ئۈچۈن، ئىنسان ئەتراپىدىكى مۇھىتقا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە... مانا بۇ نۇقتىلار ئۇنىڭ ئاساسلىق كۆزىتىش نۇقتىسى بولغان.

جون دېۋېي ئىنسان ئېڭىنى چۈشىنىش ئۈچۈن جىق كۈچىگەن ۋە «قەلب قانداق يېتىلىدۇ؟ مۇھىتقا قانداق ماسلىشىدۇ؟» دېگەنگە ئوخشاش نېگىزلىك سوئاللارغا جاۋاب تېپىشقا تىرىشقان. دېۋېينىڭ نەزىرىدە، قەلب ــ مۇھىتتىكى ئوبيېكتتىن غىدىقلىنىش ۋە شۇنىڭ تۇرتكىسىدە مۇۋاپىق هەرىكەت ئەندىزىلىرىنى تېپىپ چىقىش جەريانى. بۇ جەريانىدا قەلبتە مۇھىتقا ماسلىشالايدىغان هەرىكەتلەر تاللىۋېلىنىپ، ماسلىشالمايدىغان هەرىكەتلەر شاللىۋېتىلىدۇ. قەلب ــ

ئويلىنىشنىڭ، پىكىر قىلىشنىڭ مەھسۇلىدۇر.

«پىكىر قىلىش ــ ھەر خىل زىددىيەتلىك تاللاش يوللىرىنى ئىچكى دۇنياىمىزدا بىر ـ بىرلەپ رەپىتتسىيەدىن ئۆتكۈزۈش جەريانى... پىكىر قىلىش يەنە ئۆز نۆۋىتىدە قانداق مۇمكىنچىلىكلەرنىڭ بارلىقىنى تېپىش ئۈچۈن قىلىنغان مەنىۋى تەجرىبە. ئۇ شۇنداق بىر تەجرىبىكى، ئۇنىڭدا ھەر تۈرلۈك تاللاش ئىمكانىيەتلىرى سىناقتىن ئۆتكۈزۈلىدۇ، تاللاش ئىچىدىكى قايسى خىل ھەرىكەتنىڭ مۇۋاپىق ئىكەنلىكى ھېس قىلىنىدۇ.»

جون دېۋېينىڭ قەلبىنى تۈرغۇن گەۋدە سۈپىتىدە ئەمەس، مۇھىتقا ماسلىشىش جەريانى سۈپىتىدە تونۇش ھەقىقىدىكى قاراشلىرى مىدىنىڭ ئىدىيەسىگە تەسىر كۆرسەتكەن. بۇنداق بولۇشىغا جون دېۋېينىڭ ئىجتىمائىي دۇنيادىكى ئالاقە ئارقىلىق قەلبىنىڭ بارلىققا كېلىدىغانلىقى ۋە يېتىلىدىغانلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىشى سەۋەب بولغان. مىد ــ كۈلى ۋە جون دېۋېيدىن ئىلھام ئېلىپ ئۆزىنىڭ ئىدىيە سىستېمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرگەن.

ئۆزلۈك ۋە ئۆزلۈكنىڭ مەنبەسى

مىدنىڭ ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ بىرى ئۇنىڭ ئاڭ ۋە ئۆزلۈكنىڭ مەنبەلىرىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى يېشىپ بەرگەنلىكىدە. ئادەم بالىلىق دەۋردىن باشلاپ باشقىلارنىڭ رولىنى ئۆتەش، ئۆزىنىڭ قانچىلىكلىكىنى باشقىلارنىڭ نۇقتىسىدىن تۇرۇپ كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆگىنىدۇ. بۇ جەريانىدا ئۇنىڭ ئۆزلۈكى تەبىئىي يېتىلىۋاتقان بولىدۇ. ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئالاقىنىڭ ئالدىنقى شەرتى باشقىلارنىڭ ئۆزلۈكىگە تەسىر كۆرسەتكەن سىمۋوللارنىڭ بىر يەككە شەخسنىڭ روھىيىتىگە مۇ سىڭىپ كىرىشى. ئۆسمۈرلۈك ياكى بالىلىق دەۋرىنى باش-

تىن كەچۈرۈڭلەر بالىلار مەنىلىك سەۋەبلىرىنى ئىشلىتىش قابىلىيىتىنى تېخى يېتىلدۈرمىگەن بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئوينىغان چاغدىكى ھەرىكەتلىرىدە ئىستىخىيەلىك ئېلىپمېنتلار ئارىلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. «بالىلار چوڭ بولغانسېرى ئويۇن جەريانىدا ياشقىلارنىڭ رولىنى ئۆتەشنى ئۆگىنىدۇ. بالىلارنىڭ ئويۇنلىرىدا بىر ئانىنىڭ، بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ياكى بىر ساقچىنىڭ ھەرىكەتلىرىنى دورىشى ئەملىيەتتە خىلمۇ خىل روللارنى ئېلىشنى ئۆگىنىۋاتقىنىدۇر.» ئەگەر يېتىلۈاتقان بالا ئويۇن جەريانىدا ھەر خىل روللارنى ئېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆزىنى خىيالىدا قالتىس بىلگەن ئادەملەرنىڭ ئورنىدا قويۇپ ھېس قىلىش قابىلىيىتى يېتىلدۈرۈۋاتقان بولىدۇ. يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ بالىلار ھەرىكەتلىرىدە ھەر خىل روللارنى ئېلىشنى بىلىپلا قالماستىن، بەلكى شۇ خىل روللارنىڭ قانۇنىيىتىنى تەسەۋۋۇرىدا پىشۇرىدۇ.

لېكىن، بالىلار يۇقىرىقىدەك ئويۇن باسقۇچىدا ياشىغاداشلىرى ئورۇنلاۋاتقان رولىنى سىرتتىكىلەرنىڭكى بىلەن چېتىشتۇرۇپ ھېس قىلىشنى بىلمەيدۇ. بالىلارنىڭ ئۆزلۈك تەرەققىياتىدىكى يېڭى بوشۇش ئۇ مۇرەككەپ ئويۇنلارنى ئوينىيالايدىغان بولغاندا روياپقا چىقىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالدا ئۇلار ياشقىلار ئوينىغان رولنى ئۆزىنىڭكى بىلەن سېلىشتۇرالايدۇ. بۇ باسقۇچ ئويۇن باسقۇچى دېيىلىدۇ. بالىلار بۇ چاغدا ئوينىيالايدىغان بىرقەدەر مۇرەككەپ ئويۇنلار مۇكۇ ـ مۇكۇلەڭ قاتارلىق ئاددىي ئويۇنلاردىن پەرقلىنىدۇ. مەسىلەن، ۋاسكېتبول، پۇتبول مۇسابىقىسى قاتارلىق بىرقەدەر مۇرەككەپ ئويۇنلاردا بىر بالا ياشقا ھەمەيلەن ئۆتەشكە تېگىشلىك رولنى ئۆتەۋاتقان بولىدۇ. ئويناش باسقۇچىدىكى ئويۇنلار بىلەن ئويۇن باسقۇچىدىكى رەسمىي ئويۇنلار پەرقلىنىدۇ. ئۆزى يالغۇز ئوينىۋاتقان بىر بالا ھېچقانداق قائىدىگە بويسۇنمىسىمۇ بولىدۇ. مۇرەككەپ ئويۇنلارنىڭ ئۆز ئالدىغا قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرى

بولىدۇ. كۆپ بالا بىلەن ئويناپدىغان ئويۇن ھېس قىلىنغان باشقا بىراۋنىڭ رولىنى ئۆتەشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ چاغدا، ھەر بىر بالا باشقىلارنىڭ ئۆزى ۋە باشقىلارغا قارىتىلغان ھەرىكىتى ھەققىدە مۇئەييەن چۈشەنچىگە ئىگە بولىدۇ. مۇسابىقىنى تۇتۇپ تۇرغان قائىدە ـ قانۇنىيەتلەرنىڭ ياردىمىدە بالا باشقا ئەزالارغا ئوخشاش بولۇشنى ئۆگىنىدۇ. بالىلارنىڭ يېتىلىشىدىكى ئاخىرقى باسقۇچ پىشىش باسقۇچى بولۇپ، بۇ باسقۇچ يەككە شەخس «ھېس قىلىنغان باشقا بىراۋ»نىڭ رولىنى ئالغاندا، جۈملىدىن ئومۇمىي كوللېكتىپنىڭ پوزىتسىيەسىگە دۇچ كەلگەندە ۋۇجۇدقا چىقىدۇ.

مىدىنىڭ قارىشىچە، تولۇق يېتىلگەن ئادەم باشقىلارنىڭ ــ «ئۆزىگە مۇھىم بىلىنگەن باشقا كىشىلەر»نىڭ ئۆزىگە ۋە باشقىلارغا تۇتقان پوزىتسىيەلىرىنى نەزەرگە ئېلىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئورتاق ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ ھەر خىل ھالقىلىرىغا نىسبەتەن پوزىتسىيە يېتىلدۈرىدۇ. ئىجتىمائىي ئالاقىدە ئۇ بىر جەمئىيەتنىڭ، ئىجتىمائىي توپنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە رول ئېلىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا، ئېيتىش كېرەككى، «تەخمىنەن ھېس قىلىنغان بىراۋ»نىڭ تەسىرى بىر ئادەم قەلبىدە يىلتىز تارتقاندا ۋە بۇ ئارقىلىق ئومۇم جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھەرىكىتىگە تەسىرىنى كۆرسىتەلىگەندە پىشقان ئۆزلۈك ۋۇجۇدقا چىقىشقا باشلايدۇ.

مىدىنىڭ قارىشىچە، ئىنسانىنىڭ رول ئۆتەش ئىقتىدارىنى ئۆگىنىشىنى تۇرغۇن بىر گەۋدە دەپ قارىغىلى بولمايدۇ. ئۇ بىر جەريان، «ئاڭلىق ئۆزلۈك» يېتىلدۈرۈش جەريانى. جون دېۋېي مىدىنىڭ «ئاڭلىق ئۆزلۈك» ئۇقۇمىغا ئاھا بېرىپ مۇنداق يازىدۇ: «مىدقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، «ئاڭلىق ئۆزلۈك» ئىنسان تەبىئىتىدىكى ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدىغان ۋە ئاندىن ئۆزلۈك شەكىللەنىپ ئىپادىلىنىپ ھەرىكەت ئىگىسىنىڭ تەبىئەت دۇنياسىغا،

ئىجتىمائىي تۈزۈلمىگە ماسلىشىشقا يارىمىم بېرىدىغان تەرىبتۇر.»

مىدىنىڭ نەزىرىدە ، قايتىدىن ئويلىنىش ئىقتىدارى ئادەم ئۆزلۈكىنىڭ ماھىيىتىدۇر، بىر ئادەمنىڭ باشقىلارنىڭ پوزىتسىيەسىنى كۆڭلىدە پىكىر ئەلگىكىدىن ئۆتكۈزۈشنى ئۆگىنىشى داۋامىدا ئۇنىڭ ئۆزلۈكى قايتىدىن ئويلىنىش جەريانىنىڭ ئوبيېكتىغا ئايلىنىدۇ. ھەم سۇبيېكتىپلىققا، ھەم ئوبيېكتىپلىققا ئىگە بولغان بۇ ئۆزلۈك — ئىجتىمائىيلىقنىڭ يادروسىدۇر. ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزلۈكىدىكى خاسلىق — بىر خىل يۇغۇرۇلما بولۇپ، شۇ ئادەمگە مۇھىم بىلىنگەن باشقا بىراۋلارنىڭ پوزىتسىيەسىدىن ھەر خىل ئېلېمېنتلارنى قوبۇل قىلغان بولىدۇ. ئەمما، ئىككى ئادەمنىڭ ئۆزلۈكىدىكى خاسلىق ئوخشاش بولمايدۇ. شۇ تۈپەيلى، خاسلىقنىڭ يىلتىزى ئىجتىمائىيلىقتا بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە شۇ ئىجتىمائىيلىشىش جەريانىغا ھەربىر ئادەم ئۆز ھەسسىسىنى قوشۇۋاتقان بولىدۇ.

«ئۆز مەن» ۋە «ئىجتىمائىي مەن»

مىد ئۆزىنىڭ يۇقىرىقى تەھلىللىرىگە ياندىشىپ ھالدا «ئۆزلۈك نوقۇل ھالدا ئىجتىمائىي پوزىتسىيەلەرنىڭ مۇنداقلا تەشكىللىنىشى بىلەن رويابقا چىقمايدۇ» دەپ قارىغان ۋە «ئۆزمەن» بىلەن «ئىجتىمائىي مەن» ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى ئىزاھلاش ئارقىلىق بۇ قارىشىنى ۋە ئۆزلۈكىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسلىرىنى شەرھلەشكە تىرىشقان. «ئۆزمەن»مۇ، «ئىجتىمائىي مەن»مۇ تەبىئىي ھالدا ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي كەچۈرمىشلىرىگە باغلانغان بولىدۇ. بىراق، «ئۆزمەن» — ئىنسان ئورگانىزمىنىڭ باشقىلارنىڭ پوزىتسىيەسىگە قايتۇرغان ئىنكاسىدۇر. «ئىجتىمائىي مەن» بولسا باشقىلارنىڭ بىر ئادەم كۆڭلىدە ھېس قىلىنغان بىر قاتار پوزىتسىيەلىرىنىڭ

يۇغۇرۇلمىسۇن. باشقىلارنىڭ پوزىتسىيەلىرى ‹ئىجتىمائىي مەن›نى پەيدا قىلسا، بىر ئادەمنىڭ ئۇنىڭغا قايتۇرغان ئىنكاسلىرى ‹ئۆزۈمەن› شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ.» «بىر ئادەم ‹ئىجتىمائىي مەن› سۈپىتىدە ئۆزىنىڭ ئوبيېكت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىدۇ، باشقىلارنىڭ ئۆزىگە تۇتقان پوزىتسىيەلىرى ئاساسىدا ئۆزىگە باھا بېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۆزىگە بولغان باھاسى ئۇنىڭ ئۆز كۆڭلىدە باشقىلارنىڭ باھالىرىنى دەڭسەش ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. ‹ئىجتىمائىي مەن› ئۆزلۇكىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ، چوڭراق ئىجتىمائىي كوللېكتىپنىڭ ۋە ئۆزىگە مۇھىم بىلىنگەن باشقىلارنىڭ مەۋقەسى نۇقتىسىدىن ھېس قىلىنىدۇ ۋە ئادەمدە ئۆزىگە بولغان تونۇشنى پەيدا قىلىدۇ.» «ئۆزۈمەن» بولسا «ئىجتىمائىي مەن»گە نىسبەتەن ئېيتىلغان، ئۇ «بىر ئادەمنىڭ باشقىلارنىڭ ئۆزىگە تۇتقان پوزىتسىيەلىرىگە تۇتقان ئىنكاسى بولۇپ، باشقىلارغا ئۆزىمۇ پوزىتسىيە بىلدۇرگەندە ئىپادىلىنىدۇ، ئادەمگە ھۆرلۈك تۇيغۇسى ۋە تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقى ئاتا قىلىدۇ.» «بىر ئادەمنىڭ ئېڭىدا مەۋجۇت بولىدىغىنى ‹ئىجتىمائىي مەن›دۇر. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئوبيېكت سۈپىتىدىكى ئۆزلۇكتۇر. لېكىن ‹ئۆز مەن› بولمىسا ‹ئىجتىمائىي مەن›نى ھېس قىلماق تەس. ئەمما، ‹ئىجتىمائىي مەن› بىلەن ‹ئۆز مەن› ئوخشاش نەرسە ئەمەس. ئادەمدىكى ‹ئۆز مەن› باشقىلار مەڭگۈ يۇزدە يۇز چۈشىنىپ بولالمايدىغان، ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ تەلىپى بىلەن ھەمىشە سىغىشالمايدىغان تەرەپتۇر.»

مىد يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق يازىدۇ: «ئادەم تۇغۇلۇشىدىنلا مەلۇم بىر جۇغراپىيەلىك ماكانغا تەۋە بولۇپ، مۇئەييەن بىر ئائىلىگە ياكى سىياسىي تۈزۈلمىگە، بىرەر مىللەتكە يېڭى ئەزا سۈپىتىدە قېتىلىپ دۇنياغا كۆز ئاچىدۇ. ئاشۇ نۇقتىلارنىڭ ھەممىسى ‹ئىجتىمائىي مەن›نى تەشكىل

قىلىدىغان ئىجتىمائىي مۇھىتقا ۋەكىللىك قىلىدۇ. بۇ ئىجتىمائىي مۇھىتتا ئىجتىمائىي پەننىڭ پەيدا بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان بىر قاتار ھەرىكەتلەر بولىدۇ.» ئادەملەر تۇغۇلغاندا ئۆزلىرى تەۋە بولىدىغان ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنى ئۆز خاھىشى بويىچە تاللىيالمايدۇ ۋە ئۆزى قۇرمىغان ئىجتىمائىي تەرتىپ ۋە تۈزۈلمە ئىچىدە ياشايدۇ؛ تىل، قائىدە ـ يوسۇن، ئۆرپ ـ ئادەت، قانۇن ـ پەرمان قاتارلىقلارنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ نۇقتىلار «ئىجتىمائىي مەن»نىڭ تەركىبىي قىسمى سۈپىتىدە قېتىلىدۇ. ھالبۇكى، «ئۆزۈمەن» بولسا «ئىجتىمائىي مەن»دىن پەرقلىق ھالدا ئاشۇ تەركىبىي ئېلېمېنتلارغا، ئىجتىمائىي توپنىڭ باھاسىغا ئىنكاس قايتۇرىدۇ. مىدنىڭ نەزىرىدە، قەلب «شەخسنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنى ئېچىكى دۇنياسىدا يۇغۇرۇۋېتىشنىڭ ھاسىلاتىدۇر.» شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، «ئادەم ئۆزۈكسىز يوسۇندا جەمئىيەتكە قارشى ھالەتتە ھەرىكەتكىمۇ ئۆتىدۇ.» ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆزلۇك ئىجتىمائىي كەچۈرمىشلەر داۋامىدا پەيدا بولىدۇ، بىر ئادەمگە مۇھىم بىلىنگەن باشقا بىراۋلارنىڭ «ئىجتىمائىي مەن»گە تەسىر كۆرسىتىشى بىلەن ۋە ئۇنىڭغا «ئۆز مەن»دىكى سانسىز خاس ئېلېمېنتلارنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشى بىلەن پۈتىدۇ. «ئەگەر ئۆزلۇكنىڭ ئاشۇ ئىككى تەركىبىي قىسمى رويapqa چىقمىسا، ئادەملەردە ئاڭلىق مەسئۇلىيەتچانلىق بولمايدۇ، ئىنسانىنىڭ كەچۈرمىشلىرىدە يېڭىلىقمۇ بولمايدۇ.» مىد ئىنسان ئەركىنلىكىنى تەكىتلەيدۇ ھەم بۇ خىل ئەركىنلىكنىڭ باشقىلاردىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى ئىجتىمائىي تۈزۈلمىدىن كېلىۋاتقان ئىنكاسلار ئاساسىدا ئىشقا ئاشىدىغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ. ئادەملەر ھامان بىر ئىجتىمائىي دۇنياغا سىڭىشىپ ياشايدۇ. لېكىن، پىشقان ئۆزلۇك ئاشۇ ئىجتىمائىي دۇنياغا ئىنكاس

قايتۇرۇۋاتقان چاغدا، ئۇنى ئۆزگەرتىشكە ھەسسە قوشۇۋاتقان بولىدۇ. مىدقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىجتىمائىي دۇنيادا زىددىيەت ھەم ھەمكارلىق بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ ھەم شۇ تەقەززالىقتىن مۇستەسنا ھالدا جەمئىيەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. مىد مۇنداق يازىدۇ: «يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان ۋە ئۇيۇشتۇرۇلغان بىر جەمئىيەتتە ئادەملەر ھەر خىل چېگىچ، ئىرماش - چىرماش مۇناسىۋەت چەمبىرىكىدە ياشايدۇ ۋە باشقا نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ قىزىقىشىغا ئازدۇر - كۆپتۇر قارشىلىشىدۇ. پەقەتلا چەكلىك بىر توپ ئىچىدە كىشىلەر ئورتاقلىق تۇيغۇسىغا ئىگە بولىدۇ.»

قەلب، ئۆزلۇك ۋە جەمئىيەت

مىدقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، جەمئىيەت ئادەملەرنىڭ سىمۇوللۇق ئالاقە جەريانىدا باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ھەرىكەتكە ئۆتۈشىدىن پۈتكەن ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدۇر. بۇ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنىڭ ساقلىنىشىدا، ئۆزگەرتىلىشىدە سىمۇوللۇق ئالاقە مۇھىم رول ئويناىدۇ. بىر جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي تەرتىپىنىڭ ساقلىنىشى ياكى ئۆزگەرتىلىشىگە قەلب ۋە ئۆزلۇكنىڭ يېتىلىش جەريانى تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جەمئىيەتتىن ئىبارەت ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدا كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن يا ھەمكارلىشىپ، يا زىددىيەتلىشىپ ياشايدۇ. بۇ جەريانغا تۇرتكە بولۇۋاتقىنى قەلب ۋە ئۆزلۇكنىڭ كۈچىدۇر. بىر ئادەمنىڭ قەلبى ۋە ئۆزلۇكىدىكى يېتىلىش جەريانى ئىجتىمائىي قۇرۇلمىغا ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدۇ. جەمئىيەتنى ئادەملەرنىڭ رول ئۆتۈشى، ئۆزىنى ۋە باشقىلارنى باھالىشى جەريانىدىن پۈتكەن قۇرۇلما دەپ تونۇش ئەمەلىيەتتە جەمئىيەت بىلەن شەخس

ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چۈشىنىش جەريانىدۇر. قىسقىسى، جەمئىيەت ئىنسانلىق قەلبى ۋە ئۆزلۈكىنى يارىتىدۇ، ئاندىن قەلب ۋە ئۆزلۈك جەمئىيەتكە تەسىر كۆرسىتىدۇ. جەمئىيەت بولمىسا ئۆزلۈك ۋە قەلب بولمايدۇ، ئۆزلۈك ۋە قەلب بولمىسا جەمئىيەت بولمايدۇ.

جەمئىيەت ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۆزلۈكىنىڭ ئىقتىدارىنى، جۈملىدىن بىر ئادەمنىڭ تەخمىن ھېس قىلىنغان باشقا بىراۋلارنىڭ نۇقتىسىدىن چىقىپ ئۆزىگە باھا بېرىشىنى تەقەززا قىلىدۇ. بۇ جەريانىدا ئادەم سىمۋوللاردىن پايدىلىنىپ ئىجتىمائىي مۇھىتتىكى ئوبيېكتلارنى تونۇيدۇ ۋە ئاشۇ ئوبيېكتلارغا نىسبەتەن تۈرلۈك ھەرىكەتلىرىنى تالاش ئىمكانىيەتلىرى ئىچىدە سىناپ كۆرىدۇ، سىناقتىن ئۆتمىگەن ھەرىكەت مودېللىرىنى شاللايدۇ. بۇ جەريانىدا قەلب بىر قۇرۇلما سۈپىتىدە ئەمەس، جەريان سۈپىتىدە يېتىلىدۇ. بىر جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمىسى ئادەملەرنىڭ سىمۋوللۇق يوسۇندا قىلغان ھەرىكەتلىرىنى بىر يەرگە ئەكىلەلمىگە، ئۇيۇشتۇرالمىغا باغلىق. بولمىسا بۇنداق جەمئىيەتتە كىرىزىس ھامان مەۋجۇت بولىدۇ.

بىر ئادەمنىڭ ئۆزى ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىتتىكى ئورتاق سىمۋوللارنى، مەنىلەرنى، قىياپەتلەرنى چۈشىنىش ئىقتىدارى ئۇنىڭ ئۆزلۈكى ۋە قەلبىنىڭ يېتىلىشىدە مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئاشۇ چۈشىنىشنىڭ نەتىجىسىدە ئادەم باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ياشاش داۋامىدا ماس كېلىدىغان ھەرىكەت مودېللىرىنى تاللىۋالىدۇ. ئومۇمەن، بىر توپقا ئورتاق بولغان مەنە، قىياپەتلەرنى چۈشىنىش، باشقىلارنىڭ رولىنى ئۆتەش داۋامىدا ئاشۇ قىياپەتلەردىن پايدىلىنىش ۋە بىر قاتار ھەرىكەتلەرنى رەپبېتىتسىيە قىلىش نەتىجىسىدە ئادەمنىڭ قەلبى يېتىلىدۇ.

سىمۇول، رېئاللىق ۋە تارىخ

تارىخ ئاللىبۇرۇن ئۆتمۈشكە ئايلانغان، ھازىرقى رېئاللىقتا مەۋجۇتلۇقتىن قالغان كارتىنىلارنى ئالدىمىزدا زاھىر قىلىدۇ. سىمۇوللار بولسا تارىخ پەيدا قىلىش ۋە ئۇنى ساقلاش ئارقىلىق ئۆتمۈشنى روشەنلەشتۈرىدۇ. مانا سىمۇوللاردىكى بۇ خىل ئالاھىدىلىكنى بىر جامائەتچىلىكنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم دەپ قارىغان. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، تارىخ — بىر ئىجتىمائىي توپقا ئۆز كوللېكتىپىنىڭ ئومۇمىي ئۆزلۈكىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەينەك. ئۆزلۈك ئىنسان ئۈچۈن ئۇنى ئۆز جامائەتچىلىكى ئارىسىغا قېتىلغاندا لازىم بولىدىغان ئاساس بىلەن تەمىنلىسە، تارىخ بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي توپنى كوللېكتىپ كىملىك تۇيغۇسىغا ۋە ئومۇمىي ئۆزلۈك ئېڭىغا ئىگە قىلىدۇ.

مانا شۇنىڭ قارىشىچە، ۋاقىت ۋە سىمۇول بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ. سىمۇوللارنىڭ يارىمى بولمىسا، كىشىلەردە ۋاقىت ئېڭى بولمايدۇ. سىمۇوللار بىزنى كەلگۈسى ۋە ئۆتمۈش ھەققىدە مۇلاھىزە قىلىشقا چاقىرىدۇ. ھايۋانلار بىر خىل تەبىئىي غېرىزىلىنىشنىڭ تەسىرىدە ئۆزى ياشاۋاتقان ۋاقىت چەمبىرىكىگە ئىنكاس قايتۇرىدۇ. ئۇلاردا ئۆزلىرىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە كەلگۈسى ھەققىدە تونۇش بولمايدۇ. ئىنسانلار بولسا تىلنىڭ يارىمىدە ئۆز تارىخىنى بىلەلەيدۇ ۋە كەلگۈسى ھەققىدە ئويلىنالايدۇ. يەنە شۇ تىلنىڭ يارىمىدە بىز ئۆزىمىزنىڭ شەخسىي تارىخىمىزغا، خاراكتېرىمىزگە ئىگە بولىمىز.

سىمۇوللار بىزگە ئۆزىمىزنى تونۇش پۈرسىتى ئاتا قىلىدۇ. ئۆزىمىزنى تونۇشىمىز بىلەن تەڭ ئۆزىمىزنىڭ قىممىتى ھەققىدە مەلۇم يەكۈنگە ئېرىشەلەيمىز. ئىنساندىكى ئۆزىنى

تونۇش ئېڭى ۋە ئىقتىدارى ئۇنى باشقىلار بىلەن ئۆزىنى باغلاپ تەھلىل قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتۈرىدۇ. سىمۇوللار بىزگە تارىخ تۈيغۇسى ئاتا قىلىدۇ. سىمۇوللارنىڭ يارىتىلىشى ئۆزىمىزنىڭ تارىخىنى ۋە باشقىلار بىلەن ئورتاقلىقى بولغان تارىخنى تونۇيمىز. سىمۇوللارنىڭ يارىتىلىشى تەسەۋۋۇرىمىزدا خىيالەن كەلگۈسىنى تۇرغۇزۇپ چىقىمىز.

مىدىنىڭ ئەسەرلىرىدە سىمۇول رېئاللىقنىڭ بىر شەكلى سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلغان. مىدىنىڭ نەزىرىدە رېئاللىقتىن دېرەك بېرىدىغان سىمۇوللار ئىنسانىيىتىڭ بىر تارىخىي جەريانىدىكى ھەرىكىتىگە ئەينەك ۋە ئۆرنەك بولىدۇ. مەسىلەن، بىر خىل سىمۇول بولغان تىل مەدەنىيەت تارقىتىپلا قالماستىن، بەلكى شەخسىنىڭ مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشىدا ۋاستە بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تىلنىڭ يارىتىلىشى ئادەملەر ئۆزىنى تونۇيدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ماددىي مۇھىتىنى چۈشىنىش پۇرسىتىگە ئېرىشىدۇ. بۇ چاغدا ئۇلار ئۆزگىچە ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت سىستېمىسى يارىتىش قۇدرىتىگە ئىگە بولغان بولىدۇ.

بەلگە ۋە سىمۇول

كىشىلەر سىمۇوللارنىڭ يارىتىلىشى ھەرىكەتكە ئۆتكەندە، ئەملىيەتتە بىر پائالىيەتكە قاتنىشىۋاتقان بولىدۇ. ئادەملەر سىمۇوللارنىڭ مەنىسىنى بىلىدۇ، سىمۇوللارنى تونۇيدۇ ۋە قانداق ئىشلىتىشنى بىلىدۇ. ھايۋانلار بولسا سىمۇوللارنى ئەمەس، بەلگىنى تونۇپ ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ. ئادەملەر ھەم سىمۇول، ھەم بەلگە نۇقتىسىدىن ھەرىكەتكە ئۆتەلەيدۇ. بەلگىلەر بىر خىل ئىنكاس، جاۋابنى تەقەززا قىلىدۇ. سىمۇوللار بولسا ئالاھىدە بىر خىل ئىنكاس پەيدا قىلىشنىڭ ئورنىغا سىمۇوللۇق ئالاقىگە قاتناشقانلارنىڭ روھىي دۇنياسىدا

چۈشىنىلىدۇ. مانا مۇشۇ نۇقتىدىن مىد سىمۇوللار بىلەن بەلگىلەرنى بىر - بىرىدىن پەرقلەندۇرگەن.

مىد ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى قارىشىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن تالىشۇاتقان ئىككى ئىت ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى مىسالغا ئالغان. ئىتلار تالىشۇاتقاندا بىر - بىرىگە خىرىس قىلىپ يېقىنلىشىدۇ ۋە ھەر خىل قىياپەتلەرنى چىقىرىدۇ. بىر ئىت يەنە بىر ئىتتىن كېلىۋاتقان تەھدىتكە قاراپ ئۆزىگە تۇشلۇق ئىنكاس قايتۇرىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللاردا ئەملىيەتتە ئىتلارنىڭ ئىچكى ئورگانىزملىرى بەلگە شەكلىدە ئىپادىلىنىۋاتقان ھەيۋىلەرگە جاۋاب بېرىۋاتقان بولىدۇ.

بەلگىلەرگە قايتۇرۇلغان ئىنكاس مۇتلەق بولمايدۇ. مەسىلەن، ئۇيقۇسىغا قېنىپ ئويغانغان بىر يىلپىز كۆزنى ئېچىپ ھۆركىرىسە، باشقا ھايۋانلار ئۇنىڭ ھۆركىرىشىنى تەھدىتنىڭ بەلگىسى دەپ قېچىپ كېتىشى مۇمكىن. بۇ چاغدا ھۆركىرەش بىر خىل بەلگە سۈپىتىدە ئىنكاس پەيدا قىلغان بولىدۇ. سىمۇوللار بولسا ئورتاق ھېس قىلىنغان بەلگىلەر بىلەن گىرەلىشىپ كېتىدۇ. سىمۇوللۇق ھەرىكەت بولمىسا، ئىجتىمائىي ئالاقىدىكى مەنىلەرنى چۈشەنمەك تەس ھەم ئالاقىنىڭ ئۆزىمۇ توسقۇنلۇققا ئۇچرايدۇ. ئانا تىلى ئۆزىمىزنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان كىشىلەر بىلەن سۆزلەشكىنىمىزدە، ئارىدىكى ئالاقە توسالغۇغا ئۇچرايدۇ. سىمۇوللارنىڭ ئىشلىتىلىشى ۋە مەۋجۇتلۇقى بىر ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت سىستېمىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن — ئورتاق ھېس قىلىنىدىغان قىممەت قارىشى، مەنە، قىزىقىش، ئەقىدە ۋە تۇتېملارنىڭ بارلىقىدىن ۋە بۇلارنىڭ تىلنى ۋاستە قىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بەلگىدىن پايدىلىنىش بولسا ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت سىستېمىلىرىنىڭ بولۇشىنى تەقەززا قىلمايدۇ.

قىياپەت

ھەربىر كىشىلىك ئادەمنىڭ ئىرادىسىنى ئەكس ئەتكۈزسە، ئىجتىمائىي ھەربىر ئىككى ياكى ئۈنىڭدىن ئارتۇق ئادەمنىڭ بولۇشىنى تەقەززا قىلىدۇ. مىدىنىڭ قارىشىچە، قىياپەت ئاشۇ ئىجتىمائىي ھەربىر كىشىنىڭ ئۈنىڭ نەتىجىسىدە يۈرۈشىدىغان ئىجتىمائىي جەريانىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان كۈچتۇر. «قىياپەت ئىجتىمائىي ئورگانىزملىرىمىزنىڭ غىدىقلىنىشىغا مۇۋاپىق ئىنكاس قايتۇرۇشتىن پۈتكەن بەدەن ھالىتىدۇر.» ئادەملەرمۇ، ھايۋانلارمۇ قىياپەت ھەققىدە شۇنداق بىر تونۇشقا ئىگىكى، بىر تەرەپنىڭ ئىستىخىيەلىك ياكى ئىختىيارىي يوسۇندا قىلغان ھەربىر يەنە بىر تەرەپتە ئىنكاس پەيدا قىلىدۇ. مىد ئىجتىمائىي ئالاقىدىكى جەريانىنى «قىياپەتلەرنىڭ سۆزلىشىشى» دەپ ئاتىغان.

ئىنسانلار ئىجتىمائىي ئالاقىگە ئۆتكەن چاغدا، ئۇلارنىڭ قىياپەتلىرى ئۇنىسىز ھالدا قارشى تەرەپنى ھېس قىلىۋاتقان ياكى ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىۋاتقان بولىدۇ. بۇنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن مىد بوكس'مۇسابىقىسىدىكى ئىككى ئادەمنىڭ ھەربىرىنى مىسالغا ئالىدۇ. بۇنداق مۇسابىقىدىكى ئېلىشىشلاردا بىر تەرەپ يەنە بىر تەرەپنىڭ ھەر بىر قىياپىتىدىكى ھەربىر ئۆزگىرىشكە ئىنكاس قايتۇرىدۇ، ياكى ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ، ياكى تەبىئىي يوسۇندا ئۆزىنى قوغداپ مۇداپىئەگە ئۆتىدۇ. ئىنسانىنى ھايۋانلاردىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدىغان يەنە بىر نۇقتا ئۈنىڭدا مەنىلىك قىياپەتلەرنى چۈشىنىش ئىقتىدارىنىڭ بولغانلىقىدا ۋە ئۇنىڭغا لايىقىدا ئىنكاس قايتۇرالىغانلىقىدا.

روھي تەرتىپ

مىد روھي تەرتىپ ھەققىدە توختالغىنىدا، زېھىن ھەققىدە جىق مۇلاھىزە يۈرگۈزىدۇ ۋە ئۇنى ناھايىتى كەڭ بىر مەنىدىن چۈشىنىپ، ئىنسان ئورگانىزملىرىنىڭ ماسلىشىپ ھەرىكەتكە ئۆتۈش ئىقتىدارى دەپ ئىزاھلايدۇ. بۇ خىل تەبىر بويىچە قارىغاندا، ھايۋانلاردىمۇ زېھىن بولغان بولىدۇ. سەۋەبى، ھايۋانلارمۇ بىر - بىرىنىڭ ھەرىكەتلىرىگە ئىنكاس قايتۇرىدۇ. لېكىن، ئادەملەر ئۆزىنىڭ ئەقلىنى، مۇھىتقا ماسلىشىش ئىقتىدارىنى ئەملىيەتتە كۆرسىتىش، مەنىلىك سىمۋوللاردىن پايدىلىنىشنى بىلىش قاتارلىق تەرەپلىرى بىلەن پەرقلىنىدۇ. دەرھەقىقەت، ئاپشاركىدىمۇ زېھىن بولىدۇ. ئەمما، بىر رازۇبدكىچىنىڭ ئاپشاركىدىن پەرقلىنىدىغان تەرىپى ئۇنىڭ مەنىلىك سىمۋوللاردىن قانداق پايدىلىنىشنى بىلىدىغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ.

مىد: ھايۋانلاردا «ئىدراكسىز زېھىن» بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ھايۋانلارغا قارىغاندا ئادەملەردە ئىدراك ۋە پىكىر قىلىش قابىلىيىتى بولىدۇ. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئادەملەر ھايۋانلاردىن پەرقلىق ھالدا ئىچكى دۇنياسىدا ئۆز - ئۆزى بىلەن دىيالوگ قىلالايدۇ. ھەرىكىتىنى كونترول قىلالىشى ۋە غىدىقلىنىشقا قايتۇرىدىغان ئىنكاسنى كېچىكتۇرەلىشى ئادەملەرنىڭ پىكرىي زېھنىدىكى ئىنتايىن مۇھىم تەرەپ ھېسابلىنىدۇ. ھايۋانلار بولسا شەپىگە، غىدىقلىنىشقا دەرھال ئىنكاس قايتۇرىدۇ ھەم ئىنكاسىنى كونترول قىلالمايدۇ. ئىنسان بولسا ئىنكاسىنى كېچىكتۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغىنى ئۈچۈن، مېڭىسىدە ھەر خىل ئەھۋالغا نىسبەتەن ھەر خىل ئۇچۇرنى قايتۇرالايدۇ؛ ھەر خىل تاللاش ئىمكانىيەتلىرى

ئىچىدىن مۇڭاپىقىنى تاللىيالايدۇ. ئادەملەر ئاشۇ تالاش ئىمكانىيەتلىرى توغرۇلۇق ئويلانغىنىدا ئۇلارنى ئۆز كۆڭلىدە دەڭسىيەلەيدۇ ۋە ئۆزلىرى بىلەن ئۇنىسىز پىچىرلىشالايدۇ. ھايۋان بولسا بۇنداق ئىقتىدارىدىن مۇستەسنا ھالدا، ھەربىرىنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاشماستىنلا تاشقى دۇنياغا ئىنكاس قايتۇرىدۇ. ئادەملەر بولسا بىر قاتار غەيرىقلىغۇچى ئېلېمېنتلارنىڭ ئىچىدىن ئۆزىگە مۇڭاپىق كېلىدىغىنىنى تاللىيالايدۇ. دەل مۇشۇ ئىقتىدارغا ئىگە بولغىنى ئۈچۈن ئادەملەر ھايۋانلارغا قارىغاندا مۇھىتقا ياخشىراق ماسلىشالايدۇ. مىد قىسقا قىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «زېھىن بولۇش دېگىنىمىز تاللاش ئىقتىدارى يۇقىرى بولۇش دېگەنلىكتۇر.»

روھىي تەرتىپ ۋە قەلب ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە، مىد يەنە ئاڭ ھەققىدىمۇ توختالغان ۋە ئۇنى مۇنداق ئىككى خىل ئالاھىدىلىك بىلەن خاراكتېرلەندۈرگەن: بىرىنچى، ئاڭ ھەر بىر ئادەمدە ئايرىم بولىدۇ ھەم پۈتۈنلەي سۇبېيېكتىپلىققا ئىگە بولىدۇ؛ ئىككىنچى، ئاڭدا پىكىر قىلىش، دەڭسەش جەريانى ئىشقا ئاشىدۇ. مىد ئاڭنىڭ ئىككىنچى ئالاھىدىلىكىگە بىرىنچى ئالاھىدىلىكىگە قارىغاندا بەكرەك دىققەتنىنى بەرگەن. مۇلاھىزىلىرىدە ئادەمنىڭ ئازاب ۋە خۇشاللىقنى ھېس قىلىش جەريانىنى ئەمەس، ئىجتىمائىي دۇنيا توغرىسىدا ئويلىنىش ئالاھىدىلىكلىرىنى تۇتقا قىلغان.

مىدنىڭ قارىشىچە، ئاڭنى مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي جەريان ئىچىگە قويۇپ ھېس قىلغىلى ۋە چۈشەندۈرگىلى بولىدۇ. نۇرغۇن جەمئىيەتشۇناسلاردىن، پىسخولوگلاردىن پەرقلىق ھالدا ئۇ ئاڭنىڭ مېڭىدە بولىدىغانلىقىغا ئىشەنمەيدۇ: «ئاڭ ئىنسان ۋۇجۇدىدا تېگىشلىك رول ئويناىدۇ، ئەمما مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ؛ ئۇ مېڭىنى ئەمەس، ئىجتىمائىي دۇنيانى مەنبە قىلىدۇ. ئاڭ مۇھىتنىڭ

قەلبىمىزدە، روھىيىتىمىزدە يىلتىز تارتقان ئېلىمىزنىڭ بىرىدۇر. مېڭىدە يۇز بېرىدىغىنى ۋە ئورۇن ئالمىدىغىنى بىز ئاشۇ ئاڭغا ئېرىشىش يولىدىكى ئۇنى يوشۇرۇش داۋامىدا يۇز بېرىدىغان پىسخولوگىيەلىك جەريانىدۇر.»

مەنە ــ مىدىنىڭ تەھلىللىرىدىكى يەنە بىر نۇقتا بولۇپ، مىد ئۇنىمۇ ئىنسان ھەرىكىتى نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈشكە تىرىشقان ۋە «مەنە ئاڭدا بولىدۇ» دېگەن قاراشنى رەت قىلغان: «ئىجتىمائىي كەچۈرمىشلەر داۋامىدا ھېس قىلىنىدىغان مەنە ئاڭنى تەقەززا قىلمايدۇ.» مىد يەنە مەنىنى ئىدىيە يولىدىكى فىزىكىلىق ھادىسە دەپ چۈشىنىدىغان قاراشقىمۇ قوشۇلمايدۇ: «ئىنسان ئورگانىزملىرىدىكى قىيىپاقتىلەر ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقىۋاتقان قىيىپاقتىلەردە ۋە ئۇنىڭغا جاۋابەن قىلىنغان ھەرىكەتلەردە مەنە بولىدۇ. مەنە مۇشۇنداق بىر ئىجتىمائىي جەريان ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ.» ئىنسانلارنىڭ ھەرىكىتىدىكى مەنە سىمۋوللارنىڭ ياردىمىدە ئۇقۇلىدۇ ھەم ئۇنىڭ ئورنى ئاڭنى ۋە تونۇشنى بېقىندۇرىدىغان ئىجتىمائىي ھەرىكەتتە بولىدۇ. شۇڭا، ئادەملەرمۇ، ھايۋانلارمۇ مەنىدىن خەۋەرسىز تۇرۇپمۇ مەنىلىك ھەرىكەتكە ئۆتەلەيدۇ.

تەرەققىيات

جورج خىربېرت مىد تەرەققىياتنى ئەمەلىيەتچانلىق نۇقتىسىدىن چۈشىنىدۇ: «تەرەققىيات ئۇچرىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش جەريانىدۇر.» ھالبۇكى، مىد تەرەققىياتنى تۇيۇق جەريان دەپ قارىماستىن، بىر مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ تۈرلۈك يوللىرىدۇر، دەپ چۈشىنىدۇ. يەرلىك شارائىتنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ تەرەققىياتمۇ ئوخشىمايدۇ، تەرەققىيات شەكلىمۇ ھەر خىل بولىدۇ. ئەمما، ھەر قانداق تەرەققىيات

شەكلى مۇھىتقا ماسلىشىشنى تەقەززا قىلىدۇ.

ھايۋانلاردىن پەرقلىق ھالدا ئادەملەردە ئۆزلىرىنىڭ مۇھىتنى ئۆزگەرتىش ئىقتىدارى بولىدۇ. بۇنىڭدا ئاچقۇچلۇق رول ئويناۋاتقان تەرەپ ئادەمدىكى ئۆزىنى تونۇش ئىقتىدارىدۇر. ئۆزىنى تونۇش كىشىلەرنى ھەربىرىكەتكە ئۈندەيدۇ؛ ئىجتىمائىي دۇنيادا ئۆزگىرىش پەيدا قىلىش، مۇھىتنى ئۆزگەرتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ؛ ئىجتىمائىي شارائىتتا كۆرۈلۈۋاتقان ئۆزگىرىشلەرگە ماسلىشىش ئۈچۈن خاراكتېرنى تاكامۇللاشتۇرۇشقا ھەيدەكچىلىك قىلىدۇ. «شەخس ۋە بىر مىللەتنىڭ تەرەققىياتىدا ئۆزلۈكنىڭ يوكسىلىشى ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدۇ.» مىد مۇنداق يازىدۇ: «تولۇق تەرەققىيات جەريانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ناھايىتى ئۇزۇن يوللارنى بېسىشقا توغرا كېلىدۇ.»

مىد پەننىڭ، ئىلمىيلىكنىڭ تەرەققىياتتا تۈتىدىغان ئورنىغا يۇقىرى باھا بېرىدۇ. «بۇگۈنكى دۇنيادا بىز ئۆزىمىز دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرنى ئىلمىي مېتودتا ھەل قىلىشىمىز لازىم.» مىد بىر ئىشنى ھەل قىلىشتىكى ئىلمىي مېتودنى بۆلۈش جەريانىنى مۇنداق بىرقانچە باسقۇچقا بۆلىدۇ: بىرىنچى، مەسىلىگە دۇچ كېلىش باسقۇچى؛ ئىككىنچى، مەسىلە ھەل قىلىشنىڭ يوللىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش باسقۇچى؛ ئۈچىنچى، مەسىلىنى ھەل قىلىشتا لازىم بولىدىغان يېتەكچى شەرتنى بايقاش باسقۇچى؛ تۆتىنچى، يېتەكچى شەرتنى قەلبىتە دەڭسەش باسقۇچى؛ بەشىنچى، يېتەكچى شەرتنى ئەملىيەت ۋە تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش باسقۇچى. مىد ئاخىردا مۇنداق يازىدۇ: «ئىلمىي مېتودقا ئىگە بولۇش دېگەنلىك قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلگەندىلا ئىشلىتىدىغان قىياس قابىلىيىتىمىزنى كۈندىلىك ئادەتكە ئايلاندۇرۇش دېگەنلىكتۇر.» ئىلمىي مېتودنىڭ

تەرەققىياتى ئىنسان مەنۇيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى تەقەززا قىلىدۇ.

دىيالېكتىكىلىق پىكىر ۋە مىدىنىڭ ئانالىزى

مىدىنىڭ تەھلىللىرىدە دىيالېكتىكىلىق پىكىرنىڭ ئالامەتلىرى روشەن تېپىلىدۇ. بۇنىڭ ئىپادىلىرىنى بىز تۆۋەندىكى نۇقتىلاردىن كۆرەلەيمىز:

بىرىنچى، دىيالېكتىكىلىق نۇقتىدىن پىكىر قىلغۇچىلار دۇنيانى بىرلا نۇقتىدىن، بىرلا ئەندىزە بويىچە كۆزىتىشكە قارشى تۇرىدۇ. مىد ئىجتىمائىي ھادىسىلەردىكى بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان ئېلېمېنتلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە تەڭ دىققەت قىلىدۇ. مەسىلەن، مىدىنىڭ تەھلىلى بويىچە قارىغاندا، «ئۆزلۈك ــ جەمئىيەتتە پەيدا بولىدۇ، ئاندىن مۇئەييەن سىستېما ئىچىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە جەمئىيەتتىكى كۇنسېرى روشەنلىشۋاتقان پەرقلىق ئالاھىدىلىكلەرگە، تەرەققىياتقا يېڭى كۈچ سۈپىتىدە قېتىلىدۇ.»

ئىككىنچى، دىيالېكتىكىلىق نۇقتىدىن پىكىر قىلغۇچىلار ئۆزى تەھلىل قىلىۋاتقان پاكىتقا قىممەت قارىشىنى، ھېسسىياتىنى ئارىلاشتۇرۇشتىن خالىي بولالمايدۇ. گەرچە مىدىنىڭ نەزەرىيەلىرىدە ماركسنىڭ نەزەرىيەلىرىدەك ئۆزىنىڭ قىممەت قارىشىنى سىڭدۈرگەن جايلار كۆپ بولمىسىمۇ، ئەمما مىد دىنىي ئىنسانىيەت سىستېمىسىنىڭ تەرەققىياتىنى چەكلەپ قويىدىغان كۈچ دەپ قارىغان.

ئۈچىنچى، دىيالېكتىكىلىق نۇقتىدىن پىكىر قىلغۇچىلار ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ ئارىسىدا ئېنىق بېكىتىۋېتىلگەن پاسىللارنىڭ بولۇشىغا ئىشەنمەيدۇ. مىدىنىڭ ئۆزلۈك، قەلب ۋە

جەمئىيەتنى بىرلىكتە تەھلىل قىلىشىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن.

تۆتىنچى، دىيالېكتىكىلىق نۇقتىدىن پىكىر قىلغۇچىلار دۇنياغا سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتىدىن قارايدۇ. ئۇنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرى «ئىجتىمائىي مەن» ۋە «ئۆز مەن» ھەققىدىكى تەھلىللىرىدە كۆزگە چېلىقىدۇ: «ئىجتىمائىي مەن، بولمىسا ‹ئۆز مەن›مۇ بولمايدۇ. شۇنىڭدەك، ‹ئۆزمەن› شەكىللەنگەن ئىپادىلەنگەن ئىنكاس بولمىسا، ‹ئىجتىمائىي مەن›مۇ بولمايدۇ.» پېتىر بېرگېر بىلەن توماس لۇكمان مىدىنىڭ نەزەرىيەسىگە «جەمئىيەت بىلەن شەخس ئوتتۇرىسىدىكى دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋەت ھەققىدىكى نەزەرىيە» دەپ باھا بەرگەن.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. جورج خېربېرت مىد: «قەلب، ئۆزلۈك ۋە جەمئىيەت»، 1934 ـ يىلى نەشرى.

Mead George Herbert. 1934. Mind, Self and Society. Chicago: Uriversity of Chicago press

2. ۋىلىيام جامېس: «پىسخولوگىيەنىڭ نەزەرىيەۋى ئاساسلىرى»، 1980 ـ يىلى نەشرى.

William James. 1980. The prinsiples of psychology, New York: Henry Holt.

3. جورج خېربېرت مىد: «19 ـ ئەسىردىكى ئىدىيە ئېقىملىرى»، 1936 ـ يىلى نەشرى.

Mead George Herbert .1938. Movements of Thought in the Nineteenth Century. Chicago: Universicy of Chicago Press.

4. جورج خېربېرت مىد: «ھەرىكەت پەلسەپىسى»، 1938 ـ يىلى نەشرى.

Mead George Herbert. 1938. The Philosophy of the Act. Chicago: University of Chicago Press.

5. جون دېۋېي: «ئىنسانىنىڭ تەبىئىتى ۋە ھەرىكىتى». 1922 ـ يىلى نەشرى.

Dewey John. 1922. Human Nature and Human Conduct, New York: Henry Holt.

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

William James	(1910 — 1842)	ۋىلىيام جامېس
William James	(1952 — 1859)	جون دېۋېي
George Mead	(1936 — 1863)	جورج خېربېرت مىد
Charles Cooley	(1929 — 1864)	چارلېز خورتون كۇلى
Herbert Blumen	(1987 — 1900)	خېربېرت بلۇمېر
Lewis Coser	(2000 — 1913)	لېۋىس كوزىر

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

ChicagoSchool	芝加哥学派	چىكاگو پىكىر ئېقىمى
Generalized Other	规纳化的他人	تەخمىن ھېس قىلىنغان بىراۋ
Significant Other	社交中的他人	ئالاقە چەمبىرىكىدىكى بىراۋ
Symbolic Interactionism	互动论	سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەرىيىسى
Social Act	社会行动	ئىجتىمائىي ھەرىكەت

Significant Symbol 有意义的象征 مەنىلىك سىمۋول

قەلب، ئۆزلۈك ۋە جەمئىيەت

Mind, Self and Society 心智,自我,社会

The I 主我 ئۆزمەن

The Me 宾我 ئىجتىمائىي مەن

قىياپەتلەرنىڭ سۆزلىشىشى

Conversation of Gestures 资势对话

Pragmatism 实用主义 ئەمەلىيەتچىلىك پەلسەپىسى

ئەينەكتىن ئەكسىنى كۆرىدىغان ئۆزلۈك

Looking Glass Self 镜中自我

Conventional Gestures 常规姿态 ئادەتلەنگەن قىياپەت

Role Taking 角色领会 رول ئۆتەش

يەتتىنچى باب

كارل مەنخېيىم (1893 ــ 1947): بىلىم ۋە جەمئىيەت

نېمە ئۈچۈن كارل مەنخېيىم ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

كارل مەنخېيىم ــ بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئاساسچىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىدىيەلىرى بۈ تارماق ساھەنىڭ شەكىللىنىشىدە، تەرەققىياتىدا ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغان. بىلىم ھەققىدە ئىزدەنمەكچى بولغان ھەرقانداق بىر ئەستايىدىل تەتقىقاتچى، ئۆگەنگۈچى كارل مەنخېيىمنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشماي تۇرۇپ كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتەلمەيدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى فۇنكسىيىزم نەزەرىيەسىنىڭ غوللۇق ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان ئامېرىكىلىق مەشھۇر جەمئىيەتشۇناس روبېرت مېرتون كارل مەنخېيىم ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «كارل مەنخېيىم ئاجايىپ كۆزىتىش كۈچى ۋە كۈچلۈك تەھلىل ماھارىتى بىلەن بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئومۇمىي ئىسخىمىسىنى ماھىرلىق بىلەن سىزىپ بەردى. مەنخېيىمنىڭ ئىلمىي بايقاشلىرى ۋە نەتىجىلىرى ئىجتىمائىي قۇرۇلما بىلەن بىلىم ئوتتۇرىسىدىكى چۈشىنىش ئاسانغا توختىمايدىغان باغلىنىشلارنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى.»

بىلىم ــ بىز تۇغرا ۋە ھەقىقىي دەپ قارىۋالىدىغان

تونۇشتۇر. بىلمەنى چۈشەنمەش جەمئىيەتشۇناسلىقتا شۇنداق ئۇچۇن مۇھىمكى، بىلىم ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىدە يارىتىلىدۇ ۋە بىزنىڭ رېئاللىق ھەققىدىكى تونۇشىمىزغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائىي ھايات رېئاللىق ھەققىدىكى ئورتاق تونۇشلار نەتىجىسىدە، توغرىراقى مەلۇم بىر مەدەنىيەت ئەندىزىسى ئىچىدە شەكىللەنگەن بىلىم ئاساسىدا رويابقا چىقىدۇ. رېئاللىق ھەققىدە تونۇشقا، بىلىشكە ئىگە بولماي تۇرۇپ، ئىجتىمائىي ھاياتنى تەشكىل قىلىۋاتقان نۇرغۇن ئەھۋاللارغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى، ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قانداق ئىشتىراك قىلىشنى بىلمەيمىز. مەسىلەن، بىز رېستورانغا بارغاندا، تېلېفون ئالغاندا قانداق كىيىنىش، نېمە دېيىش ھەققىدە ئورتاق تونۇشقا ئىگە. بۇ بىلىملەرنى بىز ئىجتىمائىيلىشىش جەريانىدا جەمئىيەتتىن ئۆگەنگەن. نېمىلەرنى بىلىدىغانلىقىمىزنى ئۆزىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنىمىز بەلگىلىگەن. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، جەمئى بىلىم ئىجتىمائىي ئورۇن ۋە مۇھىت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئامېرىكا جەمئىيىتىدە جۇڭگودىكىگە قارىغاندا ئىلمىي ئەمگەككە قويۇلىدىغان تەلەپ بەكلا يۇقىرى ھەم بىر ئادەم نەچچە كىتاب چىقىرىۋېتىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ يازغانلىرىدا ئىلمىيلىك، ئەستايىدىللىق بولمىسا ئۇ ھېچنېمە ئەمەس. بىزنىڭ تونۇشىمىزنى، رېئاللىق ھەققىدىكى ئويلىرىمىزنى ئۆزىمىز ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىت بەلگىلەيدۇ. بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى دەل ئوي بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدىكى ئەنە شۇ مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلىدۇ ۋە بىلىمنىڭ ئىجتىمائىي، مەۋجۇتلۇق شارائىتلىرىنى شەرھلەشكە تىرىشىدۇ.

گەرچە كارل مەنخېيىم ئۆزىنىڭ تىنىم تاپماس روھى بىلەن جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ نۇرغۇن ساھەلىرىدە تەڭ ئىزدەنگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى ساھەسىدە قولغا

كەلتۇرگەن نەتىجىلىرى ئۈچۈن گەۋدىلىك ھەم قىممەتلىكتۇر. ئۇ پۇتكۇل ھاياتىدا، پۇتكۇل ئەسەرلىرىدە دېگۈدەك ئىدىيە بىلەن شۇ ئىدىيە بارلىققا كەلگەن ئىجتىمائىي قۇرۇلما ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىش ھەققىدە تەھلىل يۈرگۈزۈشنى توختاتمىغان. كارل مەنخېيىمنىڭ پۇتكۇل ئەسەرلىرىگە «تەپەككۇر مەلۇم بىر ئىجتىمائىي سىستېما ئىچىدىكى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنىڭ تەسىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ» دېگەن قاراش سىڭىپ كەتكەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، «بىلىم ھەققىدىكى جەمئىيەتشۇناسلارچە تەھلىل ئالدى بىلەن بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىگە مەنبە بولىدىغان جىمى ئىجتىمائىي ساھەلەردىكى شەخس ھەرىكىتىنى چۈشەندۈرۈشكە تىرىشىدۇ.» تەپەككۇر بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ھاياتىدىن مۇستەسنا ھالدا مەۋجۇت بولالمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن ئۇ مەلۇم بىر ئىجتىمائىي ھايات ئىچىگە قويۇپ چۈشىنىلىشى ۋە تەھلىل قىلىنىشى كېرەك. «ھېچقانداق بىر ئادەم ئۆز كەچۈرمىشلىرىدىن مۇستەسنا ھالدا رېئال دۇنيانىڭ تېپىشماقلىرىغا يۇزلىنەلمەيدۇ، ھەقىقەت ھەقىقىدىكى ئىزدىنىشلىرىدە غەلىبە قىلالمايدۇ، ئۆزىگە خاس بىر دۇنيا يارىتالمايدۇ... بىلىم بىر ئىجتىمائىي توپ ھاياتىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى، بىر خىل جەريان. بۇ جەريانداغى شۇ ئىجتىمائىي توپقا مەنسۇپ ھەر بىر ئادەم ئورتاق بىر تەقدىر رامكىسى ئىچىدە ئۆز تونۇشىنى ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىدۇ ۋە شۇ ئاساستا ئورتاق قىيىنچىلىقلاردىن غالىب كېلىشكە تىرىشىدۇ.»

ۋاھالەنكى، كارل مەنخېيىمنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىلىم بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدە سىستېمىلىق چۈشەنچىگە ئېرىشمەكچى بولغان ئادەم تەبىئىي ھالدا مەيۇسلىنىدۇ. سەۋەبى، مەنخېيىم پۇتكۇل ئىجادىيىتى جەريانىدا ھەر خىل ئانالىز مودېللىرىغا، پىكىر ئېقىملىرىغا، نۇرغۇن نۇقتىئىنەزەرلەرگە نەزىرىنى تەڭ ئاغدۇرغان. بۇ ھال

ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە بەزى بىرەكسىزلىكلەرنىڭ بولۇشىغا يول ئاچقان. بۇ نۇقتىنى ئۇ ئۆزىمۇ ھېس قىلغان بولۇپ، ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى بويىچە ئۈيۈشتۇرۇلمىغان بىر ئەنجۈمەننىڭ ئىشتىراكچىلىرىغا مۇنداق خەت يازغان:

«ئەگەر مېنىڭ ئەسەرلىرىمدە بەزى زىددىيەتلىك نۇقتىلار، بىرەكسىز پىكىرلەر بولغان بولسا، مېنىڭچە بۇ مېنىڭ ئۆلارغا سەل قارىغانلىقىمدىن ئەمەس، بەلكى بەزى زىددىيەتلەرگە ئامالسىز يول قويۇپ، باشتىن ـ ئاخىرغىچە بىر تېمىنى يورۇتۇشقا تىرىشقانلىقىمدىن. بۇنداق قىلىشىمدىكى سەۋەب شۇكى، ئىنسانىنىڭ بىلىمىنى تۇتقا قىلغان بۇ خىلۇەت ساھەدە پۈتۈنلەي بىرەكلىككە، ئىزچىللىققا ئىگە پىكىرلەرنى رويابقا چىقىرالمايمىز. بىرەكسىز نۇقتىلار ھامان تېپىلىپ تۇرىدۇ. بىز جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ ۋەزىپىسى مەلۇم بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ تەپەككۇرىدا ئاشكارىلانغان پىكرىي جاراھەتلەرنى كۆرسىتىپ بېرىش. ئاشۇ بىرەكسىزلىكلەر بولسا بىز ئىزدىنىش داۋامىدا مۇقەررەر بېسىپ ئۆتىدىغان تىكەنلەردۇر.»

كارل مەنخېيىم ماركسنىڭ «پەلسەپىنىڭ رېئاللىق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى چۈشىنىشكە تىرىشىش زۆرۈر» دېگەن قارىشىنىڭ ۋە «ئىدىيەنى ئىجتىمائىي مەۋقە، توغرىراقى سىنىپىي مەۋقە بەلگىلەيدۇ» دېگەن نۇقتىئىنەزەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. كارل مەنخېيىم ماركسنىڭ بۇرژۇئازىيە سىنىپىغا ھۇجۇم قىلغان، جىق تالاش ـ تارتىشلارغا سەۋەب بولغان نۇقتىئىنەزەرلىرىنى قايتىدىن ئانالىز قىلىپ، ماركسىزم تەنقىداتىغا ۋە باشقا پىكىر ئېقىملىرىغا تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشقان. ماركسنىڭ تەھلىل رامكىسىدا ئىدېئولوگىيە ھۆكۈمران سىنىپنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ؛ بۇرژۇئازىيەنىڭ مەنپەئەتىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان ئىدىيەلەرنى رويابقا چىقىرىپ، ئاجىز تەبىقىنىڭ رېئاللىقنى توغرا چۈشىنىشىگە توسقۇنلۇق قىلىدۇ، توغرىراقى رېئاللىقنى

بۇرمىلاپ كۆرسىتىدۇ؛ ماشىنىلاشقان ئاڭ پەيدا قىلىدۇ. كارل مەنخېيىم بولسا ھەر خىل ئىدىيە سىستېمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى ئېنىق ئايرىشقا كۈچىمەيدۇ ۋە ئازراق ئېھتىماللىق قالدۇرۇپ، «بارلىق ئىدىيەلەر، ھەتتا «ھەقىقەتلەر» ئۆزى بارلىققا كەلگەن تارىخىي، ئىجتىمائىي شارائىتقا باغلانغان بولىدۇ ھەم ئۇنىڭ تەسىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۇنىڭ نەزىرىدە بىر مۇتەپەككۇرنىڭ جەمئىيەتتىكى مەلۇم بىر توپقا تەۋە بولۇشى، مۇئەييەن ئىجتىمائىي روللارنى ئېلىشى، مۇئەييەن ئورۇنغا ئىگە بولۇشى ئۇنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىشلىرىنىڭ يۆنىلىشى ۋە مەزمۇنىنى بەلگىلەيدۇ. «ئادەملەر ھەم پىكىرنىڭ مەھسۇلى بولغان ئابستراكت نۇقتىئىنەزەرنى ئۆلچەم قىلىپ تۇرۇپ ماددىي دۇنياغا يۈزلەنمەيدۇ، ھەم پۈتۈنلەي يالغۇزمۇ ھەربىرتەك ئۆتمەيدۇ. ئەكسىچە، ئادەملەر ھەر خىل توپ، تەشكىللەر ئىچىدە بىر ـ بىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ ياكى زىددىيەتلىشىپ ھەربىرىت قىلىدۇ ھەم بۇ چاغدا ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ قاراشلىرىنى يا قوللاۋاتقان، يا چەتكە قېقىۋاتقان بولىدۇ.»

كارل مەنخېيىم بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنى ئوينىڭ ئىجتىمائىي، مەۋجۇتلۇق شارائىتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان نەزەريە سىستېمىسى دەپ تەبىرلەيدۇ. ئۇنىڭچە بولغاندا، بارلىق بىلىملەر، بارلىق ئىدىيەلەر مۇئەييەن ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە تارىخىي جەريان ئىچىدە مۇئەييەن ماكان ۋە ئورۇنغا ھەر خىل نۇقتىدىن باغلانغان بولىدۇ. مەلۇم بىر مۇتەپەككۇرنىڭ ئىدىيەسى مۇئەييەن تارىخىي شارائىت، ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىدە بارلىققا كەلگەن بولغاچقا، ئۇنىڭ قاراشلىرى ھامان مەلۇم بىر نۇقتىدا پىكىر ئاغمىچىلىقىدىن خالاس بولالمايدۇ ۋە بىر خىل كۆزىتىش نۇقتىسىنى ئۆزىگە پىشاڭ قىلىدۇ. كارل مەنخېيىم كۆزىتىش نۇقتىسى ھەققىدە مۇنداق يازىدۇ:

«كۆزىتىش نۇقتىسى ئوينىڭ مۇتلەقلەشتۇرۇلوشىگە يول

ئېچىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر ئادەمنىڭ مەلۇم ئوبيېكتقا بولغان قارىشىغا ۋە ئۇ قارىشىنىڭ قانداق بارلىققا كەلگەنلىكىگە ئاساس بولىدۇ. شۇنىڭدەك، كۆزىتىش نۇقتىسى ئوي قۇرۇلمىسىدىكى خاراكتېر ئېلېمېنتلىرىنى، مۇئەييەن بىر فورمال مەنتىقىنىڭ تەسىرىدە نەزەردىن ساقىت بولىدىغان نۇقتىلارنى ئۆزىدە هازىرلىغان بولىدۇ. دەل ئاشۇ ئېلېمېنتلار سەۋەبىدىن ئىككى ئادەم بىر ئوبيېكت هەققىدە ئوخشاش بىر خىل مەنتىقە بويىچە پىكىر يۈرگۈزگەن تەقدىردىمۇ ئاخىرىدا يەنىلا پەرقلىق خۇلاسىگە ئېرىشىدۇ.»

ئوخشاش بىر ئوبيېكتنى پەرقلىق ئىجتىمائىي مۇھىتنى مەنبە قىلغان پەرقلىق نۇقتىدىن كۆزەتكەن ئادەملەر پەرقلىق خۇلاسىگە ئېرىشىدۇ ۋە مەلۇم بىر خىل قىممەت قارىشىنى ياقلىغان بولىدۇ. ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي ئورنى بىر ئادەمنىڭ ئوي - پىكىرلىرىنىڭ نىسپىيلىكىنى بەلگىلەيدۇ. بىلىمنىڭ مەۋجۇتلۇق ئاساسلى كارل مەنھېيىمنىڭ بارلىق نۇقتىئىنەزەرلىرىدە يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ يېتەكچى ئامىل ھەققىدە ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «بىلىش جەريانى تارىخىي جەريانلاردا ھەرگىزمۇ ئىنسانلارنىڭ روھىيىتىدىكى ئىچكى ئامىللارغا ماس هالدا ۋۇجۇدقا چىقمىغان، ئەكسىچە مەۋجۇدىيەتتىكى تاشقى ئامىللارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئاشۇ تاشقى ئامىللار ئىدىيەنىڭ مەنبەسىنى تەمىن ئېتىپلا قالماستىن، بەلكى كەچۈرمىشلىرىمىزنىڭ، ئانالىزلىرىمىزنىڭ، توغرىراقى كۆزەتمەكچى بولغان نۇقتىمىز ھەققىدىكى نۇقتىئىنەزەرلىرىمىزنىڭ قانداق بولۇشىنى بەلگىلەپ قويغان.»

كارل مەنھېيىمنىڭ يېتەكچى ئىدىيەسى شۇكى، ئىدىيەلەرنىڭ ئېگىزلىك ئۆلى، چۈشىنىلىش دەرىجىسى، مەزمۇنى ئوخشىمايلا قالماستىن، بىر خىل مەسلىنى قويۇش ئۇسۇلى ۋە ھەل قىلىش لايىھەسىدىن تارتىپ ئىنسان سەرگۈزەشتىسىنىڭ ھېس قىلىنىشىغا، جۇغلىنىشىغا،

تەرتىپلىنىشىگە ئاساس بولمىغان كاتېگورىيەلەرمۇ كۆزەتكۈچىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ پەرقلىق بولۇشى تۈپەيلى ئوخشىمايدۇ. كارل مەنخېيىم بۇ نۇقتىئىنەزەرنى تۆۋەندىكى مىسال بىلەن ئىزاھلاشقا تىرىشىدۇ.

«19 ـ ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە كونا ئۇسۇلدىكى قىلىمغان گېرمان كونسېرۋاتىپلىرى ئەركىنلىك ئۇقۇمىنى ھەر بىر دۆلەتنىڭ ئۆز مەنپەئەتىنى كۆزلەپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ھوقۇقى دەپ چۈشىنەتتى. ئەگەر پىكىر ئىگىسى رومانتىك كونسېرۋاتىپ ياكى پىروتېستانت ھەربىكتىنى قوللىغۇچى بولسا، بۇ ئۇقۇمنى «ئىچكى ھۆرلۈك تۈيغۇسى»، يەنى ھەر بىر شەخسنىڭ ئۆزىنىڭ خاسلىقى بويىچە ياشاش ھوقۇقى دەپ چۈشىنەتتى. ئوخشاش بىر دەۋردە ياشىغان بىر لىبېرال ئادەم بولسا ئەركىنلىك ئۇقۇمىنى كونسېرۋاتىپلارغا قارشى مەيدانغا چۈشىنەتتى... قىسقىسى، بىر مەسىلىگە قايسى نۇقتىدىن چىقىپ نەزەر تاشلاش كۆزەتكۈچىنىڭ قىزىقىشى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ ۋە پىكىر ئىگىسى مەنسۇپ بولغان ئىجتىمائىي توپنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكىنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ.»

يۇقىرىقى تەھلىللىرىگە ياندىشتۇرۇپ كارل مەنخېيىم يەنە بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىنىڭ كېيىنكى باسقۇچلىرىدا «ھەرقانداق پىكىر ئۆزىگە بىر خىل ئىدېئولوگىيەلىك مەنىنى يۈكلىگەن بولىدۇ» دېگەن نۇقتىئىنەزىرىنى ئىلگىرى سۈردى.

كارل مەنخېيىم بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىدىن ئىبارەت يېڭى بىر ساھەگە يول ئېچىپ، پىكىر ئىگىلىرىنىڭ تارىخى، ئىجتىمائىي كونتېكىستلارنىڭ تەسىرىگە قانداق ۋە نېمە ئۈچۈن ئۇچرايدىغانلىقىنى ئېنىق يورۇتۇپ بەردى، بىزگە بىلىم ئىگىسىنىڭ ئۆزى ۋە زامانداشلىرى ياشاۋاتقان دەۋر، ماكانغا باغلىنىدىغانلىقىنى تونۇتتى. ئۆزىنىڭ تونۇشى ۋە بىلىملىرىنىڭ ئۆزى ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي كونتېكىستلارنىڭ

تەسىرىگە قانداق ئۇچرايدىغانلىقىنى بىلىشكە قىزىقىدىغان ئىزدەنگۈچىلەر كارل مەنخېيىم ئىدىيەلىرىدىن مەنپەئەتدار بولىدۇ.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

كارل مەنخېيىم 1893 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ۋېنگىرىيەنىڭ پايتەختى بۇداپېشتتا دۇنياغا كەلگەن. تۇغما يۇرەك كېسىلى ئۈنىڭغا بىر ئۆمۈر ئەگەشكەن. 1947 ـ يىلى 1 ـ ئانىڭ 9 ـ كۈنى ئۇ يۇرەك كېسىلى قوزغىلىپ ئالەمدىن ئۆتكەن. گەرچە ئۇنىڭ كۆپىنچە ئەسەرلىرى ھايات ۋاقتىدا ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆز تىككەن نۇقتىسىنىڭ كەڭلىكىگە، يازغان نەرسىلىرىنىڭ جىقلىقىغا قاراپ كىشى «بىمەھەل قازا قىلمىغان، ئۇزۇنراق ياشىغان بولسا يەنە نېمىلەرنى يازار بولغىيدى» دېگەن ئويغا كېلىپ قالىدۇ.

ئوتتۇرا تەبىقىدىكى يەھۇدىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان كارل مەنخېيىم بۇداپېشت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۇقۇغان، كېيىن گېرمانىيەدىكى بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىدا گىئورگ زىممېلنىڭ دەرسلىرىنى ئاڭلىغان. 1918 ـ يىلى بۇداپېشت ئۇنىۋېرسىتېتىدا پەلسەپىدە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغان. ئۇ چاغلاردا ۋېنگىرىيەلىك ئالىم گېئورگ لۇكاسنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولۇپ، كارل مەنخېيىم ئەتراپىدىكى ھەۋەسكارلار بىلەن بىللە ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. ئۇنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان. گېئورگ لۇكاس ئۇنىڭ دەسلەپكى يىللاردىكى ئۇستازى بولغان. كارل مەنخېيىم گېئورگ لۇكاسنى «مېنىڭ ھۆرمەتلىك ئۇستازىم» دەپ ئاتىغان.

1918 ـ يىلى ۋېنگىرىيەدە ئىنقىلاب بولۇپ، مىخائىل كارولى يېتەكچىلىكىدىكى بۇرژۇئا ھاكىمىيىتى تەختكە چىقتى، بىراق، بۇ ھاكىمىيەت ئۇزۇن مۇددەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرالماي، 1919 ـ يىللارنىڭ بېشىدا كۈن بېلانىڭ

كومموٴنستىك هاكىمىيىتىگە هوقۇقنى تارتقۇزۇپ قويدى. 1918 ـ يىلىنىڭ باشىدا كومموٴنستىك پارتىيەگە ئەزا بولغان گېئورگ لۇكاس يېڭى هاكىمىيەتتە ئەمەلدار بولدى. كارل مەنخېيىم سىياسىيغا قىزىقمىغانلىقتىن، گېئورگ لۇكاس ئۇنى بۇداپېشت ئۇنىۋېرسىتېتى مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ پەلسەپە ئوقۇتقۇچىلىقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. 1919 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا هاكىمىيەت يەنە ئالماشتى، بۇ قېتىم ئادمىرال مىكلوس خورسى باشچىلىقىدىكى يەهۇدىيلارغا قارشى فاشىست هۆكۈمەت هوقۇق تۇتتى. گېئورگ لۇكاس بىلەن موٴناسىۋەتى بولغانلىقى، يەنە كېلىپ يەهۇدي بولغانلىقى سەۋەبلىك، كارل مەنخېيىم 1919 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋېنگرىيەدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولۇپ، تۇنجى قېتىملىق موٴساپىرچىلىق هاياتىنى باشلىدى. 1921 ـ يىلى مارت ئايلىرىدا گېرمانىيەنىڭ خايدىلبېرگ شەهىرىگە كەلدى ۋە بۇداپېشتتىكى ناهايىتى دۆلەتمەن بىر ئائىلىنىڭ قىزى بولغان يۇلىسكا لاڭ بىلەن توي قىلدى. بۇ توي قىزىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ رازىلىقسىز بولدى. يۇلىسكا لاڭ پىسخولوگىيەده دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغان بولۇپ، كېيىن ئامىستېردام ئۇنىۋېرسىتېتىدا پىروفېسسور بولدى. ئۇلار بىر ئۆمۇر بالىلىق بولمىدى. كارل مەنخېيىمنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئايالى ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ نەشر قىلىنىشىدا موٴهىم رول ئويناىدى.

خايدىلبېرگ شەهىرىده كارل مەنخېيىم ماكس ۋېبېرنىڭ ئەتراپىدا ئۇيۇشقان ئەنجۇمەننىڭ دائىملىق ئىشتىراكچىسىغا ئايلاندى. ماكس ۋېبېر ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن بۇ ئەنجۇمەنگە ئۇنىڭ ئايالى مارىئانا ۋېبېر ۋە ئىنىسى ئالفرېد ۋېبېر يېتەكچىلىك قىلدى. كېيىنكى يىللاردا كارل مەنخېيىم خايدىلبېرگ شەهىرىده موٴستەقىل تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشلىدى ۋە 1926 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا خايدىلبېرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا يارده‌مچى لېكتورلۇق ئورنىغا ئېرىشتى.

ئۇزۇن ئۆتمەي گېرمانىيە پۈقرالىقىغا ئۆتتى. 1930 ـ يىلى فرانكفورتتىكى گېئوتى نامىدا ئاتالغان بىر ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا مۇدىر ھەم پروفېسسور بولدى.

بۇ چاغدا كارل مەنخېيىم ئۆزى قەتئىي ھمايە قىلمايدىغان ئىككى خىل ئىدېئولوگىيەنىڭ ــ كوممۇنىزم بىلەن فاشىزمنىڭ ئارىسىدا قالغانىدى. كوممۇنىزمغا قىزىقماسلىقى سەۋەبلىك ئۇ فرانكفورتتىكى داڭلىق ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتى (فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىدىكىلەر يىغىلغان ئىلىم يۇرتى)غا كىرەلمىدى. ئەمەلىيەتتە بۇ ئىنستىتۇت بىلەن كارل مەنخېيىم مۇدىر بولغان جەمئىيەتشۇناسلىق ئىنستىتۇتى بىر بىنادا ئىدى. ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتىغا جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىگە زور تەسىر كۆرسەتكەن «تەنقىدچىلىك نەزەرىيەسى»نىڭ ئاساسچىلىرىدىن ماكس خوكخېمېر، تېئودور ئادورنو قاتارلىق مۇتەپەككۇرلار يىغىلغانىدى. كارل مەنخېيىم فاشىزمغا قارشى تۇرۇش نۇقتىسىدا بۇ مۇتەپەككۇرلار بىلەن ئورتاق بىر مەۋقەدە ئىدى. ئەمما، كارل مەنخېيىمنىڭ سىياسىي، ئەمەلىي ئىشلارغا قىزىقماسلىقى فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغايتتى.

1933 ـ يىلى ئادولف ھېتلېر ھاكىمىيەت بېشىغا چىقتى. كارل مەنخېيىم يەھۇدىي بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىۋېرسىتېتتىن ئايرىلىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇ بىرقانچە ئاي ئىچىدە گېرمانىيەدىن ئايرىلىپ، 1933 ـ يىلى مايدا لوندونغا كەلدى ۋە لوندون ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولدى. بۇ ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق مۇساپىرچىلىق ھاياتىنىڭ باشلىنىشى ئىدى. 1940 ـ يىلى كارل مەنخېيىم ئەنگلىيە پۈقرالىقىغا ئۆتتى. 1945 ـ يىلى لوندون ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ رەسمىي پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى.

ئۇرۇشتىن كېيىن بۇداپېشت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق فاكۇلتېتىدا پروفېسسور بولۇش هەققىدىكى تەكلىپنى تاپشۇرۇۋالدى. لېكىن، ئۇ بۇ تەكلىپنى رەت قىلدى.

كارل مەنخېيمنىڭ ئىجادىيىتى ئۇنىڭ هاياتىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە ماس هالدا بىرنەچچە باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى. 1918 ـ يىلىدىن 1924 ـ يىلىغىچە يازغان ئەسەرلىرىنىڭ پەلسەپىۋى تۈسى قويۇق بولدى. گېرمانىيەدە 1925 ـ يىلىدىن 1932 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا قىلغان ئىلمىي ئەمگەكلىرىدە جەمئىيەتشۇناسلىق ئانالىزى يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىدى. مەشهۇر ئەسىرى «ئىدېئولوگىيە ۋە ئوتوپىيە» مۇشۇ يىللاردا رويابقا چىقتى. 1933 ـ يىلىدىن كېيىن ئۇ جەمئىيەت قۇرۇش قاتارلىق ئەمەلىي ئىشلارغا بەكرەك قىزىقتى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەريىەلىرىنى چېتىشتۇرۇپ كۆرۈشكە تىرىشتى. ئۇنىڭ بۇ يىللاردا يازغان ئەڭ مۇهىم ئەسىرى «قايتا قۇرۇش دەۋرىدە ئادەم ۋە جەمئىيەت» (1940 ـ يىلى نەشر قىلىنغان) بولدى.

كارل مەنخېيىم هاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى مۇساپىرچىلىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى، ئەمما هاياتىدا بىرەر سىياسىي ئىدېئولوگىيەگە باغلىنىپ قالمىدى. دەل مۇشۇ خىل ئالاهىدىلىك ئۇنىڭ هەر خىل ئىدىيەلەرنى سىنتىزلاپ، ئۆز ئەسەرلىرىدە ئەكس ئەتكۈزۈشىگە سەۋەب بولدى.

ئىدېئولوگىيە ۋە ئوتوپىيە

كارل مەنخېيمنىڭ ئىدېئولوگىيە ۋە ئوتوپىيە هەققىدىكى سىستېمىلىق ئىدىيەلىرى ئۇنىڭ ئەڭ مەشهۇر ئەسىرى بولغان «ئىدېئولوگىيە ۋە ئوتوپىيە» (1929 ـ يىلى ۋە 1936 ـ يىلى ئىككى قېتىم نەشر قىلىنغان) ناملىق كىتابىدا

تونۇشتۇرۇلغان. كارل مەنخېيمنىڭ قارىشچە، ئىدېئولوگىيە «بۇگۈنكى رېئاللىقنى ئۆتمۈش نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق يوشۇرۇپ كۆرسىتىدىغان ئىدىيە سىستېمىسى»دىن ئىبارەت؛ ئوتۇپىيە بولسا «بۇگۈندىن ھالقىغان ھەم كەلگۈسىگە يۆزلەنگەن ئىدىيە سىستېمىسى»دىن ئىبارەت. ئىدېئولوگىيەنى كۈزۈر قىلغۇچىلار بەزى ئىشلارنى يوشۇرۇش، كىشىلەرنىڭ دىققىتىدىن چەتتە قالدۇرۇش ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ شۇ ھالىتىنى ئۆزگەرتمەي ساقلاپ قېلىشقا تىرىشىدۇ. ئوتۇپىيەنى يېقىلايدىغانلار بولسا تېخىمۇ ياخشى بولغان جەمئىيەت فورمىلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى تەكىتلەش ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ ھازىرقى ھالىتىگە خاتىمە بېرىشكە ئۇرۇنىدۇ ۋە مەۋجۇت بولغان ئىجتىمائىي تەرتىپتە ئىشقا ئېشىشى تەس بولغان غايە ۋە نىشانلىرىنىڭ ئوتتىدا كۆيىدۇ. شۇ ۋەجدىن، ئىدېئولوگىيەنى دەستەك قىلغۇچىلار بىلەن ئوتوپىيەنى قوغلاشقۇچىلار ئارىسىدا ھامان مەنپەئەت توقۇنۇشى ئۇزۇلمەيدۇ.

ئادەتتە مۇئەييەن بىر يۆرۈش ئىدىيە سىستېمىسىغا ئىدېئولوگىيە ياكى ئوتۇپىيە دەپ بەلگە چاپلايدىغانلار بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى گۇرۇھلار بولىدۇ. كارل مەنخېيىم بۇنى تېخىمۇ كونكرېت ئىزاھلاپ مۇنداق يازىدۇ: «ئوتوپىيە دەپ قارالغان ئىدىيەلەرگە كۆپىنچە مەۋجۇت ئىجتىمائىي تەرتىپكە تولۇق ماسلاشقان ھۆكۈمران گۇرۇھ بەلگە چاپلايدۇ. شۇنىڭدەك، مەۋجۇت رېئاللىق بىلەن كېلىشەلمەيدىغان غايىپەرەس گۇرۇھ نېمىنىڭ ئىدېئولوگىيە ئىكەنلىكىنى بەلگىلەيدۇ.» بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئىدېئولوگىيە بىلەن ئوتوپىيە ــ زىددىيەتلىك گۇرۇھلار قارىمۇقارشى ئىدىيەلەرگە چاپلايدىغان سۈبيېكتىپ بەلگىلەردىن ئىبارەت. لېكىن، قانداق ئىدىيەلەرنىڭ ئىدېئولوگىيە ياكى ئوتوپىيە كاتېگورىيەسىگە كىرىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىش تەس. بۇنى كارل مەنخېيىم ئۆزىنىڭ شۇ ناملىق كىتابىدا ئېنىق يازىدۇ.

يۇقىرىقى پەرقنى ئېنىق ئاجرىتىشنىڭ تەس بولۇشىدىكى بىر سەۋەب شۇكى، تارىخىي رېئاللىقتا بۇ ئىككى خىل ئىدىيە سىستېمىسى بىر - بىرىدىن ئېنىق ئايرىلىپ چىقمىغان. مەسىلەن، «غايىپەرەس گۈرۇھنىڭ ئوتۇپىيە سىستېمىسىغا ئىدېئولوگىيەلىك تەركىبلەر يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بولىدۇ.» يەنە كېلىپ، مەلۇم ئىدىيە سىستېمىسىنى ھمايە قىلغۇچىلار بىلەن چەتكە قاقىۋېتىلارنىڭ چۈقان - سۈرەنلىرىمۇ نېمىنىڭ ئىدېئولوگىيە، نېمىنىڭ ئوتۇپىيە ئىكەنلىكىنى ئايرىشقا قىينىچىلىق تۇغدۇرىدۇ. مۇشۇ سەۋەب تۇپەيلىدىن، كارل مەنخېيىم «نېمىنىڭ ئىدېئولوگىيە، نېمىنىڭ ئوتۇپىيە ئىكەنلىكىنى ئايرىشتا تارىختىن جاۋاب ئىزدەش ئارقىلىقلا ھۆكۈم چىقىرىش مۇمكىن» دەپ خۇلاسىلەيدۇ ۋە مۇنداق يازىدۇ: «كېيىنچە ئۆتمۈشنى بۇرمىلاپ كۆرسەتكەنلىكى ۋە يوشۇرۇن ئىجتىمائىي كېسەللەرنى كۆرمەسكە سالغانلىقى ئاشكارىلانغان ئىدىيەلەر ئىدېئولوگىيە، مەۋجۇت ئىجتىمائىي تەرتىپنى يىلتىزىدىن تونۇپ يەتكەنلىكى ئىسپاتلانغان ئىدىيەلەر ئوتۇپىيە بولىدۇ.»

ئىدېئولوگىيەمۇ، ئوتۇپىيەمۇ مەلۇم بىر نۇقتىدا قارشى قۇتۇپقا چىقىپ كەتكەن روھىي تەرتىپتۇر. بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىرىنىڭ بىر بۇرچى دەل بۇ ئىككى خىل ئىدىيە سىستېمىسىدىكى بۇرمىلانغان تەرەپلەرنى ئېچىپ بېرىشتۇر؛ تېخىمۇ تۇغرىراقى، ئاشۇ ئىدىيەلەرگە سەۋەبچى بولغان ئىجتىمائىي يىلتىزنىڭ نېمىلىكىنى ئاشكارىلاشتۇر. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىرى «رېئاللىقنى بۇرمىلاپ كۆرسەتكەن ئىدېئولوگىيەلىك ياكى ئوتۇپىيەچە ئىدىيەلەردىن نېرى تۇرۇپ، رېئاللىققا سوئال قويۇشى كېرەك.» پەقەت بىتەرەپ كۆزەتكۈچىلەر، مەلۇم بىر ئىجتىمائىي تەرتىپكە باغلانمىغان ئىلىم ئىگىلىرى ۋە ئىلىم جەمئىيەتشۇناسلىرىلا بۇرمىلانغان رېئاللىقنى بايقىيالايدۇ.

كارل مەنخېيىم كۆللى ئىدېئولوگىيە بىلەن ئالاھىدە ئىدېئولوگىيەنى ئېنىق ئايرىغان. ئالاھىدە ئىدېئولوگىيە بىز تەلتۆكۈس جەڭ ئېلان قىلىشىمىز زۆرۈر بولغان، رېئاللىقنى ئاڭلىق بۇرمىلايدىغان ئىدىيەلەردۇر. كۆللى ئىدېئولوگىيە پۈتۈن بىر تارىخىي دەۋردە مەلۇم بىر ئىجتىمائىي، تارىخىي توپنىڭ روھىي دۇنياسىغا ئورنىغان، ئەمما رېئاللىقنى ئاڭسىز بۇرمىلاپ كۆرسەتكەن ئىدىيەلەردۇر، كارل مەنخېيىم كۆللى ئىدېئولوگىيە بىلەن ئالاھىدە ئىدېئولوگىيە ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى مۇنداق ئۇچ نۇقتىغا يىغىنچاقلىغان: بىرىنچى، ئالاھىدە ئىدېئولوگىيەلىك شارائىتتا، مەلۇم بىر بۇرمىلانغان ئىدىيەنىڭ ئاز بىر قىسمىلا ھېس قىلىنىدۇ؛ ئىككىنچى، ئالاھىدە ئىدېئولوگىيەلىك شارائىتتا، قارىمۇ قارشى گۇرۇھلار داۋاملىق تۇرده بەزى ئىدىيەلەرنى ئورتاق ھىمايە قىلىدۇ. ئۇنىڭغا قارىغاندا، «قارىمۇ قارشى گۇرۇھلارنىڭ كۆللى ئىدېئولوگىيەسى ھەممىلا ئىشتا پەرقلىنىدۇ. ئۇلار تۇپ نېگىزىدىن سىغىشالمايدىغان ئوي سىستېمىلىرىدۇر.» ئۇچىنچى، ئالاھىدە ئىدېئولوگىيە ھەققىدىكى ئىزدىنىش شۇ ئىدىيەنى ھىمايە قىلغۇچىلارنىڭ قىزىقىشى، مەنپەئەتى ھەققىدە تەھلىل يۈرگۈزۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. كۆللى ئىدېئولوگىيە ھەققىدىكى ئىزدىنىش بولسا «مەلۇم بىر ئىجتىمائىي مۇھىت بىلەن مەلۇم بىر خىل كۆزىتىش نۇقتىسى ياكى كۆز قاراش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت»نى جەمئىيەتشۇناسلارچە مېتود بىلەن تەھلىل قىلىشنى كۆتىدۇ. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئالاھىدە ئىدېئولوگىيە كارل ماركسنىڭ ئىدېئولوگىيە ئۇقۇمى بىلەن بىر ئۇقۇم. كۆللى ئىدېئولوگىيە بولسا بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ تەتقىقات نىشانى ۋە جەڭ ئېلان قىلىشقا تېگىشلىك ئىستېھكامىدىن ئىبارەت.

كارل مەنخېيىم ئىدېئولوگىيە ھەققىدىكى قاراشلىرىدا ماركسنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان بولسا، ئوتۇپىيە ھەم

ئۇنىڭ ئىدىئولوگىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىدە ئىجادىي يول تاپقان. كارل مەنخېيىمنىڭ قارىشىچە، ئوتۇپىيە ئىدىئولوگىيەگە ئوخشاش چىن رېئاللىق بىلەن سىغىشالمايدۇ. ھالبۇكى، «رېئاللىقتىن ھالقىش ۋە مەۋجۇت رېئاللىقنىڭ كىشىلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاش»تەك ئالاھىدىلىكى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. گەرچە ئوتۇپىيە كىشىلەرنى ئىنقىلابقا، ئىسلاھاتقا ئۇندەيدىغان ئىدىيەلەر بولسىمۇ، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە شۇ دەۋردە ئومۇملاشقان ئىش ياكى تەرتىپلەرنى پۈتۈنلەي ياكى قىسمەن يوق قىلىشنى ئىستىگۈچىلەرنىڭ ھەرىكىتىگە تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ. سەۋەبى، دىيالېكتىكا نۇقتىسىدىن قارىغاندا، مەلۇم بىر ئىجتىمائىي تەرتىپتە ئۆز - ئۆزىنى گۈمران قىلىش خاھىشى يىلتىز تارتقان بولىدۇ. كارل مەنخېيىمنىڭ نەزىرىدە، ئوتۇپىيەچە ئىدىيەلەر مەۋجۇت تەرتىپنى پاچاقلاپ تاشلاشنىڭ كاتالىزاتورىدۇر. ئوتۇپىيەچە خاراكتېرلەنگەن ئىنقىلابىي ئىدىيەلەر ھەرىكەتكە ئايلانغاندا، مەۋجۇت ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ ئاسارەتلىرىنى بىتچىت قىلىپ تاشلىيالايدۇ، يېڭىچە تەرتىپنىڭ تەرەققىياتىغا يول ئاچىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن يېڭىچە بىر ئىدىيە سىستېمىسى بارلىققا كەلگۈچە بولغان ئارىلىقتا ئۆز تەسىرىنى يوقاتمايدۇ.

بەرھەقكى، بارلىق ئوتۇپىيەچە ئىدىيەلەر قارشىلىشۇاتقان ئىدىئولوگىيەنىڭ توسالغۇلىرىدىن غالىب كېلىشى كېرەك. ئوتۇپىيەنى ياقلاۋاتقان بىر ئىجتىمائىي توپ ئەمەلىيەتتە جەمئىيەتتە ھۆكۈمران كۈچكە ئايلىنالايدۇ. بۇ چاغدا ئوتۇپىيەچە روھىي ھالەت چېكىگە يەتكەن ۋە «شۇ دەۋردىكى مودا، ھۆكۈمران ئىدىيەلەرنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە تولۇق سىڭىپ كىرگەن بولىدۇ.» ۋاھالەنكى، ئەينى چاغدىكى ئوتۇپىيەچە ئىدىيەلەرنى ياقلىغان ئىجتىمائىي توپ ھوقۇق تۇتقاندىن كېيىن، كونا ئوتۇپىيە بارا - بارا بىر ياكى تېخىمۇ

كۆپ يېڭى ئوتۇپيەلەر جەڭ ئېلان قىلىدىغان ئىدىئولوگىيەگە ئايلىنىپ كېتىدۇ.

ئوتۇپىيە نەدىن كېلىدۇ؟ كارل مەنخېيىم ئوتۇپىيەنىڭ يالغۇز زىيالىيلاردىن كېلىش مۇمكىنچىلىكى بارلىقىنى قەيت قىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «تولا ھاللاردا يېتەكچى ئورۇندىكى ئوتۇپىيە مەلۇم بىر ئىلىم ئىگىسىنىڭ قوۋناق ئارزۇلىرى سۈپىتىدە بارلىققا كېلىدۇ ۋە بىر مەزگىلدىن كېيىنلا تېخىمۇ كەڭ ئىجتىمائىي توپنىڭ سىياسىي نىشانىغا ئايلىنىدۇ.» بۇ خىلدىكى ئىلىم ئىگىسىنى كارل مەنخېيىم ماكس ۋېبېرنىڭ پىكىر ئەندىزىسىگە ياندىشىپ ھالدا «سېھرىي كۈچكە ئىگە رەھبەر» (charismatic) دەپ ئاتايدۇ. ھالبۇكى، بۇ سېھرىي كۈچكە ئىگە رەھبەرنىڭ ئوتۇپىيەچە قاراشلىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ياكى غەلىبە قىلىشى ئۈچۈن شۇ دەۋردىكى كوللېكتىپ مەسىلىلەرگە يانداشقان، ھەر خىل يوسۇندا مەلۇم بىر ئىجتىمائىي توپقا چېتىلغان بولۇشى كېرەك. بىر تەرەپتىن، شۇ كىشىنىڭ ئىدىيەسى چوڭ بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئورتاق ئىستەكلىرىنى ئەكس ئەتكۈزگەن، شۇ ئىجتىمائىي توپنىڭ ھېس - تۇيغۇلىرىنى يېشىپ بەرگەن بولۇشى لازىم. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ خىل ئىدىيەلەر مەۋجۇت تەرتىپكە بەرھەم بېرىش ئۈچۈن بىر تۈركۈم ئادەملەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىشى ۋە ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە ئايلىنىشى كېرەك. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئىسلاھات ۋە يېڭىلىق مەلۇم بىر شەخسنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ۋۇجۇدقا چىقمايدۇ، بەلكى بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقىغا تايىنىدۇ. يۇقىرىدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇنىڭ ئۈچۈن بىر جەمئىيەتنىڭ نۇرغۇن ئەزاسى بىر خىل ئوتۇپىيەنى ھمايە قىلىشى ۋە ئۇيۇشۇپ ھەرىكەتكە ئۆتۈشى كېرەك. كارل مەنخېيىم مۇنداق كۆرسىتىدۇ: «مەلۇم بىر ئوتۇپىيەنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن ئوڭاي ھەزىم قىلىنىشى، چۈشىنىلىشىدىكى ئاچقۇچلۇق ئامىل—

ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۇنى ھمايە قىلىدىغان بىر ئىجتىمائىي قاتلام كىشىلىرى ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدۇر.»

كارل مەنخېيىم ئوتۇپىيەنىڭ ھازىرقى زامان رېئاللىقىدا بارغانچە ئاز قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۆكۈنىدۇ. ئۇنداقتا ئوتۇپىيە نېمىشقا بارغانچە ئاز قالىدۇ؟ بىرىنچى، بىر خىل ئوتۇپىيەنى ياقلاۋاتقان بىر ئىجتىمائىي توپ كۆزلىگەن مەقسىتى ئۇچۇن ھەرىكەتلەنگەن چېغىدا، بۇ خىل ئىدىيەنى مەۋجۇت رېئاللىققا ماسلاشتۇرۇش ئۇچۇن تىرىشىۋاتقان بولىدۇ؛ ئىككىنچى، ھەر خىل ئوتۇپىيەلەر ۋە «كەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان پەرقلىق ئوتۇپىيەچە روھلارنىڭ زىددىيىتى ئىچكى توقۇنۇشلار ئىچىدە بىر - بىرىنى يەپ تۈگىتىۋاتقان بولىدۇ.» ئەڭ ئاخىرىدا پەرقلىق ئوتۇپىيەلەرنىڭ زىددىيىتى ۋە ھەر خىل ئىدىيەلەرنى ياقلىغۇچىلارنىڭ بىر - بىرىنىڭكىنى تەنقىدىي كۆز بىلەن ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈشى بارلىق ئىدىيەلەرنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي يىلتىزىنى تەھلىل قىلىشتىكى ئومۇمىي خاھىشقا ئايلىنىپ قالىدۇ. مانا مۇشۇنداق ئامىللارنىڭ تەسىرىدە دەسلەپكى ئوتۇپىيەلەر بىرمۇنچە پەرقلىق ئىدىيەلەرنىڭ كۈرىشى جەريانىدا تۈنجۇقىدۇ. بىزگە قالىدىغىنى پارچە - پارچە نۇقتىئىنەزەرلەردۇر. باشقىچە ئېيتقاندا، ئوتۇپىيەلەر يوقالسا، بارلىق كۆز قاراشلارنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى قالمايدۇ.

شېرىن چۈشتىن ئويغىنىش

كارل مەنخېيىم ماكس ۋېبېرنىڭ نەزەريىسىدىن ئەندىز ئالغان يەنە بىر نۇقتىئىنەزىرىدە تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ ئىجتىمائىي دۇنيادىكى شېرىن چۈشتىن ئويغىنىشنىڭ قەدەم - باسقۇچلىرىنى يېشىپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. شېرىن چۈشتىن ئويغىنىش شۇنداق بىر مۇساپىكى، بىز بۇ جەريانىدا

ئىدىئولوگىيە ۋە ئوتۇپىيەنىڭ ئوخشاشلا زاۋاللىققا يۈز تۇتۇۋاتقىنىنى كۆرىمىز، «ھەممە ئىدىيەلەردىن گۇمانلىنىشقا پېتىنىدىغان، بارلىق ئوتۇپىيەلەر مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتقان بىر دۇنياغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقان بولىمىز.» شېرىن چۇشتىن ئويغىنىش ھەققىدىكى ئۆزگىچە تەھلىللىرىدە كارل مەنخېيىم بۇ جەريانىنى «ئوتۇپىيە ۋە ئىدىئولوگىيەنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق روھىي تەركىبلەرنىڭ يوقىلىش، ئەمەلىيەتكە يۈزلىنىش خاھىشىنىڭ بارلىققا كېلىش جەريانىدۇر» دەپ سۈپەتلەيدۇ.

كارل مەنخېيىم يەنمۇ ئىلگىرىلەپ شۇنداق مۇلاھىزە قىلىدۇكى، شېرىن چۇشتىن ئويغىنىش ئىزچىللىق تەلەپ قىلىدىغان بىر جەريان، ئەمما كىشىلەر ئوتۇپىيەگە ياكى ئىدىئولوگىيەگە موھتاج بولغىنى ئۈچۈن بۇ جەريان تولىمۇ ئازابلىق. «شۇ ۋەجدىن، كەلگۈسىدە ھېچقانداق يېڭىلىق بولمىغان، ھەممىدە ئۆتمۈشنى تەكرارلايدىغان بىر دۇنيانىڭ بارلىققا كېلىش ئېھتىماللىقىمۇ بار؛ يەنە شۇنىڭدەك ئوي سىستېمىسىدا ئىدىئولوگىيەلىك، ئوتۇپىيەچە ئېلېمېنتلارنىڭ تەسىرىدىن مۇتلەق مۇستەسنا بولغان بىر شارائىت بارلىققا كېلىشىمۇ مۇمكىن. ھالبۇكى، بىز ياشاۋاتقان دۇنيادىن رېئاللىقتىن ھالقىغان غايىۋى ئېلېمېنتلار پۈتۈنلەي سىقىپ چىقىرىلسا، ئەمەلىيەتكىلا يۈزلىنىپ ئىنسان ئارزۇسىنى تەرك ئېتىش خاھىشى بازار تاپىدۇ.»

كارل مەنخېيىم بىر جەمئىيەتتە ئوتۇپىيەنىڭ پۈتۈنلەي يوقىلىپ كېتىشىدىن ۋايىم يەيدۇ. سەۋەبى، ئوتۇپىيەنىڭ بەربات بولۇشى ئىنسان تەبىئىتىگە، ئىنسانىيەت تەرەققىياتىغا پۈتۈنلەي سەلبىي تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ:

«ئوتۇپىيەلەر يوقالسا، ئادەم نەق جىسمىغىلا ئوخشاپ قالىدىغان تۇرغۇن بىر ھالەت پەيدا بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىز تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز دەرىجىدە زىددىيەتلىك تېپىشماقلارغا يۈزلىنىمىز. يەنى، ھېچقانداق غايىۋى ئارزۇلىرى بولمىسا،

يۈكسەك دەرىجىدە ئەقلىيلەشكەن ئادەم ئۆتكۈنچى ھەۋەس ئۈچۈنلا ياشايدىغان بولۇپ قالمىدۇ. نەتىجىدە، ئۇزۇن مۇددەتلىك قەھرىمانلارچە ئىلگىرىلەشتىن كېيىن ۋە شۇ ئىجتىمائىي توپنىڭ كىشىلىرى تارىخنىڭ سوۋغىلىرىنى قارىسىغا قوبۇل قىلمايدىغان، ئۆزلىرىگە خاس دۇنيانى قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلمىدىغان بولغاندا، ئادەم تونۇشنىڭ يۈكسەك پەللىسىگە چىقىپ، يەنە بىر قېتىم تارىخ يارىتىش ئىرادىسىدىن ۋە تارىخنى چۈشىنىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالمىدۇ.»

كەلگۈسىدىن ئۈمىد

كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىد شۇنىڭدا ئىپادىلىنىدۇكى، دۇنيانى كۆرەش ئارقىلىق ئۆزگەرتىشكە تىرىشىدىغان مۇنداق ئىككى تۈركۈم كۈچ بولىدۇ: بىرىنچىسى، ئارزۇ - ئۈمىدلىرى قانمىغان بىر تۈركۈم كىشىلەر ھەمىشە يېڭىچە بىر تەرتىپ ئورنىتىش ئىستىكىدە يانىدۇ. كارل مەنخېيىم بۇ خىلدىكى كىشىلەرنى ئاجىزلار سىنىپى، ئېزىلگۈچىلەر دەپ ئاتايدۇ. مەلۇم مەنىدىن مۇشۇ توپنىڭ تىرىشچانلىقى، كۈرىشى بىلەن كەلگۈسىدىن ئۈمىد كۈتۈش مۇمكىن. ئىككىنچىسى، ئىلىم سەرخىللىرىدۇر. ئىلىم سەرخىللىرى ئاخىرى جەمئىيەتنىڭ باشقا قاتلىمىدىن ئايرىلىپ چىقىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئىلكىدە بار ئىمكانىيەتلەرگە مۇراجىئەت قىلىدۇ. بۇنداق ئىلىم سەرخىللىرىنىڭ ئالدىدا تۆت خىل يول بار: بىرىنچى، رادىكال ئىسلاھاتچىلار بىلەن ئالاقە باغلاش؛ ئىككىنچى، مەۋجۇت ئىدىئولوگىيەنى يوقىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ۋە شۇبھىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىش؛ ئۈچىنچى، ئۆتمۈشنىڭ شېرىن، جىلۋىگەر ئېلىمېنتلىرىنى قىدىرىپ، غايىۋى تەركىبلەرنى، ساماۋى چۈشلەرنى، سىمۋوللارنى قايتىدىن جانلاندۇرۇپ، ئۆزى خىزمەت قىلماقچى بولغان توپنىڭ دىققىتىگە سۇنۇش؛

تۆتىنچى، رادىكال سىياسىي مايىللىقتىن ۋاز كېچىپ تەركىدۇنيا بولۇۋېلىش. ۋاھالەنكى، ئىلىم سەر خىللىرى تۆتىنچى يولنى تاللىسا، «ئۇ ھالدا ئۆزى ۋەكىللىك قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي توپنى شېرىن ئۈيقۇدىن ئويغىتىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا مەسئۇلىيەتسىزلىك ئۆزىگە ئايلىنىدۇ.» پۈتۈن ئىدىيە سىستېمىسىدىن قارىغاندا، كارل مەنخېيىم ئىلىم ئىگىلىرى ئۈچۈن ئىككىنچى خىل تاللاشنى راۋا كۆرگەندەك قىلىدۇ.

بىلىم ۋە دەۋر

باشقا بىر دەۋردە ياشىغان كىشىگە قارىغاندا، شۇ دەۋردە ياشاۋاتقان ئادەمنىڭ ئويىغا، ئىدىيەسىگە شۇ زامانىنىڭ تامغىسى بەكرەك بېسىلغان بولىدۇ. بىر دەۋرگە مەنسۇپ كىشىلەر يەنە بىر دەۋرگە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭكىگە ئوخشاش ئۇسۇل بىلەن رېئاللىققا مۇئامىلە قىلمايدۇ. يېڭى دەۋر كىشىلىرى ھامان بىر ئىجتىمائىي تەبىقىگە مەنسۇپ بولغاچقا، شۇ تەبىقىگە خاس ھالدا ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ. ئۇلار ئەجدادلىرىنىڭكىگە ياكى ئالدىنقى دەۋردىكىلەرنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان ئورتاق سەرگۈزەشتىلەرگە دۇچ كېلىدۇ. ھەر بىر دەۋر كىشىلىرى كوللېكتىپقا ئورتاق بولغان بىر تارىخىي جەريانىنىڭ پەرقلىق باسقۇچلىرىنى باشتىن كەچۈرىدۇ. دەۋر پەرقىنى چۈشىنىش، ئوخشىمىغان دەۋردىكى كىشىلەرنىڭ ھېس ـ تۇيغۇسىدىكى پەرقىنى چۈشىنىش ئۆز نۆۋىتىدە يەنە بىزنى ئوي ۋە ھەرىكەتتە ئىپادىلەنگەن زامان ئېڭىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. بۇنداق دېگەنلىك ــ مەلۇم بىر دەۋر يەنە بىر دەۋرنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان ياكى زىددىيەتلىك يول تۇتىدىغان كىشىلەردىن تەركىبلەنگەن بولۇشى مۇمكىن دېگەنلىكتۇر. شۇ ۋەجىدىن، پەرقلىق دەۋر كىشىلىرىنىڭ زىددىيەتلىك پىكىرلەرگە ئىگە بولۇشى تەبىئىي بىر ئەھۋال.

سياسي ۋە بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى

ماركسنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن سىلىشتۇرغاندا، كارل مەنخېيىم ئۇلىنى قۇرۇپ بەرگەن بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ ئاساسلىق نىشانى ــ بۇرمىلانغان رېئاللىقنى ئېچىپ بېرىش ئەمەس، بەلكى بۇرمىلانغان، زەھەرلەنگەن ئوي سىستېمىسىنىڭ ئىجتىمائىي يىلتىزى ئۈستىدە ئىزدىنىش. شۇ تۈپەيلى، ماركسنىڭ ئىدېئولوگىيە نەزەرىيەسىدە سىياسىي تۈس قويۇق بولسا، كارل مەنخېيىمنىڭ بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ مېتودى تېخىمۇ ئىلمىي ۋە قايىل قىلارلىق. جەمئىيەتشۇناس سىموندس بۇ ھەقتە باھا بېرىپ مۇنداق يازىدۇ. «كارل مەنخېيىم پۈتكۈل ئەسەرلىرىدە بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى مېتودىدىن بىلىمنى چۈشىنىشنىڭ قورالى سۈپىتىدە پايدىلانغان.»

ئەما، كارل مەنخېيىمنىڭ ئىدىيەلىرىنى سىياسىي تۈستىن مۇستەسنا دېگىلىمۇ بولمايدۇ. ئۇ ئۆز دەۋرىدىكى سىياسىي جاراھەتلەرنىڭ، جۈملىدىن فاشىزمنىڭ باش كۆتۈرۈشىدىكى سەۋەبنى ئوينىڭ كونترول دائىرىسىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىگە باغلاپ چۈشىنىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ كۆرەش نىشانى ــ بىلىمنىڭ ئاڭسىز ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىنى، يىلتىزىنى ۋە ئۇلىنى ھازىرلىغان قىياس، پەرەزلەرنى ئېچىپ تاشلاش ئارقىلىق بىلىمنى ئىنسانىنىڭ كونتروللۇقىغا قايتۇرۇپ كېلىش، ئەگەر بۇ نۇقتا چۈشىنىلمىسە، بىلىمنى كونترول قىلغىلى بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ. شۇڭا، كارل مەنخېيىمنىڭ نۇقتىئىنەزىرى بويىچە قارىغاندا، بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى كىشىلەرنىڭ «سىياسىي ھاياتىغا ئىلمىي يوسۇندا يېتەكچىلىك قىلالايدۇ.»

ئىلىم ئىگىلىرى

جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەر نەتىجىسىدە بىر جەمئىيەتتىكى ئىلىم ئىگىلىرىدىمۇ تەبىئىي رەۋىشتە ھەر خىل ئۆزگىرىشلەر كۆرۈلىدۇ. كارل مەنخېيمنىڭ نەزىرىدە، ئىلىم ئىگىلىرى «بىر جەمئىيەتنى قوينىغا ئېلىپ تۇرغان ماددىي دۇنيانى شەرھلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالىدىغان ئىجتىمائىي توپتۇر.» ئىلىم ئىگىلىرى ھەقىقەتنى بايقاش يولىغا قويۇلغان توساقلاردىن شۇڭغۇپ ئۆتۈش قۇدرىتىگە ئىگە ئادەملەر بولۇشى كېرەك. دەل مۇشۇنداق بولغاندىلا ئۇلار شۇ جەمئىيەتتىكى ئىلىم، ئەقىل كىرىزىسلىرىنى ھەل قىلىشنىڭ ئامالىنى تاپالايدۇ. جەمئىيەتشۇناس سموندىس كارل مەنخېيمنىڭ زىيالىيلار، ئىلىم ئىگىلىرىدىن كۈتىدىغان ئۈمىدى ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

«ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ئىلىم ئىگىسى شەخسىي كەچۈرمىشلىرىدىكى رىيازەتلەردىن غالىب كېلىپ، باشقىلارغا ئىدىيەسىنى ئەڭ ئەينەن، توغرا دەرىجىدە يەتكۈزەلەيدىغان، ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ ئوي قۇرۇلمىسىغا مەنبە بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق شۇ ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋجۇت شارائىتىغا توغرا دىياگنوز قويالايدىغان ئادەمدۇر.»

بۈگۈنكى دۇنيا خىلمۇ خىل ئىدىيە ـ نۇقتىئىنەزەرلەرگە كەڭ قۇچاق ئېچىش بىلەن بىرگە ماركسىنىڭ ئىدىئولوگىيە ھەققىدىكى نەزەريەسىنى چۈشىنىش ۋە تەتبىقلاش ئېھتىياجىنى، توغرىراقى بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئىدىيە سىستېمىسىغا كاشىلا تۇغدۇرۇۋاتقان ئاكتىز مۇتتەلارنى، مەنۇى كېسەللەرنى ئاشكارىلاش زۆرۈرىيىتىنى تۇغدۇرۇۋاتىدۇ.

بۇ خەل زۆرۈرىيەت ئىلىم ئىگىلىرى، زىيالىيلاردىن بىر جەمئىيەتنىڭ ئىدىيە سىستېمىسىدىكى ئەقىلسىزلىك ئېلىپمېنتلىرىغا خۇرۇچ بولۇۋاتقان «كوللېكتىپ ئاڭسىزلىق»نى چۈشىنىشنى، ئېچىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. زىيالىيلارنىڭ قىلىشقا تېگىشلىكى يالغۇز بۇلا ئەمەس، يەنە زىددىيەتلىشۋاتقان يەنە بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئىدىيە مەنبەسىنى تېپىپ چىقىش ۋە ئىستراتېگىيە بەلگىلەش. يامان يېرى، مۇشۇنداق ئىزدىنىشلەر، سوئال قويۇشلار داۋاملىدا زىيالىيلار «ئوينىڭ، پىكىرنىڭ قۇدرىتىگە بۇرۇنقىدەك ئىشىنەلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ.» بۇنداق ئىشەنچسىزلىك داۋاملىشۋەرسە، «زىيالىيلارنى ئاخىر ئەقىلسىزلىككە باشلايدۇ.» دىيالېكتىكىلىق نۇقتىئىنەزەر بويىچە قارىغاندا، ئىدىيە سىستېمىسىدىكى مەنۇى كېسەللىكلەرنى ئېچىپ تاشلاش ھەققىدىكى ئىزدىنىش جەريانى كىرىزىس پەيدا قىلىش بىلەن بىللە يەنە شۇ كىرىزىسلەردىن قانداق غالىب كېلىشنىڭ چارە ـ ئامالىلىرىنمۇ كۆرسىتىپ بېرىدۇ. كارل مەنخېيىم مۇنداق يازىدۇ: «بىر زىيالىي ئۇچۇن ئەڭ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش ــ بىر ئۆمۈر ياشاپ بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئىدىيە سىستېمىسىدىكى كوللېكتىپ ئاڭسىزلىقنى بايقىيالماي ئۆتۈپ كېتىشتۇر. دەل ئاشۇ كوللېكتىپ ئاڭسىزلىق ــ بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئۆزىنى تونۇشى زۆرۈر بولىدىغان ئىلمىي تەنقىدنىڭ ھۇجۇم نىشانى. دەل ئاشۇ كوللېكتىپ ئاڭسىزلىق تارىخ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن جاراھەتتۇر.»

جەمئىيەتنى قايتىدىن قۇرۇش

كارل مەنخېيىم ناتسىستلار گېرمانىيەدە ھوقۇق تۇتقاندىن كېيىن ئەنگلىيەگە كۆچمەن بولۇپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىشلىرىنىڭ يوقىلىشىدە، تەتقىقات پىلانىدا زور ئۆزگىرىشلەر كۆرۈلدى. ئۇ ئەنگلىيەگە كەلگەندىن كېيىن بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدىكى تەتقىقاتىنى توختىتىپ، جەمئىيەتنى قايتا قۇرۇش ۋە جەمئىيەت ئىنژېنېرلىقى تېمىسىدا چوڭقۇر ئىزدەندى. ئۇ نىشانلىق، پىلانلىق قۇرۇلىدىغان، ئىجتىمائىي كونترول تەدبىرلىرىنى كونترول دائىرىسىگە كىرگۈزەلەيدىغان بىر جەمئىيەتنىڭ ئىسخېمىسىنى سىزىپ بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى. كارل مەنخېيىم ئۇچۇن ئېيتقاندا، جەمئىيەتنى قايتا قۇرۇش پىلانى ئاۋۋال بىر جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي مېخانىزمىنى ئىگىلىگەن ئاساستا ئىجتىمائىي كېسەللىكلەرنىڭ يىلتىزىغا ئاڭلىق يوسۇندا ھۇجۇمغا ئۆتۈشتىن دېرەك بېرەتتى. شۇ جەمئىيەت ھەققىدە مۇپەسسەل يوسۇندا جەمئىيەتشۇناسلارچە تەھلىل يۈرگۈزۈشنى تەلەپ قىلاتتى. كارل مەنخېيىم مۇنداق يازىدۇ: «جەمئىيەتنى قايتىدىن قۇرۇش ھەققىدە ئويلىنىش ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدىكى بىر - بىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان ئېلېمېنتلارنى تونۇپ يېتىشىمىزنى تەقەززا قىلىدۇ.»

مەۋجۇت كىرىزىسلار بىر جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ قىينىچىلىقلىرىغا دىياگنوز قويالايدىغان يېڭىچە پىكىر يولى بولۇشنى شەرت قىلىدۇ. پەقەتلا پىلانلىق ئويلىنىش، ئىزدىنىش نەتىجىسىدە ئىجتىمائىي دۇنيادا ئۆزگىرىش ياسىغىلى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۇچۇن كونا ئوي سىستېمىسىغا بەرھەم بېرىلىشى، ئىنسان ئىرادىسى ۋە ئارزۇسىدا بۇرۇلۇش بولۇشى كېرەك. بۇ ھال تەبىئىي رەۋىشتە كىشىلەردىن مەنە پەيدا قىلىدىغان تۇرلۇك گۇرۇپپىلارغا بۆلۇنۇپ ئۇيۇشۇشنى كۇتىدۇ. «جەمئىيەتنى قايتا قۇرۇش داۋامىدا بىز يولۇققىدىغان ئەڭ چوڭ مەسىلە ــ ئاڭقاۋۇ ئاممىنى قانداق قىلىپ ئاڭلىق بىر تونۇش

ئىچىدە ئۇيۇشتۇرۇپ مەنىلىك گۈرۈپپىلارغا بۆلۈش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش.» ئىجتىمائىي پىلان داۋامىدا بىر جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ماددىي شارائىتىلا ئەمەس، مەنىۋى جەھەتتىن يۇكسىلىشىمۇ نەزەرگە ئېلىنىشى لازىم. كارل مەنخېيىم بۇ نۇقتىنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر جەمئىيەتنىڭ مەنىۋى ساغلاملىقى ئۇچۇن دىنىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ: جەمئىيەتشۇناسلار شۇنى ئېنىق تونۇشى كېرەككى، «بىر جەمئىيەتتە كىشىلەرنى بىر يەرگە ئەكېلەلەيدىغان مەنىۋى كۇچ بولۇشى كېرەك. ئۆتمۇشتە دىن كىشىلەرگە مەنىۋى جەھەتتىن يۆلەك بولاتتى. ئەمدى بىز بۇگۇن بىر جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ مەنىۋى تەرەققىياتى ئۇچۇن يەنە دىنغا مۇراجىئەت قىلمىز.» كىشىلەرنى ئۇيۇشتۇرالايدىغان، بىر يەرگە ئەكېلەلەيدىغان كۇچلەر بەربات بولۇشقا يۈزلەندى. ئامال قىلىپ ئاشۇ كۇچلەرنى تىرىلدۇرۇشمىز كېرەك. «بۇنىڭ ئۇچۇن قولىمىزدىن كېلىدىغان بالىلارنى تەربىيەلەش، يېتەكلەش دېگەندەك ئىشلارنى ياخشى قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.»

كارل مەنخېيىمنىڭ قارىشىچە، كەلگۈسىنى قۇرۇش پىلانىنى ئوڭۇشلۇق ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۇچۇن رەھبەرلەرنى ياخشى تاللاش كېرەك. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «بۇگۇنكى چۇۋالچاق جەمئىيىتىمىزدە بولۇۋاتقان ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر رەھبەر تاللاشتا بارغانچە سىستېمىلىق ئىش كۆرۈشمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەركىن رىقابەت بىلەن لايىق ئادەمنى داھىيلىق ئورنىغا چىقىرىشتا تۆھپىسى ۋە قابىلىيىتىگە قاراپ ئىنچىكە تاللاش كېرەك. بۇ جەريانداا داھىي تاللاشقا دائىر ئەمەلىيەتتىن ئۆتكەن رېتسېپلار ۋە مېتودلارغا موھتاج بولىمىز.» كارل مەنخېيىم يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان جەمئىيەتنىڭ سەرخىللىرىنى تالاش ئۇستىدە ناھايىتى تەپسىلىي توختىلىدۇ ۋە يېڭى

جەمئىيەت قۇرۇشقا قاتناشقان مەنبۇى رەھبەرلەرنىڭ، جەمئىيەت ئىنتزىنبەرلىرىنىڭ ئۆز ئىرادىسىنى كوللېكتىپقا تېڭىشقا ئالدىراپ كەتمەسلىكىنى، جەمئىيەتنىڭ باشقا ئەزالىرى ئالدىدا مەسئۇل بولۇشنى قايتا ـ قايتا تەكىتلەيدۇ.

كارل مەنخېيىم ئۆز دەۋرىدىكى كىرىزىسلارنى زامانىۋى دۇنيادىكى ھەر خىل قىممەت قاراشلىرىنىڭ توقۇنۇشىدىن كېلىپ چىققان مەدەنىيەت كىرىزىسى دەپ ئاتايدۇ. بىر جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس، ئورتاق قىممەت قارىشى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغاندا مەنبۇىيەت كىرىزىسى كۆرۈلىدۇ. ئۇ بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «بىز پىلانىمىزنى ئوڭۇشلۇق ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن قىممەت قاراشلىرىنى باھالاش، پىسخولوگىيەلىك دىياگنوز قويۇش، چارە ـ ئامالالارنى تېپىپ چىقىش قاتارلىق نۇقتىلاردا تەڭ تىرىشىشىمىز كېرەك.» كارل مەنخېيىم ئۆزىنىڭ بىر جەمئىيەتنى قايتىدىن قۇرۇش پىلانىنى مۇنداق تۈرلەرگە بۆلىدۇ:

1. كىشىلەرنى مەنبۇى چۈشەكتىن قۇتۇلدۇرۇش پىلانى؛
2. ئىلكىمىزدە بار ئىمكانىيەت ۋە مۇمكىنچىلىكىنى بايقاش، قېزىش، جارى قىلدۇرۇش پىلانى؛
3. ئىجتىمائىي تەڭسىزلىكلەرگە جەڭ ئېلان قىلىش پىلانى؛
4. نامراتلىقنى يوقىتىش پىلانى؛
5. مەدەنىيەت، قىممەت قارىشى ئۆلچەملىرىنى يېڭىدىن بېكىتىش پىلانى؛
6. ئاۋامنى بېتەكلەش پىلانى؛
7. رەھبەرنىڭ ھوقۇقىنى مەركەزلەشتۈرۈش ۋە تەقسىملەش پىلانى؛

8. جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ خاراكتېرىنى، ئادەمىيلىكىنى تاۋلاش پىلانى.

كارل مەنخېيىم بىر جەمئىيەتتىكى مەدەنىيەت كىرىزىسىنىڭ جەڭ ئېلان قىلىشتا مائارىپ، تەلىم ـ تەربىيەنىڭ رولىغا بەك يۇقىرى باھا بېرىدۇ. ھاياتنىڭ باشقا تەركىبلىرى بەلەن مائارىپنى ئايرىپ مۇئامىلە قىلىشقا قارشى تۇرىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، تەلىم ـ تەربىيە بالىلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، پۈتكۈل جەمئىيەت ئەزالىرىغا ئۆمۈر بويى ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك. ئوقۇتقۇچىلارمۇ، ئوقۇغۇچىلارمۇ جەمئىيەتشۇناسلىقتىن خەۋەردار بولۇشى كېرەك. سەۋەبى، پىكىر قىلىشتا بىر قۇتۇپقا چىقىپ كېتىش، ھادىسىدىن ماھىيەتكە ئۆتەلمەسلىك خاھىشىدىن قۇتۇلۇشتا جەمئىيەتشۇناسلىق كۆپ يارىدەم بېرەلەيدۇ. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلىرى ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي دۇنيانى ماھىيەتتىن چۈشىنەلىشى، ئاندىن شۇ ئاساستا ئوقۇغۇچىلارنى تەربىيەلەش پىلانى تۈزۈشى كېرەك. ئوقۇغۇچىلارنى ياخشى تەربىيەلەش ئۈچۈن ئۇنىۋېرسىتېتلار، مەكتەپلەر «جەمئىيەتشۇناسلىقنى ئاساسىي دەرسلەر قاتارىغا كىرگۈزۈشى لازىم.» «ئوقۇتقۇچىلاردىمۇ، ئوقۇغۇچىلاردىمۇ كەم بولۇۋاتقىنى جەمئىيەت ھەققىدىكى توغرا تونۇش. بۇ تونۇشنىڭ يېتەرسىز بولۇشىدىكى سەۋەب ــ جەمئىيەتشۇناسلارچە تەھلىل قىلىش قابىلىيىتىنىڭ ئومۇملاشمىغانلىقىدا.»

ئومۇمەن، كارل مەنخېيىم جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى يېتۈك تالانت ئىگىلىرىنىڭ بىرى. پەزىلەتلىك، ئىنسان ئازابلىرىغا يۈزلەنگەن ئالىم بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ ئۆزىنىڭ ئىسلاھاتنى تەشەببۇس قىلىدىغان بايانلىرىدا، ئانالىتىك تەھلىللىرىدە ئادەمنىڭ ئۆزى تۈرۈۋاتقان دۇنيانى چۈشىنىشى ۋە جەمئىيەت قۇرۇشقا ئاكتىپ قاتنىشىشى زۆرۈرلۈكىنى كۆرسىتىپ بەردى.

ئۇنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ئەسەرلىرىدىن «ئىدىئولوگىيە ۋە ئوتۇپىيە» (1936 ـ يىلى)، «قايتا قۇرۇش داۋامىدا جەمئىيەت ۋە ئادەم» (1940 ـ يىلى)، «دەۋرىمىزگە دىياگنوز» (1943 ـ يىلى «ئەركىنلىك، ھوقۇق ۋە دېموكراتىك جەمئىيەتنى پىلانلاش» (1951 ـ يىلى)، «بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدىكى ماقالىلەر» (1952 ـ يىلى)، «جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە جەمئىيەت پسىخولوگىيەسى ھەققىدىكى ماقالىلەر» (1953 ـ يىلى)، «مەدەنىيەت جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدىكى ماقالىلەر» (1956 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

كارل مەنھېيىمنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىشلىرىنى مۇنداق ئىككى باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ: بىرىنچى، بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدە ئىزدىنىش. بۇ ئىزدىنىشلىرىنىڭ يادرولۇق خۇلاسىسى شۇكى، بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى تارماق ساھە سۈپىتىدە راۋاجلىنىشى لازىم. بىلىمنىڭ شەكىللىرى، ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئىدىيە سىستېمىلىرى ئارىسىدا باغلىنىش بار. ھەرقانداق بىلىش ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ مەھسۇلى بولغانىكەن، نېمىنىڭ ھەقىقىي بىلىم ياكى ئەمەسلىكىنى ئاجرىتىش تەس. بۇ ھالدا ھەقىقەتنىڭ مۇستەقىل ئىجتىمائىي ئۆلچىمىمۇ مەۋجۇت ئەمەس. كارل ماركسنىڭ ھەممە بىلىمنى، ھەممە ئىدىيەنى، جۇملىدىن ئىدىئولوگىيەنى سىنىپ نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلىشى توغرا ئەمەس. ئىككىنچى، جەمئىيەتنى قايتا قۇرۇش ھەققىدە ئىزدىنىش. بۇ ئىزدىنىشلىرىنىڭ يادرولۇق خۇلاسىسى شۇكى، جەمئىيەتنى قايتىدىن قۇرۇش زۆرۈرىيىتى بار. بۈگۈنكى دۇنيا ئەقلىيلىكنى تەرك ئەتكەن ئاۋام جەمئىيىتىنى، چۈۋالچاق ئىجتىمائىي توپنى، ئىجتىمائىي رىشتىسى ئۈزۈلگەن، قۇمدەك چېچىلغان كىشىلەرنى ۋۇجۇدقا چىقاردى.

بۇنداق جەمئىيەتكە كەسەل جەمئىيەت سۇپىتىدە دىياگنوز قويۇش ۋە ئۇنى قايتىدىن قۇرۇش پىلانىنى تۈزۈش كېرەك.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. روبېرت مېرتون: «كارل مەنخېيىم ۋە بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى»، 1957 ـ يىلى نەشرى.

R . Merton . 1957 . Karl Manheim and the sociology of Knowledge .

2. كارل مەنخېيىم: «ئىدېئولوگىيە ۋە ئوتوپىيە»، 1936 ـ يىلى نەشرى.

Karl Manheim . 1936 . Ideology andUtopia . New York: Harcourt Brace Jovanovich .

3. كۇرت ۋولف: «بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەسى»، 1959 ـ يىلى نەشرى.

Kurt H . Wolf . 1959 . The sociology of knowledge so – ciological Theory, New York: peterson .

4. ئا. پ. سىموندس: «كارل مەنخېيىمنىڭ بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى»، 1978 ـ يىلى نەشرى.

Simonds A . P . 1978 . Karl Manheims sociology of knowledge . Oxford: Clarendon Press .

5. كارل مەنخېيىم: «دەۋرىمىزگە دىياگنوز»، 1943 ـ يىلى نەشرى.

Karl Manheim . 1943 . Diagnosis of Our Time: Wartime Essays of sociologist . London: Routledge and Kegan Paul .

6. كارل مەنخېيىم: «ئەركىنلىك، ھوقۇق ۋە دېموكراتىيە پىلانى»، 1950 ـ يىلى نەشرى.

Karl Manheim . 1950 . Freedom, Power and Democratic planning . London: Routledge and Kegan Paul .

7. كارل مەنخېيىم: «مەدەنىيەت جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدىكى ماقالىلەر»، 1953 ـ يىلى نەشرى.
Karl Manheim . 1953 . Essays in the Sociology of Cul－ture . London: Routledge and kegan Paul .

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Karl Manheim	(1947 — 1893)	كارل مەنخېيىم
Robert Merton	(2003 — 1910)	روبېرت مېرتون
Georg Lukacs	(1971 — 1885)	گېئورگ لۇكاس
Geong Simmel	(1918 — 1858)	گېئورگ زىممېل
Karl Marx	(1883 — 1818)	كارل ماركس
Max Weber	(1920 — 1864)	ماكس ۋېبىر
Theodor Adorno	(1969 — 1903)	تېئودو ئادورنو
Max Horkheimer	(1973 — 1895)	ماكس خوركخېمىر

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ ھەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

		بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى
Siociology of knowledge	知识社会学	
		ئىدېئولوگىيە نەزەرىيەسى
Thory of Idelogy	意识形态理论	
Utopia	乌托邦	ئۇتوپىيە
		جەمئىيەتنى قايتا قۇرۇش
Reconstruction of Society	社会重建	
Intelligensia	知识界	ئىلىم ئەھلىلىرى

Prespective	视角	كۆزىتىش نۇقتىسى
		فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى
Francfurt School	法兰克福学派	
		شېرىن چۈشتىن ئويغىنىش
Disenchartment	不抱幼想	
Rationaliy	合乎理性	ئەقلىيلىك
Irrationaliy	无理性	ئەقلسىزلىك
Mental Process	心理程序	روھىي تەرتىپ

سەككىزىنچى باب

ئالفرىد شۇتىس (1899 ــ 1959): رىئال ھايات ۋە ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى

نېمە ئۈچۈن ئالفرىد شۇتىسنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟

كىشىلەر ئىجتىمائىي ئالاقىدە سىمۋوللارنىڭ ياردىمىدە بىر ـ بىرىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىدۇ ۋە ھېس ـ تۇيغۇلىرىنى، كەچۈرمىشلىرىگە مەنە يۈكلەيدۇ. ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى دەل ئەنە شۇنداق ئالاقە جەريانىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن ئىجتىمائىي رىئاللىقنى تەتقىق قىلىدۇ ۋە ئىنسان ئېڭى بىلەن ئىجتىمائىي ھايات ئوتتۇرىسىدىكى، كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرى ھەققىدە قانداق ھېسلاردا بولىدىغانلىقى، نېمىلەرنى ئويلايدىغانلىقى بىلەن كۈندىلىك رىئاللىق ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلارنى شەرھلەشكە تىرىشىدۇ. ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقىنى ياراتقان كىشى دەل ئاۋستىرىيە جەمئىيەتشۇناسى ئالفرىد شۇتىس. شۇتىسنىڭ ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى ــ ئۆزى «ھايات دۇنياسى» دەپ ئاتىغان، كىشىلەرنىڭ ئادەتتىگە، ئورتاق تونۇشىغا ئايلانغان كۈندىلىك ئىش ـ پائالىيەت، ئالاقىلەردۇر. دەل مۇشۇ ئالاقە، ئىش ـ پائالىيەتلەر شەخسنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە خېمىرتۇرۇچ بولىدۇ ۋە ئىجتىمائىي توپ،

جەمئىيەتنىڭ ھاياتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئالفرىد شۇتسنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىقتا قوشقان تۆھپىسى خۇسسىرىلنىڭ رادىكال ھادىسىشۇناسلىق پەلسەپىسى بىلەن ماكس ۋېبىرنىڭ ھەرىكەت نەزەرىيەسىنى ۋە ئامېرىكىدا بارلىققا كەلگەن سىمۇوللۇق ئالاقە نەزەرىيەسىنى يۇغۇرۇپ يېڭى نەزەرىيە سىستېمىسى تۇرغۇزغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. شۇتسنىڭ ئوخشىمىغان ئىدىيەلەرنى ماھىرلىق بىلەن يۇغۇرۇشى ھادىسىشۇناسلىقنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى، خارولد گارفىنكىلنىڭ ئېتنومېتودولوگىيەسىنىڭ ئۇلىنى ھازىرلاپ بەردى، شۇنداقلا باشقا بىر قىسىم نەزەرىيەلەرنىڭ يۇكسىلىشىگە سەۋەب بولدى. ئۇنىڭ ماكس ۋېبىرنىڭ ھەرىكەت نەزەرىيەسى، خۇسسىرىلنىڭ ھادىسىشۇناسلىق پەلسەپىسى ۋە سىمۇوللۇق ئالاقە نەزەرىيەسى ئۇستىدە سىنتىزلاپ ئانالىز يۈرگۈزۈشى بىر مۇنچىلىغان يېڭى سوئاللارنى بارلىققا كەلتۈردى: ھەرىكەت ئىجراچىلىرى بىر - بىرىنىڭ ئورتاق چەشنچىسىگە ئايلانغان سۇبىيېكتىپ دۇنيانى قانداق يارىتىدۇ؟ ئاشۇ سۇبىيېكتىپ دۇنيانىڭ يارىتىلىشى ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ ساقلىنىشىغا نىسبەتەن نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟

ئالفرىد شۇتسنىڭ قارىشىچە، ھەممىلا ئادەمنىڭ مېڭىسىدە ئۇنى ئىجتىمائىي دۇنيادا ھەرىكەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغان تەرتىپ ئېڭى، ئىجتىمائىي رېتسېپ، مۇۋاپىق ھەرىكەت چۇشەنچىسى ۋە ئۇچۇر بولىدۇ. دەل ئاشۇ تەرتىپ ئېڭى، ئىجتىمائىي رېتسېپ، ھەرىكەت چۇشەنچىسى ۋە ئۇچۇر قاتارلىقلار كىشىلەرنىڭ زاپاس تونۇش مەنبەلىرىدۇر. ئاشۇ زاپاس تونۇشلار ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان كىشىلەرگە دۇنيادا ھەرىكەت قىلىش داۋامىدا ئۆزى يولۇققان ئىشلارنى چۇشىنىش ئىمكانىيىتى ۋە يېتەكچى پىرىنسىپ ئاتا قىلىدۇ. ئالفرىد شۇتس كىشىلەرنىڭ ئالاقىسىدە كەم

بولمايدىغان بۇ زاپاس تونۇشنىڭ ئالاھىدىلىكىنى مۇنداق بىرقانچە نۇقتىدىن شەرھلەيدۇ:

بىرىنچى، كىشىلەرنىڭ رېئاللىقى ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ زاپاس تونۇشلىرىنىڭ ھاسىلاتىدۇر. بىر جەمئىيەتنىڭ ئەزالىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، زاپاس تونۇش ئورتاق رېئاللىقنى — جەمئىي ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى يېتەكلەيدىغان، بارلىققا كەلتۈرىدىغان ھايات ھەققىدىكى چۈشەنچىنى پەيدا قىلىدۇ. كىشىلەر ئىجتىمائىي مۇھىتتا باشقىلار بىلەن ئۆچرىشىش جەريانىدا ئاشۇ زاپاس تونۇشلىرىنىڭ، رېئاللىق ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرىنىڭ ياردىمىگە تايىنىدۇ.

ئىككىنچى، ئاشۇ زاپاس تونۇشلار كۈندىلىك رېئاللىقتا داۋالىنىلىق يوسۇندا ئۆز كۆچىنى كۆرسىتىۋەرگەنلىكتىن، ھەيران قالغۇچىلىكى يوق تونۇشقا ئايلىنىدۇ. كىشىلەر ئالاقە داۋامىدا زاپاس تونۇشلار توغرۇلۇق ئويلىنىپ يۈرمەيدۇ ۋە ئۇلاردىن ھەممە ئادەم بىلىدىغان ھەقىقەت سۈپىتىدە جىمجىت پايدىلىنىدۇ.

ئۇچىنچى، زاپاس تونۇش ئۆزلۈكىدىن پەيدا بولۇپ قالمايدۇ، بەلكى ئۆگىنىلىدۇ، ئورتاق ئىجتىمائىي، مەدەنىي تۈرمۇش داۋامىدا ئىجتىمائىيلىشىش نەتىجىسىدە كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا سىڭىدۇ ۋە ھەربىر ئىجراچىلىرىنىڭ رېئاللىقىغا ئايلىنىدۇ.

تۆتىنچى، كىشىلەر بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان چۈشەنچە ئېڭىغا سەۋەب بولىدىغان بىر مۇنچە قىياس، پەرەزلەر ياردىمىدە ھەربىر تەرەپ ئۆتىدۇ. بۇنداق دېگەنلىك — مۇئەييەن بىر ھەربىر ئىجراچىسى بىلەن ئالاقە قىلىدىغان باشقا كىشىلەرمۇ ئۇنىڭ كاللىسىدىكى زاپاس تونۇشلار ھەققىدە ئورتاقلىقىغا ئىگە دېگەنلىكتۇر. بەلكىم باشقىلار ئالاھىدە ئارقا كۆرۈنۈش تۈپەيلى زاپاس تونۇشلىرىغا ئۆزگىچە ئېلىمېنتلارنى قېتىۋالغان بولۇشى

مۇمكىن. بۇنداق ئەھۋالدا ئالاقىگە قاتناشقان يەككە ھەربىر ئىجراچىسى ئۇ ئۆزگىچە ئىلىمىنتلاردىن خەۋەرسىز قالغان بولۇشى چوقۇم.

بەشىنچى، زاپاس تونۇشلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى، ئىجتىمائىيلىشىشى جەريانىدا كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا سىڭىشى ۋە بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان چۈشەنچىلەرنى يارىتىشى ئىجتىمائىي ئالاقىدىكى ھەربىر ئىجراچىسىغا مۇنداق بىر قىياسنى ۋە ئۇچۇرنى يەتكۈزىدۇ: ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ھەممە ئادەمگە نىسبەتەن ياشاۋاتقان دۇنيا ئورتاقلىققا ئىگە. جەمئىيەتنى تۆتۈپ تۇرىدىغىنى، تەشكىل قىلىدىغىنى دەل ئەنە شۇ ئورتاقلىق ھەققىدىكى تونۇشتۇر.

ئالتىنچى، ئورتاق دۇنيا ھەققىدىكى قىياس نەتىجىسىدە ھەربىر ئىجراچىسى سىمۋوللۇق ئىپادىلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىدۇ. كىشىلەر زاپاس تونۇشلىرىنىڭ ياردىمىدە بىر - بىرىنى مەلۇم كاتېگورىيەلەرگە كىرگۈزىدۇ، سىمۋوللارغا ئىنكاس قايتۇرىدۇ. دەل مۇشۇ جەريانىدىكى سىمۋوللۇق ئىپادىلەشلەر ئارقىلىق ھەربىر ئىجراچىسىدا بولىدۇ. سىمۋوللۇق ئىپادىلەش ئىجتىمائىي دۇنيادىكى ئالاقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. چۈنكى، كىشىلەر سىمۋوللار ۋە تىپىك ئوبيېكتلار ئارقىلىق نېمىنىڭ نېمىلىكىنى چۈشىنىدۇ.

ئالفرىد شۈتس يۇقىرىقى نۇقتىئىنەزەرلىرىدە ياۋروپا ھادىسىشۇناسلىقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەريەسىنى يۇغۇرۇۋەتكەن. ئۇ زاپاس تونۇش ھەققىدىكى قاراشلىرىدا خۇسسرېلنىڭ ئىدىيەلىرىدىن ئىلھام ئالغان ھەم ئۇنىڭغا جورج خېربېرت مىدنىڭ «يۇغۇرۇلغان ئۆزلۇك» (Generalized other) ئۇقۇمىنى سىڭدۇرۇۋەتكەن. شۈتسنىڭ زاپاس تونۇش ياردىمىدە يارالغان، ھەيران قالغۇچىلىكى يوق بولۇپ كەتكەن رېئاللىق ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىدىمۇ ھەم خۇسسرېلنىڭ تەسىرى، شۇنىڭدەك دەسلەپكى مەزگىللەردىكى

سىمۇللۇق ئالاقە نەزەريىيەچىلىرىنىڭ ئادەت ھەم ئادەت كۈچىگە ئايلانغان ھەربىر ھەققىدىكى تونۇشلىرى ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ئونىڭ زاپاس تونۇشنىڭ كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا قاناداق سىڭدىغانلىقى ھەققىدىكى نەزەريىسى سىمۇللۇق ئالاقە نەزەريىسى ئاساسچىلىرىنىڭ ئىجتىمائىيلىشىش جەريانى ھەققىدىكى مۇھاكىمىلىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

ئالفرىد شۇتىس 1899 ـ يىلى ئاۋستىرىيە پايتەختى ۋىنادا تۇغۇلغان، ياش ۋاقتىدا ۋىنا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان، كېيىن بانكا سىستېمىسىدا خىزمەت قىلغان. ئەمما بانكىدىكى خىزمىتى بارغانچە ئونىڭغا مەنىسىز بىلىنگەن. كۆنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھاياتىنىڭ مەنىسىنى ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدىكى تەتقىقاتىدىن تاپقان. بۇ جەريانىدا ماكس ۋېبىرنىڭ ھەربىر نەزەريىسىنىڭ چوڭقۇر تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئەمما، تەسىرگە ئۇچراش باسقۇچىدا توختاپ قالماستىن، ماكس ۋېبىر نەزەريىسىدىكى بوشلۇقلارنى ئېدمۇند خۇسسېرىل ۋە ھېنرى بېرگسونلارنىڭ ئىدىيەلىرىنى يۇغۇرۇش ئارقىلىق تولدۇرغان، ئاۋستىرىيە ئىقتىساد ئىنستىتۇتىغا ئىلمىي بولغان ھەربىر نەزەريىسى تۇرغۇزۇپ بېرىش يولىدا تىرىشقان. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان گىرەلەشمە تەسىرلەرنىڭ نەتىجىسىدە 1932 ـ يىلى جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدىكى مۇھىم ئەسەرلەرنىڭ بىرى بولغان «ئىجتىمائىي دۇنيا ھادىسىشۇناسلىقى» نامىلىق كىتابنى نەشر قىلدۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولغان. بۇ ئەسەر 1967 ـ يىلى ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى باشلىنىش ھارپىسىدا، ئالفرىد شۇتىس ئامېرىكىغا كۆچمەن بولۇپ كەلگەن ۋە نۇرغۇن باش-

كىلارغا مەسلىھەتچىلىك قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدە ئىزدىنىش ۋە ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللانغان. 1943 ـ يىلى نيۇيوركتىكى يېڭىچە ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ئىنستىتۇتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان، 1956 ـ يىلـ غىچە بانكىدىكى خىزمىتىدىنمۇ ۋاز كەچمىگەن. گەرچە بۇ ئىنستىتۇتتا تەسىرى ئانچە كۈچلۈك بولمىغان بولسىمۇ، ئوقۇـ غۇچىلىرىدىن پېتىر بېرگېر، توماس لۇكمان، خارولد گارـ فىنكل قاتارلىقلارغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەنلىكى ۋە ئوقۇـ غۇچىلارنىڭ ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقىنى داۋاملاشتۇرۇشى، راۋاجلاندۇرۇشى نەتىجىسىدە جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە شۆھرىتى ئاشقان. كېيىن يۇقىرىدا ئىسمى تىلغا ئېلىنغان ئۇچ كىشى جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە غوللۇق پېشۋالارغا ئايلانغان. ئالفرېد شۇتىس 1959 ـ يىلى ۋاپات بولغان. ئاـ ساسلىق ئەسەرلىرىدىن «ئىجتىمائىي دۇنيا ھادىسىشۇناسلىقى» (1932 ـ يىلى)، «ھايات دۇنياسىنىڭ قۇرۇلمىسى» (1975 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

شۇتسنىڭ ئىلھام مەنبەسى: ئېدمۇند خۇسسېرلنىڭ ئىدىيەسى

شۇتىس ئاساسلىق ئىلھام مەنبەسىنى خۇسسېرلدىن ئالغان. خۇسسېرلنىڭ قارىشىچە، ھەربىر كىشىلىك ھاياتىدا ھەمىشە ئىجتىمائىي دۇنيانى تەرتىپلەشتىن ئىبارەت مۇرەككەپ بىر جەريانغا ئىشتىراك قىلىدۇ. لېكىن، كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ ھەر خىل ئەندىزىلىرىنى يارىتىۋاتقانلىقىنى تۇيۇمايدۇ، شۇڭا ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ شەكىللىنىش جەريانىغا سوئال قويۇپمۇ يۇرمەيدۇ. ھەربىر ئىجراچىلىرى ئىجتىمائىي دۇنيانى تەبىئىي مۇشۇنداق بولىدۇ دەپ چۈشىنىدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئۇنى قۇرۇشقا قاتناشقانلىقىنى

هېس قىلمايدۇ. كۈندىلىك ھاياتىمىكى ئالدىراش كىشىلەردىن پەرقلىق ھالدا ھادىسىشۇناسلار ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ ھەر خىل ئەندىزىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ تۇرىدۇ؛ شۇنىڭدەك، ھەربىر ئىجراچىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي دۇنيانى تەرتىپلەش جەريانىنى ھادىسىشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ ئوبيېكتىغا ئايلاندۇرىدۇ.

خۇسسىرىلنىڭ ئىلمىي ھادىسەشۇناسلىقى ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ ھەربىر ئىجراچىلىرى تەرىپىدىن يارىتىلغان ھەر خىل قاتلاملىرىنى ئىنچىكە كۆزىتىدۇ ۋە بۇ ئارقىلىق يۈكسەك ئۆزلۈكنىڭ ۋە ئاڭنىڭ قۇرۇلمىسىنى شەرھلەشكە تىرىشىدۇ. شۇنىڭ يۈكسەك ئۆزلۈككە تەبىر بېرىپ مۇنداق يازىدۇ: «يۈكسەك ئۆزلۈك بىزنىڭ ئاڭ پائالىيىتىمىزنىڭ يادروسىدۇر؛ ساغلام بولغان ئوي ئېقىنىدۇر؛ ئۇ ھەمىشە پىكىر، ئويلىنىش ئىچىدە مەۋجۇت بولىدۇ؛ كەچۈرمىشلىرىمىزگە ئاساس بولىدۇ.»

يۈكسەك ئۆزلۈك ئىدىيەسى ئېدمۇند خۇسسىرىلنىڭ ئىنسان ئېڭىنىڭ مۇقىم، نېگىزلىك ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىدىن ئەنداز ئالغان. ئالفرېد شۇتىس مۇنداق دەيدۇ: «خۇسسىرىلنىڭ نەزىرىدىكى ھادىسىشۇناسلىق رېئاللىققا يېقىنلاشقان ئايرىم پەن بولۇشنى ئىستەيدۇ؛ مەۋجۇدىيەتكە ئەمەس، ماھىيەتكە، توغرىراقى ئاڭنىڭ ماھىيەتلىك تەرىپى بولغان يۈكسەك ئۆزلۈككە كۆڭۈل بۆلىدۇ.» خۇسسىرىلنىڭ نەزىرىدە، ئاڭ — بىر جەريان؛ بۇ جەريان ھەربىر ئىجراچىسىنىڭ مېڭىسىدە ئەمەس، ھەربىر ئىجراچىسى بىلەن دۇنيادىكى ئوبيېكتلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ؛ ھەمىشە مەلۇم نەرسە ۋە مەلۇم ئوبيېكت ھەققىدىكى ئاڭ ھالىتىدە ئىپادىلىنىدۇ؛ ئاڭ ھەربىر ئىگىسىگە بېقىنمايدۇ.

خۇسسىرىلنىڭ ئەسەرلىرىدىكى دىققەتنى تارتىدىغان يەنە بىر نۇقتا ئۇنىڭ ئاڭنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى ھەققىدىكى

تەھلىللىرىدە كۆزگە چېلىقىدۇ. خۇسۇسىرىل پەلسەپىنى ئىلمىيلىكى كۈچلۈك، ئەستايىدىل پەن قىلىپ راۋاجلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، ئەمما تەجرىبىچىلىك ۋە ئىستاتىستىكىلىق ئانالىزنى ئاساس قىلغان مېتودلارنى قوللىمايدۇ. سەۋەبى، ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇنداق مېتود ئاڭنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ ئوبيېكتى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. خۇسۇسىرىل شۇنىڭغا ئىشىنىدۇكى، ھادىسىشۇناسلار ئاخىرى ھەرىكەت ئىجراچىلىرىنىڭ جانلىق كەچۈرمىشلىرىنىڭ قۇرۇلمىسىنى تولۇق، توغرا چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىدۇ. ئۇنىڭ بۇ ئىدىيەسى ئالفرېد شۈتىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھادىسىشۇناسلارغا مۇنداق ئىككى نۇقتىدىن تەسىر كۆرسەتكەن: بىرىنچى، ھادىسىشۇناسلار ئىزچىل تۈردە ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدا مودا بولۇۋاتقان تەتقىقات مېتودلىرىنى قوللىنىشتىن باش تارتىدۇ؛ ئىستاتىستىكىلىق مېتودلارغا قىزىقمايدۇ؛ ئەكسىچە ئىنسانىنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە مەنبە بولىدىغان بارلىق ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى — ئىجتىمائىي مۇھىت، ۋەقە، پائالىيەت، ئالاقە، ئىجتىمائىي ئوبيېكت قاتارلىقلارنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشنى نىشان قىلىدۇ. ئىككىنچى، ھادىسىشۇناسلار ئىنسانىنىڭ بىۋاستە سېزىمىنى گۈڭگا ئۇسۇلدا ئىپادىلەيدىغان مېتودلارغا قارشى تۇرىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار كىشىلەر باشتىن كەچۈرۈۋاتقان ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسىنى بايقاشقا، شەرھىلەشكە تىرىشمايدىغان سۇبيېكتىۋىزملىق مېتودلارنى چەتكە قاقىدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئاڭنى پەلسەپە نۇقتىسىدىن مۇھاكىمە قىلىش — سىستېمىلىق ۋە ئەستايىدىل بولۇشنى تەلەپ قىلىدىغان مۇشكۇل ئەمگەك. ھادىسىشۇناسلار خۇسۇسىرىلدىن ئۆرنەك ئېلىپ مۇنداق بىر نۇقتىنى ئۆزىنىڭ يېتەكچى پىرىنسىپى قىلغان: ھادىسىشۇناسلىق ئىجتىمائىي ھاياتنى شەرھىلەپ بېرەلەيدىغان پەن بولۇشى كېرەك. ئالفرېد

شۇتىس پۈتكۈل ئەسەرلىرىگە بۇ نۇقتىنى سىڭدۈرۈۋەتكەن ۋە ھادىسىشۇناسلىققا جەمئىيەتشۇناسلىق ئېلىمېنتلىرى قېتىلغان ئانالىزلىرىدا گىرەلەشمە سۇبىيېكتىپ تۇيغۇلار، ئىجتىمائىي دۇنيا، رېئال ھايات قاتارلىق تېمىلارنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشكە تىرىشقان.

ئىجتىمائىي پەن ۋە ئىجتىمائىي ھايات

ئالفرېد شۇتىسنىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائىي پەن، خۇسۇسەن جەمئىيەتشۇناسلىق ئىجتىمائىي ھاياتنى تەسۋىرلەش باسقۇچىدىلا توختاپ قالماي، دۇنيانىڭ ئۇقۇملاشقان، نەزەرىيەۋى مودېللىرىنى سىستېمىلىق يوسۇندا تۇرغۇزۇشى كېرەك. ئۇ يەنە ئىجتىمائىي پەن بىلەن رېئاللىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يېشىپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. ئۇنىڭ نەزەرىدە، ئىجتىمائىي ھاياتتا كۆپ خىل دۇنيا بولىدۇ. مەسىلەن، سەنئەت دۇنياسى، ساراڭلىق دۇنياسى، خام خىيال دۇنياسى دېگەندەك. بىر پۈتۈن رېئاللىق كارتىنىسى بولسا كۈندىلىك ھايات ھەققىدىكى گىرەلەشمە سۇبىيېكتىپ تۇيغۇلاردىن پۈتكەن دۇنيادۇر. چۈنكى، «ئۇ رېئاللىقتا دۇچ كېلىدىغان سەرگۈزەشتىلىرىمىزنىڭ ئەسلىي گەۋدىسىدۇر. باشقا مەنە قاتلاملىرى بولسا ئاشۇ بىر پۈتۈن رېئاللىق كارتىنىسىنىڭ رەڭ-بوياقلىرىدۇر.» كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، شۇتىس رېئال ھاياتنى تەتقىقات ئوبيېكتى قىلغان ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقىغا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرىدۇ. شۇنىڭدەك، پەن رېئاللىقى بىلەن كۈندىلىك رېئاللىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى شەرھلەشكە تىرىشىدۇ.

پەن دۇنياسى بىلەن ھايات دۇنياسى ئوتتۇرىسىدا بىرقانچە نېگىزلىك پەرق بولىدۇ. بىرىنچى، رېئاللىق ھەققىدە-تونۇشى قېلىپلاشقان ھەربىر ئىجراچىسى كۈندىلىك ھاياتتىكى

دائملىق مەسىلىلەرگە ئەمەلىيەتچانلىق بىلەن يۇزلىنىدۇ. ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى بولسا ئۇلارنى يىراقتىن كۆزىتىپ ھەم ئارىلىق ساقلاپ، ھايات تەشۋىشلىرىدە تىپىرلاپ يۈرگەن ھەربىر ئىجراچىلىرىنىڭ ھاياتىدىن مەنە ئىزدەشكە تىرىشىدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ۋاقتىنى كۈندىلىك ھاياتنىڭ ئۇششاق غەم - غۇسسىلىرىگە يەم قىلىپ بەرمەيدۇ؛ ئىككىنچى، رېئاللىق ھەقىقىدە تونۇشى قېلىپلىشىپ بولغان ھەربىر ئىجراچىلىرىنىڭ زاپاس تونۇشلىرى كۈندىلىك ھاياتتىن كەلگەن بولسا، ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى پەن ساھەسىگە مەنسۇپ بولغان زاپاس تونۇشلارنىڭ ياردىمىدە ئىجتىمائىي دۇنيانى توختىماي كۆزىتىدۇ. ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى باشقا كەسىپداشلىرى تەرىپىدىن مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان، ھەل قىلىش لايىھەلىرى مۇھاكىمىگە سۇنۇلغان، تېگىشلىك مېتودلار قوللىنىلغان ۋە نەتىجىلەر كۆرۈلگەن بىر دۇنيادا ياشايدۇ؛ ئۇچىنچى، تەتقىقات ئوبيېكتىنى نەزەرىيەۋىلەشتۇرۇش باسقۇچىغا ئۆتكەندە، ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى ئۆزلىنىڭ كۈندىلىك ھاياتتىكى سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىماسلىققا تىرىشىشى ۋە پەن ساھەسىگە مەنسۇپ بولغان مەنە دۇنياسىدا ھەربىرىتكە ئۆتۈشى كېرەك. ئەكسىچە، رېئاللىق ھەقىقىدە تونۇشى قېلىپلاشقان ھەربىر ئىجراچىلىرى شەخسىي كەچۈرمىشلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ ئىجتىمائىي دۇنيادا ياشايدۇ. ئاشۇ ئوچ خىل پەرق بىزگە پەن دۇنياسىنىڭ تەبىرىنى، چېگرالىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتى ئاتا قىلىپلا قالماي، يەنە پەن دۇنياسىدا ياشايدىغان ئادەمنىڭ ئۆزى تەتقىق قىلماقچى بولغان رېئاللىققا نىسبەتەن ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتىدىغانلىقىنى چۈشىنىش پۈرسىتىگە ئېرىشتۈرىدۇ. ئىلمىي پوزىتسىيەگە ئىگە بولۇشى ئۈچۈن، ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى ئۆزى تەتقىق قىلىۋاتقان رېئال دۇنيادىن ئارىلىق ساقلىشى، پەن دۇنياسى ئىچىدە ياشىشى، رېئاللىقتىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى پەن

دۇنياسىغا سۆرەپ كىرمەسلىكى لازىم.

كۇندىلىك ھايات ھېسسىي ياكى ئەقلىي رەۋىشتە ھەرىكەت قىلىدىغان كىشىلەر توپىدىن تەشكىل تاپىدۇ. ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى ئەقلىي رەۋىشتە ھەرىكەتكە ئۆتىدىغان كىشىلەرنىڭ دۇنياسىنى نەزەرىيەۋىلەشتۇرۇپ، ئوقۇملاشقان مودېلنى تۇرغۇزۇشى كېرەك. شۇنىڭدەك، رېئال ھاياتتا يەنە ھېسسىي رەۋىشتە ھەرىكەتكە ئۆتىدىغان كىشىلەرمۇ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەرىكەتلىرى ئىجتىمائىي دۇنيادىكى كىشىلەر تىپىك بىر مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىجتىمائىي يوسۇندا تېپىپ چىققان قائىدە ـ يوسۇنلاردىن، مىزانلاردىن چەتنىمەيدۇ. بۇنداق كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى، ئادەتلەنگەن قېلىپلاردا ھەرىكەتكە ئۆتۈۋېتىپ يەنە تاسادىپىي ھالدا ئەقلىي يوسۇندا ئىش كۆرىدىغان، «ئاقىلانە» قارار چىقىرىپ قالىدىغان چاغلىرىمۇ بولىدۇ. ئەمما، ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى ياراتقان نەزەرىيەۋى مودېللارغا يانداشقاندىلا ھەرىكەت ئىجراچىلىرى ھەقىقىي يوسۇندا ئەقلىي رەۋىشتە ھەرىكەتكە ئۆتەلەيدۇ. سەۋەبى، «ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى ياراتقان نەزەرىيەۋى مودېللار مەلۇم بىر ھەرىكەتنىڭ نەگە ئاپىرىدىغانلىقى، نېمە نەتىجە بېرىدىغانلىقى ھەققىدە ئېنىق، پەرقلىق قاراشلار ئاساسىغا قۇرۇلغان.» شۇنىڭ يەنە ئۆز ئەسەرلىرىدە ئەقلىيلىك ئۇقۇمىنى نەزەرىيەلەشتۇرۇشكە تىرىشقان. «ھەقىقىي مەنىدىكى ئەقلىيلىك كۇندىلىك ھايات ھەققىدە تونۇشلىرى قېلىپلاشقان ھەرىكەت ئىجراچىلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆرسىتىمەيدۇ. ئەقلىيلىك ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى مۇئەييەن بىر مېتودنى قوللىنىپ ئۇقۇملاشتۇرۇپ چىققان، پىشقان ھەرىكەت ئەندىزىسىدۇر.» كۇندىلىك ھاياتتىكى ھەرىكەتلەرنىڭ ئاز بىر قىسمىلا ئەقلىي تۇس ئالغان بولىدۇ. ھېسسىي ياكى ئەقلىي يوسۇندا ھەرىكەتكە ئۆتىدىغان ئادەملەر ھەمىشە يۇزدە ـ يۇز ئەقلىي بولالمايدۇ. شۇڭا، ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى غايەت كەڭ

سەھنە بولغان، ئەمما تولۇق ئەقلىيلىشىپ بولالمىغان ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ نەزەريەۋى مودېللىنى تۈرغۇزۇشتۇر. بۇ دېگەنلىك ــ ئەقلىي مودېللاردىن پايدىلىنىپ كۈندىلىك ھاياتتىكى ئەقلىي بولمىغان ھەرىكەتلەرنى ئانالىز قىلىش دېگەنلىكتۇر.

ھايات دۇنياسى

ھايات دۇنياسى ــ شۈتىس ئادەتكە ئايلانغان، كۈندە داۋاملىشىدىغان ھاياتنى ئىزاھلاش ئۈچۈن جەمئىيەتشۇناسلىقتا قوللانغان نام. شۈتىس بۇنى يەنە «ئورتاق تونۇشقا ئايلانغان دۇنيا، كۈندىلىك دۇنيا، دائىملىق رېئاللىق»، «رېئاللىق كارتىنىسى» دەپمۇ ئاتىغان. دەل مۇشۇ دۇنيادا كىشىلەر ئادەتلەنگەن، تەبىئىيلىككە ئايلىنىپ كەتكەن پوزىتسىيەسى بويىچە ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ. يەنى، ئالاھىدە كىرىزىسلىق ئەھۋالغا يولۇقمىغۇچە، ئۆزى كۆنگەن ئىجتىمائىي رېتسېپلاردىن گۇمانلانمايدۇ. شۈتىس ھايات دۇنياسىنىڭ خاراكتېرىنى مۇنداق بىرقانچە نۇقتىدىن ئىزاھلايدۇ:

بىرىنچى، ئىجتىمائىي دۇنيادا مۇقىملىشىپ قالغان بىر ئالگ بولىدۇ، كىشىلەر ھاياتقا ۋە ئۇنىڭ تەلەپلىرىگە يۈزلەنگەندە ئاشۇ مۇقىملاشقان ئېڭى بويىچە ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ؛ ئىككىنچى، ھەرىكەت ئىجراچىسى بۇ دۇنياغا جىق سوئال قويۇپمۇ يۇرمەيدۇ؛ ئۈچىنچى، بۇ دۇنيادا كىشىلەر بەدەن پائالىيىتى ئارقىلىق نىشانلانغان بىر مەقسىتى ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ، بۇ جەريانداپائالىيەت قىلىش ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ يادروسىغا ئايلىنىدۇ؛ تۆتىنچى، ھايات دۇنياسى ئىجتىمائىي ئالاقە ۋە ئىجتىمائىي ھەرىكەت ھەقىقىدىكى گىرەلەشمە سۈبيېكتىپ تۈيغۇلار مۇجەسسەم بولغان ئالاھىدە ئىجتىمائىي شەكىللەر بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئېنىقكى، چۈش، خىيال دۇنياسى

گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلاردىن پۇتكەن دۇنيا ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھايات دۇنياسىدا جەمئىيەتتىكى بىر بۆلۈك ۋاقىت ئېقىنى بىلەن شەخسنىڭ ۋاقىت ئېقىنىنىڭ كېسىشىشىدىن پۇتكەن ئالاھىدە ۋاقىت قارىشى بولىدۇ. چۈش، خىيال ئىلكىدە تۇرغىنىدا، بىر ئادەمنىڭ ۋاقىت ئېقىنى كەڭ جەمئىيەتنىڭ ۋاقىت ئېقىنىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىدۇ. مەسىلەن، 20 ـ ئەسىردە ياشاۋاتقان بىر ئادەم ئوتتۇرا ئەسىردىكى ھايات ھەقىقىدە ھەر خىل خام خىياللاردا، خاتا چۈشەنچىلەردە بولۇشى مۇمكىن.

ھەر بىر مىزانىڭ ئۆزىمىزگە خاس ھايات دۇنياسى بولىدۇ ۋە ئۇنىڭدا باشقىلارنىڭ ھايات دۇنياسىدىكى بەزى ئېلېمېنتلار قوشۇلۇپ كەتكەن بولىدۇ. باشقىلارمۇ بىزنىڭ ھايات دۇنيايىمىزدىكى بەزى تەرەپلەردىن خەۋەردار. ھايات دۇنياسى ئەنە شۇنداق گىرەلەشمە ھېس ـ تۇيغۇلاردىن پۇتكەن دۇنيادۇر، لېكىن بۇ دۇنيا بىز تۇغۇلۇشتىن بۇرۇنلا مەۋجۇت، يەنى بىزدىن بۇرۇن ئۆتكەن كىشىلەر تەرىپىدىن يارىتىلغان. ئەمدىلىكتە بىزگە قالغىنى ئۇنى ھېس قىلىش ۋە چۈشىنىش. شۇ سەۋەبلىك، ھايات دۇنياسىنى ھېس قىلىۋاتقان چاغدا بىز ئەمەلىيەتتە پائالىيەت دائىرىمىزگە چەك قويۇلۇۋاتقان رەھىمسىز، جاھىل بىر دۇنياغا يۈزلىنىۋاتقان بولىمىز. ئەمما، ھايات دۇنياسىنىڭ بىز تۇغۇلۇشتىن بۇرۇن مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان قۇرۇلمىسىنىڭ كونترولىلۇقىغا پۈتۈنلەي چۈشۈپمۇ كەتمەيمىز. شۇنىس مۇنداق يازىدۇ:

«بىز ئەتراپىمىزدىكىلەر بىلەن بىللە ياشاش داۋامىدا بىز تۇغۇلۇشتىن بۇرۇن مۇشۇنداق قېلىپقا كېلىپ بولغان، بۇرۇنلا مەۋجۇت بولۇپ بولغان ھايات دۇنياسىنى كونترول قىلىشقا، ئۆزگەرتىشكە تىرىشىمىز كېرەك. بولمىسا مەقسىتىمىزگە يېتەلمەيمىز... ھايات دۇنياسى ياكى غالىب كېلىشىمىز، ياكى داۋاملاشتۇرۇشىمىز زۆرۈر بولغان ھەرىكەتلىرىمىزگە

توسالغولارنى پەيدا قىلىپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا كۈندىلىك ھاياتقا يۈزلەنگەن ئەمەلىيەتچىل بىر ئارزۇ بىزنىڭ ئادەتكە ئايلانغان-پوزىتسىيەمىزگە قوماندانلىق قىلىدۇ. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ھايات دۇنياسى ياكى ھەرىكىتىمىز بىلەن يېڭىلىشىمىز زۆرۈر بولغان، ياكى بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى بىر تۇرغۇن قېلىپقا چۈشۈرىدىغان دۇنيادۇر.»

ئىجتىمائىي رېئىسىپ

ئالفرېد شۇتسنىڭ نەزىرىدە، ئىجتىمائىي رېئىسىپ «ھەرىكەت ئىجراچىلىرىنىڭ ئۆزلىرى يولۇققان كەچۈرمىشلىرىنى چۈشىنىشىگە، ھېچبولمىغاندا بىر تەرەپ قىلىشىغا ئەسقاتىدىغان مىزاندۇر.» كىشىلەر ئاشۇ ئىجتىمائىي رېئىسىپلارنىڭ يارىدىمىدە كۈندىلىك تۇرمۇشىدا دۇچ كەلگەن ھەر خىل ئەھۋاللارغا تاقابىل تۇرىدۇ. مەسىلەن، بىرەر ئادەم بىزگە سالامىلىشىشتىكى كۆنۈكمەن ئەندىزە بويىچە «قانداق ئەھۋالىڭىز؟» دېسە، بىزمۇ تەبىئىي ھالدا ئادەتلەنگەن شەكىلدە «ياخشى، ئۆزىڭىز چۇ؟» دەيمىز. ئالفرېد شۇتس تېخىمۇ كونكرېت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «تاماق رىسالىسى، رېئىسىپ... قاتارلىقلار ھەر كۈنى دېگۈدەك بىز يولۇقىدىغان تۇرلۈك ئەھۋاللاردا بىزنىڭ ھەرىكەت ئۇسۇلىمىزغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ. ھەربىر كۈندىكى كۆپ قىسىم پائالىيىتىمىز تاكى يورۇغاندىن تارتىپ ئۇخلىغۇچە بولغان ئارىلىقتا خىلمۇ خىل رېئىسىپلارغا موھتاج بولىدۇ. بۇ رېئىسىپلار ئۆرپ ـ ئادەت، ئىجتىمائىي مىزان، مەدەنىيەت شەكلى ھالىتىدە ئىپادىلىنىپ، ھەرىكىتىمىزگە تەسىر كۆرسىتىدۇ.» ھەتتا بىز چىگىچ ياكى پەۋقۇلئادە ئەھۋاللارغا يولۇققان چېغىمىزدىمۇ ئالدى بىلەن ئۆزىمىز بىلىدىغان ئىجتىمائىي رېئىسىپلارنى سىناپ باقمىز. ئۆزىمىزنىڭ رېئىسىپلىرى كارغا كەلمىگەن چاغدىلا يېڭى

ئەھۋالغا تاقابىل تۇرىدىغان چارە - ئامالىلار ئۇستىدە ئويلىنىمىز.

شۇنىس ئۆزىنىڭ «ھايات دۇنياسىنىڭ قۇرۇلمىسى» ناملىق ئەسىرىدە قانداق ئەھۋاللارنىڭ كىشىلەر ئۇچۇن چىگىچ ھېسابلىنىدىغانلىقى ۋە قانداق ئەھۋالدا كىشىلەرنىڭ يېڭى رېتسېپلار ئۇستىدە باش قاتۇرىدىغانلىقىنى يورۇتۇپ بەرگەن. يېڭى ئەھۋالنى بىر تەرەپ قىلىدىغان رېتسېپ بولمىغاندىلا ياكى كونا رېتسېپ بۇ يېڭى ئەھۋالغا باب كەلمىگەندىلا كىشىلەر يېڭى رېتسېپ ئۇستىدە ئىزدىنىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، كىشىلەر كاللىسىدىكى زاپاس تونۇشنىڭ يېتەرسىز ئىكەنلىكىنى بايقىغان چاغدىلا ئاندىن يېڭى رېتسېپلارنى تېپىپ چىقىپ، ئۇنى زاپاس تونۇش ئىسكىلاتىغا ئامانەت قويىدۇ.

ھايات دۇنياسىدا چىگىچ ئەھۋاللار ھېلىدىن ھېلىغا كۆرۈلۈپ تۇرىدىغىنى ئۈچۇن كىشىلەر كونا رېتسېپلىرىنى دەسمايە قىلىپ يۈرۈۋەرسە بولمايدۇ. ئۇلار ئالدىن قىياس قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان ئەھۋاللارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۇن ناھايىتى ماسلىشىشچان بولۇشى كېرەك. مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ يېڭى يوللىرىنى تېپىپ چىقىش، باشقىچە ھەرىكەت مېتودلىرىنى باھالاش ئارقىلىق يېڭى، ئالدىن كۆرۈپ يەتكىلى بولمايدىغان ھادىسىلەرگە تاقابىل تۇرۇش مۇمكىن. بۇنداق رېتسېپ ئەمەلىيەتكە يېقىن پاراسەتنىڭ بولۇشىنى تەقەززا قىلىدۇ.

گىردىلەشمە سۇبېيكتىپ تۇيغۇلار

سۇبېيكتىپ تۇيغۇلار گىرەلىشىپ كەتكەن ئىجتىمائىي دۇنيا بىر ئادەمنىڭلا دۇنياسى ئەمەس. بۇ دۇنيادا سۇبېيكتىپ تۇيغۇلار شۇنىڭ ئۈچۇن گىرەلىشىدۇكى، «بىز بۇ ئىجتىمائىي دۇنيادا يالغۇز ھالەتتە ئەمەس، باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ياشايمىز؛ ئىشلەش، بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش داۋامىدا

سۈبيېكتىپ تۈيغۇلىرىمىز گىرەلىشىپ بىزگە بىر - بىرىمىزنى چۈشىنىش پۈرسىتى ئاتا قىلىدۇ.» بىز سۆزلىشۋاتقان، بىر - بىرىمىزنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىۋاتقان چېغىمىزدا، گىرەلەشمە تۈيغۇلىرىمىز جانلىق ھالەتتە ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدۇ؛ باشقىلار بىلەن ئوخشاش ماكان ۋە زاماندا تۇرۇۋاتقان بولىمىز؛ «دەل مۇشۇ ئوخشاش زامان، ئوخشاش ماكان چەمبىرىكىدە تۇرۇشمىز گىرەلەشمە تۈيغۇلىرىمىزنىڭ يادروسىدۇر. چۈنكى، بۇ ئۆزىمىزنىڭ ئاڭ ئېقىنىدا ياشاۋاتقان چېغىمىزدا، بىزنىڭ باشقىلارنىڭ ئۆزلۈكىدىكى سۈبيېكتىپ تۈيغۇلارنىمۇ چۈشىنىپ تۇرۇشمىزدىن دېرەك بېرىدۇ. بىر - بىرىمىزنى ئوخشاش بىر ۋاقىتتا گىرەلەشمە سۈبيېكتىپ تۈيغۇلىرىمىز ئارقىلىق چۈشىنىپ تۇرۇش نەتىجىسىدە بىز ئۆز مەۋجۇتلۇقىمىزنى يارىتىمىز.»

ئالفرىد شۈتىس مۇنداق قارايدۇ: تونۇش ـــ گىرەلەشمە سۈبيېكتىپ تۈيغۇلارنىڭ ھاسىلاتىدۇر. بۇنى ئۇچ نۇقتىدىن چۈشىنىش مۇمكىن. بىرىنچى، بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان چۈشەنچىلەرنىڭ يارىمىدە بىز باشقىلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، بىز بىلىدىغان ئوبيېكتلاردىن باشقىلارنىڭمۇ خەۋەردار ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىمىز. گەرچە بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان چۈشەنچىلەر بولسىمۇ، گاھىدا ئوخشاش بىر ئوبيېكتنىڭ باشقا كىشىلەرگە باشقىچىرەك تۈيغۇ ئاتا قىلىش ئېھتىماللىقىمۇ بار. بۇنداق قىمىنچىلىقنى ئىجتىمائىي دۇنيادا ئىككى خىل پىكىر يولىنىڭ يارىمىدە يەڭگىلى بولىدۇ. بىرىنچىسى، باشقىلارنىڭ نۇقتىسىدىن چىقىپ پىكىر قىلىش يولى بولۇپ، بىز ئۆزىمىزنى باشقىلارنىڭ ئورنىدا قويغان چېغىمىزدا، شەيئىلەرنى شۇلارغا ئوخشاش ئۇسۇل بىلەن كۆزىتىمىز. ئىككىنچىسى، ئوخشاش، بىردەك نۇقتىدىن چىقىپ پىكىر قىلىش يولى بولۇپ، بۇنىڭدا بىز باشقىلار بىلەن بولغان پەرقىمىزگە سەل قارايمىز.

ئىككىنچى، تونۇشلارنىڭ ئىجتىمائىي مەنبەسىدە سۈبيېكتىپ تۈيغۇلار گىرەلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. شەخسلەرنىڭ زاپاس تونۇش ئامبىرىدا باشقىلار بىلەن ئورتاقلىشىدىغان تەرىكىبلەر جىق، ئۆزىگە خاس ئۇسۇلدا ياراتقان تەرىكىبلەر ئاز بولىدۇ. زاپاس تونۇشلارغا بىز ئاتا ـ ئانىمىز، ئوقۇتقۇچىلىرىمىز، قۇرداشلىرىمىز بىلەن ئالاقىلىشىش داۋامىدا ئېرىشىمىز.

ئۇچىنچى، تونۇشلارنىڭ ئىجتىمائىي يوسۇندا تارقىلىشى داۋامىدا سۈبيېكتىپ تۈيغۇلار گىرەلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. كىشىلەر ئېرىشىدىغان تونۇش ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدىكى ئورنىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن ئوخشىمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئادەتلەنگەن تەپەككۇرىدا شۇنداق بىر نۇقتىنى چۈشىنىدۇكى، شەخسلەرنىڭ تۈيغۇ ئامبىرىدىكى زاپاس تونۇشلىرى ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن ئوخشىمايدۇ.

تونۇشنىڭ ئىندىۋىدۇئال تەرىكىبلىرى

شۇنىس يەنە شۇنداق بىر نۇقتىنىمۇ قەيت قىلىدۇ: بىر شەخسنىڭ كەچۈرمىشى يەنە بىر شەخسنىڭكىگە ئوخشىمىغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىدىكى مەزمۇنلارمۇ ئوخشىمايدۇ؛ زاپاس تونۇشلار بولسا كەچۈرمىشلەرنىڭ يارىدىمىدە بىر ـ بىرى بىلەن باغلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، ھەمىشە دېگۈدەك زاپاس تونۇشنىڭ ئىندىۋىدۇئال تەرىكىبلىرى بولىدۇ. ۋاھالەنكى، بىر ئادەمنىڭ زاپاس تونۇش ئامبىرىدىكى خاس ئېلېمېنتلارمۇ پۈتۈنلەي دېگۈدەك ھەرىكەت ئىجراچىسىنىڭ ئۆزىنىڭ ئىختىراسى ئەمەس. «ئۇنداق بولۇشى ۋە كەچۈرمىشلەرنىڭ مۇددىتى،

تونۇشنىڭ يەككە ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ بايلىقىغا ئايلىنىشى ئىجتىمائىي ھايات داۋامىدا بەلگىلىنىپ قالغان ۋە ئوبيېكتىپ رېئاللىققا ئايلانغان. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، كەچۈرمىشلەر ئىجتىمائىي يوسۇندا كاتېگورىيەلەرگە ئايرىلغان.»

شەخسلەرنىڭ كەچۈرمىشگە پىلىتە بولىدىغان ئىجتىمائىي مەنبە ئوخشىمىغانلىقتىن، تونۇشنىڭ شەخسكە خاس ئېلېمېنتلىرى ئورتاق ھايات دۇنياسىنىڭ تەركىبى ئەمەس. تېگى - تەكتىدىن كەچۈرمىشكە بېقىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، تونۇشنىڭ شەخسكە خاس ئېلېمېنتلىرىنى ئىلمىي تەتقىقات بىلەن يورۇتۇپ بەرگىلى بولمايدۇ؛ ئۇلار پەقەت ھەرىكەت ئىجراچىسىنىڭ كۈندىلىك ھاياتىدىكى مۇھىم تەركىبلەردۇر.

ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ رېئاللىق كارتىسىلىرى

ئالفرېد شۈتىس ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ پەرقلىق كارتىسىلىرىنى تۆت نۇقتىدىن چۈشەندۈرىدۇ. ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ ھەر بىر رېئاللىق كارتىسىسى ئابستراكتلىقىغا ئىگە بولىدۇ ھەم ھەرىكەت ئىجراچىسىنىڭ قۇرىتى، ئىمكانىيىتى يېتىدىغان دائىرىدىكى ئورنىغا قاراپ ھەر خىل خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ تۆت خىل رېئاللىق كارتىسىلىرى تۆۋەندىكىچە: بىۋاستە ھېس قىلىنىدىغان ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ كارتىسىسى، ۋاستىلىك ھېس قىلىنىدىغان ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ كارتىسىسى، بۇرۇنقىلارنىڭ رېئاللىق كارتىسىسى، كېيىنكىلەرنىڭ رېئاللىق كارتىسىسى. بۇرۇنقىلارنىڭ ۋە كېيىنكىلەرنىڭ رېئاللىق كارتىسىلىرى شۈتسنىڭ دىققەت مەركىزىدە مۇھىم ئورۇن تۇتمايدۇ. شۇنداقتىمۇ، سىلىشتۇرۇشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن بۇ ئىككى رېئاللىق كارتىسىسىنى ۋە باشقا ئىككى رېئاللىق كارتىسىسىنىمۇ قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

بۇرۇنقىلارنىڭ ۋە كېيىنكىلەرنىڭ رېئاللىق كارتىنىلىرى

بۇ خىلدىكى رېئاللىق كارتىنىلىرى ئىنسانىنىڭ قارارىغا بېقىنمايدۇ. ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى ئۆتمۈش ۋە كەلگۈسىنى ئومۇمىي نۇقتىدىن چۈشىنىشكە تىرىشىدۇ، ئەمما مۇپەسسەل يوسۇندا شەرھلەپ بېرەلمەيدۇ. ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرى رويايقا چىقارغان كەلگۈسى ھەقىقىدىكى ئەندىزىلەر دېگەندەك ئىشەنچلىك بولمايدۇ. شۇڭا، ئالفرېد شۈتس ئەسەرلىرىدە كەلگۈسىنى چۈشىنىش، كەلگۈسىنى قىياس قىلىش ھەققىدىكى بايانلار يوق دېيەرلىك.

كەلگۈسىگە قارىغاندا، ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرىنىڭ ئۆتمۈشنى تەھلىل قىلىشى نىسبەتەن ئوڭاي. ئۆتمۈشتىكىلەرنىڭ ھەرىكىتى ئاللىبۇرۇن سادىر بولۇپ بولغان، ئۇنى يېڭىدىن ۋۇجۇدقا چىقىرىش مۇمكىنچىلىكى يوق. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ھەرىكەتلىرى ۋە ھەرىكەتلىرىنىڭ نەتىجىسى كۆرۈلۈپ بولغان. ئۆزگەرتىش مۇمكىن بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن ئۆتمۈشتىكىلەرنىڭ ھەرىكىتى سۈبېيېكتىپ جەمئىيەتشۇناسلىققا قىينىچىلىق تۇغدۇرىدۇ. چۈنكى، كۆپىنچە ھاللاردا بىز ئۆتمۈشتىكىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى چۈشىنىشكە تىرىشقىنىمىزدا، شۇ چاغدىكى كاتېگورىيەلەر ئۆلچىمى بىلەن ئەمەس، بۈگۈنكى زاماندىكى پىكىر مودېلى بويىچە تەھلىل يۈرگۈزىمىز. بۇنداق بولغاندا، ئۆتمۈش ھەقىقىدىكى سۈبېيېكتىپ جەمئىيەتشۇناسلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا مۇمكىن بولسىمۇ، بۇنداق تەۋەككۇلچىلىكنىڭ خاتا شەرھلەش ئېھتىماللىقى زور بولىدۇ.

بىۋاستە ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىق كارتىنىسى ۋە «بىز»لىك مۇناسىۋىتى

بىۋاستە ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىق كارتىنىسى —

كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن ئارىلىشىپ يۈزمۇ يۈز ئالاقىگە قاتنىشىدىغان ئىجتىمائىي دۇنيادۇر. بۇنداق رېئاللىقنى «دوستلار ئارىسىدىكى سۆھبەتلەردىن، ھەتتا ئاپتوبۇستىكى ناتونۇشلار ئوچرىشىشىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.» يۈزمۇ يۈز ئالاقىگە قاتنىشىش — بىۋاستە ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىقنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى.

«باشقىلارنىڭ تۇرمۇش ئارىيەلىرىگە قاتنىشىۋاتقان ھەربىر ھەربىكەت ئىجراچىسى ئالاقە بارا - بارا قويۇقلاشقاندا، باشقىلار - نىڭ ئويىدا نېمە بارلىقىنى ھېس قىلالايدىغان بولىدۇ. ئۇلار بىر - بىرىنىڭ ئارزۇلىرىغا، تەشۋىشلىرىگە ۋە كەلگۈسى ھەق - قىدىكى ئىستەكلىرىگە ئورتاقلاشقان بولۇشى مۇمكىن. قىسقىسى، ئارىلىشىپ ياشاش بىر - بىرىنىڭ شەخسىي كەچۈرمىشلىرىگە مەلۇم نۇقتىدىن شېرىك بولۇش دېگەنلىكتۇر. ئارىدىكى ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا، ئالاقىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە ئەگىشىپ، ئارىلىشىپ ياشىغانلار بىر ساپ «بىز»لىك مۇناسىۋىتى ئىچىدە ياشىشى مۇمكىن.»

يېقىن ئالاقىدىكى «بىز»لىك مۇناسىۋىتى ئالاقىگە قاتناشقانلارنىڭ ئېڭىنى، ئالاقە، ھەربىكەت ئۇسۇللىرىنى مۇجەسسەم قىلغان مۇناسىۋەتتۇر. بۇنداق يېقىنلىق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئۇچۇن مۇنداق ئىككى نۇقتىدىن دېرەك بېرىدۇ: بىرىنچى، «بىز»لىك مۇناسىۋىتىدە «ئۇلار»لىق مۇناسىۋىتىدىن پەرقلىق ھالدا، قارشى تەرەپنىڭ سۇبېيېكتىپ كەچۈرمىشلىرىنىڭ كۆرسەتكۈچلىرى تولۇق ئەكس ئېتىدۇ. يېقىنلىق ھەر بىر ھەربىكەت ئىجراچىسىغا باشقىلارنىڭ ئاڭ ئېقىنىغا كىرىش پۇرسىتى ئاتا قىلىدۇ. ئىككىنچى، مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي ئالاقىگە قاتناشقان چېغىدا، ھەربىر شەخس باشقىلار ھەققىدە ئومۇمىي تونۇشقا ئىگە بولغان بولىدۇ.

ژاھالەنكى، يۇزمۇ يۇز ئالاقىنىڭ ئىچكىرىلىشىشى بىلەن باشقىلارنىڭ تېپىك ئالاھىدىلىكى ھەققىدىكى تونۇش سىناقلىرىغا دۇچ كېلىدۇ، يېڭىلىنىدۇ، قايتىدىن رەتلىنىدۇ ياكى ئۆزگەرتىلىدۇ.

ژاستىلىك ھېس قىلىندىغان رېئاللىق كارتىنىسى ۋە «ئۇلار»لىق مۇناسىۋىتى

ژاستىلىك ھېس قىلىندىغان رېئاللىق كارتىنىسى — كىشىلەر كەڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلما بىلەن ياكى مەلۇم كىشىلەر تۇركۈمى بىلەن ئالاقە قىلىدىغان، ئەمما يېقىنلاردەك ھەربىرىكەتكە ئۆتمەيدىغان رېئاللىقتۇر. ئوخشىمىغان تۇركۈمدىكى كىشىلەر كەڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنىڭ ئوخشىمىغان بۆلەكلىرىنى تولدۇرىدۇ، ئەمما كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن چوڭقۇر مۇناسىۋەت ئورنىتالمايدۇ. سەۋەبى، بۇنداق ئەھۋالدا كىشىلەرنىڭ باشقىلار ھەققىدىكى تونۇشى كۆندىلىك، يۇزمۇ يۇز ئالاقە جەريانىدا بارلىققا كەلمىگەن.

بۇ ژاستە ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىق كارتىنىسىدا كىشىلەر ئوخشاش زامان ۋە ماكاندا تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بولسا، ژاستىلىك ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىق كارتىنىسىدا ئارىلىقنىڭ ساقلىنىشى ھەربىر ئىجراچىلىرىنىڭ يۇزمۇ يۇز ئالاقىسىگە توسالغۇ بولىدۇ ئوتتۇرىسىدا بۇ ژاستە ھېس قىلىنىدىغان دۇنيادىن ژاستىلىك. ئارىدىكى قاتمالىق بۇزۇلسا كىشىلەر بىر - بىرىگە يېقىن كېلىشمۇ مۇمكىن. ئەمما، ئۇ ھالدا بىز بۇ ژاستە ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىق كارتىنىسىغا قايتىۋاتقان بولىمىز. بىر چاغلاردا يېقىن ئارىلاشقان، بۇ ژاستە ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىق كارتىنىسىدا ياشىغان ئادەملەر بارا - بارا ئارىسىدا يىراقلىشىپ، ژاستىلىك ھېس قىلىنىدىغان رېئاللىقنىڭ ئەزالىرىغا ئايلىنىشى مۇمكىن. بۇ دېگەنلىك، ئارىسىنىڭ

يىراقلىشىشقا ئەگىشىپ كىشىلەر ھېس قىلىنىدىغان دۇنياغا ئۆتىدىغان ئۆتكۈنچى جەريان بولۇشى مۇمكىن دېگەنلىكتۇر. شۇنىڭ بۇ ئۆتكۈنچى جەريانىنى مۇنداق چۈشەندۈرىدۇ:

«بايىلا يۇزمۇ يۇز، روبىرو تۇرۇشقانىدۇق. ئەمدى خوش دېيىشكە توغرا كەلدى. قول ئېلىشىپ خوشلاشقاندىن كېيىن ئۇ يىراقلاپ كەتتى. كېيىن قايرىلىپ ماڭا قاراپ قولىنى پۇلاڭلاتتى. ھايال ئۆتمەي كۆز ئالدىمدىن غايىب بولدى. ئارىدىكى يۇزمۇ يۇز ئۆچرىشىشنىڭ قايسى كونكرېت دەقىقىدە ئاخىرلاشقانلىقىنى دەپ بېرىش تەس.»

ئاڭ، مەنە ۋە مۇددىئا

ئېدمۇند خۇسسىرىل ئاڭغا، خۇسۇسەن ئاڭنىڭ يادرولۇق قۇرۇلمىسىغا نەزىرىنى ئاغدۇرغان بولسا، ئالفرېد شۇتىس ئاڭ ئۇقۇمىغا تەگمەي، دىققىتىنى گىرەلەشمە سۇبېيېكتىپ تۇيغۇلار، ھايات دۇنياسى، «بىز»لىق، «ئۇلار»لىق مۇناسىۋىتى قاتارلىق نۇقتىلارغا مەركەزلەشتۈرگەن. ئاڭ ــ شۇتىسنىڭ دىققەت مەركىزىدىكى ئاساسلىق نۇقتا ئەمەس، بەلكى سۇبېيېكتىپ گىرەلەشمە تۇيغۇلار ھەققىدىكى ئىزدىنىشى ئۈچۈن قاتقىغان پەللە.

شۇتىسنىڭ قارىشىچە، كۈندىلىك ھاياتتا ئىشلار ئىجتىمائىي رېتسىپ بويىچە ئوڭۇشلۇق داۋاملاشسىلا كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى ئوي ئېقىنىنى تەشكىل قىلمىدىغان ئاڭ قاتلىمى ئۆز كۈچىنى ئانچە كۆرسەتمەيدۇ؛ ھەربىر ئىجراچىلىرىمۇ ئۆزىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ كالىسىدا نېمە بارلىقى توغرۇلۇق جىق باش قاتۇرۇپ يۈرمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، «ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقىدا يەككە شەخسنىڭ ئېڭى نەزەردىن ساقىت قىلىنسىمۇ بولىدۇ.» سەۋەبى،

روھىيەتنى ئىلمىي تەتقىقات بىلەن چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ مۇشۇنداق قارىغانلىقتىن، ئەسەرلىرىدە روھىي تەرتىپنى كۆزىتىش ئوبيېكتى قىلغان ئەنئەنىۋى ھادىسىشۇناسلىق تەتقىقاتىدىن ۋاز كەچكەنلىكىنى قەيت قىلغان ھەمدە گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلار نۇقتىسىغا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرگەن. بۇ يەردە بىر جەمئىيەتشۇناسنىڭ ئاڭ ئۇقۇمى ۋە ئونىڭ تەتقىقات مېتودلىرىدىن ۋاز كەچكەنلىكى بىر زىددىيەتلىك نۇقتىنى ئاشكارا قىلمىدۇ. لېكىن، ئالفرېد شۇتسنىڭ سۇبيېكتىپ تۇيغۇلارنى تەھلىل قىلغاندا يەنىلا ئەنئەنىۋى ھادىسىشۇناسلىق ئانالىزى يۈرگۈزگىنىنى بايقىغىنىمىزدا، بۇ زىددىيەتلىك توگۇن يېشىلىدۇ. ئېدمۇند خۇسسېرىل مەلۇم يەككە شەخسنىڭ سۇبيېكتىپ تۇيغۇلىرىنى مەخسۇس تەتقىق قىلغان بولسا، ئالفرېد شۇتس پەرقلىق يول تۇتۇپ، نەچچە شەخسنىڭ گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلىرىنى تەھلىل قىلىشقا كۈچگەن.

يەنە شۇنى ئېنىق ئېيتىش كېرەككى، گەرچە ئالفرېد شۇتس نەچچە شەخسنىڭ گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلىرىنى تەھلىل ئوبيېكتى قىلغانلىقىنى ئېيتسىمۇ، ئاڭ ھەققىدە خېلى جىق يەرلەردە توختالغان. شۇتىس مۇنداق يازىدۇ: «مېنىڭ بارلىق جەمئىيەتشۇناسلىق تەھلىللىرىمنىڭ توچكىسى بىرلا، ئۇ بولسىمۇ كىشىلەر ئارىسىدا چۈشىنىش ھاسىل بولۇش جەريانىنى، ئالاقىدە ئەمەلنىڭ قانداق يارىتىلىدىغانلىقىنى، كىشىلەرنىڭ باشقىلارنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ ھەرىكەتلىرىنى قانداق چۈشىنىدىغانلىقىنى يېشىپ بېرىش.»

چوڭقۇر ئاڭ ــ شۇتسنىڭ ئىجتىمائىي دۇنيا ھەققىدىكى تەھلىللىرىنىڭ پەلسەپىۋى ئاساسى. كىشىلەرنىڭ ئۆزى ۋە باشقىلار ھەققىدىكى چۈشەنچىسى، ھېسسىياتى ۋە ھەنە ھېس قىلىش جەريانى چوڭقۇر ئاڭدا شەكىللىنىدۇ. ئەمما، شۇتسنىڭ

قارىشىچە، چوڭقۇر ئاڭنىڭ ماھىيىتىنى ئىلمىي تەتقىقات بىلەن يورۇتۇپ بېرگىلى بولمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن، ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى «شەخسنىڭ ئۆز دۇنياسىدىكى يالغۇز ئۆزلۇكنىڭ كەچۈرمىشلىرىدە مەنىنىڭ قانداق يارىتىلىدىغانلىقىنى تۇتقا قىلىشى، بۇنىڭ ئۈچۈن ھېس قىلىنغان مەنىنىڭ ئەمەلىي مەنبەسىنى ئىزدەش لازىم. ھېس قىلىنغان مەنىنىڭ ئەسلىي مەنبەسى ئىنسانىنىڭ كەچمىش پائالىيەتلىرىنىڭ سەھنىسى بولغان ماھىيەتلىك ئۆزلۇك قاتلىمىدىكى ئىچكى ۋاقىت ئېكىدا بولىدۇ.» شۇنىڭ دەۋاتقان بۇ نۇقتا ئۇنىڭ پەلسەپىدىكى ئۇستازلىرىدىن ئېدمۇند خۇسسىرىل، ھېنرى بېرگسونىنىڭ دىققىتىنىڭ مەركىزىدە تۇرغان. ئۇ پەيلاسوپلار ئىنسانىنىڭ روھىدا نېمە بارلىقىنى پەلسەپىۋى نۇقتىدىن يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشقاندى. لېكىن، شۇنىڭدەك يورۇتۇپ بەرمەكچى بولغان ئاساسلىق نۇقتىسى ئۇستازلىرى يورۇتماقچى بولغان يۇقىرىقى تېمىنى ئىلمىي جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەسىگە قانداق قىلىپ تەتبىقلاش ئىدى.

شۇنىڭ ماكس ۋېبىرنىڭ، جۇملىدىن ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ھەرىكەت ھەققىدىكى قاراشلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. چۈنكى، شۇنىڭدەك نەزىرىدە، ماكس ۋېبىرنىڭ ھەرىكەت نەزەرىيەسىدە ئاڭ ھەققىدىمۇ مەزمۇنلار بار ئىدى ھەم ئىلمىي جەمئىيەتشۇناسلىق بىلەن سىغىشىدىغان تەھلىللەر تېپىلاتتى. ماكس ۋېبىرنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشقىنىمىزدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، ماكس ۋېبىر يەككە شەخسنىڭ ھەرىكىتىگە ئازراق، ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنىڭ ھەرىكەتكە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى كۆپرەك تەھلىل قىلغان ۋە ھەرىكەتنىڭ ئاڭدىكى يىلتىزىنى نەزەردىن ساقىت قىلغانىدى. شۇنىڭ بىلەن «ۋېبىرنىڭ بىيۇروكراتلىق، دىن جەمئىيەتشۇناسلىقى، سىياسىي جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە ئومۇمىي ئىقتىساد تارىخى ھەققىدىكى

تەھلىللىرىگە دېگەندەك قىزىقمىغاندى»، بەلكى ئۇنىڭ ۋە ۋېبىرنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق ئىدىيەلىرىدىكى ھەربىر ھەققىدىكى نۇقتىلارنى ئۆزىنىڭ يەنە بىر تۈرلۈك ئىلھام مەنبەسى قىلغانىدى. شۇنىڭ ۋېبىرنىڭ ھەربىر ھەققىدىكى بەزى قاراشلىرىغا قايىل ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ماكس ۋېبىر ئۆز تەھلىللىرىدە ئاڭ ئۇقۇمىنى ماھىيەتلىك نۇقتىدىن يورۇتۇپ بېرەلمىگەن ۋە مەنىنىڭ تېپلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى ئاجرىتالمىغان، ئويىنى مۇددىئادىن پەرقلەندۇرەلمىگەنىدى. ماكس ۋېبىر يېتەرلىك يورۇتالمىغان نۇقتىلارنى شۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئاڭنى ئۇقۇملاشتۇرغان تەھلىللىرىدە ھەل قىلدى.

شۇنىڭ ئويىنى مۇددىئادىن پەرقلەندۇرۇش زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىگەن ۋە ئويىنىڭ ھەم مۇددىئانىڭ تارماق تېپلىرى ئوتتۇرىسىدىكى چەك ـ چېگرالارنى روشەنلەشتۇرگەن. شۇنىڭدىن قارىشىچە، ئوي ھەربىر ئىجراچىسىنىڭ ئىجتىمائىي دۇنيادىكى ئۆزىگە مۇھىم بولغان قايسى خىل ئېلېمېنتلارنى قانداق بېكىتىشىدە مۇھىم رول ئويناسا، مۇددىئا ھەربىر ئىجراچىسىنىڭ مەلۇم ئىشنى نېمە ئۈچۈن قىلىشى كېرەكلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ دېگەنلىك، بىر رېئاللىق ھەققىدە كاللىمىزدا مۇستەقىل چۈشەنچە ھاسىل قىلىش داۋامىدا، رېئاللىقنىڭ ئۆزىمىزگە مۇھىم بىلىنگەن تەرەپلىرىنى بېكىتىپ چىقىمىز دېگەنلىكتۇر. بۇ خىل بېكىتىش جەريانى كۈندىلىك ھاياتتا مۇھىم بولسىمۇ، شۇنىڭ ئۈنى ھەربىر ئادەم ئۆزىگە خاس يوسۇندا ئايرىم بېكىتىدۇ، ئىلمىي مېتودتا يورۇتۇش مۇمكىن ئەمەس، دەپ قارايدۇ.

ئىلمىي جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ئويىنىڭ ئىككىنچى تېپى، يەنى ئوبېيېكتىپ ئوي كونتېكىستىدۇر. ئوبېيېكتىپ ئوي بىر پۈتۈن مەدەنىيەتتە ئورتاق ھېس قىلىنىدىغان، بىر ئىجتىمائىي كوللېكتىپ ئىچىدە بىردەك

قوبۇل قىلىنغان ئويدۇر. ئەنە شۇ ھەربىر ئادەمگە قاراپ ئايرىم بولمايدىغان، ئورتاق ھېس قىلىنمىدىغان مەنىلەرلا جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى بولالايدۇ. شۇنىڭ مۇشۇ نۇقتىدىن چىقىپ ماكس ۋېبېرنى ئۆز تەھلىللىرىدە ئوبيېكتىپ مەنە ۋە سۇبيېكتىپ مەنە ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى ئاجراتمىغانلىقى، ئوبيېكتىپ مەنە قاتلىمىنى جەمئىيەتشۇناسلىقتا ئاسان شەرھلىگىلى بولمىدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلغانلىقى قاتارلىق تەرەپلەردىن تەنقىد قىلغان.

ئالفرېد شۇتىس ھەربىر بىلەن ئاڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى شەرھلەشكە تىرىشقان. ھەربىر ــ ھەربىر ئىجراچىسى ئېنىق بىر مەقسەتتە ئېلىپ بارغان پائالىيەتتۇر. «ھەرقانداق ئەھۋالدا ھەربىر تىنىڭ ئەڭ ھالقىلىق ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ پىلانلىق ۋە مەقسەت ئاساستا رويابقا چىقىدىغانلىقىدا، ھەربىر تىنىڭ مەنبەسى ھەربىر ئىجراچىسىنىڭ ئېڭىدا.» «ئىجتىمائىي ھەربىر بولسا باشقىلارنىڭ پوزىتسىيەسى ۋە ھەربىر تىتىلىدىغان ھەربىر تۇر.»

بۇ يەردە شۇتىسنىڭ ئاڭ ھەققىدىكى نۇقتىنەزەرلىرىنى ئېيتىپ ئۆتۈش ئارتۇقچە بولمىسا كېرەك. شۇتىس ئاڭ تەركىبىدە ئايىغى چىقمايدىغان ئىنسان تەشۋىشىنى كۆرۈپ يېتىدۇ. بۇ تەشۋىشنى قوينىغا ئېلىپ تۇرغىنى ئۈ تەھلىل قىلىۋاتقان گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۈيغۇلار دۇنياسىنىڭ مەركىزى ئىدى: «ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىمنى بىلىمەن ھەم ئۆلۈمدىن قورقىمەن. بۇ خىل روھىي كەچۈرمىش ئايىغى چىقمايدىغان تەشۋىشتۇر، ئاشۇ تۈپكى تەشۋىشتىن بارلىق پىسخىكىلىق روھىي ھالەتلەر باش كۆتۈرىدۇ، قورقۇنچ، ئۇمىد، ئېھتىياج، رازىمەنلىك، پۇرسەت، خېيىم ـ خەتەر گىرەلىشىپ كەتكەن بىر سۇبيېكتىپ دۇنيا ئۇزاپ چىقىدۇ ۋە ئىنسانىي

دۇنياغا غوجا بولۇشقا، توسالغۇلاردىن غالىب كېلىشكە، پىلان تۈزۈشكە ۋە ئۇنى رويابقا چىقىرىشقا ئۇندەيدۇ.»

ئومۇمەن، ئالفرىد شۇتىسنىڭ ئىدىيەلىرىنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەك ئاسان ئىش ئەمەس. سەۋەبى، ھازىرغىچە تونۇشتۇرۇلغان باشقا نۇرغۇن جەمئىيەتشۇناسلار نۇرغۇن نەزەرىيەۋى قاراشلىرىنى رېئال، ئوبيېكتىپ دۇنيانى تۈزىتىش نەتىجىسىدە رويابقا چىقارغان. مەسىلەن، ماكس ۋېبىر نەزەرىيەسىنى ئىنچىكە، سىستېمىلىق تارىخىي بايانلار ئىچىگە سىڭدۇرۇۋەتكەن؛ كارل ماركس بولسا ئابستراكت نەزەرىيە سىستېمىسى بىلەن كاپىتالىزمنىڭ رېئال دۇنياغا قالدۇرغان جاراھەتلىرىنى تونۇش ۋە ئۇنىڭ ئامالىنى قىلىشقا كۈچىگەن؛ تالكوت پارسونىس بولسا شۇنچە ئابستراكتلىققا مايىل مۇتەپەككۇر بولسىمۇ، تەھلىللىرىدە ھېلىدىن ھېلىغا رېئال دۇنياغا يېقىنلىشىشقا تىرىشقان. شۇتىس بىز تونۇشقان جەمئىيەتشۇناسلار ئىچىدە ئەڭ ئابستراكت تېمىلارنى تۇنجان جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ بىرى.

يەنە بىر نۇقتىدىن قارىغاندا، ئالفرىد شۇتىس باشقا نۇرغۇن جەمئىيەتشۇناسلاردىن پەرقلىق يول تۇتۇپ، پەلسەپىۋى ئەسەرلەردىن ئۆزىگە ئىلھام بولىدىغان ئىدىيە مەنبەلىرىنى تاپقان. خۇسىسىرېلنىڭ ئىدىيەلىرىنى جەمئىيەتشۇناسلىققا تەتبىقلاش ناھايىتى مۇشەققەتلىك ئەمگەك. شۇتىسنىڭ ئىدىيەلىرىدىن بىز ئۇنىڭ مۇشۇ مۇشەققەتلىك ئىشقا ئۇرۇنۇپ باققانلىقى ۋە مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىنى ھېس قىلالايمىز. شۇتىسنىڭ ئۇنىڭدىن ئىلھام ئالغان ۋە شۇ ئاساستا راۋاجلاندۇرغان ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى ۋە ئېتنومېتودولوگىيەسى بۇ گېپىمىزنىڭ دەلىلىدۇر. ئۇنىڭ ئىدىيەلىرى ھادىسەشۇناسلىق پەلسەپىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن، بىزنىڭ ئۇنىڭ نەزەرىيەلىرىنى چۈشەنمىكىمىز ئاسانغا توختىمايدۇ. ئومۇمەن

قىلىپ ئېيتقاندا، ئالفرېد شۇتىس ھەرىكەت ئىجراچىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي دۇنياني قانداق يارىتىدىغانلىقى ۋە ئۇنى يارىتىش داۋامىدا ئىجتىمائىي، مەدەنىي دۇنيانىڭ تەسىرىگە قانداق ئۇچرايدىغانلىقىنى دىيالېكتىكا نۇقتىسىدىن ياخشى چۈشەندۈرۈپ بەرگەن.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. ئالفرېد شۇتىس: «ئىجتىمائىي دۇنيا ھادىسىشۇناسلىقى»، 1967 ـ يىلى نەشرى.

Schutz Alfred . 1967 . The Phenomenology of the Social world . Evanston: Northwestern University Press .

2. ئالفرېد شۇتىس: «ئىجتىمائىي رېئاللىق مەسىلىسى ھەققىدىكى ماقالىلەر» (1)، 1973 ـ يىلى نەشرى.

Schutz Alfred . 1973 . Collected Papers 1: The Problem of Social Reality . The Hague: Martinus Nijhoff .

3. ئالفرېد شۇتىس: «جەمئىيەت نەزەرىيەسى تەتقىقاتى ھەققىدىكى ماقالىلەر» (2)، 1976 ـ يىلى نەشرى.

Schutz Alfred . 1976 . Studies in Social Theory II. The Hague: Martinus Nijhoff .

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Alfred Schutz	(1959 — 1899)	ئالفرېد شۇتىس
Edmiund Husserl	(1938 — 1859)	ئېدمۇند خۇسسېرېل
Henry Bergson	(1941 — 1859)	ھېنرى بېرگسون
Peter Berger	(— 1929)	پېتېر بېرگېر
George Mead	(1931 — 1863)	جورج مىد

Thomas Luckmann	(—1927)	توماس لۇكمان
Max Weber	(1920 —1864)	ماكس ۋېبىر
Maurice Natanson	(1996 —1925)	مائۇرىس ناتانسون
Harold Garfinkel	(—1917)	خارولد گارفىنكل

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Phenomenology	现象学	ھادىسىشۇناسلىق
Phenomenological Sociology	现象社会学	ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى
Transcerdental Ego	超越性自我	يۇكسەك ئۆزلۇك
Life World	生活世界	ھايات دۇنياسى
Social World	社会世界	ئىجتىمائىي دۇنيا
Intersubjectivety	主观间主义	گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلار
Social Recipe	社交处方	ئىجتىمائىي رېتسىپ
Stock knowledge	储备知识	زاپاس تونۇش
Ethnomethodology	民族方法学	ئېتنومېتودولوگىيە
Typificaition	象征化	سىمۋوللۇق ئىپادىلەش

توققۇزىنچى باب

تالكوت پارسونس (1902 ــ 1979): ئىجتىمائىي ھەرىكەت، ئىجتىمائىي سىستېما ۋە قىممەت قاراش

نېمە ئۈچۈن تالكوت پارسونس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

تالكوت پارسونس 20 ـ ئەسىر جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەسى ساھەسىدىكى مۇھىم مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرى. ئۇ ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ھەرقانداق بىر نەزەرىيەچىدىن ھالقىغان ھالدا مەدەنىيەت، خاراكتېر ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلما ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى سىستېمىلىق يوسۇندا شەرھلەپ، ئۆزىنىڭ نەزەرىيەۋى مودېلىنى تۇرغۇزۇپ چىققان. جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە تۇنجى بولۇپ ئېمىل دۈركېم بىلەن ماكس ۋېبېرنىڭ ئىدىيەلىرىنى سىنتېزلاپ ئۆز ئىدىيەسىنى نەزەرىيەلەشتۈرۈپ، جەمئىيەتشۇناسلىقتا فۇنكسىيەزم دەپ ئاتىلىدىغان ئايرىم بىر نەزەرىيە سىستېمىسىنىڭ ئۇلىنى سالغان؛ بۈگۈنكى زامان مەدەنىيەت نەزەرىيەسىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپە قوشقان. تالكوت پارسونسنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەت ــ نىسپىي تەرتىپتىن تۇرۇلگەن سىستېما؛ ئىجتىمائىي ھەرىكەت بولسا تاسادىپىي ھەرىكەت ئەمەس، بەلكى نۇسخىلانغان ھەرىكەتتۇر. بۇنداق

بولۇشىدا بىرقانچە ئامىل ئاچقۇچلۇق رول ئويناپدۇ. ئۇلار ھەربىرى مۇناسىۋەتلىك مىزان ۋە قىممەت قارىشى، ئادەملەرنىڭ رول ئۆتىشى جەريانىدىكى ئىجتىمائىيلىشىش جەريانى ۋە قىممەت قارىشىغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ جازالىنىشى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

تالكوت پارسونىس 1902 ـ يىلى ئامېرىكىدا تۇغۇلغان. ياشلىق دەۋرىدە لوندون ئىقتىساد ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان ۋە مەشھۇر ئىنسانشۇناس مالىنوۋىسكىينىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. كېيىن گېرمانىيەگە يۆتكىلىپ بېرىپ خايدىلبېرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ماكس ۋېبېرنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان. ئامېرىكىغا قايتىقاندىن كېيىن خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. خارۋاردتا ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن دەسلەپكى يىللاردا ياۋروپادا ئۆگەنگەنلىرىنى سىستېمىلاشتۇرۇپ، «ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ قۇرۇلمىسى» دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى يېزىپ چىققان ھەمدە ماكس ۋېبېرنىڭ بەزى مۇھىم ئەسەرلىرىنى نېمىسچىدىن تەرجىمە قىلغان. ئەنە شۇنداق بىر قاتار ئىلمىي مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئۇنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە زور شۆھرەت قازىنىشىغا سەۋەب بولغان. ئۇ خارۋاردتا پىروفېسسور بولۇپ ئىشلەش داۋامىدا روبېرت مېرتون، كلىفورد گىرتىس، نىكلاس لۇكمان، نېيىل سىملسېر قاتارلىق ئاسپىرانتلارنى تەربىيەلىگەن. بۇ ئوقۇغۇچىلىرى كېيىن جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىق ساھەسىدە مۇھىم مۇتەپەككۇرلاردىن بولۇپ قالغان. 1950 ـ يىلىغا كەلگەندە تالكوت پارسونىس ئامېرىكىدىكى ئەڭ يۇقىرى نوپۇزغا ئىگە جەمئىيەتشۇناس بولۇپ قالغان. ئۇنىڭ يۇقىرىقى

ئەسىردىن باشقا يەنە «ئىجتىمائىي سىستېما» (1951 ـ يىلى)، «زامانىۋى جەمئىيەتلەرنىڭ سىستېمىسى» (1966 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار. تالكوت پارسونس 1979 ـ يىلى گېرمانىيەگە بىر ئىلمىي يىغىنغا مېڭىش سەپىرىدە يول ئۈستىدە قازا قىلغان.

ئىجتىمائىي ھەرىكەت، ئىجتىمائىي مىزان ۋە قىممەت قارىشى

جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە ھەرىكەت ھەققىدىكى نەزەرىيەۋى مۇھاكىمە ماكس ۋېبىردىن باشلانغان. ماكس ۋېبىر ھەرىكەتنىڭ تۈرىنى ئەنئەنىۋى ھەرىكەت، ھېسسىي ھەرىكەت، مەقسەتلىك ھەرىكەت ۋە ئەقلىي ھەرىكەت دەپ تۆت تۈرگە بۆلىدۇ، ئەمما ھەرىكەتنىڭ ئالدىنقى تۈرىگە دىققىتىنى بەرمەي، ئاساسلىقى ئەقلىي ھەرىكەت ئۈستىدە توختىلىدۇ. بۇ يەردە دېيىلمۇاتقان ئەقلىي ھەرىكەت ــ مۇئەييەن بىر نىشان ياكى غايە ئاساسىدا ھېسسىي غىدىقلىنىشنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمای ئورۇنلىنىدىغان ھەرىكەتتۇر. ماكس ۋېبىرنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ ۋەزىپىسى ھەرىكەت ئىجراچىسىنىڭ ھەرىكىتىگە يۈكلەنگەن مەنىنى يېشىپ بېرىش. بۇ دېگەنلىك ــ ھەرقانداق بىر ئىنسان ھەرىكىتىدە مەنە بولىدۇ، دېگەنلىكتۇر. يەنە بىر جەمئىيەتشۇناس ئالفرېد شۇتىس ماكس ۋېبىرنىڭ ھەرىكەت ھەققىدىكى ئىدىيەلىرىگە تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىدى ۋە «ھەرىكەتنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشتە مەلۇم بىر زامان ياكى ماكاندىكى بىر قاتار كەچۈرمىشلەرنى چۈشىنىش لازىم» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈردى. شۇتىسنىڭ قارىشىچە، بىزنىڭ كەچۈرمىشلىرىمىز ئۇزلۇكسىزلىككە ئىگە ئاڭ ئېقىمىنى پەيدا قىلىدۇ. ئەمما، بىزنىڭ كەچۈرمىشىمىز پىكىر ئەلگىكىمىزدىن

ئۆتكەندىلا ئاندىن مەنگە ئىگە بولىدۇ. ھەربىر كىشىنىڭ ئۆچۈن ئىنسانىيلىك ئويىنى ۋە مەقسىتىنى چۈشىنىش كېرەك.

تالكوت پارسونىس 1937 - يىلى ئۆزىنىڭ «ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ قۇرۇلمىسى» دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى ئېلان قىلدى. بۇ ئەسەر كېيىن مەدەنىيەت جەمئىيەتشۇناسلىقىدا ئابىدە خاراكتېرلىك ئەسەر بولۇپ قالدى. پارسونىسنىڭ قارىشىچە، ئىنسان ھەرىكىتى ھەمىشە دېگۈدەك مۇئەييەن بىر قېلىپتىن ياكى نۇسخىدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ ۋە ھېسسىياتنىڭ تەسىرىگە دۇچ كېلىدۇ. سەۋەبى، ئىنسان ھەر ۋاقىت ئىچكى دۇنياسىدا ھېسسىياتنىڭ غىدىقلىشىغا ئۇچراپ تۇرىدۇ. بۇ قاراشلىرىنى نەزەرىيەلەشتۈرۈش جەريانىدا تالكوت پارسونىس ھەم ئېمىل دۇركىمنىڭ ھەم ماكس ۋېبىرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئۇ ئېمىل دۇركىمنىڭ ئىنسان ھەرىكىتىدە كوللېكتىپ قىممەت قارىشىنىڭ ۋە دىنىنىڭ مۇھىم رول ئويناپدىغانلىقى ھەقىقىدىكى قاراشلىرىنى، ماكس ۋېبىرنىڭ قىممەت قارىشى بىلەن سۇغىرىلغان ئەقلىي ھەرىكەت ھەققىدىكى قاراشلىرىنى قوبۇل قىلغان.

تالكوت پارسونىسنىڭ قارىشىچە، ئادەملەر ھەرىكەتكە ئۆتكەندە ئۆزىنىڭ نىشانىغا ئۇدۇل كېلىدىغان ۋاستىلەرنى تاللايدۇ. ھەرىكەت جەريانى ئوبيېكتىپ شارائىتىنىڭ، سىمۋوللارنىڭ ۋە قىممەت قاراشلىرىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ ۋە ئاخىرى باشقىلار بىلەن بولغان ئالاقە داۋامىدا ئىجتىمائىي ھەرىكەتكە ئايلىنىدۇ. شۇڭا، ئىجتىمائىي ھەرىكەتنى ئىجتىمائىي ئالاقە داۋامىدىلا ياخشى چۈشەنگىلى بولىدۇ. ئىككى ئادەم ئوتتۇرىسىدا قەرەللىك ئىجتىمائىي ئالاقە بارلىققا كەلگەندە، ئىككىلا ئادەم بىر - بىرىدىن مەلۇم بىر نۇقتىدا ئۇمىد كۈتۈۋاتقان بولىدۇ. ھەربىر ئادەم قارشى

تەرەپنىڭ ھەربىكتى ۋە ئۆزىدىن كۈتۈۋاتقان ئومىدىنى نەزىرىگە ئالغان ئاساستا ئۆزىنىڭ مەقسىتىنى ۋە ھەربىكەت قېلىپىنى تەڭشەيدۇ. ئىجتىمائىي ئالاقە داۋامىدىكى ئەنە شۇنداق ئارزۇ - ئىستەكلەر ئاخىرى بېرىپ ئالاقىنىڭ ئىجتىمائىي مىزانلىرىنى يارىتىدۇ. بۇ ئىجتىمائىي مىزانلار بارا - بارا بىر ئىجتىمائىي توپتىكى ئادەملەرنىڭ روھىيىتىدە يىلتىز تارتىدۇ ھەم ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ ئاساسىغا ئايلىنىدۇ. بۇ جەريانداۋ مىزانلار ۋە قىممەت قاراشلىرى مۇھىم رول ئويناپدۇ ھەم جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھەربىكتىگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ. بۇ جەريان ئىجتىمائىيلىشىش دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يەردە دېيىلۇاتقان ئىجتىمائىيلىشىش ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ مۇئەييەن قىممەت قارىشى ۋە ئىجتىمائىي مىزانلار ئاساسىدا ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدۇر. ئىجتىمائىيلىشىش جەريانىدا ئىجتىمائىي سىستېما بىلەن ئادەمنىڭ خاراكتېرى بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە بىر - بىرىگە ئەينەك بولىدۇ.

تالكوت پارسونسنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەت كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقىلىرى داۋامىدا يارىتىلىدىغان ۋە قايتا يارىتىلىدىغان ئىجتىمائىي سىستېمىدۇر. بۇ جەريانىنىڭ قانداق ئىشقا ئاشىدىغانلىقى ۋە بىر جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدا قانداق ئامىللارنىڭ مۇھىم رول ئويناپدىغانلىقى — تالكوت پارسونس ئىزدەنگەن مۇھىم تېمىلار. پارسونسنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتنى تۇتۇپ تۇرىدىغىنى بىر جەمئىيەتتىكى ئادەملەر ئورتاق ئەمەل قىلىدىغان قىممەت قارىشى ۋە مىزانلاردۇر. قىممەت قاراشلىرى ۋە ئىجتىمائىي مىزانلار بىر جەمئىيەتنىڭ تۇۋرۇكلىرىدۇر. قىممەت قاراشلىرى ۋە ئىجتىمائىي مىزانلارنىڭ بىر جەمئىيەتتە تارقىلىشىدا ياكى

مىراس قېلىشىدا مائارىپ، دىن ۋە ئائىلە مۇھىم رول ئويناپىدۇ. دىن كىشىلەرگە ئورتاق ئەخلاق قىلىدىغان قىممەت قارىشى ۋە فورمىلارنى ئۆگىتىدۇ؛ مائارىپ بولسا ئوقۇتۇش، تەلىم - تەربىيە رولى بىلەن كىشىلەرگە بىر جەمئىيەتنىڭ ئورتاق ئەخلاق قىلىدىغان مىزانلىرىنى ئۆگىتىدۇ؛ ئائىلە بولسا ئاشۇ خىل قىممەت قارىشى ۋە مىزانلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلارغا مىراس قېلىشىدا مۇھىم رول ئويناپىدۇ. پارسونىسنىڭ نەزىرىدە، هوقۇق — «ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ ئىمكانىيەتلەرنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، كوللېكتىپ نىشانغا يېتىش ئىقتىدارىدىن ئىبارەت.» سىياسەت بولسا ئاشۇ ئىمكانىيەتلەرنى قانداق قىلىپ ئەڭ ياخشى دەرىجىدە سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈش هەققىدە ئىزدىنىشتىن ئىبارەت.

سىستېما نەزەرىيەسى

تالكوت پارسونىس ئۆزىنىڭ 1951 - يىلى نەشردىن چىققان «ئىجتىمائىي سىستېما» ناملىق ئەسىرىدە جەمئىيەتنى ئىجتىمائىي سىستېما، خاراكتېر سىستېمىسى ۋە مەدەنىيەت سىستېمىسىدىن ئىبارەت ئۈچ سىستېمىدىن تۈزۈلگەن قۇرۇلما دەپ چۈشىنىدۇ. پارسونىس دەۋاتقان ئىجتىمائىي سىستېما ئادەملەر ئارىسىدىكى ئالاقىدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇ ئىجتىمائىي ئالاقە داۋامىدا چەكلىك ئىمكانىيەتلەر ئۈچۈن تىرىشىۋاتقان كىشىلەر ئارىسىدا هامان زىددىيەت كۆرۈلىدۇ. تالكوت پارسونىس بىر جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاشتا زىددىيەتنىڭ مەنبەسىنى ياخشى ئىگىلەشنى تەكىتلەيدۇ. ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە سىگمۇند فرۇئىدنىڭ روھ ئانالىزى تەلىماتى ئاساسىدا خاراكتېر سىستېمىسى هەققىدىكى قاراشلىرىنى سىستېملاشتۇرىدۇ. بىر جەمئىيەتتە خاراكتېر سىستېمىسى

ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ يۇرۇشۇشىگە تۈرتكىلىك رول ئويناىدىغان خۇلق - مىجەزلەردىن ئىبارەتتۇر. ھەۋەس، ئارزۇ - ئىستەك ۋە ئېھتىياجلارمۇ ئۆز نۆۋىتىدە بىر جەمئىيەتنىڭ خاراكتېر سىستېمىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. بىر جەمئىيەتتىكى قىممەت قارىشى ۋە ئىجتىمائىيلىشىش جەريانى ئۇنىڭ خاراكتېر سىستېمىسىنى رويابقا چىقىرىدۇ.

مەدەنىيەت سىستېمىسى بولسا تالكوت پارسونىس يۇقىرىقى كىتابىدا ئېڭ جىق توختالغان تېمىدۇر. تالكوت پارسونىسنىڭ قارىشىچە، مەدەنىيەت سىستېمىسى بىر جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنى ئالاقە چەمبىرىكىگە ئېلىپ كىرىدۇ ۋە ئورتاق قىممەت قارىشى ئاساسىدا ھەمكارلاشتۇرىدۇ. ئادەتتە بىر جەمئىيەتتە مەدەنىيەت سىستېمىسىنى تەشكىل قىلىدىغان ئېلېمېنتلار مۇنداق ئۈچ خىل بولىدۇ:

بىرىنچى، تونۇش تۈسىنى ئالغان سىمۋوللار بولۇپ، ئادەتتە دۇنيا ھەققىدىكى ئىدىيە - چۈشەنچىلەردىن تەركىب تاپىدۇ. بىر جەمئىيەتنىڭ تونۇش دائىرىسى ئۆزى توغرا دەپ قارىغان ئۆلچەملەر ئاساسىدا يېتىلىدۇ ۋە شۇ ئىجتىمائىي توپ ئەزالىرىنىڭ ھەرىكىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ئىلمىي دوكلات، پىكرىي قۇۋۋەت قاتارلىقلار.

ئىككىنچى، ئىزھارىي سىمۋوللار بولۇپ (مەسىلەن، ناخشا - مۇزىكا)، بۇ خىلدىكى سىمۋوللار بىر جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتىنى بىر - بىرىگە چاتىدۇ ۋە ئېستېتىك قارىشىنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ، خۇشاللىق ۋە ئورتاق تۇيغۇ پەيدا قىلىدۇ.

ئۈچىنچى، نېمىنىڭ تۇغرا، نېمىنىڭ خاتا ئىكەنلىكى ھەققىدىكى ئەخلاقىي ئۆلچەملەر بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ قىممەت قارىشى مۇھىم رول ئويناىدۇ.

ئەخلاقىي ئۆلچەملەر بىر جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ.

پارسونىس مەدەنىيەت سىستېمىسى توغرۇلۇق توختالغاندا، بىر جەمئىيەت ئەزالىرىنى ئۇيۇشتۇرۇشتا ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇشتا قىممەت قارىشىنىڭ مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ ئومۇرتقىسى ئورتاق قىممەت قارىشى ھەققىدىكى بىردەك تونۇشتۇر، كىشىلەر ئادىللىق، ياخشىلىق، رەزىللىك، خۇنۇكلۇك ھەققىدە مۇئەييەن نورمىلارنى ئۆز روھىيىتىگە سىڭدۈرۈش ۋە ئورتاق نىشانلارغا ئەمەل قىلىش ئارقىلىق، باشقىلار بىلەن ئالاقە قىلغان چاغدىكى ھەرىكەتلىرىنىڭ قېلىپلىرىنى يارىتىدۇ. بۇ بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاشتا ئىنتايىن مۇھىمدۇر. مەدەنىيەت سىستېمىسى بىر جەمئىيەتنىڭ خاراكتېر سىستېمىسىنى يارىتىدۇ ۋە كىشىلەرنىڭ رول ئۆتىشى داۋامىدا ئۇلارنىڭ روھىيىتىگە سىڭىپ كىرىتىدۇ. تالكوت پارسونىس يۇقىرىقى سىستېمىلار ھەققىدىكى قاراشلىرىنى يىغىنچاقلاپ «ھەممىباب نەزەرىيە»نى ئوتتۇرىغا قويماقچى بولغان، لېكىن مەغلۇپ بولغان.

تالكوت پارسونىسنىڭ ۋارىسلىرى: روبېرت مېرتون ۋە نىكلاس لۇخمان

روبېرت مېرتون ــ تالكوت پارسونىسنىڭ ئوقۇغۇچىسى، فۇنكسىيىزم نەزەرىيەسىنىڭ تالكوت پارسونىستىن كېيىنكى ئەڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى. ئۇ 1910 ــ يىلى ئامېرىكىدا تۇغۇلغان، كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور بولغان. ئۇ ئوقۇتقۇچىسى پارسونىسنىڭ «ھەممىباب نەزەرىيە»

تىرىشچانلىقىدىن گۇمانلانغان ۋە ئوبيېكتىپ پاكىتلار ئارقىلىق ئىسپاتلىغىلى بولىدىغان «ئوتتۇراھال نەزەرىيە»نى ئوتتۇرىغا قويۇشقا تىرىشقان. ئۇ نەزەرىيەلىرىدە ئىجتىمائىي بىنورماللىق بىلەن پۇرسەت قۇرۇلمىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يېشىپ بېرىشكە تىرىشقان. ئۇنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتتىكى پۇرسەت قۇرۇلمىسى كىشىلەرنىڭ ئۆز ھاياتىنى ساقلاپ قېلىشىدا ۋە نىشانلىرىغا يېتىشىدە لازىم بولىدىغان خىزمەت، دارامەت قاتارلىق ئىمكانىيەتلەرنىڭ تارقىلىش دەرىجىسىدۇر. بۇ ئۇقۇم ئۇنىڭ ئىجتىمائىي بىنورماللىق ھەققىدىكى نەزەرىيەلىرىدە مۇھىم رول ئوينىغان. ئۇنىڭ بۇ نەزەرىيەسىدىكى يادرولۇق ئىدىيە شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، بىر جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيىتى ئورتاق قىممەت قارىشى پەيدا قىلسا، ئەمما كەڭ ئىجتىمائىي سىستېمىدا خىزمەت، كىرىم - دارامەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۇرسەت قۇرۇلمىسى باراۋەر يوسۇندا تەقسىم قىلىنمىسا، ئۇنداقتا ئىجتىمائىي بىنورماللىق نىسبىتى كۆچىيىدۇ، يېڭىچە، قانۇنسىز يوللار ئارقىلىق ئۆز مەقسەتلىرىگە يېتىش ئۈچۈن تىرىشىدىغان ئادەملەر ئاۋۇيىدۇ. ئادەم سودىسى، زەھەر سودىسى دەل مۇشۇ خىل سەۋەبتىن كېلىپ چىقىدۇ. باراۋەر پۇرسەتكە ئېرىشەلمىگەن كىشىلەر ھەر خىل يوللار، ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن پۇرسەت قۇرۇلمىسىدىكى باراۋەرسىزلىككە قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. ئۆز نۆۋىتىدە بىر جەمئىيەتتە پۇرسەت قۇرۇلمىسى مۇۋاپىق بولمىغاندىمۇ ئىجتىمائىي بىنورماللىق نىسبىتى كۆچىيىدۇ. يەنى، بىر جەمئىيەتتە نۇرغۇن ئادەم خىزمەت پۇرسىتىگە ئېرىشسە، ئەمما ئۇ خىزمەتتىن كىرىدىغان كىرىم جانىنى ئوبدانراق بېقىشقا يەتمىسە ئىجتىمائىي بىنورماللىق يەنە ئاۋۇيدۇ، كىشىلەر ئوخشاشلا ھەر خىل يوللار بىلەن ئۆز

مەقسەتلىرىگە يېتىشكە تىرىشىدۇ. روبېرت مېرتوننىڭ پۈرسەت قۇرۇلمىسى بىلەن ئىجتىمائىي بىنورمالليقنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى نەزەريىسى جەمئىيەتشۇناسلىقتا يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە. سەۋەبى، ئۇ بىزگە ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ نورمال يۇرۇشۇشى قانداقسىگە كۆتمىگەن ئاقىۋەت پەيدا قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. روبېرت مېرتون 2003 ـ يىلى ۋاپات بولغان. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «جەمئىيەت نەزەريىسى ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلما» (1968 ـ يىلى)، «پەن جەمئىيەتشۇناسلىقى» (1973 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

گېرمانىيە جەمئىيەتشۇناسى نىكلاس لۇخمانمۇ تالكوت پارسونسنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، 1927 ـ يىلى گېرمانىيەدە تۇغۇلغان، ئۇمرىدە 50 تىن ئارتۇق كىتاب يازغان. ئۇ ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ يۇرۇشۇشى ھەققىدە نەزەريىەۋى مودېل تۈرغۇزغان بولۇپ، ئادەمنى پۈتۈنلەي ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ مەھسۇلى دەپ تونۇيدۇ ۋە ھەربىر نەزەريىەسىنى رەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەت جەمىكى ئالاقە شەكىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان سىستېمىدىن ئىبارەت. ئالاقە مەنىنى، مەنە پەرقىنى تەقەززا قىلىدۇ. بىر سىستېما نۇرغۇن پەرقلەردىن ۋە مەنىلەردىن پۈتكەن بولىدۇ، ئۇنىڭدا مەنىلەر سىمۋوللۇق يوسۇندا ئىپادىلىنىدۇ. پارسونسنىڭ ئەكسىچە، ئۇ ئىجتىمائىي سىستېما ھەققىدىكى نەزەريىە ھەربىر نەزەريىەسىدىن ئەۋزەل، دەپ قارايدۇ.

نىكلاس لۇخمانىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائىي سىستېمىلار نۇرغۇن پەرقلەرنى بەرپا قىلغاندا، تارماق، ئۇششاق سىستېمىلار بارغانچە مۇستەقىل ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي سىستېما بىلەن ئالاقىنى ساقلاش ئۈچۈن مۇھىتتىن ئۆزىگە لايىق ئۇچۇرلارنى قىدىرىدۇ. بۇ نۇقتىدىن

قارىغاندا، ئىجتىمائىي سىستېمىلار پىشقان سىستېمىلاردۇر. چۈنكى، ئۇلار تاشقى مۇھىتتىن ھەمىشە ئۆزىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى قىدىرىدۇ، توپلايدۇ ھەم بارا - بارا ئۆزىنىڭ مۇستەقىل مەۋجۇتلۇقىنى ساقلايدۇ.

نىكلاس لۇخمان 1998 - يىلى ۋاپات بولغان. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «ئىجتىمائىي سىستېما» (1995 - يىلى)، «خەتەر ھەققىدە جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەسى» قاتارلىقلار بار.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. تالكوت پارسونس: «ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ قۇرۇلمىسى»، 1937 - يىلى نەشرى.

Talcott Parsons . 1937 . The Structure of social Action . New York: Free Press .

2. تالكوت پارسونس: «ئىجتىمائىي سىستېما»، 1951 - يىلى نەشرى.

Talcott Parsons . 1951 . The Social System . London: Routledge .

3. تالكوت پارسونس: «سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلما»، 1969 - يىلى نەشرى.

Talcott Parsons . 1969 . Politics and social Structure . New York: The Free Press .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە - ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Talcott Parsons	(1902 — 1979)	تالكوت پارسونس
Robert Merton	(1910 — 2003)	روبېرت مېرتون
Clifford Gretz		كلىفورد گېرتىس
Niklas Luhmann	(1927 — 1998)	نىكلاس لۇخمان

Neil Smelser (—1930) نېيىل سمېلسېر

Alfred Schutz (1959 —1899) ئالفرېد شۇتس

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

مىزان ۋە قىممەت قارىشى

Norms and values 准则与价值观念

Social Action 社会行动 ئىجتىمائىي ھەرىكەت

Social System 社会系统 ئىجتىمائىي سىستېما

Social Structure 社会结构 ئىجتىمائىي قۇرۇلما

ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ قۇرۇلمىسى

Structure Social Action 社会行动结构

تونۇش تۇسىنى ئالغان سىمۋوللار

Cognitive Symbols 认知象征

Expressive Symbols 表达性象征 ئىزھارىي سىمۋوللار

Moral Standards 道德标准 ئەخلاقىي ئۆلچەملەر

Grand Theory 通用理论 ھەممىباب نەزەرىيە

Middle Range Theory 中层理论 ئوتتۇراھال نەزەرىيە

Opportunity Structure 机会结构 پۇرسەت قۇرۇلمىسى

Deviance 异常 ئىجتىمائىي بىنورماللىق

Character System 性格系统 خاراكتېر قۇرۇلمىسى

ئونىنچى باب

فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى ۋە تەنقىدچىلىك نەزەريەسى

نېمە ئۈچۈن فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ تەنقىدچىلىك نەزەريەسى بىلەن تونۇشمىز؟

فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى 1923 ـ يىلى گېرمانىيەنىڭ فرانكفورت ئۇنىۋېرسىتېتىدا قۇرۇلغان ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتىدىكى بىرقانچە مۇھىم مۇتەپەككۇرنىڭ ئىدىيە سىستېمىسى بىلەن باغلانغان بولغاچقا، ئومۇملاشتۇرۇلۇپ مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان. فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ ئاساسلىق ۋەكىللىرىدىن گېئورگ لۇكاس، ماكس خوركخېمېر، تېئودور ئاردورنو، ئېرخ فروم، خېربېرت ماركۇس قاتارلىقلار بار. 1960 ـ يىللاردىن كېيىن گېرمانىيەلىك مەشھۇر پەيلاسوپ ۋە جەمئىيەت نەزەريەچىسى يۈرگېن خابېرماس بۇلارنىڭ تەنقىدچىلىك مودىلىغا ۋارىسلىق قىلغان ئاساستا ئۇنى بېيىتقان ۋە راۋاجلاندۇرغان (كېيىنكى بابقا قارالسۇن). فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى تەنقىدچىلىك نەزەريەسىنىڭ ئۇلىنى قۇرۇپ بەرگەن بولغاچقا، جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە ناھايىتى چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە.

فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ باش تېمىسىنى مۇنداق ئىككى نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ. بىرىنچى، كىشىلەرنىڭ ئىدىيەلىرى ئۇلار ياشاۋاتقان جەمئىيەتنىڭ مەھسۇلى. چۈنكى،

بىزنىڭ ئىدىيەلىرىمىز ئىجتىمائىي يوسۇندا يېتىلىدىغان بولغاچقا، ئۆزىمىز ياشاۋاتقان دەۋرنىڭ ۋە ئۇنىڭدىكى ئىدىيە مودىللىرىنىڭ تەسىرىدىن مۇستەسنا ھالدا ئوبيېكتىپ بىلىمگە ۋە ئوبيېكتىپ خۇلاسىگە ئېرىشەلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. ئىككىنچى، ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان زىيالىيلار ئوبيېكتىپ مەۋقەدە، بىتەرەپ مەيداندا تۇرۇشقا، قىممەت قارىشىنى ئانالىز ئوبيېكتىدىن ئايرىۋېتىشكە كۈچىمەسلىكى لازىم. بۇ بىھۇدە ئاۋارىگەرچىلىك. مۇشۇ نۇقتىنى چىقىش قىلغانلىقى ئۈچۈن فرانكفورتچىلار ئۆزى كۆزىتىۋاتقان جەمئىيەتكە نىسبەتەن تەنقىدي پوزىتسىيە تۇتقان ۋە ئىجتىمائىي تەنقىد ئارقىلىق كىشىلەرنى جەمئىيەتتە ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش پەيدا قىلىش ئۈچۈن تىرىشىشقا چاقىرغان؛ ئىجتىمائىيلىق ئىچىدە يارىتىلغان بىلىم بىلەن جەمئىيەتنىڭ ھالىتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى شەرھلەشكە كۈچىگەن.

ھايات پائالىيەتلىرى ۋە قاراشلىرى

گېئورگ لۇكاس

لۇكاس ــ ۋېنگىرىيەلىك ماركسىزمچى پەيلاسوپ ۋە ئەدەبىيات نەزەريەچىسى، 1885 ـ يىلى ۋېنگىرىيەدە تۇغۇلغان. كېيىن گېرمانىيەدە مەشھۇر جەمئىيەتشۇناسلاردىن ماكس ۋېبىر بىلەن گېئورگ زىممېلنىڭ قولىدا ئوقۇغان. ئۇ ئەسەرلىرىدە ئېزىلگۈچى ئاممىنىڭ تارىخقا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان سىنىپىي ئېڭىنىڭ قۇدرىتىنى ۋە بۇ قۇدرەتكە مەنبە بولۇۋاتقان كۈچنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشقان؛ تەنقىد نەزەريەسىگە ۋە ئەدەبىيات جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ تەرەققىياتىغا ھەسسە قوشقان؛

فرانكفورتچىلارغا ۋە بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ ئاساسچىسى كارل مەنخېيىم قاتارلىق جەمئىيەت نەزەرىيەچىلىرىگە تەسىر كۆرسەتكەن. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «پىروزا نەزەرىيەسى» (1920 ـ يىلى)، «تارىخ ۋە سىنىپىي ئاڭ» (1923 ـ يىلى)، «تارىخىي رومان» (1937 ـ يىلى)، «ئىدراكنىڭ ئاياغ ـ ئاستى قىلىنىشى» (1954 ـ يىلى)، «بۈگۈنكى زامان رېئالىزمى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟» (1963 ـ يىلى)، «ئېستېتىكا ھەققىدە» (1963 ـ يىلى)، «ياۋروپا رېئالىزمى ھەققىدە ئىزدىنىش» (1972 ـ يىلى)، «ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەتنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە» (1978 ـ يىلى)، «توماس مان ھەققىدە ماقالىلەر» (1964 ـ يىلى)، «گىيوتى ۋە ئۇ ياشىغان دەۋر» (1968 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

لۇكاس جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدىكى مەشھۇر ئەسىرى «تارىخ ۋە سىنىپىي ئاڭ»دا تارىخ ھەققەتلىرىدە ئېزىلگۈچىلەر-نىڭ مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغانلىقى، ئەمما ئېزىلگۈچىلەر ئارد-سىدا كۆرۈلىدىغان ئىختىلاپلار ۋە زىددىيەتنىڭ ئۇلاردا ماشە-نىلاشقان ئاڭ پەيدا قىلىدىغانلىقى، ئېزىلىشنىڭ مەنبەسى ئاڭ ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن. پىروزا ھەققىدىكى تەھلىلە-رىدە ئىجتىمائىي قاتلام بىلەن ئەدەبىي شەكىللەر ئوتتۇرىسىد-كى مۇناسىۋەتنى يېشىپ بەرگەن. «ئىدراكنىڭ ئاياغ ـ ئاستى قىلىنىشى» ناملىق ئەسىرىدە گېرمانىيەنىڭ شۇ دەۋردىكى زە-يالنىيلار قاتلىمىدا ئېغىر ئەقىلسىزلىك خاھىشى ھۆكۈم سۈر-گەنلىكى ۋە بۇنىڭ فاشىزمنىڭ باش كۆتۈرۈشىگە سەۋەب بول-غانلىقىنى شەرھلىگەن. گېئورگ لۇكاس ماركسىزم جەمئىيەت-شۇناسلىقىنىڭ غوللۇق ۋەكىللىرىدىن بىرى.

لۇكاسنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشۇش ئۈچۈن ئۇ ياشىغان ئىلمىي مۇھىت ۋە ئۇنىڭ چىقىش نۇقتىسىنى چۈشىنىشكە تۇغرا كېلىدۇ. كارل ماركسنىڭ ئىنسانىنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇشتىن ئىبارەت باش تېما سىڭگەن ئىدىيەلىرىگە 20 ـ

ئەسىردە ھەر خىل ئىدىيە ئېقىملىرى ۋارىسلىق قىلدى. تەنقىدچىلىك نەزەريەسى ــ ئاشۇ ئىدىيە ئېقىملىرىنىڭ بىرىدۇر. ھالبۇكى، تەنقىدچىلىك نەزەريەسىنىڭ بىرىنچى ئەۋلاد پېشۋالىرى ياشىغان دەۋردە فاشىزم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا رادىكال سىياسىي ئىدىيەلەر ئەۋج ئېلىپ، كىشىلەرنى ئۆزۈل ـ كېسىل ئىنقىلابقا يېتەكلەيدىغان شەرت ـ شارائىت پىشىپ يېتىلمىگەنىدى. بۇنداق ئەھۋالدا كارل ماركسنىڭ غايىۋىلىكى كۆچلۈك ئىدىيەلىرىدىن كۆرە، ماكس ۋېبىرنىڭ ئەقلىيلىشىش ۋە تەشكىللىنىش ھەققىدىكى قاراشلىرى شۇ دەۋردە بەكرەك ئۆرنەك قىلىشقا ئەرزىيتەتتى. فرانكفورتچىلار گېرمانىيەدە بىر مۇشكۈل سوئالغا دۇچ كەلدى. بۇ مۇشكۈل سوئال قانداق قىلغاندا كارل ماركسنىڭ ئادەمنى چۈشەكلەردىن قۇتۇلۇشقا ئۇنىدەيدىغان ئىدىيەلىرى بىلەن ماكس ۋېبىر ئۇقۇملاشتۇرغان زامانىۋى، ئەقلىي جەمئىيەت نەزەريەلىرىنى يۇغۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ؟ دېگەندىن ئىبارەت ئىدى.

1923 ـ يىلى گېرمانىيەدە فرانكفورت ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتى قۇرۇلغاندا، كىشىلەرنى ئاساراتتىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ نەزەريەۋى ئاساسلىرىنى تۇرغۇزۇش ئىمكانىيىتى يوق دېيەرلىك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن فاشىزمنىڭ باش كۆتۈرۈشى، 1930 ـ يىللاردا ستالىننىڭ قولىغا قالغان رۇسىيە ئىنقىلابىنىڭ ئەسلىي نىشانىدىن قېيىپ كېتىشى قاتارلىق ئامىللار فرانكفورتچىلارغا ماركسىزم نەزەريەسىگە جىددىي تۇزىتىش كىرگۈزمىسە بولمايدىغانلىقىنى تونۇتتى. شۇنىڭدەك، گېرمانىيەنىڭ كېچەيمچىلىك سىياسىتى، بىيۇروكراتلىقنىڭ ئەۋج ئېلىشى، تەرەققىياتتا پەن ـ تېخنىكىنىڭ كۈچىگە تايىنىش يۈزلىنىشى فرانكفورتچىلارنى ماكس ۋېبىرنىڭ تەھلىللىرىگىمۇ مۇراجىئەت قىلىپ بېقىشقا مەجبۇر قىلدى.

فرانكفورتچىلار ماركسنىڭ نەزەريەنى ئەمەلىيەتكە

يېتەكچىلىك قىلدۇرۇش ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ھىمايە قىلاتتى ۋە نەزەريەنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ جەمئىيەتتىكى زۇلۇمنىڭ مەنبەسىنى ئېچىپ تاشلاش ۋە يېڭى چىقىش يولى تېپىشنى ئويلايتتى. ئەمما، ئۇلارنىڭ ياشىغان دەۋرى سىياسىي، ئىقتىسادىي زومىگەرلىك ئەۋج ئالغان بىر ۋاقىتقا توغرا كەلدى. ئۇلار مۇشۇ سەۋەبتىن كىشىلەرنى ئاساراەتتىن قۇتۇلدۇرۇش يولىدا ئىزدەنگەندىن كۆرە، تەنقىدچىلىك مودېللىرى ئۈستىدە تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. بۇ ھال جەمئىيەتشۇناسلىقتا تەنقىدچىلىك نەزەريەسىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە سەۋەب بولدى.

گېئورگ لۇكاس فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ۋەكىلى ئىدى. ئۇ ھازىرقى زامان تەنقىدچىلىك مودېلىدا كارل ماركستىن ماكس ۋېبىرغا ئۆتۈش يۈزلىنىشىدە مۇھىم رول ئويناندى. فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ باشقا ۋەكىللىرىدىن ماكس خوركخېمېر ۋە تېئودور ئادورنونىڭ يازغانلىرىنى بولسا گېئورگ لۇكاسنىڭ تەھلىللىرىگە ۋە پىكىر يولىغا قايتۇرۇلغان جاۋاب دېيىشكە بولاتتى.

گېئورگ لۇكاس كارل ماركسنىڭ بازاردا، پۇل ئوبوروتىدا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنىڭ تاۋارلىشىدىغانلىقى ھەققىدىكى نەزەريەسى بىلەن ماكس ۋېبىرنىڭ زامانىۋى جەمئىيەتنىڭ بۇلۇڭ - پۇچاقلىرىغا ئەقلىيلىشىش ئېلىمېنتلىرىنىڭ تارالغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلىرىدا مۇئەييەن بىر باغلىنىش بارلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۇ ئىككىيلەننىڭ ئىدىيەلىرىنى بىرلەشتۇرۇشكە تىرىشتى ۋە كارل ماركسنىڭ «تاۋارغا چوقۇنۇش» ئۇقۇمىنى يۇغۇرۇپ، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئوبيېكتقا ئايلىنىدىغان جەريانىنى «ماددىيلىشىش» دەپ ئاتىدى. لۇكاسنىڭ نەزىرىدە، ماددىيلىشىش جەريانىدا ئوبيېكتىنى ساقلىلى، سېتىۋالغىلى ۋە كونترول قىلغىلى بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ ماكس ۋېبىرنىڭ «ئەقلىيلىشىش»

ئۇقۇمىدىن ئىلھام ئېلىپ، ئۇنىڭغا كارل ماركسنىڭ قاراشلىرىنى يۇغۇردى. گېئورگ لۇكاس مۇنداق يازىدۇ: «ئەنئەنىۋى جەمئىيەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئەخلاقىي مىزانلار تاشلىۋېتىلىدۇ؛ ئىجتىمائىي ئۈيۇشۇشنىڭ ئورنىغا چۈۋالچاقلىق پەيدا بولىدۇ؛ پۇلنىڭ، بازارنىڭ كۈچى زورىيىدۇ؛ بۇنىڭ بىلەن ئەقلىيلەشكەن كىشىلەر ھېساب ـ كىتاب قىلىشقا ئۇستا بولۇپ، شەخسىيەتچى بولۇپ كېتىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قىممەت ئالماشتۇرۇشنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ ماددىغا ئايلىنىدۇ.» گېئورگ لۇكاس كارل ماركسنىڭ مەسىلىنىڭ نېگىزىنى نوقۇل ھالدا ماددىي شارائىتتىن، ئىقتىسادىي، سىياسىي كۈچتىن ئىزدىشىدىن كۆرە، ئىنسان ئېڭىدا مىراس قالغان دىيالېكتىكىلىق ئېلېمېنتلارنى تەھلىل قىلغانىدى.

لۇكاسنىڭ ئاڭ جەريانى ھەققىدىكى قاراشلىرى فرانكفورتچىلارنىڭ باشقا ۋەكىللىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىكى فرۇئىدچە تەھلىللەر بىلەن قېتىلىپ تەنقىدچىلىك نەزەريەسىنىڭ ئاساسىي غولىنى تىكلىدى. لۇكاسنىڭ ئاساسلىق دىققىتى يەككە ئىنسانىنىڭ سۇبيېكتىپ ئېڭىدا ئىدى. ئەمما ئۇ يۇرگېن خابېرماس كۆرسەتكەندەك، «ئادەملەر ئارىسىدىكى گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلارنى ياكى كىشىلەرنىڭ ئورتاق بىر ئاڭ پائالىيىتى جەريانىدا قانداق ئالاقە قىلىدىغانلىقىنى دىققىتىنىڭ سىرتىدا قالدۇرغانىدى.»

خوركخېمېر، ئاردورنو، ماركۇس، فروم

خوركخېمېر ۋە ئاردورنو ــ فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ ۋە بۇ ئېقىم ۋەكىللىكىدىكى تەنقىدچىلىك نەزەريەسىنىڭ ئىككى ۋەكىلى. تېئودور ئاردورنو 1903 ـ يىلى گېرمانىيەدە تۇغۇلۇپ 1969 ـ يىلى ۋاپات بولغان. 1923 ـ

يىلىدىن 1934 ـ يىلىغىچە گېرمانىيەدىكى فرانكفورت ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتىدا ئىشلىگەن. 1934 ـ يىلى ناتسىستلار گېرمانىيەسىنىڭ زىيانكەشلىكىدىن قېچىپ ئامېرىكىغا كۆچمەن بولۇپ كەلگەن. 1960 ـ يىلى گېرمانىيەگە قايتىپ كەتكەن. ماركسىزمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ئاردورنو «جەمئىيەت نەزەريەسىنىڭ تەنقىدىي يۈزى بولۇشى كېرەك» دەپ قارايتتى ۋە ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدىكى نۇرغۇن مېتودلارغا قارشى چىققانىدى؛ ئىستاتىستىكىلىق مېتود، ئىلمىي مېتود دېگەنلەرنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ھېچقانداق تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەنىدى. ئۇ جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە ئاۋام مەدەنىيىتىگە قىلغان ئۆتكۈر تەنقىدلىرى بىلەن داڭلىق. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى كۆپ بولۇپ، جەمئىيەتشۇناسلىققا خاس ئەسەرلىرىدىن «ئاقارتىش دىيالېكتىكىسى» (1973 ـ يىلى)، «ھاكىممۇتلەقچە خاراكتېر» (1950 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

ماكس خوركخېمېر 1895 ـ يىلى گېرمانىيەدە تۇغۇلۇپ 1973 ـ يىلى ۋاپات بولغان. نۇرغۇن ئەسەرلەرنى ئاردورنو بىلەن بىرلىشىپ يازغان. 1960 ـ يىللارنىڭ بېشىدا گېرمانىيەگە قايتىپ كەلگەن. خېربېرت ماركۇس 1898 ـ يىلى تۇغۇلۇپ 1979 ـ يىلى ۋاپات بولغان. ماركۇس يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغان ئىككىيلەندىك گېرمانىيەگە قايتىپ كەتمەي ئامېرىكىدا قېلىپ قالغان ۋە كۇلۇمبىيە، خارۋارد، براندىس ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدا دەرس ئۆتكەن. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «ئىدراك ۋە ئىنقىلاب» (1954 ـ يىلى)، «ئىشقىۋازلىق ۋە مەدەنىيلىشىش» (1955 ـ يىلى)، «سوۋېت ماركسىزمى» (1961 ـ يىلى)، «بىر خىل قېلىپتىكى ئادەم» (1964 ـ يىلى)، «ئىنكارچىلىق» (1968 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار. ئۇ كاپىتالىزم، سوۋېت ئەندىزىسىدىكى ماركسىزم، ئىنقىلاب ۋە

ئازادلىق، جىنسىيەت ھەققىدىكى تەھلىللىرى بىلەن داڭلىق. ئۇنىڭ ئىدىيەلىرى 1960 ـ يىللاردا ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى رادىكاللارنىڭ ئىدىيەسىگە، 1968 ـ يىلى ئامېرىكىدا قوزغالغان ئوقۇغۇچىلار ھەرىكىتىگە تەسىر كۆرسەتكەن.

ئېرخ فروم 1900 ـ يىلى گېرمانىيەدە تۇغۇلۇپ 1980 ـ يىلى ۋاپات بولغان. ئامېرىكىغا كەلگەندىن كېيىن فرانكفورتچىلارنىڭ باشقا ئەزالىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۈزگەن ۋە روھىي ئانالىز، پسىخولوگىيە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان. 1949 ـ يىلى ئايالىنىڭ سالامەتلىكى ناچارلاشقانلىقى تۈپەيلى، مېكسىكىغا كۆچۈپ كەتكەن ۋە شۇ يىلى مېكسىكا دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېتىدا روھىي ئانالىز تەتقىقاتى مەركىزى قۇرغان. ئارىلىقتا ئامېرىكا نيۇ يورك ئۇنىۋېرسىتېتى، مىچىگان ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئىلىم يۇرتلىرىغا بېرىپ دەرس ئۆتۈپ تۇرغان. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «ساغلام جەمئىيەت» (1955 ـ يىلى)، «ئەركىنلىكتىن قېچىش» (1941 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ماكس خوركخېمېر تېئودور ئادورنو بىلەن خېربېرت ماركۇسنىڭ مۇناسىۋىتى ئۈزۈلگەن. سەۋەبى، خوركخېمېرنىڭ كاپىتالىزم ھەققىدىكى قاراشلىرى ئۆزگىرىپ، ئۇ كاپىتالىزمنى ھاكىممۇتلەق جەمئىيەتتىن مىڭ ياخشى دەپ قارىغان. خېربېرت ماركۇس بولسا بۇ خىل پوزىتسىيەنى فرانكفورتچىلارنىڭ ئەسلىدىكى كۆرەش نىشانىغا خىلاپلىق قىلغانلىق دەپ چۈشىنىپ، مۇناسىۋىتىنى ئۈزگەن.

خوركخېمېرمۇ، ئادورنومۇ لۇكاسنىڭ ئەقلىيلىشىش داۋامىدا كۆرۈلىدىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش لايىھەسىدىن گۇمانلىناتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، سۇبېيېكتىپ ئاڭ بىلەن ماددىي رېئاللىق بىر ـ بىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئاڭ تاۋارلىشىش، ماددىيلىشىش، ئەقلىيلىشىش جەريانىغا تۈرتكە

بولىدىغان ماددىي كۆچلەرگە تەبىئىي يوسۇندا قارشى تۇرمايدۇ. تەنقىدچىلىك نەزەرىيەسى ئىنسانىيەتكە ئەركىنلىكنى چۈشەپ قويۇۋاتقان تارىخىي كۆچنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئېچىپ بېرىشى، ئاشۇ كۆچلەرنىڭ ئىدېئولوگىيەلىك ئاساسلىرىنى پاش قىلىشى لازىم. بۇ كۆرەش نىشانىغا ئوخشىمىغان ساھەدە تەربىيەلەنگەن نەزەرىيەچىلەر ۋە تەنقىداتچىلار ھەمكارلىشىش، دىيالوگ ئېلىپ بېرىش ھەمدە بۇ دىيالوگلىشىش نەتىجىسىنى كونكرېت ئىجتىمائىي شارائىت ۋە ئىسلاھات يولىغا تەتبىقلاپ ئانالىز قىلىش ئارقىلىق يېتىشى مۇمكىن. لېكىن، ئىنسانىنى ئېزىۋاتقان نەرسىنىڭ نېمىلىكىنى بىراۋغا ھەقىقىي چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش كېرەك. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، فرانكفورتچىلارنىڭ تەنقىد نەزەرىيەسىنى كىشىلەرنىڭ ئەمەلىي مەنپەئەتى بىلەن زىچ باغلانغان نەزەرىيە دېيىشكىمۇ بولىدۇ. خوركخېمېرمۇ، ئاردورنومۇ «ئىنسانىيەتنىڭ سۇبېيېكتىپ دۇنياسى ئەقلىيلىشىش داۋامىدا چۈشىلىپ قالدى» دېگەن نۇقتىئىنەزەرنى ياقلايدۇ.

مەدەنىيەت، خاراكتېر، جەمئىيەت ۋە ئاقارتىش

فرانكفورتچىلارنىڭ كۆپ قىسىم ئەسەرلىرىدە خاراكتېر، مەدەنىيەت، پىكىر قاتارلىق تېمىلار تۇتقا قىلىنغان. خوركخېمېرمۇ، ئاردورنومۇ باشقا كەسىپداشلىرىغا ئوخشاشلا «ئىنسانلارنىڭ پىكرى ۋە خاراكتېرىنىڭ يىلتىزى ئىقتىسادىي سىستېمىدا بولىدۇ» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئەمما ئۇلار يەنە «مەدەنىيەت ۋە ئىدېئولوگىيە بىر جەمئىيەتتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناىدۇ، ماركسقا ئوخشاش نوقۇل ھالدىكى ئىقتىساد ھەممىنى بەلگىلەيدۇ دەپ چۈشىنىش بىر تەرەپلىمىلىك» دەپمۇ قارايدۇ.

فرانكفورتچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم ئەسەرلىرى روھىي

ئانالىز تەتقىقاتى يېتەكچى ئورۇنغا ئۆتكەن بىر دەۋرده بارلىققا كەلدى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرى ئىنسان خاراكتېرى ۋە ھەرىكىتىنى ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي قۇرۇلما بىلەن ئىنسان تەبىئىتىدىكى ئاساسلىق مەنبۇى كۈچ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت نۇقتىسىدىن كۆزىتىشكە قىزىقاتتى. ئۇلارنىڭ بارلىق تەھلىللىرىگە دېگۈدەك «ئىقتىسادىي سىستېما ئىنسان خاراكتېرىنى چاڭلاشتۇرىدۇ ياكى يېمىرىپ تاشلايدۇ» دېگەن بىر قاراش سىڭىپ كەتكەنىدى. «ھاكىمۇتلەقچە خاراكتېر» نامىلىق ئەسەردە تېئودور ئاردورنو ئۆكتەم، زوراۋان، تار مەھكىمىچىلىك سىڭىپ كەتكەن خاراكتېرنىڭ ماھىيىتى، ئىنسان مىجەزى بىلەن ئىجتىمائىي قۇرۇلما ئوتتۇرىسىدا رول ئويناىدىغانلىقى ھەم بۇ خىل خاراكتېرنىڭ كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا قانداق تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى شەرھلەپ بەرگەنلىكى تۈپەيلى جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

فرانكفورتچىلارنىڭ مەدەنىيەت ھەققىدىكى ئانالىزلىرىدىمۇ تەنقىد پۇرىقى كۈچلۈك. خوركخېمېرنىڭ قارىشىچە، مەدەنىيەت ۋە ئىدېئولوگىيە نوقۇل ھالدا ئىقتىسادىي بازىسنىڭ مەھسۇلى ئەمەس، بەلكى ئۆز ئالدىغا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدىغان ساھەدۇر. ئەمما، ئاۋام مەدەنىيىتى بولسا باشقۇرۇش قاتلاملىرى مۇنتىزىملاشقان بىر جەمئىيەتتە كىشىلەرنىڭ كاللىسىنى بىخۇدلاشتۇرۇش، ئاۋامنى كونترول قىلىش رولىنى ئويناىدۇ. تېئودور ئاردورنونىڭ قارىشىچە، جاز مۇزىكىلىرىغا ئوخشاش بارلىق «زامانىۋى» مۇزىكىلار كىشىلەرنىڭ مەۋجۇت رېئاللىقىنى ماھىيىتىدىن تونۇشىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ؛ ئۇلارنى پاسسىپ، ئۆزىدىن ۋە قوۋمىدىن ياتلاشقان، ئايىنىغان ئادەملەر توپى قىلىپ يېتىشتۇرىدۇ.

ماكس خوركخېمېر بىلەن تېئودور ئاردورنو ماركسىزم نەزەرىيەسىدىكى مۇناسىۋەت نۇقتىسىنەزەرلىرىنى فرېدىرىخ

نەچشې، ماكس ۋېبېر، كارل مەنخېيىم، سىگمۇند فرۇئىد قاتارلىق مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئىدىيەلىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئېلىمېنتلار بىلەن چېقىشتۇرۇشقا تىرىشقانىدى. ئۇلار بىرلىشىپ يازغان «ئاقارتىش دىيالېكتىكىسى» ناملىق ئەسەردىكى ئاساسلىق نۇقتىنەزەردە بۇ خىل يۇزلىنىشنىڭ ئىزنالىرىنى كۆرگىلى بولاتتى: ئىنسانىيەت تارىخى ئىجتىمائىي مۇھىت بىلەن خاتا تونۇش، خام خىيال ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ تارىخىدۇر. ئاقارتىش (مەرىپەتچىلىك) بولسا ئىنسانىي ۋەھىمىگە، تەشۋىشكە دۇچار قىلغان ئىجتىمائىي مۇھىت ئۈستىدىن غالىب كەلگەنلىكىنىڭ ۋە ئۇنى ماھىيىتىدىن تونۇپ يەتكەنلىكىنىڭ مەھسۇلىدۇر. پەقەت ئىدراكنىڭ ياردىمىدە ۋە پىكىر قىلىش ئارقىلىقلا ئاقارتىش مەقسىتىگە يېتىش مۇمكىن. جەمئىيەت تەرەققىي قىلغانسېرى ئىنسانىنىڭ سۇبىيېكتىپ دۇنياسىنى كونترول قىلىشىنىڭ يېڭىچە شەكىللىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئۆزلۇكى تەقىب ئىچىدە قالىدۇ. بۇ بىر خىل دىيالېكتىك جەريان بولۇپ، «ئاقارتىش دىيالېكتىكىسى» تەقىب ۋە ھۆكۈمرانلىقنىڭ ئىنسان قەلبىگە سىڭىپ كىرىشىدۇر. شۇ تۈپەيلى، ئاقارتىش ــ ھوقۇقنىڭ شەرت ـ شارائىتلىرىغا يۇزلەنگەندە لازىم بولىدىغان كېرەكلىك، جۇغلانما بىلىمنى ئۆگىنىش ھەم ئۆگىتىش دېگەنلىكتۇر. ئىنسانىنىڭ مەدەنىيلىشىش تارىخى ئەمەلىيەتتە مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ئىستىبداتلىقنىڭ، زوراۋانلىقنىڭ يېڭىچە شەكىللىرىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش تارىخىدۇر. ناتسىستلار گېرمانىيەسى ۋە ستالىن ھۆكۈمرانلىقىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جەمئىيەت ئەندىزىسى بۇ نۇقتىنىڭ روشەن دەللىدۇر. ئاۋام مەدەنىيىتى، كۆڭۈل ئېچىش شەكىللىرى، مەدەنىيەت تىجارىتى دېگەنلەر ئەمەلىيەتتە ئىستىبدات ھۆكۈمرانلىقنىڭ باشقىچە شەكىلدە داۋام ئېتىشىدۇر.

فرانكفورتچىلارنىڭ يەنە بىر ۋەكىلى بولغان خېربېرت

مارکۇس ئەسەرلىرىدە كاپىتالىزم بىلەن زامانىۋىلىقنى قاتتىق تەنقىد قىلغانىدى. مارکۇسنىڭ قارىشىچە، زامانىۋىلىق — مۇتلەقلەشكەن ھوقۇق سىستېمىسىنىڭ يېپىق شەكلىدۇر. ئۇ ئۆزىنىڭ «بىر خىل قېلىپتىكى ئادەم» ناملىق ئەسىرىدە غەرب ۋە سوۋېت كوممۇنىزم دۇنياسىدىكى زامانىۋى سانائەت جەمئىيەتلىرىنىڭ خۇنۇك ئىسخېمىسىنى سىزىپ بەرگەنىدى. ماكس خوركخېمېر بىلەن تېئودور ئاردورنوغا قارىغاندا، خېربېرت مارکۇس زامانىۋىلىق مۇساپىسىدىكى مەسىلىنىڭ، جاراھەتنىڭ يىلتىزىنى تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىدىن ئىزدەيدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، «تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى زوراۋانلىقنىڭ، ئۆكتەملىكنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا قولايلىق تۇغدۇرۇپ، مەۋجۇت ھوقۇق شەكىللىرىگە قارىتىلغان قارشىلىقلارنى توسالغۇغا ئۇچراتتى. جەمئىيەتنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى ساقلاپ قېلىشنى نىشان قىلغان ئىجتىمائىي كونترول تەدبىرلىرى تارتىش ۋاستىلىرىنىڭ تەسىرىدە شۇنچىلىك كۈچىيىپ كەتتىكى، ھەتتا ئىنسانىنىڭ ئوي ـ پىكىرلىرىمۇ تەقەب ئاستىغا ئېلىنىدى.»

خېربېرت مارکۇسنىڭ زامانىۋى مەدەنىيەت ھەقىقىدىكى تەنقىدلىرى ئاساسسىز ئەمەس. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ تېلېۋىزورلاردىكى ئېلانلاردىن زېرىكىشى مەلۇم نەرسىلەردىن بېشارەت بېرىدۇ. ئۇ يەنە بۇ ھەقتىكى تەنقىدلىرىگە يانداشتۇرغان ئاساستا، ئىقتىسادىي مەنپەئەتتىن باشقىنى تونۇمايدىغان كاپىتالىستنىڭ تۇزۇم دەۋرىدە ئىنقىلابقا پىلىتە بولىدىغان مەنىۋى كۈچلەرنىڭ ئاز قېلىۋاتقانلىقىدىن قاقشايدۇ.

فرانكفورتچىلارنىڭ يەنە بىر ۋەكىلى بولغان ئېرخ فروم مارکسنىڭ نەزەرىيەلىرى بىلەن فرۇئىدنىڭ روھ ئانالىزى تەلىماتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانىدى. ئۇنىڭ يازغانلىرىنى روھ ئانالىزى تەتقىقاتىنىڭ جەمئىيەتنى تۇنۇقا قىلغان ۋاريانتى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «ساغلام جەمئىيەت» ناملىق

ئەسىرىدە، كاپىتالىستىك ئىقتىسادىي تۈزۈمىنىڭ پىسخولوگىيەلىك ئاقىۋەتلىرىنى ئېچىپ بەرگەن ۋە ئىنساندىكى روھىي بىنورماللىقلارتىڭ يىلتىزى ئىقتىسادىي مەنپەئەت قوغلىشىلىدىغان جەمئىيەتتە، دەپ قارىغان. ئۇنىڭ نەزىرىدە، مەۋجۇت تەرتىپكە بولغان ئىتائەتمەنلىكنىڭ ئەۋج ئېلىشى، جىنسىي تۇيغۇنىڭ بېسىلىشى ئەمەلىيەتتە كاپىتالىستىك تۈزۈمدىكى ماددىغا، تاۋارغا چوقۇنۇش خاھىشىنىڭ يامرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «كاپىتالىستىك تۈزۈمنىڭ ئىنسان خاراكتېرىگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىدىكى يادرولۇق مەسىلە ــ ياتلىشىش.» كاپىتالىستىك تۈزۈمدە باشقۇرغۇچىلارمۇ، ئىتائەت قىلغۇچىلارمۇ ئوخشاشلا ئۆز ـ ئۆزىدىن ياتلىشىدۇ. سەۋەبى، بۇنداق تۈزۈمدە كىملىكىڭ خاسلىقىغا ئىنتىلىش ئارزۇسى بېسىلىدۇ. چۈنكى، خىزمەت قىلغۇچىلار، ئىشلىگۈچىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەجىر مېۋىسىگە ئىگە بولالمايدۇ. بۇنداق ئادەملەر ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتە ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەتىگە، قىزىقىشىغا يەم بولغان. بۇ ھال كىملىك كىرىزىسى پەيدا قىلىدۇ. «بۇ خىلدىكى كىملىك كىرىزىسنى ھەل قىلىشنىڭ ئوڭاي يولى يوق؛ پەقەت ئۆزىدىن ياتلاشقان ئادەم ھاياتى كۈچى بار، ئىجادكار ئادەمگە ئايلانغاندىلا بۇ كىرىزىستىن قۇتۇلۇشتىن ئۈمىد تېپىلىدۇ.»

ئومۇمەن، فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى ــ بۇگۈنكى زامان ماركسىزم نەزەريەسىنى ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدا تەتبىقلاش يولىدا ئىزدەنگەن بىر تۈركۈم مۇتەپەككۇرلار قوزغىغان پىكىر ھەرىكىتى. فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ ۋەكىللىرى ناتسىستلار گېرمانىيەسى دەۋرىدە ئامېرىكىغا كۆچمەن بولۇپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. ئۇلارنىڭ بىر قانچىسى 1950 ـ يىلى گېرمانىيەگە قايتىپ كەتكەن. فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە تەسىرى كۈچلۈك. ئۇلار ئاساسلىقى ماركس ئىدىيەلىرىدىن ئىلھام

ئالغان، شۇنداقلا نەچچە، فرۇئىد ۋە ماكس ۋېبېر ئىدىيەلىرىنىمۇ ماركسىزم ئىدىيەلىرى بىلەن يۇغۇرۇۋەتكەن. ئۇلار بىر تەرەپتىن مۇزىكا، ئەدەبىيات، مەدەنىيەت ھەققىدە ئەملىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن تەنقىد نەزەرىيەسى تۈرۈغۇرۇش ئۈچۈن ئىزدەنگەن. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق نۇقتىئىنەزەرلىرى تۆۋەندىكى ئالاھىدىلىكلەر بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ:

بىرىنچى، تەرەققىي قىلغان كاپىتالىزمنى تەنقىد قىلغان. فرانكفورتچىلار كارل ماركسنىڭ كاپىتالىزم ھەققىدىكى ئىدىيەلىرى بىلەن ماكس ۋېبېرنىڭ ئەقلىيلىشىش ھەققىدىكى نەزەرىيەلىرىنى چېتىشتۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ تەھلىللىرىگە سىڭدۈرۈۋەتكەن. فرانكفورتچىلار بۈگۈنكى زامان كاپىتالىستىك تۈزۈمىدىن قانتتىق ئۈمىدسىزلىنىپ، «ئەقلىيلىشىش ئادەملەرنى تۆمۈر قەپەس ئىچىگە سولاپ قويدى؛ كاپىتالىزم بولسا ئېزىش - ئېزىلىش مۇناسىۋىتىگە قۇرۇلغان ئىجتىمائىي ئەندىزە پەيدا قىلدى» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن.

ئىككىنچى، ئىقتىساد ھەققىدىكى ئانالىزلىرىدا ماكس ۋېبېر ئىدىيەلىرىنى ماركس ئىدىيەسىگە سىڭدۈرۈپ ئۆزگىچە يول تۇتقان؛ «ئىقتىساد ھەممىنى بەلگىلەيدۇ» دېگەن قاراشقا رەددىيە بەرگەن؛ ماركسنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان باشقا نەزەرىيەچىلەرگە قارىغاندا مەدەنىيەتنىڭ بىر جەمئىيەتتىكى رولىنى ئالاھىدە تەكىتلىگەن.

ئۈچىنچى، ئەملىي تەجرىبىچىلىككە قارشى تۇرغان؛ «تو - نۇشنىڭ مەنبەسى ئادەمنىڭ سۇبېيېكتىپ سەزگۈزەشتىسىدۇر» دېگەن قاراشقا رەددىيە بەرگەن ۋە تونۇشنىڭ، ئوي سىستېمىسىنىڭ ئىجتىمائىي سىستېمىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى قەيت قىلغان.

تۆتىنچى، فروئىدنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئۇلار فروئىدنىڭ روھ ئانالىزى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى جەمئىيەت

ھەققىدىكى تەھلىللىرىگە يۈغۇرۇپ، نەزەرىيە سىستېمىسىدا يېڭىلىق ياراتقان ۋە ماركسىزمنى بېيىتىپ، «جەمئىيەت ھەققىدىكى قۇرۇلما ئانالىزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئىنسانىيلىق ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى قەدىرلىنىشى كېرەك» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. گېئورگ لۇكاس: «تارىخ ۋە سىنىپىي ئاڭ»، 1968 ـ يىلى نەشرى.

Lukacs Georg . 1968. History and Class Consciousness, Cambridge: MIT Press .

2. يۈرگېن خاربېرماس: «ئالاقە ھەرىكىتى نەزەرىيەسى» (1 ـ توم)، 1984 ـ يىلى نەشرى.

Hambermas Jurgen . 1984 . The Theory of Communicative Action, vol1, Boston: Beacon Press

3. فىل سلاتېر: «فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ مەنبەسى ۋە قاتلاملىرى»، 1977 ـ يىلى نەشرى.

Phil Slater . 1977 . The Origin and Stratification of the Frankfurt School: A Marxist Perspective . London: Routledge and kegan paul .

4. تېئودور ئاردورنو: «ھاكىممۇتلەقچە خاراكتېر»، 1950 ـ يىلى نەشرى.

Adorno Thodor . 1950 . The Authorian Personality . New York: Harp .

5. تېئودور ئاردورنو: «مۇزىكا جەمئىيەتشۇناسلىقىدىن ئو-مۇمىي بايان»، 1976 ـ يىلى نەشرى.

Adorno Thodor . 1976 . Introduction to the Sociology of Music . New York: Seabury Press .

6. ماكس خوركخېمېر ۋە تېئودور ئاردورنو: «ئاقارتىش دىيالېكتىكىسى»، 1972 ـ يىلى نەشرى.
Horkheimer . M and Adorno . T . 1972 . Dialectic of Englightment . New York: Herder and Herder .
7. خېربېرت ماركۇس: «بىر خىل قېلىپتىكى ئادەم»، 1963 ـ يىلى نەشرى.
Marcuse Herbert . 1963 . One – Dimensional Man . Boston: Beacon Press .
8. ئېرىخ فروم: «ساغلام جەمئىيەت»، 1956 ـ يىلى نەشرى.
From Erich . 1956 . The Sane Society . New York: Rinehart and winston .
9. ئېرىخ فروم: «ئۈمىد ئىنقىلابى: ئىنسان ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان تېخنىكا ئۈستىدە ئويلىنىش»، 1968 ـ يىلى نەشرى.
From Erich . 1968 . The Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology . New York: Harper and Harper .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Georg Lukacs	گېئورگ لۇكاس (1885 — 1971)
Max Horkheimer	ماكس خوركخېمېر (1895 — 1973)
Theodor Adorno	تېئودور ئادورنو (1895 — 1973)
Herbert Marcuse	خېربېرت ماركۇس (1898 — 1979)
ErihFromm	ئېرىخ فروم (1900 — 1980)
Jurgen Habermas	يۈرگېن خابېرماس (— 1929)
Karl Marx	كارل ماركس (1818 — 1881)
Frederich Nietzsche	فرېدىرىخ نىچشې (1843 — 1900)
Sigmund Freud	سىگمۇند فرۇئىد (1856 — 1939)

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمى
The Frankfurt School 法兰克福学派
Critical Theory 批判理论 تەنقىدچىلىك نەزەريىسى
Class Consciousness 阶级意识 سىنىپىي ئاڭ
Fetishism of Commodities 商品崇拜 تاۋارغا چوقۇنۇش
Reificaition 具体化,物化过程 ماددىيلىشىش
Mass Culture 大众文化 ئاۋام مەدەنىيىتى
ئاقارتىش دىيالېكتىكىسى
Dialectics of Enlightment 启蒙辩证法
هاكىمۇتلەقچە خاراكتېر
Authotorian Personality 权利主义人格
Subjective Consciousness 主观意识 سۇبىيېكتىپ ئاڭ
Material Reality 实际现实 ئەمەلىي رېئاللىق
بىر خىل قېلىپتىكى ئادەم
One — Dimentional Man 一维的人
Sane Society 健全社会 ساغلام جەمئىيەت
كېسىشمە پەنلەر تەتقىقاتى
Interdisciplinary Research 跨学科研究

ئون بىرىنچى باب

يۇرگىن خابېرماس (1929 ــ): دىيالوگلىششىش ئىنقىلابى

نېمە ئۈچۈن يۇرگىن خابېرماسنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

يۇرگېن خابېرماس ــ گېرمانىيەنىڭ بۈگۈنكى زامانداىكى ئەڭ مەشھۇر جەمئىيەت نەزەرىيەچىسى ھەم فرانكفورتچىلار پىكىر ئېقىمىنىڭ ھازىرغىچە ھايات ياشاۋاتقان ئەڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى. 2001 ـ يىلى خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن ئۇنىڭغا پەخرىي ئۇنۋان بېرىلگەندە، نۇرغۇن ئالىملار بىردەك ھالدا ئۇنىڭغا «بۈگۈنكى دۇنيادىكى ئەڭ مۇھىم پەيلاسوپ ۋە جەمئىيەت نەزەرىيەچىلىرىنىڭ بىرى، دىيالوگلىششىش، ئاۋامنى يېتەكلەش ھەرىكىتىنىڭ سادىق ھىمايىچىسى» دەپ باھا بېرىشكەن. يۇرگىن خابېرماس بۈگۈنكى زامان ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە خەلقئارالىق تەسىرگە ئىگە. گەرچە كۆپىنچە ھاللاردا ئىسمى فرانكفورتچىلارنىڭ ئىسمى بىلەن بىرلىكتە تىلغا ئېلىنسىمۇ، ئۇنىڭ يازغان ئەسەرلىرىنىڭ دائىرىسى ئىجتىمائىي پەنلەر، تىلشۇناسلىق، پەلسەپە قاتارلىق نۇرغۇن ساھەلەرگە چېتىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسلىق تۇتقا قىلغان نۇقتىسى بىلىمنىڭ جەمئىيەتتە، خۇسۇسەن كاپىتالىستىك ئىقتىسادىي تۈزۈمدە ئويناىدىغان رولىدىن ئىبارەت.

خابېرماسنىڭ قارىشىچە، ئوبىېكتىپ ئىلمىي بىلىم

ئاۋامنى هۆرلۈككه ۋه ئاقارتىش يولىغا باشلىيالمايدۇ، ئەكسىچە مۇئەييەن بىر جەمئىيەتنىڭ هازىرقى هالىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئىدىئولوگىيە سۈپىتىدە رول ئويناپىدۇ. بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى، جەمئىيەتكە ئۇنۇملۈك خىزمەت قىلالايدىغان بىلىم ئىلمىي بىلىم ئەمەس، بەلكى ئەركىن، ئوچۇق هالەتتە دىيالوگلىشىش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن بىلىمدۇر. ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇنداق بىلىم كۆپىنچە هاللاردا سىياسىي چەكلىمىلەر ۋە باشقا توسالغۇلار تۈپەيلى تۈنجۈقۇپ قالىدۇ. ئەركىن، ساغلام بىر جەمئىيەت ئاممىۋى مۇنازىرە، دىيالوگلارغا ئىلهام بېرىشى، ئاۋام ئارىسىدا چەكلىمىسىز ئالاقىنىڭ بولۇشىغا يول قويۇشى كېرەك.

يۇرگىن خابېرماس «ئاۋام مۇنبىرىدىكى قۇرۇلما خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش» (1961 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە 18 ـ ئەسىردىكى ياۋروپانىڭ ئاۋام مۇنبىرىدە كۆرۈلگەن تەرەققىياتنىڭ مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ئاممىۋى دىيالوگنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ خىل تەرەققىياتنىڭ كېيىنكى ئەسىرلەردە پەسكويغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى قەيت قىلغان. «نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت» (1963 ـ يىلى)، «ئەقلىي جەمئىيەتكە قاراپ» (1970 ـ يىلى) ناملىق ئەسەرلىرىدە سىياسىيدىن خالىي بولغان تەبىئىي پەنلەرنىڭ پاكىتلار ۋە ئەستايىدىل تەكشۈرۈش نەتىجىلىرىنى ئاساس قىلغانلىقى سەۋەبلىك ئاۋامنى يېتەكلەش، ئۇلارنىڭ قەلبىنى ئاقارتىش رولىنى ئۆتىيەلمەيدىغانلىقىنى مۇهاكىمە قىلغان ۋە بارلىق ئەسەرلىرىدە دېگۈدەك «ئىقتىساد هەممىنى بەلگىلەيدۇ» دېگەن قاراشقا، ئەمەلىي تەجرىبىچىلىك مېتودىغا قارشى تۇرغان. «قانۇنچىلىق كىرىزىسى» (1973 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن: «ئىقتىسادىي كىرىزىسنى هەل قىلىش ئۈچۈن دۆلەتلەر هەر خىل تەدبىرلەرنى قوللانىدى ۋە ئاخىرى بىر مۇنچە كىرىزىسلارنىڭ ئىچىدە قالىدى.

قانۇنچىلىق كىرىزىسى ئاشۇ كىرىزىسلار ئىچىدىكى بىرى». يۇرگېن خابېرماس ئۆزىنىڭ ئەڭ مەشھۇر ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان «ئالاقىدىكى ھەرىكەت نەزەريىسى» (1984 ـ يىلى)دە تىل ۋە ئالاقە نەزەريىسى، ھادىسەشۇناسلىق، سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەريىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئېلىمېنتلارنى يۇغۇرۇپ، سىياسىي، ئىجتىمائىي سىستېمىلار ۋە ئىجتىمائىي ھايات دۇنياسىنىڭ يۇرۇشۇشىنى ئەكس ئەتكۈزىدىغان ھەم ئۇنى ئاساس بىلەن تەمىنلەيدىغان سىستېما نەزەريىسىنى رويابقا چىقارغان، شۇنداقلا نەزەريىچىلىرىنى نەزەريىلىرىدە ئاددىيلاشتۇرۇشتىن خالىي بولالمىغانلىقى، ئەقلىيلىشىش ۋە ئالاقە نەزەريىلىرىنى تۇرغۇزۇشتا ئاجىز كەلگەنلىكى تۇپەيلى تەنقىد قىلغان. «زامانىۋىلىققا دائىر پەلسەپىۋى پاراڭلار» (1988 ـ يىلى) نامىلىق ئەسىرىدە كېيىنكى مودېرنىزم نەزەريىسىنى نىسبىيلىككە يول قويغانلىقى تۇپەيلى تەنقىدلىگەن. «پاكىت بىلەن مىزانلار ئارىلىقىدا: قانۇن ۋە دېموكراتىيەنىڭ ئېيتىم نەزەريىسى ئۈستىدە ئىزدىنىش» (1997 ـ يىلى) نامىلىق كىتابىدا ئۆزىنىڭ ئالاقە، ئىجتىمائىي مىزان، قانۇن ۋە سىياسىينىڭ قانۇنلۇقلىقى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى نەزەريىە دەرىجىسىگە كۆتۈرگەن.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

يۇرگېن خابېرماس 1929 ـ يىلى گېرمانىيەنىڭ گۈممېرسباخ دېگەن يېرىدە بىر ئەمەلدار ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. شۇ يېتىسارىيەدىكى زۇرىچ ئۇنىۋېرسىتېتى، گېرمانىيەدىكى بونىن ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغاندىن كېيىن، 1956 ـ يىلى فرانكفورت ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتىدا تېئودور ئاردورنونىڭ يارەمچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1961 ـ يىلى خايدىلبېرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا پەلسەپە ۋە

جەمئىيەتشۇناسلىق پىروفېسسورى بولغان. 1964 ـ يىلى فرانكفورت ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى بولغان. 1971 ـ يىلى گېرمانىيەدىكى ماكس پلەنك ئىنستىتۇتىغا يۆتكىلىپ تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانغان. كېيىنكى يىللاردا يەنە فرانكفورت ئىجتىمائىي پەن ئىنستىتۇتىغا يۆتكىلىپ بارغان.

يۈرگىن خابېرماس نەزەرىيەلىرىدىكى يېتەكچى ئىدىيە

يۈرگىن خابېرماس باشقا فرانكفورتچىلارغا ئوخشاشلا ماركسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى نوقۇل هالدا ماركس ئىدىيەلىرىنىڭ ئىنچىكە شەرهلەنگەن نۇسخىسى دەپ قاراشقا بولمايدۇ. خابېرماسنىڭ نەزەرىيەلىرىدە ماركسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان تەرەپلەردىن باشقا، ئۇنىڭ ماكس ۋېبىر بىلەن خىيالەن قىلغان دىيالوگلىرىنىڭ ئىزنالىرى كۆزگە چېلىقىدۇ. ئۇ ماكس ۋېبىرنىڭ بىيۇروكراتچە باشقۇرۇش ئەندىزىسىدىكى جەمئىيەتنى ئىپادىلەش ئۇچۇن ئىشلەتكەن «تۆمۇر قەپەس» مېتافوراسىغا قايتا ـ قايتا مۇراجىئەت قىلغان. ئۇنىڭ مەشهۇر ئەسىرى «ئالاقىدىكى هەرىكەت نەزەرىيەسى»نى ماكس ۋېبىر ئىدىيەسىنى غەربچە ماركسىزمغا يۈغۇرۇش تىرىشچانلىقىنىڭ ئەملگە ئېشىشى دېيىشكە بولىدۇ. ئادەتتە گېرمانىيە ئىجتىمائىي پەن ساهەسىدە پەلسەپە بىلەن جەمئىيەتشۇناسلىقنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىپ كەتمەيدىغان يۈزلىنىش مەۋجۇت. بۇ خىل يۈزلىنىش يۈرگىن خابېرماس ئىدىيەلىرىدىمۇ بايقىلىپ تۇرىدۇ.

يۈرگىن خابېرماس ئۆز نۆۋىتىدە يەنە شەخسىنىڭ هېس ـ تۇيغۇلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ئويناىدىغان رولىنىمۇ دىققىتىنىڭ سىرتىدا قالدۇرمىغان. بۇ خىل مايىللىق ئۇنىڭ «ئالاقىدىكى هەرىكەت نەزەرىيەسى» ناملىق كىتابىدا كۆزگە چېلىقىدۇ. بۇ ئەسەردە خابېرماس ئۆزىنىڭ

ئىجتىمائىي سىستېما، تەرەققىيات ۋە كۇندىلىك ھاياتنىڭ ئەقلىيلىشىشى قاتارلىق تېمىلاردىكى كەڭ دائىرىلىك نەزەرىيە سىستېمىسىدىن ئومۇمىي خۇلاسە چىقارغان.

يۇرگېن خابېرماسنىڭ نەزەرىيەلىرىنى ھەر خىل تېمىلاردىكى بىر قاتار سوئاللارغا بېرىلگەن جاۋاب دېيىشكە بولىدۇ. بۇ سوئاللارنى مۇنداق يىغىنچاقلاش مۇمكىن: بىرىنچى، كارل ماركس ئۆزىنىڭ ئىنقىلابىنىڭ كاتالىزاتورلىرىنى جانلىق شەرھلىگەن نەزەرىيەلىرىدە تەرەققىي تاپقان كاپىتالىستىك جەمئىيەتلەر ھەققىدە بىر قاتار پەرەزلەرنى ئوتتۇرىغا تاشلىغان. ئۇنداقتا، جەمئىيەت نەزەرىيەسى قانداق قىلغاندا ماركسنىڭ ئىدىيەلىرىدىكى ئاكتىۋال تەرەپلەرگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنىڭدىكى ئەمەلىيەتكە ماس كەلمەيدىغان ئېلېمېنتلارنى ئايرىپ چىقالايدۇ؟ ئىككىنچى، ماكس ۋېبىر ئەقلىيلىشىش جەريانى ھەققىدە تارىخىي ئانالىز ئېلىپ بارغان ھەمدە ناھايىتى ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا ئەقلىيلىشىشتىن ئىبارەت «تۆمۈر قەپەس»نىڭ ئىنسانىنى مەنىۋى چۈشەكتىن قۇتۇلدۇرمايدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن. ئۇنداقتا، جەمئىيەت نەزەرىيەسى قانداق قىلغاندا ماكس ۋېبىرنىڭ نەزەرىيەلىرىدىكى ئۇمىدسىزلىك خاھىشى روشەن ئەكس ئەتكەن تەرەپلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ، ماركسنىڭ ئىنقىلاب نىشانى ھەققىدىكى ئىدىيەلىرىنى نەزەرىيەنىڭ يېتەكچى تېمىسى قىلىپ تۇرغۇزالايدۇ؟ ئۇچىنچى، گېئورگ لۇكاس، ماكس خوركخېمېر، تېئودور ئاردورنو قاتارلىق ماركسىزمچىلار ئۆزلىرىنىڭ تەنقىد نەزەرىيەلىرىدە ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى سۇبېيېكتىپ ئاڭنىڭ ھالىتىگە دىققىتىنى قارىتىش بىلەن بولۇپ كېتىپ، كارل ماركسنىڭ «ئادەملەر ئارىسىدا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنىڭ ساقلىنىشى داۋامىدا جەمئىيەت پەيدا بولىدۇ، مۇشۇ جەريانىدا يەنە ئېزىلگۈچىلەرنىڭ ئازادلىقىمۇ قولغا كەلتۈرۈلۈشى كېرەك» دېگەن يېتەكچى ئىدىيەسىدىن يىراقلاپ كەتكەن. ئۇنداقتا، جەمئىيەت نەزەرىيەسى قانداق

قىلغاندا يۇقىرىقى ماركسىزمچىلارنىڭ ئىدىيەلىرىدىكى سۇبيېكتىۋىزملىق چۈشەكلەردىن قۇتۇلالايدۇ؟ تۆتىنچى، ئاڭلىق پىكىر قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى گىرەلەشمە سۇبيېكتىپ تۇيغۇلارغا مەنبە بولۇۋاتقان كۈچ بىلەن مەھسۇلات يارىتىش ۋە سىياسىي تەشكىلات قۇرۇشقا تۇرتكە بولىدىغان كۈچنى بىرلەشتۈرۈش ھەققىدىكى نەزەريە سىستېمىسىنى تۈرغۇزۇش زۆرۈرىيىتى بار. ئۇنداقتا، جەمئىيەت نەزەريەسى قانداق قىلغاندا بۇنداق ئىدىيە سىستېمىسىنى بەرپا قىلالايدۇ ۋە بۇ جەريانىدا ماكس ۋېبېرنىڭ ئەقلىيلەشكەن سىياسىي، ئىقتىسادىي كۈچلەرنىڭ كىشىلەرنىڭ ئېڭىنى چۈشەپ قويىدىغانلىقى ھەققىدىكى چۈشكۈن قاراشلىرىنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلالايدۇ؟ بۇ خىل نەزەريە سىستېمىسىنى تۈرغۇزۇش داۋامىدا جەمئىيەت نەزەريەچىلىرى قانداق قىلىپ ماركسنىڭ «ئېزىلگۈچىلەردە ھامان سىنىپىي ئاڭ يېتىلىدۇ، بۇ چاغدا ئىنقىلابتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ» دېگەن ساددا ئۇمىدۋارلىقىدىن خالىي بولالايدۇ؟ قانداق قىلىپ ئىلگىرىكى تەنقىد نەزەريەچىلىرىنىڭ تەھلىللىرىدىكى گېگىلىنىڭ دىيالېكتىكىسىغا خاس سۇبيېكتىۋىزملىق خاھىشلاردىن ساقلىنالايدۇ؟

يۇرگېن خابېرماس ھاياتىنىڭ ئوخشىمىغان مەزگىللىرىدە يۇقىرىقى سوئاللار ھەققىدە ئايرىم - ئايرىم ئىزدەنگەن. ئاشۇ سوئاللار ئۇنىڭ تەھلىللىرىنىڭ يۆنىلىشىنى بەلگىلىگەن. ئۇ كېيىن يازغان ئەسەرلىرىدە تەنقىدنى ئاساسلىق ئورۇندا قويمىغان. سەۋەبى، ئاشۇ سوئاللارغا جاۋاب تېپىش داۋامىدا ئۇنىڭ زۇلۇمنى تەنقىد قىلىش بىلەن كۈپايىلىنىشكە بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكىنى مەلۇم. گەرچە ئىلگىرىكى تەنقىد نەزەريەچىلىرى تەنقىد ئۇچۇنلا تەنقىد قىلىش خاھىشىنىڭ سەلبىي ئاقىۋىتىنى تونۇپ يەتكەن بولسىمۇ، جەمئىيەتتە ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش پەيدا قىلىدىغان

يوشۇرۇن كۆچلەرنىڭ مۇمكىنچىلىكى ھەققىدە نەزەرىيەلەشكەن بىر لايىھەنى ئوتتۇرىغا تاشلىيالمىغان. تەنقىد ئىجتىمائىي سىستېمىلارنى كۆتۈرۈپ تۇرغان نېگىزلىك ئېلېمېنتلارغا تېگىلىگەندىلا ئاندىن كىشىلەرنى چۈشەكتىن، كىشەندىن قۇتۇلدۇرۇش نىشانىغا ھەسسە قوشالايدۇ. بولمىسا، تەنقىدنىڭ ئەھمىيىتى بولمايدۇ. ئۇنۇملۇك تەنقىدتە قانداق قىلغاندا يېڭىچە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت شەكىللىرىنى ياراتقىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى لايىھەلەر بولۇشى كېرەك. جەمئىيەتنىڭ قانداق يۇرۇشىدىغانلىقى ھەققىدە نەزەرىيەۋى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولماي تۇرۇپ تەنقىدچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىمەن دېيىش بىھۇدە ئاۋارىگەرچىلىك. يۇرگىن خابېرماس جەمئىيەتنى يۇرۇشتۇرۇۋاتقان يوشۇرۇن كۆچلەر ۋە ئۇلارنىڭ مەنبەسى ھەققىدە نەزەرىيەۋى يوسۇندا تەپەككۇر قىلغانلىقى، ئىنسانىنىڭ ھېسسىي تۇيغۇلىرىغىلا دىققىتىنى ئاغدۇرۇش خاھىشىدىن ساقلىنالمىغانلىقى، يۇزەكى تەنقىد باسقۇچىدا توختاپ قالمايى، ئۇنى مۇۋاپىق يوسۇندا نەزەرىيە بىلەن قورالىلاندۇرغانلىقى ۋە ھەر تۈرلۈك نەزەرىيەۋى پىكىر يوللىرىنى ئۆز ئەسەرلىرىدە يۇغۇرۇۋېتىشكە ماھىر بولغانلىقى سەۋەبلىك، ئەھمىيىتى ناھايىتى زور بولغان نەزەرىيە سىستېمىسىنى تۇرغۇزالمىغان.

ئالاقىدىكى ھەرىكەت نەزەرىيەسى

ئامېرىكىنىڭ مەشھۇر جەمئىيەتشۇناسى تالكوت پارسونىستىن كېيىن، تۈرلۈك نەزەرىيەۋى سىستېمىلاردىن پايدىلىنىپ ئۇنۇۋېرسال بىر نەزەرىيە تۇرغۇزۇشقا ھەممىدىن بەك كۆچىگەن يەنە بىر جەمئىيەتشۇناس دەل يۇرگىن خابېرماس بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئالاقىدىكى ھەرىكەت نەزەرىيەسى» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە بىر تەرەپتىن كارل ماركس، ماكس ۋېبىر،

فرانكفورتچىلارنىڭ تەسىرلىرىنى ئوخشىمىغان نۇقتىدىن قوبۇل قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئېمىل دۈركىم، جورج خىربېرت مىد ۋە تالكوت پارسونىسلاردىن ئۇلگە ئالدى. كىتابنىڭ ماۋزۇسىدىنلا خابېرماسنىڭ سىنتېزلانغان ھەممىباب نەزەريەنى تۈرغۇزۇشنىڭ مۇمكىنلىكىگە ئىشىنىدىغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ ئەسەردە خابېرماس زامانۋىلىقنىڭ ئاخىرلىشىشى ھەققىدىكى كونسېرۋاتىپ نەزەريىلەرگە ياكى كېيىنكى مۇدېرنىزم نەزەريىلىرىگە قارشى ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىغان ۋە زامانۋىلىقنى زامانۋىلاشتۇرۇش مۇساپىسى بىلەن ئوخشاش چۈشىنىش خاھىشىغا قارشى تۇرغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، زامانۋىلىق ھەمىشە سىستېما بىلەن كۈندىلىك ھايات ئوتتۇرىسىدا جىددىيلىك پەيدا قىلىدۇ. ئۇ ماكس ۋېبىر ۋە فرانكفورتچىلاردىكى ئۈمىدسىزلىك خاھىشىدىن چەتنەپ تۇرۇپ، زامانۋىلىقتا ئىلمىي دىيالوگقا خۇرۇچ بولىدىغان شارائىتلارنىڭ تېپىلمىدىغانلىقىنى قەيت قىلغان. ئۇنىڭ ئالاقىدىكى ھەربىر نەزەريەسى جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە مۇھىم پىكىر يولى سۈپىتىدە كەڭ تەسىرگە ئىگە.

خابېرماسنىڭ يۇقىرىقى ئەسىرىنىڭ بىرىنچى تومىدىكى ئاساسلىق نۇقتىنىنەزىرى تۆۋەندىكىچە:

ئەگەر بىز «بىر جەمئىيەت ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئەزالىرىنىڭ ئىجتىمائىي يوسۇندا ھەمكارلىق ھەربىتىگە ئۆتۈشى ئارقىلىق ساقلىيالايدۇ، ئارىدىكى ھەمكارلىق ئالاقە ئارقىلىق بارلىققا كېلىدۇ ۋە بۇ جەريانداا ھاياتنىڭ مۇئەييەن قاتلاملىرىدا ئالاقە ئارقىلىق بىردەك تونۇش پەيدا بولىدۇ» دەپ قارىساق، ئۇ ھالدا ئاشۇ جەمئىيەتنىڭ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى داۋاملىق ساقلىشى ئەزالىرىنىڭ ئالاقىدىكى ھەربىكەتتە زۆرۈر بولغان ئەقلىيلىشىش تەلىپىگە ئۇيغۇنلىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، ئالاقىدىكى ھەربىكەت داۋامىدا جەمئىيەت ئەزالىرى باشقىلارنىڭ يوللۇق تەشەببۇسلىرىنى ئۇنسىز قوبۇل قىلغاندا ياكى ئۇنىڭغا

جەڭ ئېلان قىلغاندا، بىر خىل ئەقلىيلىشىش مايىللىقى مەۋجۇت ئىجتىمائىي تەرتىپنى قايتىدىن قۇرۇشنىڭ ئاساسى سۈپىتىدە ئىختىيارىي يوسۇندا، بېسىمغا ئۇچرىماي بارلىققا كېلىدۇ. خابېرماس «ئالاقىدىكى ھەرىكەت نەزەريەسى» نامىلىق ئەسىرىنىڭ بىرىنچى تومىدا ئىنسانىنىڭ سۈبيېكتىپ دۇنياسىدىن سىمۋوللۇق ئالاقە جەريانىغا ئۆتۈشنى تۇنجا قىلغان. ئۇ بۇ ئارقىلىق ئادەملەرنىڭ ئالاقىدە قانداق ھەرىكەتكە ئۆتىدىغانلىقى ھەم قانداق ئەقلىيلىشىدىغانلىقىنى شەرھلەشكە، قايتىدىن ئۇقۇملاشتۇرۇشقا تىرىشقان. ئەگەر خابېرماسنىڭ بۇ كىتابىنىڭ بىرىنچى تومىنى مىكرو جەمئىيەتشۇناسلىق دەپ قارىساق، ئىككىنچى تومى ماكرو جەمئىيەتشۇناسلىق تەھلىلى بويىچە يېزىلغان. يەنى، ئىككىنچى تومىدا ئۇ سىستېما ئۇقۇمىنى تونۇشتۇرغان ۋە ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقىدىكى ھايات دۇنياسى ئۇقۇمىنى قايتىدىن ئۇقۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق ئادەملەرنىڭ مۇئەييەن سىستېما ئىچىدە قانداق ھەرىكەتكە ئۆتىدىغانلىقىنى ۋە بىر - بىرىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى يورۇتۇشقا تىرىشقان.

يۇرگىن خابېرماسنىڭ قارىشىچە، ھەرىكەتنىڭ تىپى تۆت خىل بولىدۇ. ئۇلار مەقسەتلىك ھەرىكەت، قانۇنىيەتلىك ھەرىكەت، تەقلىدىي ھەرىكەت ۋە ئالاقە ھەرىكىتىدىن ئىبارەت. پەقەت ئالاقە ھەرىكىتىدىلا ھەرىكەت ئىجراچىلىرى بىر - بىرىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا نېمە بارلىقىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. سەۋەبى، ئالاقە ھەرىكىتى ئالاقە داۋامىدا ھەرىكەت ئىجراچىلىرىدا زاپاس تونۇشنىڭ، ھايات دۇنياسى ۋە ئالاقە ئوبيېكتىغا ئائىت ساۋات خاراكتېرلىك چۈشەنچىلەرنىڭ بولۇشىنى شەرت قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەرقانداق بىر جەمئىيەتنى يۇرۇشتۇرۇۋاتقان مۇئەييەن بىر سىستېما بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا ۋە مەۋجۇتلۇقىنى داۋاملىق ساقلىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىر

ئىجتىمائىي توپنىڭ تەرەققىياتى شۇ جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ هايات دۇنياسىنىڭ سىستېما كونترولللۇقىدىن ئاجراپ چىقىشىنى تەقەززا قىلىدۇ. يامان يېرى، دۆلەت كۈچى ياكى ئىقتىساد قاتارلىق سىستېمىلار هايات دۇنياسىنى ــ ئورتاق تونۇش پەيدا قىلغان مەنىلەرنى، چۈشەنچىلەرنى ۋە گىرەلەشمە سۈبيېكتىپ تۇيغۇلارنى «مۇستەملىكە» قىلىۋالسا، ئۇنداقتا ئۇ ئىجتىمائىي توپنىڭ ئۇيۇشۇشى تەسكە چۈشىدۇ.

بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئۇيۇشۇشىدا كۆرۈلىدىغان مەسىلىلەر كىرىزىس شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ. بۇ يەردە دېيىلۋاتقان كىرىزىس ئىسكەنجىگە ئېلىنغان هايات دۇنياسىنى قانداق قىلىپ قايتىدىن قۇرۇش مەسىلىسىدۇر. سەۋەب شۇكى، هايات دۇنياسىنى قايتىدىن ياراتىش قۇدرىتىگە ئىگە ئالاقە هەرىكىتى سىستېمىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىدا ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدىغان پۇل، هوقۇق قاتارلىق ئۇنسۇر ۋاستىلەرنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچرايدۇ. بۇ كىرىزىسنى هەل قىلىش نىشانى هايات دۇنياسى بىلەن سىستېما ئوتتۇرىسىدىكى تەڭپۇڭلۇق مۇناسىۋىتىنى قايتىدىن ساقلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ نىشان بىر جەمئىيەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدا ئاممىۋى دىيالوگلىشىش مەنبەلىرىنى جانلاندۇرۇش، ئالاقە هەرىكىتىنى جەمئىيەت سىستېمىسىدىكى پۇل، هوقۇق قاتارلىق ئۇنسۇر ۋاستىلەرنىڭ تالان ـ تاراج قىلىشىغا ئۇچراتمايدىغان سورۇن تۇرلىرىنى پەيدا قىلىش قاتارلىق يوللار بىلەن ئىشقا ئاشىدۇ. شۇڭا، تەنقىد نەزەرىيەسىنىڭ ۋەزىپىسى ــ جەمئىيەتنىڭ هايات دۇنياسىنى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغان يۇزلىرىنى ئېچىپ بېرىش، ئالاقە هەرىكىتى توسالغۇغا ئۇچرىمايدىغان سورۇن تۇرلىرىنى پەيدا قىلىشنىڭ چارە ـ ئامالىرىنى تېپىپ بېرىش. مانا بۇ خابېرماسنىڭ «ئالاقىدىكى هەرىكەت نەزەرىيەسى» ناملىق مەشهۇر كىتابىدىكى ئاساسلىق نۇقتىنەزەر.

ئىدراك ۋە ئەقلىيلىشىش

يۇرگىن خابېرماسنىڭ ئەقلىيلىشىش ھەققىدىكى تەھلىللىرى ماكس ۋېبېرنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما، بۇنىڭلىق بىلەن خابېرماسنى ماكس ۋېبېرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان دېگىلى بولمايدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن فرانكفورتچىلارنىڭ، ئاندىن فرانكفورتچىلار ئارقىلىق ماركسنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. فرانكفورتچىلار ئەقلىي بىر جەمئىيەتنى قۇرۇشنىڭ مۇمكىنلىكىگە ئىشىنەتتى ۋە ئىدېئولوگىيەنىڭ كۈچىگە بەكرەك ئىشىنىدىغان ئەزەرىيەچىلەرگە قارىغاندا تەنقىد نەزەرىيەسىنىڭ رولىغا يۇقىرى باھا بېرەتتى. يۇرگىن خابېرماس بولسا ئۆزى فرانكفورتچىلار چەمبىرىكىدە بولسىمۇ، ئەمما بىر جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھاياتىنى يېتەكلىيەلەيدىغان ئومۇمىيۈزلۈك يوسۇنلارنىڭ بولۇشى زۆرۈرلۈكىنى، بۇنداق بولغاندا ھايات دۇنياسىدا زامانىۋىلىق مۇساپىسى قالدۇرۇپ كەتكەن خام خىيال كىشەنلىدىن قۇتۇلغىلى بولىدىغانلىقىنى تەكىتلەيتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە، بۇ نىشانىنىڭ بىرىنچى قەدىمى «كۆڭۈلدىكىدەك دىيالوگلىشىش مۇھىتى» بەرپا قىلىش ئىدى. خابېرماس دەۋاتقان دىيالوگلىشىش مۇھىتى مەيلى ھوقۇقنىڭ، بىلىمنىڭ، نۇقتىئىنەزەرنىڭ قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەممە ئادەمگە باراۋەر ھالدا سوئال ئوتتۇرىغا قويۇش، كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلاش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىدىغان مۇھىت ئىدى. بۇنداق مۇھىتتا ئەقلىيلىشىشنىڭ بىخىدىن سۆز ئاچقىلى بولاتتى. گەرچە خابېرماس دىيالوگلىشىشنىڭ كىشىلەرنى ئەقلىيلەشتۈرۈشتىكى زۆرۈر قەدەم ئىكەنلىكىگە ئىشەنسىمۇ، ئۇنى تەنقىد قىلغۇچىلار، مەسىلەن، ۋەن دېن بېرگ: «قىممەت قارىشىنىڭ توقۇنۇشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ، شۇڭا مۇتلەق شەكىلدىكى كۆڭۈلدىكىدەك

دىيالوگلىشىش مۇھىتىنى بەرپا قىلغىلى بولمايدۇ» دەپ قاراپ، ئۇنىڭغا رەددىيە بەرگەنىدى.

خابېرماسنىڭ تەجرىبىچىلىك مېتودىنى تەنقىد قىلىشى

يۈرگېن خابېرماس ئۆزىنىڭ «ئىجتىمائىي پەن لوگىكىسى»، «بىلىم ۋە ئىنسان مەنپەئەتى» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە «پەن ــ پەقەت ئىنسانىنىڭ بىرلا مەنپەئەتىگە يارىدىم بېرەلەيدىغان بىلىمدۇر» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ۋە ئىنسانىنىڭ جەمئىي ئەقىل ـ پاراسىتىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان بىلىمنى ئۈچ تۈرگە بۆلىدۇ: بىرىنچى، ئانالىتىك بىلىم بولۇپ، ئەمەلىي تەجرىبىدىن كېلىدۇ ۋە ماددىي دۇنيانىڭ قانۇنىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدىكى چۈشەنچىلەردىن تەركىبلىنىدۇ؛ ئىككىنچى، شەرھىي ياكى تارىخىي بىلىم بولۇپ، تېكىستلەرنى شەرھلەش ئارقىلىق بىزنىڭ مۇئەييەن مەنە قاتلاملىرىنى چۈشىنىشىمىزگە يارىدىم بېرىدۇ؛ ئۈچىنچى، تەنقىدىي بىلىم بولۇپ، چەكلىمىلەرنىڭ، ئاساراتىلەرنىڭ، چۈشەكلەرنىڭ مەنبەسىنى، ماھىيىتىنى چۈشىنىشىمىزگە يارىدىم بېرىدۇ. يۇقىرىقى ئۈچ تۈرلۈك بىلىم ئىنسانىنىڭ ئۈچ تۈرلۈك مەنپەئەتى ئۈچۈن ئايرىم ـ ئايرىم خىزمەت قىلىدۇ. بىرىنچى خىل بىلىم، يەنى ئانالىتىك بىلىم بىزنىڭ مۇھىتىنى كونترول قىلىش ئارقىلىق مەۋجۇتلۇقنى قايتا يارىتىشىمىز داۋامىدا تېخنىكىغا بولغان ئېھتىياجىمىزنى قاندۇرىدۇ. ئىككىنچى خىل بىلىم، يەنى شەرھىي ياكى تارىخىي بىلىم بىز دۇچ كەلگەن ئەھۋاللارنىڭ مەنىلىرىنى چۈشىنىشىمىزگە يارىدىم بېرىدۇ. ئۈچىنچى خىل بىلىم، يەنى تەنقىدىي بىلىم ئۆزىمىزنى يۇكسەلدۇرۇشىمىزگە، ئاساراتى، چۈشەكلەردىن قۇتۇلۇپ ئالغا بېسىشىمىزغا يارىدىم بېرىدۇ. بىلىم ئىنسانىنىڭ مەنپەئەتى ۋە

ئېھتىياجى ئۇچۇن خىزمەت قىلغىنىدەك، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۇچ خىل ئېھتىياجمۇ ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئۇچ خىل بىلىم پەيدا قىلىدۇ. ئىنسانلارنىڭ ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجى پەن ياكى ئانالىتىك بىلىم پەيدا قىلسا، مەنە چۈشىنىش ئېھتىياجى تارىخىي بىلىمنىڭ تەرەققىياتىغا يول ئاچىدۇ. ئەركىنلىك ئارزۇسى تەنقىدىي بىلىمنىڭ بولۇشىنى تەقەززا قىلىدۇ.

ئىنساننىڭ ئېھتىياجى يۇقىرىقى ئۇچ خىل بىلىمنى ئۇچ خىل ۋاستە ئارقىلىق رويابقا چىقىرىدۇ: بىرىنچى، ئىنسانلار ئىشلەش ئارقىلىق تېخنىكىلىق كونترولللۇقتا لازىم بولىدىغان ئانالىتىك بىلىم يارىتىدۇ؛ ئىككىنچى، تىل ئارقىلىق مەنە چۈشىنىش ئۇچۇن شەرھىي بىلىم يارىتىدۇ؛ ئۇچىنچى، نوپۇز ئارقىلىق ئىنسان ئازادلىقىدا لازىم بولىدىغان تەنقىدىي بىلىم پەيدا قىلىدۇ. ئەمما، ئېيتىش كېرەككى، ئەمەلىي تەكشۈرۈش، تەجرىبە ئارقىلىق ئېرىشىلگەن بىلىم ئومۇمىي بىلىمنىڭ پەقەت بىرىگىلا ۋەكىللىك قىلىدۇ ۋە ئىنساننىڭ بىرلا خىل ئېھتىياجى ئۇچۇن خىزمەت قىلالايدۇ. ئەگەر كىشىلەرگە ئىجتىمائىي ھايات مەنىسىز ۋە سوغۇق تۇيۇلسا، بۇ ئىنساننىڭ تېخنىكىلىق ئېھتىياجىنى قاندۇرىدىغان پەننىڭ ۋە پەنگە بولغان قارىغۇلارچە چوقۇنۇشنىڭ ئەۋج ئالغانلىقىدىندۇر، «تەجرىبە ھەممىنى بەلگىلەيدۇ» دېگەن تونۇشنىڭ ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتكەنلىكىدىندۇر. ئىجتىمائىي پەندە نوقۇل ھالدا ئەمەلىي تەكشۈرۈش مېتودى قوغلىشىلسا، ئۇ ئىنساننىڭ تېخنىكىلىق ئېھتىياجىغىلا ئەھمىيەت بېرىپ، باشقا ئېھتىياجلىرىنى نەزىرىدىن ساقىت قىلىدۇ. ئىجتىمائىي ھاياتتا مەنە پەيدا قىلىش ئۇچۇن يەنە تەنقىدىي بىلىممۇ لازىم بولىدۇ. بۇ ھال تەنقىد نەزەريىسىدە ئالاقە جەريانىنىڭ مۇھىم ئورۇنغا قويۇلۇشىنى تەقەززا قىلىدۇ.

ئاۋام مۇنبىرى

ئاۋام مۇنبىرى ـــ بىر جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئومۇمغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلىرىنى بەس ـ مۇنازىرە قىلىدىغان، جامائەت پىكرى پەيدا قىلىدىغان ئاممىۋى ۋاستىلىرىدۇر. ئىجتىمائىي ھايات ۋە نۇرغۇن تۈزۈلمىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى گېزىت ـ ژۇرنال، باغچە، قىرائەتخانا قاتارلىق سورۇنلار ۋە مەدەنىيەت سىستېمىلىرىنى تەقەززا قىلىدۇ. خاپىرماسنىڭ قارىشىچە، ئاۋام مۇنبىرى 18 ـ ئەسىردىكى ياۋروپادا ناھايىتى ياخشى تەرەققىي قىلغانىدى. ئەمما، كاپىتالىزمنىڭ تەرەققىياتى ۋە كۆندىلىك ھاياتنىڭ تاۋارغا ئايلىنىشى بىلەن ئاۋامنىڭ ئاممىۋى تۈرمۇشى بىلەن ئائىلە تۈرمۇشى ئارىلىقىدا ھاڭ پەيدا بولدى. يەنى، ئاممىۋى تۈرمۇش ئەرلەر تەرىپىدىن، ئائىلە تۈرمۇشى ئاياللار تەرىپىدىن ئىگىلىنىدىغان ئەھۋال رويابقا چىقتى.

18 ـ ئەسىردە بازار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئاۋام مۇنبەرلىرىنىڭ كېڭىيىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن ۋە ئادەملەرنى فېئودالىزمنىڭ كىشەنلىرىدىن قۇتۇلدۇرغانىدى. ئەمدىلىكتە ئاۋام مۇنبىرى ئالدىنقى ئىككى ئەسىردە ئۆزىنى يۆكسەلدۇرگەن كۆچلەر تەرىپىدىن تۇنجۇقتى. بازاردا كۆرۈلگەن تەكشىسىزلىكلەر، بىيۇروكراتلىق، دۆلەت ھوقۇقىنىڭ كۆچىيىشى ۋە ئاۋام تۈرمۇشىنى ئىسكەنجىگە ئېلىش بىلەن ئاۋام مۇنبەرلىرى پەسكويغا چۈشۈپ قالدى. ھۆكۈمەتلەر ئۈچرىغان مەسىلىلەرنى تېخنىكا ۋە مەمۇرىي باشقۇرۇش يولى بىلەن ھەل قىلغاچقا، ئاۋام مۇنبىرىنىڭ تەرەققىياتىغا سەل قارالدى. بۇنىڭ بىلەن ئاۋام ئارىسىدىكى ئالاقىگە تەسىر يېتىپ، ئىسكەنجىگە ئېلىنغان ھايات دۇنياسىنىڭ چۈشەكلىرىدىن قۇتۇلۇش تەس بولدى. بۇ ھال ئۆز نۆۋىتىدە ئادەملەرنىڭ ئەقلىيلىشىشىنى توسالغۇغا ئۇچراتتى. شۇڭا،

تەنقىد نەزەريىسىدە دۆلەتنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتنى يارىتىش ۋە كونترول قىلىشتىكى كۈچى، كاپىتالىستىك، بىيۇروكرات دۆلەتلەرنىڭ كېڭىيىشى نەتىجىسىدە ئىنسانلار ئەركىنلىكىنىڭ چەكلىمىگە ئۇچرايدىغانلىقى ھەمىشە ئاساسىي تېما سۈپىتىدە تۇتقا قىلىنىدۇ.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. يۈرگىن خابېرماس: «ئالاقىدىكى ھەرىكەت نەزەريىسى» 1 ـ توم «جەمئىيەتتە ئىدراك ۋە ئەقلىيلىشىش»، 1984 ـ يىلى نەشرى.

Jurgen Habermas . 1984 . Theor yof Communicative Action . vol . 1: Reason and Rationalization of Society . Boston Press .

2. يۈرگىن خابېرماس: «بىلىم ۋە ئىنسان مەنپەئەتى»، 1950 ـ يىلى نەشرى.

Jurgen Habermas . 1950 . Knowledge and Human Interest . London: Heinemann .

3. جوناتان تۈرنېر: «جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەريىسىنىڭ قۇرۇلمىسى»، 1991 ـ يىلى نەشرى.

Jonathan Tuner . 1991 . Structure of Sociological Theory . Belmont: Wadsworth .

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Jurgen Haber mas	(—1929)	يۈرگېن خابېرماس
Max Weber	(1920 —1864)	ماكس ۋېبېر
Karl Marx	(1883 —1818)	كارل ماركس
Georg Lukacs	(1971 —1885)	گېئورگ لۇكاس
Theodor Adorno	(1969 —1903)	تېئودور ئاردورنو
Max Horkheimer	(1973 —1895)	ماركس خوركخېمېر

Erich From (1980 — 1900) ئېرخ فروم

تېكنىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنـزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Public Sphere 公共领域 ئاۋام مۇنبىرى
Rational Society 理性社会 ئەقلىي جەمئىيەت
Communicative Action 交往行动 ئالاقىدىكى ھەرىكەت
Economic Determinism «ئىقتىساد ھەممە دېمەكتۇر» نۇقتىئىنەزىرى
Positivism "经济决定一切"论 ئەملىي تەجرىبىچىلىك
System Theory 实验主义 سىستېما نەزەريىسى
Evolution of Society 系统理论 جەمئىيەت تەرەققىياتى
Legitimation Crisis 社会进步 قانۇنچىلىق كىرىزىسى
Philosophical Discourse 法治危机 پەلسەپىۋى ئېيتىم
Discourse Theory 哲学话语 ئېيتىم نەزەريىسى
"Iron Cage" 话语理论 «تۆمۈر قەپەس»
Teleological Action 铁笼 مەقسەتلىك ھەرىكەت
Normative Action 目的性行动 قانۇنىيەتلىك ھەرىكەت
Dramaturgical Action 循规性行动 تەقلىدىي ھەرىكەت
Delinguistified Media 拟据性行动 تىلسىز ۋاستە
Ideal-Speech Situation 非语言媒介 كۆڭۈلدىكىدەك دىيالوگلىشىش مۇھىتى
理想的对话空间

ئون ئىككىنچى باب

س. رايت مىللس (1916 ــ 1962) نىڭ تەنقىدچىلىك ئىدىيەلىرى

نېمە ئۈچۈن س. رايت مىللس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟

س. رايت مىللس ئۆزى ياشىغان ئامېرىكا جەمئىيىتىنى قامچىلىغان ۋە رادىكال ئىجتىمائىي، سىياسىي نۇقتىئىنەزەرلىرى بىلەن ئۇزۇل ـ كېسىل ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلغان. ھالبۇكى، سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى دەۋرىدىكى ئامېرىكىدا كونسېرۋاتىپلىق ئومۇمىي ئىجتىمائىي ئېقىمغا ئايلانغان بولۇپ، رادىكال سىياسىي، ئىجتىمائىي ئىدىيەلەردىن شۇبھىلىنىدىغان ئادەم جىق ئىدى. ئامېرىكىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسى دەل مۇشۇ خىل يۇزلىنىشنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان؛ ئابستراكت تەجرىبىچىلىك مېتودى ۋە تالكوت پارسونىس ھىمايە قىلىۋاتقان «ھەممىباب نەزەرىيە» يېتەكچى ئورۇنغا ئۆتكەن. س. رايت مىللس بۇ خىل يۇزلىنىشنى خاتا دەپ قارىغان ۋە «جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى كىشىلەردە جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى يارىتىشتۇر» دېگەن تونۇشنى ياقلىغان. ئۇ شۇ خىل قاراشنىڭ تەسىرىدە شۇ چاغدىكى تەسىرى كۈچلۈك جەمئىيەتشۇناس تالكوت پارسونىسنى قاتتىق قامچىلىغان.

س. رايت مىللس قىسقىغىنا ھاياتىدا ئۆزى مۇستەقىل

سەككىز كىتاب، باشقىلار بىلەن بىرلىشىپ تۆت كىتاب يازغان، نۇرغۇن ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان. ئۇ بىزگە بىر مەسئۇلىيەتچان جەمئىيەتشۇناسنىڭ، بىر ياخشى ئىلىم ئىگىسىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئۆگىتىدۇ. ئۇنىڭ يازمىلىرىدىن كېلىۋاتقىنى ۋىجدانىنىڭ ساداسىدۇر.

هاياتى ۋە ئىجادىيىتى

س. رايت مىللىس ــ ئازاب ئېچىغا ئىگە، زىيالىيلارغا خاس بۇرچ تۇيغۇسى كۈچلۈك، جەمئىيەتنى تەنقىدىي كۆزدە كۆزىتىشنى توختاتمىغان جەمئىيەتشۇناس. ئۇنىڭ ئۆزى تۇرۇۋاتقان جەمئىيەت ۋە ئىجتىمائىي تەرتىپ ھەققىدىكى ئۆتكۈر تەنقىدىي ماقالىلىرى ئۇنىڭ 20 ـ ئەسىردىكى ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسلىرىنىڭ ئارىسىدىكى ئورنىنى تىكلىگەن.

س. رايت مىللىس 1916 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئامېرىكىنىڭ تېكساس ئىشتاتىنىڭ ۋاكو دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان. 1939 ـ يىلى تېكساس ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئائۇستىن شۆبىسىدە جەمئىيەتشۇناسلىق بويىچە ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن ۋە شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىسكونسىن ئىشتاتى مەدىسن ئۇنىۋېرسىتېتىغا دوكتورلۇققا قوبۇل قىلىنغان. 1942 ـ يىلى «ئەمەلىيەتچىللىك پەلسەپىسىنى جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن كۆزىتىش: بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدە» ناملىق دىسسېرتاتسىيەسى بىلەن دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 1946 ـ يىلى كولومبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىغا جەمئىيەتشۇناسلىق پروفېسسورى بولۇپ ئورۇنلاشقان. ئۇنىڭ ماقالە ـ ئەسەرلىرىدە بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ ئاساسچىسى كارل مەنخېيمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. كېيىن ئۇ كارل

مەنخىيمىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ياردەمچىسى خانىس گېرس بىلەن بىرلىشىپ ماكس ۋېبېرنىڭ مۇھىم ماقالىلىرىنى نېمىسچىدىن ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلغان.

س. رايت مىللىس 1962 ـ يىلى 3 ـ ئايدا يۈرەك كېسىلى تۇيۇقسىز قوزغىلىپ ئالەمدىن ئۆتكەن. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «ئاق ياقىلىق ئامېرىكىلىقلار» (1951 ـ يىلى)، «ھوقۇق سەرخىللىرى» (1956 ـ يىلى)، «جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر» (1959 ـ يىلى)، «خاراكتېر ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلما» (1953 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر

بۇ تېما س. رايت مىللىسنىڭ مەشھۇر جەمئىيەتشۇناسلار قاتارىدىكى ئورنىنى تىكلىگەن شۇ ناملىق كىلاسسىك كىتابىدىن كەلگەن. س. رايت مىللىسنىڭ قارىشىچە، ئادەملەر ئۆزلىرىنى كەڭ بىر تارىخىي دەۋرگە قويۇپ پىكىر قىلسا ئۆزلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى نېگىزىدىن چۈشىنەلەيدۇ، ئوخشاش بىر ئىجتىمائىي شارائىتتا ئادەملەرگە ئورتاق ئېچىۋېتىلگەن پۇرسەتلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرەلەيدىغانلىقىنى چۈشىنەلەيدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئادەملەر ئۆزلىرىدە جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى يېتىلدۈرۈشى كېرەك. جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر بىزنى تارىخىمىزنى، كەچمىشلىرىمىزنى ۋە تارىخىي شارائىت بىلەن كەچمىش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ؛ ئۆزىمىز يولۇققان مەسىلىلەرنى بىزگە ماكرو، مىكرو نۇقتىدىن باغلاپ تەھلىل قىلىشنى ئۆگىتىدۇ. س. رايت مىللىس مۇنداق يازىدۇ:

«جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر ئادەملەرگە كەڭ بىر

تارىخىي كارتىنىنى ئۆزىنىڭ مەنسۇپىيىتىگە ۋە باشقىلارنىڭ ھايات پائالىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىش نۇقتىسىدىن تەۋرەپ ھېس قىلدۇرىدۇ، ئۇلارغا كۈندىلىك سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ قايىنىمىدا ئېسىنكىرەپ يۈرۈپ ئىجتىمائىي ئورنىنى خاتا مۆلچەرلىگەنلىكىنى تونۇتقۇزىدۇ... بۇ دېگەنلىك ــ بىر ئادەمنىڭ شەخسىي ئىزتىراپلىرى تاشقى كىرىزىسلەرنىڭ تەسىرىدە كېلىپ چىقىدۇ دېگەنلىكتۇر؛ بۇ دېگەنلىك ــ ئاۋامنىڭ بىپەرۋالىقى ئومۇمىي ئىشلاردىكى ئازابلارنىڭ يىلتىزى دېگەنلىكتۇر.»

س. رايت مىللىس ئۆزىنىڭ «جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر» ناملىق كىتابىدا شەخسنىڭ دىشۋارچىلىقى بىلەن ئومۇمنىڭ مەسىلىسىنى ئالاھىدە پەرقلەندۇرىدۇ. شەخسنىڭ دىشۋارچىلىقى ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە، باش قاتۇرمىسا بولمايدىغان ئىشلاردا يۈز بېرىدۇ. ئومۇمنىڭ مەسىلىسى بولسا بىر ئالاھىدە تارىخىي شارائىتتا تۇرۇلمە كەلتۈرۈپ چىقارغان، كەڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي قۇرۇلما بىلەن باغلانغان مەسىلىدۇر. بۇ نۇقتىنى چۈشەندۈرۈشكە قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، س. رايت مىللىس ئىشسىزلىق مەسىلىسىنى تىلغا ئالىدۇ: 100 مىڭ نوپۇسى بار بىر جەمئىيەتتە بىر ئادەم ئىشسىز قالسا، بۇ شەخسنىڭ دىشۋارچىلىقى؛ ئەمما 50 مىليون نوپۇسى بار بىر دۆلەتتە بەش مىليون ئادەم ئىشسىز قالسا، بۇ ئومۇمنىڭ مەسىلىسىدۇر. ئەمما، بىر ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ شەخسىي دىشۋارچىلىقىنى كەڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشكە باغلاپ، ئۆزى ياشاۋاتقان ماكرو سىستېمىلارنىڭ ئىچىدە قويۇپ تەھلىل قىلىش ـ قىلالماسلىقى ئۇنىڭدا جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇرنىڭ بار ـ يوقلۇقىغا باغلىق.

س. رایت مىللىس بۇ كىتابىدا يەنە جەمئىيەتشۇناسلىق ئىلمىدە مودا بولغان ئابستراكت تەجرىبىچىلىك خاھىشى ۋە تالكوت پارسونىس ياراتماقچى بولغان ھەممىباب نەزەرىيەنى قاتتىق تەنقىدلىگەن؛ راي سىناش جەدۋىلى، سان - سىپىرلىق خۇلاسە چىقىرىش ئۇسۇللىرىدىن گۇمانلانغان؛ جەمئىيەتشۇناسلارنى تەتقىقاتقا بەند بولۇپ كېتىپ، ئىنسان ئازابلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىققا چاقىرغان.

ئىلمىي ئەمگەكنىڭ يېتەكچى پرىنسىپلىرى

س. رايت مىللىس ئىلمىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان زىيالىيلارنى خىزمەتنى تۇرمۇشتىن ئايرىپ قارىماسلىققا دەۋەت قىلغان. مىللىسنىڭ قارىشىچە، بىر ئىلىم ئىگىسىنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىسى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە ئەسقاتىدۇ؛ شۇنىڭدەك ئۇ ئىلمىي تەتقىقاتىدا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى ھاياتىغا تەتبىقلىيالىسا ھاياتى تېخىمۇ مەزمۇنلۇق بولىدۇ. ئۇ يەنە بىر ئىلىم ئىگىسىنىڭ يېتەكچى پرىنسىپلىرىغا خۇرۇچ بولىدىغان تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىنى مۇھىم دەپ قارايدۇ:

بىرىنچى، بىر ئىلىم ئىگىسى ئۆزىنىڭ شەخسىي، كەسپىي ۋە ئىلمىي سەرگۈزەشتىلىرىنى توپلايدىغان ئارخىپ تۈتۈشى كېرەك. بۇنداق ئارخىپ كەچۈرمىش ئامبىرى قۇرۇشقا، ھۆججەت - ماتېرىيالالارنى رەتلەشكە ۋە يېزىقچىلىق ئادىتى يېتىلدۈرۈشكە پايدىلىق.

ئىككىنچى، بىر ئىلىم ئىگىسى پىكىر قىلىپ يولۇققان مەسىلىلىرى ھەققىدە ئىزچىل ئويلىنىشى كېرەك.

ئۈچىنچى، بىر ئىلىم ئىگىسى ناچار يېزىلغان بىرەر كىتابنى ئوقۇپ سالسا، ئۇنىڭدىن تەپەككۇرنى بىلەيدىغان، تېخىمۇ ياخشى كىتاب يېزىش ئۈچۈن قاتتىقىيدىغان ئۆتكۈنچى

جەريان سۈپىتىدە پايدىلىنىشى كېرەك. كىتاب ئوقۇش — ئەستايىدىللىق تەلەپ قىلىدىغان ھەم تۈرمۈشقا تەتبىقلاشنى كۈتىدىغان بىر جەريان. ئەمما، ئوقۇش بىلەن ئوقۇماسلىق ئوتتۇرىسىدىكى تەڭپۇڭلۇقنى ياخشى ساقلاش زۆرۈر. بىر ئادەم قانداق ۋاقىتتا ئوقۇش بىلەن قانداق ۋاقىتتا ئوقۇماسلىقنى بىلىشى كېرەك. بىرلا ۋاقىتتا بەك جىق كىتابقا ئېسىلۈۋېلىشنىڭ ئادەمنى مۈستەقىل پىكىر قىلىشتىن ئايرىپ تاشلاش خەۋپى بار.

تۆتىنچى، خاتىرە قالدۇرۇش ۋە بۈ جەريانىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش داۋامىدا كىتابتىن كەلگەن ئىلھاملارنى يۇغۇرغان ئاساستا شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك تەتقىقاتنىڭ پىلانىنى تېزىس شەكلىدە بولسىمۇ تىزىش كېرەك. بۈ جەريانىدا كاللىدىكى ئىدىيەلەر، قوللانماقچى بولغان مېتودلار يېڭىلىنىپ، رەتلىنىپ ماڭىدۇ ۋە تەسەۋۋۇر قوزغىلىدۇ.

بەشىنچى، يېڭى ئاتالغۇ، سۆزلەرگە دىققەت قىلىش ۋە شۇ جەريانىدا ئۇنى ياشاۋاتقان دۇنياغا تەتبىقلاپ مۇلاھىزە قىلىشقا، چۈشىنىشكە تىرىشىش كېرەك.

ئالتىنچى، تەسەۋۋۇرنى ئىشقا سېلىپ، دۇنيانى باشقىلارنىڭ مەۋقەسىدىن تۇرۇپ كۆزىتىشكىمۇ ماھىر بولۇش زۆرۈر. مەسىلەن، بىر سىياسىيۇناس، بىر تارىخشۇناس، بىر بىيولوگنىڭ تەتقىق قىلىنىۋاتقان مۇئەييەن بىر تېمىدا قانداق ئويلايدىغانلىقىنى پەرەز قىلىش ئىلىم ئىگىسىدىن جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر تەلەپ قىلىدۇ.

يەتتىنچى، بىر ئىلىم ئىگىسى مۇئەييەن بىر تېما ھەققىدە قىياس - پەرەز قىلىش باسقۇچىدا تۇرغىنىدا تەسەۋۋۇرنى ئاخىرقى چەككىچە ئىشقا سېلىشتىن ئايانماسلىقى زۆرۈر.

سەككىزىنچى، بىر ئىلىم ئىگىسى ئۆزىنىڭ ئىدىيەسىنى

مۇمكىنقەدەر ئاددىي، بىۋاسىتە، چۈشىنىشلىك ئىپادىلەشكە تىرىشىش لازىم. بىر ئوقۇرمەنگە تەسىر قىلمىدىغىنى ئىدىيەنى ئىپادىلەشتىكى ئۇسۇلدۇر. ئەگەر بىر ئىلىم ئىگىسى گۈڭگا تەپەككۇرغا كۆنسە ۋە چۈشىنىكسىز تىل ئىشلەتسە، ئەڭ ئاخىرى ئۇ مۇشۇ سەۋەنلىكنىڭ چۈشەكلىرىدىن قۇتۇلالماي ئۆتۈپ كېتىدۇ.

س. رايت مىللىسقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىجتىمائىي ئىدىيە شەخسنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىقىدىن، ھاياتلىق دەستۇرىدىن دېرەك بېرىدۇ. قىزغىنلىق بىلەن ياشاش ــ قىزغىنلىق بىلەن ئىشلەش ۋە پىكىر قىلىش دېگەنلىكتۇر. تۇرمۇش، خىزمەت ۋە پىكىر بىر ـ بىرىدىن ئايرىلالمايدۇ.

ئاق ياقىلىقلار ۋە ياتلىشىش

س. رايت مىللىسنىڭ قارىشىچە، ئۆتمۈشتە ئىشلىگەن كىشىلەر جىسمانىي ئەمگەكنىڭ جاپاسىدىن بېرى كېلىۋاتقان بولسا، بۈگۈن خىزمەت قىلىۋاتقانلار ئۆزىنىڭ ئىشلەۋاتقان ئىشىدىن ياتلىشىپ، بىر خىل پىسخولوگىيەلىك ۋەسۋەسىدە يۇرۇۋاتىدۇ. مىللىس بۇ يەردە ئاساسلىقى ئىدارە ـ ئورگانلاردا، كارخانىلاردا، تەشكىلاتلاردا ئىشلەۋاتقان ئاق ياقىلىقلارنى كۆزدە تۇتۇۋاتقان بولۇپ، ئۇلارنى ھېسسىياتسىز، ئاۋام مەدەنىيىتىگە يەم بولغان پۇرسەتپەرەس كىشىلەر دەپ ئاتايدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «بۈگۈنكى دۇنيادا ھوقۇقدارلار ھەمىشە قولىدىكى ھوقۇقنى قېلىپلاشقان بىر ئۇنسۇر ئەندىزە ئىچىدە ئىشلىتىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ھوقۇق ئىگىلىرى ھوقۇق ئىشلەتكۈچىدىن بويسۇنىدۇرۇلغۇچىغا ئايلىنىپ قالىدۇ... ئۇلارنىڭ ھوقۇقى مەمۇرىي باشقۇرۇش سىستېمىلىرىدا كۆمۈلۈپ كېتىدىغان بولغاچقا، كىشىلەر يۇرۇشۇۋاتقان ئىشلارغا كاتالىزاتور بولۇۋاتقان

نوپۇزنىڭ مەنبەسىنى بىلمەي ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئۇلارنىڭ ھېس ـ تۇيغۇلىرىغا ھېچكىم چىنپۈتمەيدۇ.»

چوڭ ئورگانلاردا، كارخانىلاردا كۈندىن ـ كۈنگە ئاۋۇقاتقان ئاق ياقىلىقلارنىڭ ئىچىدە ناھايىتى ئاز بىر قىسىم كىشىلەرلا مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئۆزى ئۈچۈن ئىشلەۋاتقانلارنى كونترول قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە. ئاق ياقىلىقلار ئارىسىدا جەمئىيەت ئەزالىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ تۇرغان ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشى، جامائەتچىلىك ئېڭى ئىشلىمەيدىغان بولغاچقا، نوپۇزى، ئىجتىمائىي ئورنى بارلار ھەمىشە ۋاكۇئۇم ھالەتتە تەۋرىنىپ ياشايدۇ. مىللىتىنىڭ قارىشىچە، «ئىجتىمائىي مەرتىۋە بىلەن غۇرۇر چەمبەرچاس باغلانغان. ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشلىرى يوقالسا، كىشىلەردىكى غۇرۇر تۇيغۇسى ئۆلىدۇ ۋە ئۇلار بىر خىل ۋەسۋەسىگە گىرىپتار بولىدۇ.» بۇ يەردە ئۇنىڭ مەۋقەسىنىڭ ئېمىل دۇركىمنىڭ فۇنكسىيىزم ئانالىزىغا ــ «زامانىۋىلىشىش مۇساپىسىدىكى بىر جەمئىيەت ئىجتىمائىي مىزانلارنىڭ يىمىرىلىش خەۋپىگە دۇچ كېلىدۇ» دېگەن نۇقتىئىنەزىرىگە ياندىشىۋاتقانلىقى بىلىنىدۇ. «خاسلىق تەلەپ قىلىۋاتقان جەمىكى خىزمەت ئورۇنلىرىدا بىر ئادەمنىڭ خاراكتېرى ۋە خاس ئالاھىدىلىكلىرى مەھسۇلات يارىتىش جەريانىغا يەم بولىدۇ... بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىدىن ياتلىشىدۇ.»

مىللىتىنىڭ ياتلىشىش ھەققىدىكى قاراشلىرى ئۇنىڭ خاراكتېر ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلما ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدە يۈرگۈزگەن تەھلىللىرىنى مەنبە قىلغان. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى سۈنئىي ھاياجان پەيدا قىلىدۇ، ھەقىقىي ھۇزۇر ئېلىپ كېلەلمەيدۇ، ئەكسىچە ئورتاق قىممەت قاراشلىرىنى بىتچىت قىلىدۇ.» تەقسىماتى ئېنىق ئايرىلغان، تارماقلارغا بۆلۈۋېتىلگەن خىزمەت ئورۇنلىرى ئاق

ياقىلىقلارنى جەمئىيەتنىڭ قانداق يۇرۇشىدىغانلىقىنى بىلىش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ.

ھوقۇق سەرخىللىرى

مىللىتىمىزنىڭ قارىشىچە، كەڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن تەڭ بىر جەمئىيەتتە ھوقۇق مەركەزلىشىشكە يۈزلىنىدۇ. چوڭ شىركەتلەر، ئارمىيە ۋە تەشكىلاتلار بىر - بىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «ھوقۇق سەرخىللىرى» ناملىق كىتابىدا بۇ ھەقتە تەھلىل يۈرگۈزىدۇ ۋە ئۆزى ياشىغان دەۋردىكى ئامېرىكىنىڭ ھوقۇق سەرخىللىرى گۇرۇھىنى تەھلىل قىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «ئامېرىكا جەمئىيىتىدە دۆلەتنىڭ ھوقۇقى ئىقتىسادىي، سىياسىي ۋە ھەربىي گۇرۇھلارنىڭ قولىدا... ئاشۇ ئوچ گۇرۇھنىڭ ھەر بىرىدە تۇزۇم كېڭەيدى، مەمۇرىيەت ئەندىزىسىگە چۈشتى ۋە ھوقۇقنىڭ مەركەزلىشىشىگە تۈرتكە بولدى. نەتىجىدە قارار بەلگىلىگۈچى ھوقۇق سەرخىللىرىنىڭ قولىدىكى ئىمتىيازى زورايدى.»

ئومۇمەن، مىللىس ماركسىزم جەمئىيەتشۇناسلىقىغا ۋە سەرخىللار نەزەريىيەچىلىرىنىڭ ئىدىيەلىرىگە يانداشقان ھالدا جەمئىيەتنى ھوقۇقسىزلار بىلەن ھوقۇقدارلار ئارىسىدا ئېنىق چەك - چېگرا پەيدا قىلغان قۇرۇلما سۈپىتىدە كۆزىتىدۇ؛ ئادەملەرنىڭ ئاۋام مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىدە كۆزى ئوچۇق قارىغۇغا ئايلىنىدىغانلىقىنى، ئۆزىدىن ياتلىشىدىغانلىقىنى ماركسىزمچىلار، يېڭى ماركسىزمچىلار نۇقتىسىدىن شەرھلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئەنئەنىۋى ئامېرىكا جەمئىيىتىنىڭ بارغانچە زاۋاللىققا يۈز تۇتۇۋاتقىنىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىنىدۇ.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. س. رايت مىللىس: «جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر»، 1959 ـ يىلى نەشرى.

C. Wright Mills. 1959. The Sociological Imagination, New York: Oxford University Press.

2. س، رايت مىللىس: «ئاق ياقىلىق ئامبىرىكىلىقلار»، 1951 ـ يىلى نەشرى.

C. Wright Mills. 1951. White Collar: The American Middle Classes. New York: Oxford University Press.

3. س. رايت مىللىس: «خاراكتېر ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلما»، 1953 ـ يىلى نەشرى.

C. Wright Mills. 1953. Character and Social Structure. New York: Harcurt Brace.

4. س. رايت مىللىس: «ھوقۇق سەرخىللىرى»، 1958 ـ يىلى نەشرى.

C. Wright Mills. 1958. The Power Elite. New York: Oxford University Press.

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

C. Wright Mills	(1962 — 1916)	س. رايت مىللىس
Talcott Parsons	(1979 — 1902)	تالكوت پارسونىس
Emile Durkheim	(1917 — 1858)	ئېمىل دۇركىم
Max Weber	(1920 — 1864)	ماكس ۋېبىر

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

جەمئىيەتشۇناسلارچە تەسەۋۋۇر

Sociological Imgination 社会想象力

Power Elite 权利精英 هوقۇق سەرخللىرى

White Collar 白领阶层 ئاق ياقلىقلار

ئابستراكت تەجرىبىچىلىك

Abstract Empiricism 抽象经验论

Grand Theory 通用理论 ھەممىباب نەزەرىيە

Alienation 异化，疏远 ياتلىشىش

Bureacracy 官僚主义 بىيۇروكراتلىق

شەخسىنىڭ دىشۋارچىلىقى

Personal Troubles 个人的忧虑

Public Issues 公众问题 ئومۇمنىڭ مەسىلىسى

Social Thougth 社会思想 ئىجتىمائي ئىدىيە

پىسخىكىلىق ۋەسۋەسە

Psychological Malaise 精神上的抑郁感

خاراكتېر ۋە ئىجتىمائي قۇرۇلما

Character and Social Structure 人格与社会结构

Elite Theorist 精英理论家 سەرخىللار نەزەرىيەچىسى

ئون ئۇچىنچى باب

ئېرۇنك گوفمان (1922 ــ 1982): ئۆزلۇك ۋە هايات

نېمىشقا ئېرۇنك گوفمان ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟

ئادەملەرنىڭ ئىجتىمائىي هەرىكىتى بىيولوگىيەلىك ئېهتىياج تۇپەيلى قىلىنمۇاتقان هەرىكەت ئەمەس ۋە ياكى نوقۇل هالدا مىجەزنىڭ تۇرتكىسى بىلەن قىلىنمۇاتقان هەرىكەتمۇ ئەمەس، بەلكى بىر قاتار جىپسىلاشقان سىمۋوللۇق ئىپادە، سىمۋول، مەنىلەردىن تەشكىل تاپقان هەرىكەتتۇر. ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي هەرىكىتىدە هايات سەهنىلىك، ئادەم ئارتىسلىق رولىنى ئالىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، هايات سەهنىسىدە بىز هەممىمىز ئارتىس. ئېرۇنك گوفمان ئىلمىي جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودلىرىنىڭ ياردىمىدە ئادەملەرنىڭ ئارتىس كەبى ئارتتۇرىدىغان هەرىكەتلىرىنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بەرگەن. تۇرمۇشتا جەلپكار تۇيۇلۇۋاتقان ئادەملەر ــ رولىنى ياخشى ئالغان ئادەملەردۇر. گوفمانىنىڭ تەهلىللىرىدە ئىنسان رول ئالغۇچى، ئۆرپ ــ ئادەت، مەنە، قىياپەت، قاتارلىقلارنى رويابقا چىقىرىش داۋامىدىكى ئارتىسلاردۇر.

بىر نۇقتىدىن قارىغاندا، ئېرۇنك گوفمانىنىڭ نەزەرىيەلىرىنى ئۇنتۇلغانلار ۋە چەتكە قېقىلغانلار جەمئىيەتشۇناسلىقى دەپ چۈشىنىشكىمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ نەزەرىيەلىرىدە ئوڭايسىزلىق، بىئارامچىلىق، ئۆزىنى تونۇش،

خىجالەتچىلىك، روھىي كېسەل، سەتچىلىك قاتارلىق تۈرلۈك نۇقتىلار تۇتقا قىلىنغان. ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى جەمئىيەتنىڭ جەلپكار كارتىنىلىرىدىن چەتتە قالغان ئادەملەرنى ــ زەھەر چەككەنلەرنى، تاپتىن چىققانلارنى، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلارنى، كېچىلىك چارلاشقا چىققان ساقچىلارنى كۆزىتىش ئوبيېكتى قىلغان. گوفمانىڭ ماكرولۇق، مىكرولۇق تەھلىللەر ئارىلىشىپ كەتكەن نەزەرىيەلىرى بىزنى كىشىلەر يۈزمۈيۈز ئالاقە قىلغان چاغدىكى ئۇنىسىز مەسىلىلەردىن ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ قانداق پەيدا بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

يەنە بىر نۇقتىدىن قارىغاندا، ئېرۋىڭ گوفمان نەزەرىيەلىرى كۈندىلىك ھايات جەمئىيەتشۇناسلىقى دائىرىسىگىمۇ كىرىدۇ. ئەمما، ئالفرېد شۈتس بىلەن سېلىشتۇرغاندا، گوفمان نەزەرىيەلىرى ئىنسانىنىڭ سۈبيېكتىپ تۇيغۇسىدىن كۆرە، يۈزمۈيۈز ئالاقىنىڭ سىرىنى يېشىپ بەرگەن ۋە سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەرىيەسىدىكى «ئادەم ئاكتىپ ھەرىكەت ئىجراچىسى، ئۇ قىلماقچى بولغان ھەرىكىتىنى دەڭسەپ، تاللاپ بولغاندىن كېيىن ئەملىيەتتە كۆرسىتىدۇ» دېگەن باش تېمىدىن چەتنىمىگەن. گوفمانىڭ نەزىرىدە، ئىجتىمائىي تەرتىپ ھەمىشە مۇھىم بولمايدۇ ۋە ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئالاقىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

ئېرۋىڭ گوفمان 1922 ـ يىلى كانادانىڭ ئالبېرتا ئۆلكىسىدىكى مەننىۋېل شەھىرىدە تۇغۇلغان، باكلاۋۇرلۇق ئۇنۋانىنى 1945 ـ يىلى تورونتو ئۇنىۋېرسىتېتىدا، ماگىستىرلىق، دوكتورلۇق ئۇنۋانلىرىنى 1949 ـ، 1953 ـ يىللىرى چىكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئالغان. دىسسېرتاتسىيەسىنى يېزىپ پۈتكۈز-

گەندىن كېيىن ئۇستازى خېربېرت بلۇمبېرنىڭ تەۋسىيەسى بە-لەن ئامېرىكا كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بېركلي شۆبە-سىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1969 - يىلى پېنسىلۋانىيە ئۇ-نىۋېرسىتېتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىق فاكۇل-تېتلىرىدا ئوقۇتقۇچى بولۇش ھەققىدىكى چاقىرىقىنى تاپشۇ-رۇۋالغان. ئالەمدىن ئۆتكەنگە قەدەر شۇ مەكتەپتە ئىشلىگەن. 1982 - يىلى ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسلار بىرلەشمىسىنىڭ رە-ئىسلىكىگە سايلانغان، ئەمما كېسەل سەۋەبىدىن بۇ ۋەزىپىنى ئۆتىيەلمەي شۇ يىلى ۋاپات بولغان. ئېرۋىڭ گوفمانىنىڭ ئەسەر-لىرىدىن «كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئۆزلۈك ئىپادىسى» (1959 - يىلى)، «ئۇچرىشىش» (1961 - يىلى)، «روھىي كېسەللەر دوخ-تۇرخانىسى» (1961 - يىلى)، «ئاممىۋى سورۇندىكى ھەرىكەت» (1963 - يىلى)، «ئەيىبناق: بۇلغانغان كىملىك ھەققىدە خاتە-رىلەر» (1963 - يىلى)، «مۇراسىم: يۇزمۇ يۈز ئالاقە ھەققىدىكى ماقالىلەر» (1967 - يىلى)، «رامكا ئانالىزى» (1974 - يىلى)، «جىنس ئېلانى» (1979 - يىلى) قاتارلىقلار بار.

قالپاق نەزەرىيەسى

قالپاق نەزەرىيەسى جەمئىيەتتىكى تاپتىن چىقىش قىلمىشلىرىغا قايتۇرۇلغان ئىجتىمائىي ئىنكاسىنىڭ كىشىلەرنىڭ باشقىلار قەلبىدىكى ئوبرازىغا، ئۆزلىرى ھەققىدىكى تونۇشىغا ۋە كۆز ئالدىدىكى پۇرسەتلەر، ئىمكانىيەتلەر ھەققىدىكى چۈشەنچىسىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقى ھەققىدىكى نەزەرىيەدۇر. ئەمەلىيەتتە ئاشۇ خىل ئىجتىمائىي ئىنكاسىنىڭ تاپتىن چىقىش قىلمىشلىرىنى تېخىمۇ بەك ئەۋج ئالدۇرۇش ئېھتىماللىقى زور. بىر جەمئىيەت تاپتىن چىققانلارنى سىقىپ چىقىرىش، ئۇلارنى يامان ئاتاقىغا قويۇش ۋە پۇرسەتلەردىن مەھرۇم قالدۇرۇش ئارقىلىق تېخىمۇ

جىق تاپتىن چىقىش قىلمىشلىرىغا يول ئاچىدۇ.

ئىرۇسك گوفمان روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىنى تەكشۈرۈش ئاساسىدا يېزىپ چىققان ئىلمىي ئەسىرى («روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسى» ناملىق كىتابى) ئارقىلىق قالپاق نەزەريىەسىنىڭ تەرەققىياتىغا زور ھەسسە قوشقان. ئۇ روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىدا بىرەر يىلدەك ئىشلەش داۋامىدا روھىي كېسەللەرنى بىمار سۈپىتىدە ئەمەس، دوللەتنىڭ تۈزۈلمە مېخانىزمىدىكى يەككە گەۋدە سۈپىتىدە كۆزەتكەن. ئۇزۇنىڭ سالاھىيىتىنى دوختۇرخانىنىڭ مەمۇرىي ئاپپاراتىدىكىلەردىن باشقىلارغا بىلدۈرمەي، روھىي كېسەللەرنىڭ كۆڭۈل ئېچىش تۈرىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ بىمارلار بىلەن يېقىندىن ئارىلاشقان ۋە ئەمەلىي پاكىت، دەلىل ـ ئىسپات ئاساسىدا مۇنداق خۇلاسىگە كەلگەن: «روھىي كېسەللەر جەمئىيەتتىكى باشقا كىشىلەرگە ئوخشاش رول ئالغۇچىلاردۇر؛ روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسى بولسا ئەمەلىيەتتە بىمارلار ساقىيىدىغان جاي ئەمەس، بەلكى روھىي جەھەتتىن قانداق بىنورمال بولۇشنى ئۆگىنىدىغان جايدۇر.»

ئىرۇسك گوفمان ئانالىزلىرىنىڭ نەزەريىەۋى ئاساسى ئۇنىڭ ئۆزلۈك ھەققىدىكى مودېللىرى ئۇستىگە قۇرۇلغان. ئۇ جورج خېربېرت مىدنىڭ ئىدىيەسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆزلۈكنى ئىجتىمائىيلىقنىڭ مەھسۇلى دەپ قارىغان. بىر ئادەم ھەرگىزمۇ يەككە ـ يېگانە گەۋدە ئەمەس، بەلكى باشقىلار بىلەن بىر ئۆمۈر ئارىلىشىپ ياشاش داۋامىدا ئۆزنىڭ ئوبرازىنى يارىتقان سۇبېيېكتتۇر. يالغۇزلۇق ھايۋانىنىڭ ياشاش ئالاھىدىلىكىدۇر. ئادەم جەمئىيەتتە باشقىلار بىلەن ئىجتىمائىي ئالاقىگە قاتنىشىش داۋامىدىلا ئۆزنىڭ ئىنسانلىق ماھىيىتىنى ھېس قىلىدۇ. ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزلۈكى باشقىلارنىڭ باھاسىنىڭ، ئىنكاسىنىڭ ھاسىلاتىدۇر. شۇنىڭدەك، ھەربىر ئادەم باشقىلارنىڭ ئۆزلۈك ئوبرازىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ.

«جەمئىيەت بىر - بىرى بىلەن كىرىشكەن قوللارغا ئوخشايدۇ؛ ئاشۇ كىرىشمىدە بىر ئادەم باشقىلار سول قولىدا بەرگەن نەرسىنى ئوڭ قولىدا ئېلىشى مۇمكىن.»

ئادەتتە بىر ئادەم ئۆزى ھەقىقىدىكى تونۇشىنى ھەر خىل ئىجتىمائىي مۇھىتتا باشقىلار بىلەن ئارىلىشىش ئارقىلىق ھېس قىلىدۇ. ئەمما، روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىدا ھايات بىر قېلىپ ئىچىدە داۋام قىلىدۇ. ئۇنىڭدا بىر ئادەم ئۆزىنى يا دوختۇر، يا بىمار دەپ كاتېگورىيەلەشتۈرۈۋېتىلگەن بىر مۇھىت ئىچىدە ھېس قىلىدۇ. بىمارلارنى بىنورمال ياكى ئاجىز دېگەن قاراش ئورتاق تونۇشقا ئايلانغان. دوختۇر ۋە باشقا خىزمەتچى خادىملارغا بىمارلارنى ئەھۋالغا قاراپ كونترول قىلىش ھوقۇقى بېرىلگەن. دوختۇرخانىدا باشقۇرۇش ھوقۇق مەسئۇلىيىتى ئېنىق ئايرىلغان؛ بىمارلارنى قاچان غىزالاندۇرۇشتىن تارتىپ قاچان كىيىندۈرۈشكىچە، قاچان ئارام ئالدۇرۇشتىن تارتىپ قاچان داۋالاشقىچە ھەممىسى ئېنىق تۈزۈملەشتۈرۈلگەن. بەزىدە بىمارلار مەجبۇرىي يوسۇندا مۇنچىغا چۈشۈرۈلىدۇ. ئۇلارنىڭ زوراۋانلىق قىلىشى، بىر نەرسىلەرنى ئۇرۇپ چېقىشى چەكلەنگەن. ئادەتتە روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىدا بىمارلارغا ئۆزىنى ھۆرمەتلەش تۇيغۇسى، ئەركىنلىك تۇيغۇسى يوق كىشىلەر سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىنىدۇ. روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىنىڭ بارلىق تۈزۈملىرى، باشقۇرۇش مېخانىزملىرى تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا دوختۇرلار ساقايتىشنى نىشان قىلغان كېسەللەرنى پەيدا قىلىدۇ. شۇڭا، روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسى بىمارلار ساقىيىدىغان جاي ئەمەس، بەلكى بىنورمال بولۇشنى ئۆگىنىدىغان جايدۇر. گۇۋاھنامىنىڭ بۇ خىل ئانالىزى دۆلەت تۈزۈملىرىدىكى كىنايىلىك ئېلېمېنتلارنىڭ ناتوغرا قىلمىش سادىر قىلغانلار ياكى تاپتىن چىققانلارنى تەربىيەلەش، تۈزىتىش ئۈچۈن ئىبارەت بىر ياخشى مۇددىئانى يوققا چىقىرىدىغانلىقى، سۇبېيېكتقا بەلگە چاپلاپ ئۇنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى سەلبىي تو-

نۇشىنى مۇقىملاشتۇرىدىغانلىقى ۋە بۇ ئارقىلىق تېخىمۇ زور بىنورماللىقلارغا يول ئاچىدىغانلىقىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

بىر پاھىشە تۇغۇلۇشىدىلا تېنىنى ساتىدىغان قىز سۈپىتىدە تۇغۇلمىغان. بىر يانچۇقچى يانچۇقچىلىقنى ئۆزى ئۆگىنىۋالمىغان. بىر پاھىشەگە، بىر ئوغرىغا چاپلىنىدىغان بەلگە، يامان ئاتاق جەمئىيەتتىن كەلگەن. گوفمانىڭ بۇ نۇقتىنى تېخىمۇ روشەنلەشتۈرۈپ بەرگەن تەھلىللىرى بىزگە شۇنى ھېس قىلدۇرىدۇكى، جەمئى ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي ھەرىكەتلىرى، ئىجتىمائىي ئورنى ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ مەھسۇلى. شۇ تۈپەيلى، تاپتىن چىقىش قىلمىشلىرى ئىجتىمائىي بىنورماللىق تېمىسى ئاستىدا چۈشەندۈرۈلمەستىن، سۈبيېكتقا ھەر خىل يامان ئاتاقلارنى چاپلاۋاتقان، ئۇلارنى ياغلىق قاپاق ئوبيېكتىغا ئايلاندۇرغان ئىجتىمائىي توپ نۇقتىسىغا قويۇلۇپ ئىزاھلىنىشى كېرەك.

ئۆزلۈك ئىپادىسى ۋە كومېدىيەلىك ھايات

«كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئۆزلۈك ئىپادىسى» گوفمانىڭ تۇنجى ئىلمىي ئەمگىكى بولۇپ، ئۇنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى ئورنىنى تىكلىگەن ۋە «كومېدىيەلىك ھايات نەزەرىيەچىسى» دەپ تەرىپلىنىشىگە ئاساس بولغان مۇھىم ئەسەر. ئۇنىڭ بۇ كىتابىدىكى ئاساسلىق نۇقتىئىنەزەر شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئادەملەر ئىجتىمائىي ئالاقىدە باشقىلارنىڭ ئۆزىگە ئىنكاس قايتۇرۇشى، باھا بېرىشىگە ئاساس بولىدىغان يېپ ئۇچىنى، ئۇچۇرلارنى تەمىنلەيدۇ. ئەنە شۇ يېپ ئۇچى ۋە ئۇچۇرنىڭ يارىدىمىدە ئادەملەر ئۆزى تۇرۇۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىتنى كۆڭلىدە چۈشىنىدۇ ھەم شۇ ئاساستا ھەرىكەتكە ئۆتۈشنىڭ پىلانىنى تۈزىدۇ. ئىجتىمائىي مۇھىتنى ئۆز كۆڭلىدە دەڭسەش

داۋامىدا، كىشىلەر قىياپەتلىرىنى، چىراي ئىپادىسىنى كونترول قىلىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ھەر خىل يۇرۇش - تۇرۇشلىرىنى باشقىلارغا كۆرسىتىدۇ، ئۆزىنى ئىپادىلەيدۇ. ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى ئىپادىلەش جەريانى سەھنىدە رول ئېلىشقا ئوخشاپ كېتىدۇ ۋە بىر - بىرىنى تەقەززا قىلدۇرغان تۆۋەندىكى بىرقانچە ھالقىنى باشتىن كەچۈرىدۇ:

بىرىنچى، «ئالدى سەھنە»دىكى ئويۇن. «بۇ ئالدى سەھنىدە ماددىي گەۋدىنى تەشكىل قىلىدىغان ئېلېمېنتلار (زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، كىيىم - كېچەك قاتارلىقلار) ۋە سەھنە تۈزۈلۈكلىرى بولىدۇ. ئادەم ئويۇن قويۇۋاتقاندا ئۆزلۈكىنى ئىپادىلەيدىغان تەركىبلەر (ھېسسىيات، ئېنېرگىيە ۋە باشقىلار) ۋە تەق - تۇرۇق قاتارلىق ئېلېمېنتلارمۇ تېگىشلىك رولنى جارى قىلدۇرىدۇ. يۇرۇش - تۇرۇش ئارقىلىق بىر ئادەم يەنە باشقىلارغا ئۆزىنى باھالايدىغان ئۇچۇر يەتكۈزىدۇ.»

ئىككىنچى، ئالدى سەھنىدە ئويۇن قويغاندىن تاشقىرى، ئادەملەر يەنە ھەر خىل قىياپەتلەرنى چىقىرىدۇ. گوفمان بۇ جەريانىنى «كومېدىيە قويۇش جەريانى» دەپ ئاتىغان. بۇ جەريانىدا ئادەملەر ئۆزى ئىشتىراك قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىتتا بىر قاتار بەلگە - ئىشارىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. «مەلۇم بىر ئىجتىمائىي مۇھىت ئالدى سەھنە ھازىرلىمىسا بولمايدىغان مەسىلە پەيدا قىلغانسىرى، ئادەملەر ‹كومېدىيەلىك ئويۇن قويۇش›قا بەك كۈچەيدۇ.»

ئۈچىنچى، ئوبيېكتنى تەسەۋۋۇردا يۈغۇرۇش جەريانى. يەنى، بۇ جەريانىدا ئادەملەر «جەمئىيەتتە مۇھىم بىلىنىدىغان، قوغلىشىلىدىغان قىممەت قارىشىنى ھېس قىلىدۇ ۋە تەسەۋۋۇردا پىشۇرىدۇ.» ئادەملەر يېڭى بىر مۇھىتقا قەدەم باسقاندا، يېڭى بىر جايدا بولغاندا تەسەۋۋۇردا يۇغۇرىدىغان نەرسىلەرگە شۇنچە كۆپ ئۇچرايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يېڭى جاي ئادەملەرنىڭ ئالدىغا يەنە بىر مەسىلە تاشلايدۇ:

ئادەملەر يېڭى ئوبيېكتلارنى تەسەۋۋۇرىدا يۇغۇرۇۋاتقان چېغىدا ئۆز يۈرۈش - تۇرۇشىدىكى شۇ يەرنىڭ ئومۇمىي قىممەت قاراشلىرىغا زىت كېلىدىغان تەرەپلىرىنى كۆچەپ يوشۇرىدۇ، كونترول قىلىدۇ ياكى بېزەپ كۆرسىتىدۇ.

تۆتىنچى، يۈرۈش - تۇرۇشتىكى سورۇنغا ماس كەلمەيدىغان تەركىبلەرنى يوشۇرۇش تىرىشچانلىقى «ئىپادىنىڭ ئىزچىل بولۇشىغا كۆچەش» جەريانىنىڭ بىر قىسمىدۇر. سەۋەبى، يۈرۈش - تۇرۇشتىكى كىچىككىنە بەلگە - ئىشارەتلەرمۇ باشقىلارنىڭ دىققىتىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ۋە شۇ مۇھىتتىكى ئەھۋالنى چۈشىنىشكە يارەم بېرىدۇ. شۇڭا، ئادەملەر ئىجتىمائىي ئالاقىگە قاتناشقان چاغدا مۇسكۇللىرىنىڭ ھەرىكىتىنى، ھەرىكەتلىرىدىن كېلىۋاتقان ئۇچۇرلارنى، ئالدى سەھنىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى ۋە مۇھىتقا ماسلىشىشىنى كونترول قىلىپ بىر ئەندىزىگە سېلىشى كېرەك. سەۋەبى، ھەرىكەت بىلەن ئىپادە ئوتتۇرىسىدا ئازغىنە ماسلىشالماسلىق كۆرۈلسىمۇ ئىجتىمائىي ئالاقىنى تەسىرگە ئۇچرىتىشى مۇمكىن. گوفمان مۇنداق يازىدۇ: «بىر ئادەمنىڭ رېئاللىقنى ھېس قىلىۋاتقان چاغدىكى تەسىرات باشقۇرۇش جەريانى ھوشيارلىق، چېچەنلىك تەلەپ قىلىدۇ. ئازغىنە سەۋەنلىكمۇ ئىجتىمائىي ئالاقىدىكى ئادەمنىڭ ئوبرازىغا تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن.»

بەشىنچى، ئادەملەر ئالاقىدە «كۆز بوياش»قىمۇ مەجبۇر بولىدۇ. يەنى، ئادەملەر بىر ئادەمنى قىيابېتى، يۈرۈش - تۇرۇشى ئارقىلىق چۈشىنىشكە ۋە شۇ ئاساستا ئۇنىڭغا باھا بېرىشكە ئالدىرايدىغان بولغاچقا، ھەرىكەت ئىجراچىسىنىڭ تاشقى تۇرقىدىكى ئېلېمېنتلارغا ئالدىنىپمۇ قالىدۇ.

ئالتىنچى، ئادەملەر ئالاقىدە ئۆزىنى سىرلىقلاشتۇرۇشقا

تىرىشىدۇ؛ باشقىلارنى ئەيمەندۇرۇش ياكى ئۆزىگە ئىجابىي باھا بەرگۈزۈش ئۈچۈن، ئۇلار بىلەن مەقسەتلىك ئارىلىشىپ تاشلايدۇ. ئۆزىنى سىرلىقلاشتۇرىدىغانلار كۆپىنچە ئىجتىمائىي ئورنى يۇقىرى، نوپۇزى بار كىشىلەردۇر.

يەتتىنچى، ئادەملەر ئىجتىمائىي ئالاقىدە ئۆز ھەرىكەتلىرىنى تەبىئىي كۆرسىتىشكە، باشقىلارغا سۈنئىي تەسىر بەرمەسلىككە تىرىشىدۇ. بۇ ھال ئادەملەردىن باشقىلارنىڭ ئالدىدىكى ھەرىكىتىنىڭ سەمىمىي، تەبىئىي بولۇشىنى، سۈنئىيلىك قىلماسلىقنى تەلەپ قىلىدۇ.

كىشىلەر مۇڭۇپپەقىيەتلىك ئىجتىمائىي ئالاقىگە قاتنىشىش ئۈچۈن دۇچ كېلىدىغان يۇقىرىقى ھالقىلارنى يېشىپ بېرىش ئېرۇنىڭ گوۋمان جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ تەتقىقات نىشانىدۇر.

رامكا ئانالىزى

ئېرۇنىڭ گوۋمان ئۆزىنىڭ «كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئۆزلۈك ئىپادىسى» ناملىق داڭلىق ئەسىرىدە رامكا ئۇقۇمى ھەققىدە تەھلىل يۈرگۈزگەن. بۇ ھەقتىكى قاراشلىرى «رامكا ئانالىزى» ناملىق كىتابىدا تېخىمۇ ياخشى چۈشەندۈرۈلگەن. رامكا ئانالىزىنىڭ ئاساسلىق يادروسى شۇكى، «ئادەملەر ئىجتىمائىي مۇھىتتا ئۆزلىرى دۇچ كەلگەن ئىشلارنى، ھەرىكەتلەرنى ئىچكى دۇنياسىدا رامكىلاش ئارقىلىق ياكى خىيالەن سىزىۋالغان ئىسخېمىسى ئارقىلىق چۈشىنىدۇ.» بۇ يەردە دېيىلۈاتقان رامكا شۇنداق رامكىكى، ئۇنىڭدا دۇچ كەلگەن ئىشلار ھەققىدىكى تونۇش ۋە ئۇلارنىڭ پەرقى ئېنىق ئايرىلغان. ھەرىكەت ئىگىسى ئەتراپىدىكى مۇھىتنى زۆرۈر ئېلېمېنتلارنى چەككىلەش، پرېسلاش، سىنتېزلاش ئارقىلىق ئاشۇ تونۇش رامكىسىغا كىرگۈزگەن.

ئادەملەر ئىجتىمائىي ئالاقە داۋامىدا ئۆزلىرى دۇچ كەلگەن ئىجتىمائىي مۇھىت ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرىنى ئاۋۇال خىيالىدا رامكىلايدۇ، ئاندىن ئۇنىڭدىكى ئاچقۇچلۇق ئېلېمېنتلارنى تاللۇۋېلىپ باشقىلارغا ياخشى تەسىر بېرىش ياكى ئۇلارنى ئالداش ئۈچۈن يېڭى رامكىلارنى پەيدا قىلىدۇ. بىر ئىجتىمائىي ئالاقىدە ئادەملەرنىڭ ئاشۇ خىل تىرىشچانلىقلىرى تولۇق ئەكس ئېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئادەملەر ئوبيېكتنى چۈشەنمەسلىكى، خاتا ياكى يېرىم - يارتا چۈشەنگەنلىكى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلى خىيالىدا ئىجتىمائىي مۇھىت ھەققىدە خاتا رامكىلارنى پەيدا قىلىشتىنمۇ خالىي بولالمايدۇ. بۇنداق خاتا رامكىلانغان تونۇش ھەربىرىت ئىجراچىسىنىڭ روھىي دۇنياسىدا بىر مەزگىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. كېيىن ھەربىرىت ئىجراچىسى ئىجتىمائىي مۇھىتتىن كېلىۋاتقان ئۇچۇرلارنى قايتىدىن تەھلىل قىلىش، تونۇش ئارقىلىق روھىيىتىدە يېڭى بىر تونۇش رامكىسى يارىتىدۇ. كونا رامكىنى بىراقلا يوق قىلىۋېتىش بەكلا تەس ئىش. يېڭى تونۇش رامكىسى بارلىققا كەلمىگۈچە ئادەم خاتا بولسىمۇ كونا رامكىنىڭ ئىچىدە تۇرۇۋېرىدۇ.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، رامكىلاش مۇرەككەپ بىر جەريان. كىشىلەر ھېس قىلىۋاتقان دۇنيا نۇرغۇن قاتلاملارغا، بۆلەكلەرگە ئايرىلغان. شۇڭا، ئۇنى بىراقلا توغرا چۈشىنىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئادەملەرنىڭ سىمۋوللاردىن پايدىلىنىش ئىقتىدارى، ئوبيېكتنى قايتىدىن رامكىلاش جەريانى مۇرەككەپ ۋە كۆپ قاتلاملىق كەچۈرمىشلەرنى پەيدا قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەملەر ئىجتىمائىي ئالاقىدە ئورتاق بىر ئىجتىمائىي مۇھىت ھەققىدە ئورتاق رامكىغا ئېرىشىشكە تىرىشىدۇ. سەۋەبى، ئورتاق رامكا بولمىسا، بىر خىل ئىجتىمائىي مۇھىتتىكى ئالاقىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بارغىلى بولمايدۇ.

ئۆزلۈك، چىراي ئىپادىسى ۋە تەسىرات باشقۇرۇش

گوفمانىڭ نەزىرىدە ئۆزلۈك مۇقىم بولمايدۇ، ئۆزگىرىشچان كېلىدۇ ۋە تاسادىپىيلىققا باي بولىدۇ ھەم باشقىلارنىڭ ئىنكاسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. گوفمان ئادەملەرنىڭ خاراكتېرىدە ھەممىلا ئەھۋالغا ماس كېلىدىغان ئۆزلۈك تونۇشىنىڭ بولىدىغانلىقىدىن گۇمان قىلىدۇ ۋە ھەممىلا ئەسەرلىرىدە دېگۈدەك «ئادەملەرنىڭ كىملىكى، ھەرقايسى ئىجتىمائىي مۇھىتلاردا كۆرسىتىۋاتقان ئۆزلۈك ئىپادىسى مۇقىم بولمايدۇ» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. مەسىلەن، ئۇ «رامكا ئانالىزى» ناملىق ئەسىرىدە «كىشىلەر ئىجتىمائىي ئالاقىدە ھەربىر ئىپادىسى، يۈرۈش - تۇرۇشى ئارقىلىق باشقىلارغا بىرەكلىك تۇيغۇسى بېرىشكە تىرىشىدۇ. ئەمما، رېئاللىقتا ئەھۋال بۇنداق بولۇپ كەتمەيدۇ» دەپ كۆرسىتىدۇ.

گەرچە ھەممىلا ئەھۋالغا ماس كېلىدىغان ئۆزلۈك بولمىسىمۇ، كىشىلەرنىڭ ئالاھىدە بىر ئىجتىمائىي مۇھىتتا ئۆزىنىڭ ئوبرازىنى نامايان قىلىشقا كۈچىشى ۋە باشقىلارنىڭ ئاشۇ ئوبرازلارغا بولغان ئىنكاسى جەمئى ئالاقىلەرنىڭ كاتالىزاتورلىرىدۇر. چۈنكى، كىشىلەر ھەربىر، يۈرۈش - تۇرۇشلىرىدا باشقىلارنىڭ ئۆزلىرى ھەققىدىكى تونۇشىغا ئاساس بولىدىغان ئۇچۇرلارنى، يېپ ئۇچىنى ئاشكارا قىلىدۇ؛ «ئۇنلۈك ۋە ئۇنسىز ھەربىر مودېللىرى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىت ھەققىدىكى تونۇشىنى نامايان قىلىدۇ ھەم شۇ دەقىقىدە يەنە ئۆزى ۋە باشقا ئالاقىگە قاتنىشىۋاتقان كىشىلەرنى باھالايدۇ.» بۇ جەريانىدا يەنە مەلۇم بىر چىراي ئىپادىسىنى رېئاللىقتا كۆرسىتىدۇ. «چىراي ئىپادىسى بىر ئادەمنىڭ ئۆزاق مۇددەت ئىچىدە رېئاللىقنى، ئىجتىمائىي مۇھىتنى دەڭسىشى نەتىجىسىدە پەيدا بولىدۇ ھەم ئۇ ئادەمنىڭ

ئىجتىمائىي مىزانلىرىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەگەر بىر ئادەم ئىجتىمائىي ئالاقىدە سورۇنغا مۇۋاپىق كەلمەيدىغان چىراي ئىپادىسىدە بولسا ۋە ئىپادە بىلدۈرۈشكە تېگىشلىك يەردە مۇۋاپىق چىراي ئىپادىسىدە بولمىسا، باشقىلارنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشەلمەيدۇ. شۇڭا، بىر ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي يۈزى ئۇنىڭ ئەڭ خۇسۇسىي مۇلكىدۇر ۋە ئۇنىڭ خۇشاللىقىنىڭ، بىخەتەرلىكىنىڭ يادروسىدۇر. بۇ يۈز جەمئىيەت ئۇنىڭغا ئارىيەت بېرىپ تۇرغان نەرسىلەر ئاساسىدا ئەنە شۇنداق بىر ئىپادىگە كەلگەن.»

گوفمانىڭ قارىشىچە، ئادەملەرنىڭ ئۇچرىشىشلىرىدىكى ئاچقۇچلۇق ئامىل ئۇلاردىكى ئۆزلىرىنى ھۆرمەتلەش ئېڭىدۇر. ئۇ ئادەملەردىن سورۇنلارنىڭ قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا يارىشا مەلۇم بىر خىل چىراي ئىپادىسىگە ئىگە بولۇشنى ۋە باشقىلارنىڭ چىراي ئىپادىسىگىمۇ ئۆزىنى ھۆرمەتلەش ئارقىلىق ئېرىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ. «چاقچاقلارنى جايىدا كەلتۈرۈش، سورۇنغا قاراپ گەپ قىلىش، مەنىلىك ئىشارىلەرنى قىلىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن» ئادەملەر بىر ـ بىرىنىڭ چىراي ئىپادىسىگە تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشىدۇ. ئادەملەرنىڭ چىراي ئىپادىسى جەمئىيەتتىن ئارىيەت ئېلىنغان ئېلېمېنتلار ئاساسىدا مۇئەييەن بىر شەكىلگە كېلىدىغان بولغاچقا، چىراي ئىپادىسىنى تۇيۇقسىز ئۆزگەرتسە ئوڭايسىزلىق پەيدا قىلىدۇ ياكى سورۇننىڭ يوسۇنى بۇزۇلىدۇ.

بىراۋنىڭ چىراي ئىپادىسىنى كىشىلەر كۆز ئۇچرىشىشى ئارقىلىق دەسلەپكى قەدەمدە ھېس قىلىدۇ. چىراي ئىپادىسىنى نامايان قىلىش داۋامىدا ئادەملەر يەنە ئەھۋالغا قاراپ ھەر خىل تاكتىكىلارنى ئىشلىتىدۇ؛ مەلۇم بىر ئىجتىمائىي مۇھىتتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە ـ يوسۇنلارغا ئەمەل قىلىشقا تىرىشىدۇ؛ بۇ جەريانداا ئۆزىنىڭ خاس چىراي ئىپادىسىنىگە ئىگە بولىدۇ ھەم باشقىلارنىڭ چىراي ئىپادىسىنىمۇ ھېس قىلىدۇ.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. ئېرۋىڭ گوفمان: «روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسى»، 1961 ـ يىلى نەشرى.
Erwing Goffman . 1961 . Asylums . New York: Doubleday Anchor
2. ئېرۋىڭ گوفمان: «كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئۆزلۈك ئىپادىسى»، 1959 ـ يىلى نەشرى.
Erwing Goffman . 1959 . The Presentation of Self in Everyday life
3. ئېرۋىڭ گوفمان: «رامكا ئانالىزى»، 1974 ـ يىلى نەشرى.
Erwing Goffman . 1974 . Framece Analysis . New York: Harper and Row .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Erving Goffman	(1982 — 1922)	ئېرۋىڭ گوفمان
George Mead	(1936 — 1863)	جورج مىد
Herbert Blumer	(1987 — 1900)	خېربېرت بلۇمېر

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

سىمۋوللۇق ئالاقە نەزەريىسى
Sybolic Interactionism 互动论
Self and Society 自我与社会 ئۆزلۈك ۋە جەمئىيەت
Impression Management 印象管理 تەسىرات باشقۇرۇش
Presentation of Self 自我呈现 ئۆزلۈك ئىپادىسى
Face Work 脸面 چىراي ئىپادىسى
Frame Analysis 框架分析 رامكا ئانالىزى

ئون تۆتىنچى باب

مىچىل فۇكاۋ (1926 ــ): بىلىم ئارخېئولوگىيەسى ۋە ئىدىيە سىستېمىسى تارىخى

نېمە ئۈچۈن مىچىل فۇكاۋ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟

20 ـ ئەسىر دۇنيا تارىخىدىكى ئەڭ مەشھۇر مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرى بولغان مىچىل فۇكاۋ ــ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىگە، جۈملىدىن مەدەنىيەتشۇناسلىق، تارىخ، پەلسەپە، سىياسىي ئىلىم نەزەريەسى، پسىخىكىلىق داۋالاش، جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەلىرىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن، زىلزىلە خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ئېلىپ كەلگەن كۆپ قىرلىق ئالىم.

ئۇنىڭ روھىي كېسەل، تېبابەت، بىلىم، جازا، تۇرمۇلىمە، جىنسىيەت قاتارلىق تېمىلار ھەققىدىكى كۆپ قىرلىق ئىزدىنىشلىرى جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ ئۇ تېمىلار ھەققىدىكى پىكىر قىلىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىۋەتتى. گەرچە مىچىل فۇكاۋ جەمئىيەتشۇناس بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى بەزى يادرولۇق تېمىلارغا جەڭ ئېلان قىلدى. بەلكىم ئۇنى ئۆزى تاللىۋالغان «ئىدىيە سىستېمىسى تارىخچىسى» دېگەن نام بىلەن ئاتىساق تېخىمۇ مۇۋاپىق بولۇشى مۇمكىن. مىچىل فۇكاۋ ئىجتىمائىي دۇنيا ھەققىدىكى تەھلىللىرىدە پۈتۈنلەي پەرقلىق بولغان پەلسەپىچە ئانالىز ۋە تارىخشۇناسلىق مېتودىنى ئۇستىلىق بىلەن يۇغۇرۇۋەتتى.

يۇقىرىقى نام ئۇنىڭ ئۆزىگە بەرگەن باھاسى بولۇپ، ئۇنىڭ قايسى كاتېگورىيەدىكى ئالىم ئىكەنلىكى ھەققىدە بولۇۋاتقان دەتالاشلارنىڭ ئارتۇقچە بولۇۋاتقانلىقىنى دەلىللەيدۇ.

مىچېل فۇكاۋنىڭ پۈتكۈل ئانالىزلىرىنىڭ مەركىزىدە بىرقانچە يادرولۇق نۇقتا بار بولۇپ، باشتىن - ئاخىر مەدەنىيەت، ئىنسانىيەتنى سۇبېيكت قىلغان ھەر خىل پەرقلىق ئەندىزىلەرنىڭ تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ. فۇكاۋنىڭ بىلىم ۋە ھوقۇق ھەققىدىكى تەھلىللىرىدە ئىنسان سۇبېيكتى ھەققىدە قويغان ۋەزىنلىك سوئاللىرى ئىزچىل يېتەكچىلىك رولىنى ئويناغان. ئۇ بۇرۇنقى ئەسەرلىرىدە گۇمانتار ۋە ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تارىخي جەريانلاردا قانداق رويابقا چىققانلىقىنى يورۇتۇشقا تىرىشقان بولسا، كېيىنكى ئەسەرلىرىدە ھوقۇقنى تۇرلۈك ئورۇنلاردىكى، جۈملىدىن روھي كېسەللەر دوختۇرخانىسى، گازارما، زاۋۇت - كارخانا، تۇرمە ۋە مەكتەپلەردىكى تۇزۇلمە خاراكتېرلىك پائالىيەتلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدىغان قىياسىي بىلىم سىستېمىسى دەپ تونۇغان. فۇكاۋنىڭ ئىنسانىنىڭ ئىچكى دۇنياسى ھەققىدىكى نۇقتىئىنەزەرلىرى ئىنسانىنى تەھلىل ئوبيېكتى قىلغان نۇرغۇن نەزەريىلەرگە جەڭ ئېلان قىلغان؛ ئىنسانىنى ئاساسەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ھەققىدىكى نەزەريىلەرگە ۋە ئىنسانىنىڭ يەككە ئىچكى دۇنياسىنى كۆزىتىش ئوبيېكتى قىلغان ھادىسىشۇناسلىق پەلسەپىسىگە رەددىيە بەرگەن.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

مىچېل فۇكاۋ 1926 - يىلى فىرانسىيەدە تۇغۇلغان. 1949 - يىلى پەلسەپىدە باكلاۋۇرلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 1952 - يىلى لىللې ئۇنىۋېرسىتېتىغا لىكتور بولۇپ ئورۇنلاشقان. 1961 - يىلى گېرمانىيە ھامبۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا روھي كېسەللەر

تەتقىقاتى بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەنگە قەدەر، شۇۋېتسىيە، پولشا، تۇنىس، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى ئۇنۋېرسىتېتلاردا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1970 ـ يىلى فىرانسىيەدىكى ئەڭ مەشھۇر ئىلىم يۇرتلىرىنىڭ بىرى بولغان فىرانسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسىگە تاللانغان ۋە 1984 ـ يىلى ئەيدىز كېسىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەنگە قەدەر شۇ يەردە ئىشلىگەن.

ئۇ ئۇنۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئالسوسىيالىستار قاتارلىق مۇتەپەككۇرلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە بۇ جەريانىدا «ئىدىيە تارىخىنى يەككە مۇتەپەككۇرنىڭ ئەقلىي مىراسى سۈپىتىدە يازغىلى بولمايدۇ» دېگەن قاراشنىڭ تۈرتكىسى بىلەن، دىققىتىنى ئىدىيە سىستېمىلىرى ۋە ئۇلار ئېلىپ كەلگەن ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشلەر، بۇرژۇئازىلار ھەققىدە ئىزدىنىشكە قاراتقان. ئۇنىڭ قارىشىچە، بىلىم بىلەن ھوقۇق چەمبەرچاس باغلانغان، يېڭى بىلىملەرگە ئېرىشىش ئارقىلىق ھوقۇقنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. فۇكاۋ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ژان پاۋل سارتىرنىڭ مەۋجۇدىيەتچىلىك پەلسەپىسىگە رەددىيە بەرگەن. ئۇنىڭ بىلىش ئىلمى ۋە مېتودولوگىيەسى ھەققىدىكى قاراشلىرى «بىلىم ئارخېئولوگىيەسى» (1969 ـ يىلى) ۋە «ئىشلارنىڭ تەرتىپى» (1966 ـ يىلى)دە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

مەچىل فۇكاۋ دەسلەپىدە ھادىسىشۇناسلىق ۋە ماركسىزمدىن ئىلھام ئالغان ۋە كېيىن بۇ خىل پىكىر يولىدىن چەك ـ چېگرانىنى ئېنىق ئاجرىتىپ، ئىدىيەنىڭ مەنبەسىنى مەدەنىيەت ۋە ئىجتىمائىي ھادىسىلەردىن، ئەسلىي يىلتىزىدىن ئىزدەيدىغان قۇرۇلمىچىلىق ئانالىز مودېللىرىغا قىزىققان. ئۇنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغان ئانالىز مودېللىرى ئىنسانشۇناس كلاۋدىئو ستىراۋسنىڭ تۇغقانچىلىق مۇناسىتىنىڭ يىلتىز قۇرۇلمىسى ھەققىدىكى تەتقىقاتى، ئەدەبىي تەنقىدچى رولاند

بارتىسىنىڭ ئاممىۋى مەدەنىيەتنى قۇرۇلمىچىلىق مېتودى بىلەن كۆزىتىپ ئوتتۇرىغا قويغان قاراشلىرى ۋە ماركسىزم نەزەريىيەچىسى لۇئىس ئالسۇسبېرنىڭ ماركسىزمنى رادىكال نۇقتىدىن شەرھلەپ چىققان ئىنسانپەرۋەرلىككە قارشى ئىدىيە سىستېمىسى ئىدى.

گەرچە مىچېل فۇكاۋ ئۆزى رەت قىلسىمۇ، ئۇنىڭ دەسلەپكى ئەسەرلىرىگە قۇرۇلمىچىلىق تەتقىقات مېتودىنىڭ ئىزناسى بېسىلغان. شۇ ۋەجدىن، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ئىككى باسقۇچ بويىچە تەھلىل قىلىشقا بولىدۇ. بىرىنچى باسقۇچتا، ئۇ ئۆزى بىلىم ئارخېئولوگىيەسى دەپ نام بەرگەن ئىلمىي ئەمگىكىنى رويابقا چىقارغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئېيتىم ھەقىقىدىكى يېڭى چۈشەنچىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان ۋە قۇرۇلمىچىلىق ئانالىزىنىڭ تەسىرىگە روشەن ئۇچرىغانلىقىنى ئاشكارىلىغان. ئىككىنچى باسقۇچ ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىگە «سىستېما ئىسخېمىسى» دەپ نام بەرگەن باسقۇچ بولۇپ، بۇ جەريانىدا بۇرۇنقى ئەسەرلىرىدىكى قاراشلىرىدىن چەك - چېگرانى ئېنىق ئاجراتقان ۋە 19 - ئەسىردىكى پەيلاسوپ فرىدېرىخ نىچشېنىڭ تارىخ ھەقىقىدىكى بۇرۇنقى پەلسەپىۋى قاراشلارغا جەڭ ئېلان قىلغان تەھلىللىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

بىلىم، ئېيتىم ۋە ھوقۇق

فۇكاۋنىڭ دەسلەپكى ئەسەرلىرىدە بىلىمنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرى بىلەن زىچ باغلانغان ئوي ئەندىزىلىرى تەتقىق قىلىنغان. ئۇنىڭ تۇنجى ئەمگىكى بولغان «تەلۇئىلىك ۋە مەدەنىيەت» دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسىنىڭ قىسقارتىلغان نۇسخىسى بولۇپ، فۇكاۋ بۇ ئەسەردە تەلۇئىلىك بىلەن ئىدراك ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يېشىپ بەرگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە،

ياۋروپانىڭ ئەقلىيلىشىش ھەققىدىكى ئويلىنىشلىرى ئوتتۇرا ئەسىردىن باشلاپ 19 ـ ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا ئاقارتىش ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىدە جىددىي رەۋىشتە ئۆزگىرىپ ماڭدى. بۇ جەريانداا كىشىلەرنىڭ تەلۈلۈككە تۇتقان پوزىتسىيەسىدىمۇ زور ئۆزگىرىش بولدى. فۇكاۋنىڭ تارىخشۇناسلىق مېتودى بويىچە يېزىلغان بۇ ئەسىردە دەل مۇشۇ ئۆزگىرىش تۇتقا قىلىنغان. ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۆزىنىڭ ئەڭ چوڭ تەتقىقات نىشانىغا يانداشقان ھالدا مەلۇم تارىخىي دەۋردە يېتەكچى ئورۇنغا ئۆتكەن بىلىمنىڭ قۇرۇلما خاراكتېرلىك كودلىرىنى يېشىشكە تىرىشقان. ئۇ غەربنىڭ ئىدىيە تارىخىنى ئۈچ باسقۇچقا بۆلگەن. بۇ ئۈچ باسقۇچ ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتىدىن گۈللىنىش دەۋرى، كىلاسسىك ئەسەرلەر دەۋرى، زامانىۋىلىققا يۈرۈش قىلىش دەۋرىدۇر. فوكاۋنىڭ قارىشىچە، ھەربىر دەۋر بىر يەككە تونۇشنىڭ شۇ دەۋردىكىلەرنىڭ ئومۇمىي پىكىر يولىنى ئەندىزە بىلەن تەمىنلىگەن بىر يوشۇرۇن ئۇقۇم قۇرۇلمىسىنىڭ كونترول قىلىشى بىلەن خاراكتېرلەنگەن.

مىچېل فۇكاۋ «بىلىم ئارخېئولوگىيەسى» ناملىق ئەسىرىنى يېزىشقا تۇتۇنغىنىدا، قۇرۇلمىچىلىق ئانالىزىدىن ئاللىبۇرۇن ۋاز كەچكەنىدى ۋە كىتابنىڭ خېلى زور قىسمىدا ئۆزىنىڭ ئۇ خىل مېتودتىن يىراق تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلىغانىدى. بۇ كىتابنى ئۇنىڭ ئالدىنقى كىتابلىرىدا سىناق قىلىنغان «ئارخېئولوگىيەلىك مېتود»لار ھەققىدىكى ئومۇمىي خۇلاسە دېيىشكە بولاتتى. ئەمما، بۇ كىتابتا مۇنداق يېڭى بىر تونۇش ئۆز ئىپادىسىنى تاپقانىدى: ئېيتىم ـــ مۇرەسسەگە كەلگەن مۇستەقىل بايانلار سىستېمىسى دەپ چۈشىنىلىشى لازىم. بىراق، فۇكاۋ ئۇزاق ئۆتمەي بۇ تونۇشنى ئۆزگەرتتى ۋە قىياسىي تونۇشنىڭ مۇستەقىل بايانلار ئەمەسلىكى، ئەكسىچە ھوقۇق ۋە ھۆكۈمرانلىق بىلەن زىچ

باغلانغانلىقى ھەققىدىكى تونۇشنى ئىلگىرى سۈردى. بۇ ئۇنىڭ پىكىر يولىدا زور بۇرۇلۇش بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ ئەسەرلىرى سىستېما ئىسخېمىسى مېتودى بىلەن خاراكتېرلەندى.

ئۇنىڭ پىكىر يولىدىكى بۇ ئۆزگىرىشكە ئىككى خىل ئامىل سەۋەبچى بولدى. 1968 - يىلى ياۋروپادا ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش پەيدا قىلىش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلابنىڭ مەغلۇپ بولۇشى، ئىلگىرىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە كامبودژا، پولشا، چېخسلوۋاكىيە، رۇمىنىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى سىياسىي جىنايەتلەرنىڭ، باستۇرۇشلارنىڭ چېكىگە يەتكەنلىكى ئۇنىڭدا شۇنداق تونۇشنى پەيدا قىلدى: تارىخ — ھۆكۈمرانلىق شەكىللىرىنىڭ ئىزچىل داۋام ئېتىشىدۇر. ئۇنىڭ ئىدىيەسىدە بۇرۇلۇش پەيدا قىلغان ئىككىنچى ئامىل شۇ بولدىكى، ئۇ يىللاردا دۇنيا مىقياسىدا ئايالھەقچىلىك، مۇھىت، پۇقرالار ھوقۇقى، ئاز سانلىق ئىجتىمائىي توپلارنىڭ ھوقۇقى قاتارلىق تېمىلارنى چۆرىدىگەن ئاممىۋى ھەرىكەتلەر تۇرلۇك زۇلۇم شەكىللىرىگە قارشى قوزغالدى. بۇ خىل زۇلۇم شەكىللىرىنى تارىخىي ماتېرىيالىزم بىلەن، ماركسىزم نەزەرىيەسىنىڭ خاسلىقى بولغان سىنىپىي زۇلۇم نۇقتىئىنەزىرى بىلەن شەرھلەپ بولغىلى بولمايتتى. 1970 - يىللاردا فۇكاۋ ئۆزىمۇ ئاممىۋى ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ ئىشتىراك قىلدى ۋە شۇنداقلا مەھبۇسلار، كۆچمەنلەر ھوقۇقىنى قوغداش يۈزىسىدىن ئېلىپ بېرىلغان پائالىيەتلەرنىڭ راۋاجىغا ھەسسە قوشتى.

مىچىل فۇكاۋ زۇلۇمنىڭ، ھۆكۈمرانلىقنىڭ تۇرلۇك شەكىللىرىنى چۈشىنىشكە تىرىشىۋاتقان ئاشۇ يىللاردا دىققىتىنى گېرمانىيە پەيلاسوپى فرېدىرىخ نىچشېنىڭ ئەسەرلىرىگە ئاغدۇردى ۋە ئۇنىڭغا مەپتۇن بولۇپ قالدى. بۇ خىل مايىللىق ئۇنىڭ «نىچشې ۋە سىستېما ئىسخېمىسى» دېگەن ئەسىرىدە ئەكس ئەتتى. فرېدېرخ نىچشې پەلسەپىسىدىكى

يادرولۇق ئۇقۇم «هوقۇق ئىرادىسى» بولۇپ، ئۇ بۇ ئۇقۇم ھەققىدە سىستېمىلىق ئانالىز يۈرگۈزۈپ، «ئىلگىرىلەش، تەرەققىيات» ھەققىدىكى ئىدىيەلەرنى قاتتىق تەنقىد قىلدى ۋە مۇنداق قاراشنى ئىلگىرى سۈردى: ئىنسانىيەتنىڭ ئىلگىرىلىشى بار دېيىلسە، ئۇ ھالدا بۇ ئىلگىرىلەش بىر خىل ھۆكۈمرانلىق شەكلىنىڭ يەنە بىر خىل ھۆكۈمرانلىق شەكلىگە قاراپ تەرەققىي قىلىشىدۇر. نىچشې پەلسەپىسىدە تارىخنى ھەربىر كەتلەندۇرگۈچى كۈچلەرنىڭ سەۋەبى، مەنبەسى ھەققىدە ئىزدىنىشنىڭ ئارتۇقچە ئىكەنلىكى ئىلگىرى سۈرۈلگەنىدى. نىچشېنىڭ نەزىرىدە، تارىخ بىر - بىرىگە زىت ئىجتىمائىي كۈچلەر، زىددىيەتلىك ۋەقەلەر ۋە بىردەكسىزلىك بىلەن تولغانىدى.

فۇكاۋنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى نىچشېنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ئاشۇ نۇقتىلار ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان «تۇزۇم ۋە جازا» ناملىق ئەسىرىدە ئەكس ئەتتى. بۇنى يالغۇز جازا تارىخى دەپلا چۈشىنىشكە بولمايتتى. ئەكسىچە، بۇ كىتاب ھوقۇقنىڭ زامانىۋىلىشىش مۇساپىسىدە قانداق يۈرۈشىدىغانلىقى ھەققىدىكى سىستېمىلىق شەرھ ئىدى. ئۇ بۇ كىتابتا سىستېما ئىسخېمىسى مېتودىنى قوللانىدى ۋە ئۇنى بۇگۈنىنىڭ تارىخى دەپ ئاتىدى. فۇكاۋنىڭ بۇ كىتابىدا ئىلگىرى سۈرگەن ئىدىيەسى شۇ بولدىكى، ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى ئاۋام ئالدىدا قىينىاپ ئۆلتۈرۈش ئۇسۇلىغا خاتىمە بېرىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا تۈرمىنىڭ پەيدا بولغانلىقى ئىلگىرىلەشنىڭ، مەرىپەتچىلىكنىڭ بەلگىسى ئەمەس. ئۇ ئەمەلىيەتتە ھوقۇق يۈرگۈزۈش تاكتىكىسىنىڭ ئۆزگەرگەنلىكىنىڭ ئىسپاتى. بۇ يەردە يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ھوقۇق تۇزۇم ۋە نازارەت سىستېمىسى ئارقىلىق ئادەمنىڭ ئىجتىمائىيىتىنى تېخىمۇ بەكرەك جازالاشنى مەقسەت قىلىدۇ.

فۇكاۋنىڭ بىلىم ۋە ھوقۇق ھەققىدىكى ئويلىنىشلىرى

ئۇنىڭ «جىنسىيەت تارىخى» ناملىق ئەسىرىدە ۋايىغا يەتكەن. ئۇ بۇ ئەسىرىدە ئاساسلىقى مۇنداق ئىدىيەنى ئىلگىرى سۈرگەن: ياۋروپادا ۋىكتورىيە دەۋرىدە بىزنىڭ ئويلىغىنىمىزنىڭ ئەكسىچە جىنسىيەت توغرۇلۇق سۆزلەش چەكلىنەتتى. بىزنىڭ جىنسىيەت توغرۇلۇق پاراڭلىشىش ھەققىدىكى ھازىرقى تونۇشىمىز، يەنى «جىنسىيەت توغرۇلۇق پاراڭلىشىشىمىز ھۆرلۈكنىڭ ئىپادىسى» دەپ قارىشىمىز پۈتۈنلەي خاتا. ۋىكتورىيە دەۋرىدە ھەر خىل تۈزۈملەردە ۋە تېببابەتچىلىك، پىسخولوگىيەلىك داۋالاش قاتارلىق ساھەلەردە جىنسىيەت ھەققىدە بۆسۈش خاراكتېرلىك بايقاشلار بولغان. يەنە كېلىپ، شۇ دەۋردىن باشلاپ جىنسىيەتنى تۈرگە ئايرىپ كونترول قىلىش جەريانى تېزلەشكەن.

فۇكاۋنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئەسىرى ھەققىدە توختىلىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ماركسىزمنى تەنقىد قىلغان تەرەپلەر، كېيىنكى قۇرۇلمىچىلىق نەزەرىيەسىنىڭ تەرەققىياتىدا ئىنتايىن زۆرۈر بولغان تېمىنى مەركەز قىلىۋېلىشتىن ساقلىنىش مايىللىقى ھەققىدە توختىلىش زۆرۈر.

مىچىل فۇكاۋ ماركسىنىڭ ۋە كېيىنكى ماركسىزمچىلارنىڭ «ھوقۇق سىنىپىي ھۆكۈمرانلىقنىڭ ۋاستىسى، ئۇنىڭ مەنبەسى ئىقتىسادىي مەنپەئەت» دېگەن قارىشى سىڭىپ كەتكەن تەھلىللىرىگە رەددىيە بەرگەن. فۇكاۋنىڭ قارىشىچە، ھوقۇقنى يۇرۇشتۇرۇۋاتقان تۈرتكىلىك ئامىللار شۇنچىلىك جىقكى، ئۇنىڭ مەنبەسىنى يالغۇز ئىشلەپچىقىرىش شەكلىدىن ئىبارەت بىرلا ئۇقۇم بىلەن شەرھلەپ بولغىلى بولمايدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ «تۈزۈم ۋە جازا» ناملىق ئەسىرىدە ھوقۇقنىڭ ئادەم بەدىنىدە يۈرگۈزۈلۈشىگە سەۋەب بولغان مىكرو مەۋجۇتلۇقنىڭ سىرىنى يېشىپ بەرگەن. ئۇنىڭدىكى ئاساسلىق نۇقتىنى مۇنداق تۆۋەندىكىچە: ئەگەر ھوقۇق مەلۇم ماكاندا كونكرېت

يۇرگۈزۈلسە ياكى چېچىۋېتىلسە، ھوقۇق مۇناسىۋەتسىز ئۆزگەرتىدىغان ھەرقانداق تەرتىپچانلىق چوقۇم كۈندىلىك پائالىيەتنى چۆرىدىگەن ئۇرۇنۇش بولۇشى لازىم. فۇكاۋ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىدىئولوگىيە نەزەريەسىنىمۇ تەنقىد قىلغان.

مىچىل فۇكاۋ «ئىنسان ئېڭى جەمئىيەت ھەققىدىكى ئانالىزنىڭ مەركىزىدە تۇرۇشى» كېرەك دېگەن ھادىسىشۇناسلارچە تەھلىلگە رەددىيە بەرگەن. بۇ ئەمەلىيەتتە ژان پاۋل سارتىرنىڭ مەۋجۇدىيەتچىلىك پەلسەپىسىگە بېرىلگەن رەددىيە ئىدى. ژان پاۋل سارتىرنىڭ نەزەريەلىرىدە ئىنسانىنىڭ زۇلۇم شەكىللىرىگە قارشى تۇرۇش ئەركىنلىكى تەكىتلەنگەنىدى. ئەمما، فۇكاۋ ۋە قۇرۇلما ئانالىزچىلىرىدىن بىرى بولغان ئالىۋسېرنىڭ نەزىرىدە بۇنداق قاراش تۇغرا ئەمەس ئىدى. فۇكاۋنىڭ قارىشىچە، ئادەمنىڭ ئىدىيەسى ــ ئىجتىمائىيلىقنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئادەمنىڭ ھوقۇق مۇناسىۋىتىدىكى ئۇرنىنى بېكىتىدىغان ئېيتىم ئارقىلىق يېتىلىدۇ. ئىنسانىنىڭ ئېڭىنى مەنىنىڭ مەركىزى دەپ قاراش خاتا. بۇنداق تونۇشتا مەنىنىڭ ئېيتىم ئارقىلىق قانداق تارقىلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ. فۇكاۋ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۇيۇشقان، ئىتتىپاقلاشقان ھەربىر ئىجراچىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۇرۇنۇشىنىڭ بىر چوڭ ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن. سەۋەبى، بۇنداق ئۇرۇنۇش ئادەملەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى كونترول قىلىش جەھەتتىكى قۇربىتىنى مۇبالىغە قىلىۋېتىپلا قالماستىن، ئىنسانلارنىڭ ھەمىشە ئەقىلسىزلىك ۋە زىددىيەتلىك تۇيغۇلارنىڭ قورشاۋىدا قالىدىغانلىقىدىن ئىبارەت بىر پاكىتقا كۆز يۇمىدۇ.

فۇكاۋنىڭ بۇ خىل قاراشلىرى ئۆزى ئويلىغاندەكلا كەسكىن دەتالاشقا سەۋەب بولدى. ماركسىزمچى تەنقىدچىلەر ئۇنىڭغا: «نېمىشقا فۇكاۋ ھوقۇقنىڭ مىكرو مەۋجۇتلۇقىنى كۆزدە تۇتۇش بىلەنلا بولۇپ، ماكرو مەۋجۇتلۇقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىدۇ؟» دەپ سوئال قويدى. بۇ رەددىيەلەرگە جاۋاب بېرىش

ئۇچۇن، فۇكاۋ ھوقۇقنىڭ زامانىۋىلىشىش داۋامىدا ئەڭ ئاۋۋال ئۆز كۆچىنى كۆرسىتىدىغان يەنە بىر شەكلىنى تونۇشتۇردى ۋە ئۇنى بىيولوگىيەلىك ھوقۇق دەپ ئاتىدى. فۇكاۋنىڭ قارىشىچە، بىيولوگىيەلىك ھوقۇقنىڭ مەركىزى بەدەندە بولىدۇ ۋە ئالاھىدە بىر يەككە شەخسنى ئەمەس، پۈتكۈل ئاممىنى ئۆزىنىڭ نىشانى قىلىدۇ؛ پۈتكۈل ئاممىنىڭ ھەربىر تەلىرىنى مۇئەييەن بىر قېلىپقا سېلىشقا، يېتەكلەشكە، تەسىر دائىرىسىگە ئېلىشقا تىرىشىدۇ. بۇ خىل بىيولوگىيەلىك ھوقۇقنىڭ يۈرگۈزۈلۈشىنى فۇكاۋ «ھۆكۈمەتچە باشقۇرۇش» دەپ ئاتايدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، ھۆكۈمەتچە باشقۇرۇش شەكلىدە رويىپقا چىقىدىغان تۈزۈم خاراكتېرلىك ھوقۇق ئادەملەرنى بويسۇنۇشقا مەجبۇرلايدۇ، باسىدۇ ۋە ئۇلارنى ئىتائەتمەن بولۇشقا ئۇندەيدۇ. بۇ جەريانىدا ئادەملەرنىڭ ھەربىرى بىر قېلىپقا چۈشىدۇ.

مىچېل فۇكاۋمۇ ھەرقانداق بىر جەمئىيەت نەزەريىچىسى دەكلا تەنقىدكىمۇ ئۇچرىدى. «شەرقشۇناسلىق» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ ئاپتورى، فۇكاۋنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ئېدۋارد سەئىد ئۇنىڭ تەھلىللىرىنى ياۋروپانىلا مەركەز قىلغانلىقى بىلەن تەنقىدلەپ: «تارىخ يالغۇز فىرانسىيە تېررىتورىيەسىدىلا يارىتىلغان ئەمەس، فۇكاۋ تەھلىللىرىدە ياۋروپادىن باشقا جايلاردا تۇرۇمنىڭ ئادەملەرنى قانداق باشقۇرۇۋاتقانلىقى، قانداق قېلىپلار ئارقىلىق سالمىدىغانلىقى ۋە قانداق ئېكسپلاتاتسىيە قىلىدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلغان» دەپ يازدى. مىچېل فۇكاۋنىڭ نەزەرىيىلىرى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە دوروسى سىمىس، جۇدىس بۇتلېر قاتارلىق ئايالھەقچىلىك نەزەرىيەچىلىرىگە تەسىر كۆرسەتتى. بەزى تەنقىدچىلەر بولسا مىچېل فۇكاۋ نەزەرىيىلىرىدە ئەر - ئايال ئىككى جىنسقا ئائىت تۈزۈلمە پەرقلىرىنىڭ مۇھاكىمە قىلىنمىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈردى.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. مىچىل فوكاۋ: «بىلىم ئارخېئولوگىيەسى»، 1969 - يىلى نەشرى.

Foucault Michel . 1969 . The Archealogy of Knowledge, London: Routledge

2. مىچىل فوكاۋ: «تەلۇنلىك ۋە مەدەنىيلىشىش»، 1961 - يىلى نەشرى.

Foucault Michel . 1961 . Madness and Civilization: A His – tory of Insanity in the Age of Reason London: Routledge

3. پ. رابىنوۋ: «مىچىل فوكاۋ تاللانما ئەسەرلىرى»، 1984 - يىلى نەشرى.

P . Rabinow . 1984 . The Foucault Michel Reader . Lon – don: Penguin

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە - ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Michel Foucault	(— 1926)	مىچىل فوكاۋ
Louis Althusser	(1990 — 1918)	لوئىس ئالسۇسىر
Friedrich Nietzshe	(1900 — 1843)	فرىدىرخ نىچشې
Edward Said	(2003 — 1935)	ئېدۋارد سەئىد
Dorothy Simth	(— 1926)	دوروسى سىمىس
Claude Levi-Strauss	(— 1908)	كلاۋدى لېۋىستراۋس
Jean-Paul Sartre	(1980 — 1905)	ژان پاۋل سارترې
Judith Butler	(— 1956)	جۇدىس بۇتلېر

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە - خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

History of Thougth	思想史	ئىدىيە تارىخى
Discursive Knowledge	推论知识	قىياسى بىلىم

Genealogy 系统图 سىستېما ئىسخېمىسى

تەلۇملىك ۋە مەدەنىيلىشىش

Madness and Civilization 发疯与文明

System of Thougth 思想系统 ئوي سىستېمىسى

Structuralism 结构主义 قۇرۇلمىچىلىق

Postmodernism 后现代主义 كېيىنكى مودېرنىزم

بىلىم ئارخېئولوگىيەسى

Archeology Knowledge 知识考古学

بىلىمنىڭ قۇرۇلما خاراكتېرلىك كودى

Structural Codes of Knowledge 知识的结构代码

يوشۇرۇن ئۇقۇم قۇرۇلمىسى

Implicit Conceptual Structure 含蓄的概念结构

Horizon of Thinking 思想系统 ئوي ئەندىزىسى

Discourse 话语 ئېيتىم

Power and Knowledge 权利与知识 ھوقۇق ۋە بىلىم

ئارخېئولوگىيەلىك مېتود

Archeological Method 考古学方法

مۇستەقىل بايان سىستېمىسى

Autonomous System of Thougth 独立的思想系统

ئون بەشىنچى باب

پېتىر بېرگېر (1929ـــ): رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى

نېمە ئۈچۈن پېتىر بېرگېرنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشىمىز؟

پېتىر بېرگېر ئۆزىنىڭ توماس لۇكمان بىلەن بىرلىشىپ يازغان مەشھۇر ئەسىرى «رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى»دا ئالفرېد شۈتس ئۇلىنى سىلىپ بەرگەن ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ مېتودلىرىنى كارل مەنھېيىم ئۇلىنى سىلىپ بەرگەن بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ مېتودلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشىنى، خۇسۇسەن رېئاللىقنىڭ قانداق پەيدا بولىدىغانلىقىنى يېشىپ بەردى. بۇ ئەسەردە «جەمئىيەتتە رېئاللىق پەيدا قىلىۋاتقىنى ئەمەلىيەتتە كىشىلەرنىڭ بىر قاتار تونۇشلىرى» دېگەن مەركىزي ئىدىيە تۈتقا قىلىنغانىدى. پېتىر بېرگېرنىڭ نەزىرىدە، رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتى ۋە ئىجتىمائىي ئالاقىسى ئارقىلىق ئۈزلۈكسىز تۈردە مەلۇم بىر ئىجتىمائىي توپ تەرىپىدىن بىردەك قوبۇل قىلىنمىدىغان ئورتاق رېئاللىق يارىتىش جەريانىدۇر. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان ئورتاق رېئاللىق ئوبيېكتىپ جەھەتتىن مەۋجۇت بولۇش، سۇبيېكتىپ جەھەتتىن بىر مەنىدىن دېرەك بېرىشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن بىر جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىگە ئاساس بولىدۇ. پېتىر بېرگېرنىڭ

قارىشىچە، كۆندىلىك رېئاللىق ــ كىشىلەرنىڭ كۆندىلىك ھادىسىلەرنى مۇئەييەن بىر تەرتىپكە ئايلاندۇرۇشى نەتىجىسىدە پۈتكەن ئىجتىمائىي سىستېمىدۇر. ئۇنىڭدا ھەم ئوبيېكتىپ، ھەم سۇبيېكتىپ ئېلېمېنتلار بولىدۇ. سەۋەبى، رېئاللىق ئىنسانلارنىڭ ئۆزى تەرىپىدىن يارىتىلغان ئىجتىمائىي تەرتىپ ياكى قېلىپلىق دۇنيا بولغىنى ئۈچۈن ئوبيېكتىپلىققا ئىگە. پېتىر بېرگېرنىڭ رېئاللىق ھەققىدىكى نەزەريىلىرىنىڭ مەركىزىدە: «قانداقلارچە كىشىلەرنىڭ سۇبيېكتىپ تۇيغۇسى ئوبيېكتىپ رېئاللىققا سەۋەب بولىدۇ؟» دېگەن بىر سوئال يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىگەن.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

ئۇستازى ئالفرېد شۇتىسنىڭ ھادىسە جەمئىيەتشۇناسلىقى ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلغان پېتىر بېرگېر 1929 ـ يىلى ئاۋستىرىيەنىڭ پايتەختى ۋېنادا تۇغۇلغان. 1949 ـ يىلى ۋاگنېر ئىنستىتۇتىدا باكلاۋۇرلۇق ئۇنۋانىغا، 1950ـ، 1954 ـ يىللىرى ئامېرىكىدىكى يېڭى جەمئىيەت تەتقىقاتى ئىنستىتۇتىدا ئالفرېد شۇتىسنىڭ قولىدا ئوقۇپ ماگىستىرلىق، دوكتورلۇق ئۇنۋانلىرىغا ئېرىشكەن. ھازىر ئامېرىكىدىكى بوستون ئۇنىۋېرسىتېتىدا پىروفېسسور بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ.

پېتىر بېرگېر تومۇس لۇكمان بىلەن بىرلىشىپ «رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى» دېگەن ۋەكىللىك ئەسىرىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ئاساسلىق دىققىتىنى دىن جەمئىيەتشۇناسلىقىغىمۇ قارىتقان ۋە يەنە بىر مۇھىم ئەسىرى «مۇقەددەس ئەرش» (1969 ـ يىلى)نى ئېلان قىلغان. باشقا ئەسەرلىرىدىن يەنە «جەمئىيەتشۇناسلىققا مەرھەمەت» (1947 ـ يىلى)، «سەرسان روھ» (1973 ـ يىلى)، «قۇربانلىق

پىرامىداسى» (1975 ـ يىلى)، «ئائىلە ئۇستىدىكى ئۇرۇش تۇمانلىرى» (1983 ـ يىلى)، «ئەقىدە ھەققىدە ئىزدىنىش» (2003 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار. پېتىر بېرگېر ئۆز نۆۋىتىدە يەنە پىروزا ئىجادىيىتى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدۇ.

رېئاللىقنىڭ دىيالېكتىكىلىق جەريانلىرى

پېتىر بېرگېر توماس لۇكماس بىلەن بىرلىشىپ يازغان ئەسىرى «رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى»دا مىكرو جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودى بىلەن ماكرو جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودىنى بىرلەشتۈرۈپ ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشكەن ۋە رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشىنى ئۆچ دىيالېكتىكىلىق جەريان باسقۇچى نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرگەن. ئۇنىڭ نەزىرىدىكى رېئاللىقنىڭ ئۆچ دىيالېكتىكىلىق باسقۇچلىرى يارلىش باسقۇچى، مەۋجۇتلۇق باسقۇچى ۋە سىڭىپ كىرىش باسقۇچىدىن ئىبارەت.

رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشىدىكى ئىزچىل دىيالېكتىكىلىق جەريانلارنىڭ تۇنجى باسقۇچى يارلىش باسقۇچى بولۇپ، بۇ باسقۇچتا ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەت پائالىيىتى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي دۇنياسىنى يارىتىدۇ. ئىجتىمائىي دۇنيا ئاۋۋال ئىجتىمائىي تەرتىپ شەكلىدە پەيدا بولىدۇ. ۋاھالەنكى، بۇ يەردە دېيىلمۇاتقان ئىجتىمائىي تەرتىپ «ئادەملەر پائالىيىتىنىڭ نەتىجىسى، ئۇنى ئادەملەرنىڭ ھەرىكىتى ئەنە شۇنداق بىر ھالەتكە كەلتۈرگەن.» رېئاللىقنىڭ يارلىش باسقۇچى مۇنداق ئىككى تۈرلۈك ئالاھىدىلىكى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ: بىرىنچى، بۇ باسقۇچ ئادەملەرنىڭ يېڭى بىر سودىنى رويابقا چىقارغىنىدەكلا، يېڭىچە بىر دوستلۇققا ئىگە بولالىغىنىدەكلا يېڭىچە بىر ئىجتىمائىي رېئاللىقنى پەيدا قىلالايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ؛ ئىككىنچى،

رېئاللىقنىڭ يارلىش باسقۇچى ئادەملەرنىڭ بىر خىل ئىجتىمائىي دۇنيا يارىتىش ئارقىلىق ئۇنى بىر تۈزۈلمىگە، بىر تەرتىپكە ئىگە قىلالايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

رېئاللىقنىڭ يارلىش باسقۇچىنى ياخشىراق چۈشىنىش ئۈچۈن، ئادەملەر ئارىسىدا دوستلۇقنىڭ قانداق پەيدا بولىدىغانلىقىغا قاراپ باقايلى: ئارىدىكى ئالاقىدىن تېگىشلىك نەپكە ياكى ئورتاقلىققا ئېرىشكەن ئىككى ئادەم دوست بولىدۇ. بۇ خىل دوستلۇق بىر خىل رېئاللىقتۇر. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى دوستلۇق تۈيغۇسى ۋە ئورتاقلىق ئۇلار دوست بولۇشتىن ئىلگىرى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. بۇ ئىككى دوست يېڭى بىر رېئاللىقنى ــ «دوستلۇق»نى پەيدا قىلىشقا تەڭ تىرىشتى. ئۇلار ھەر قېتىم ئالاقە قىلغىنىدا ئارىدىكى دوستلۇقتىن مەمنۇنىيەت تۈيغۇسى تاپىدۇ. شۇڭا بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، دوستلۇق ھەم بىر جەريان، ھەم بىر رېئاللىق. ئۆز نۆۋىتىدە دوستلۇق ــ ھەم ئادەملەر تەرىپىدىن يارىتىلغان، ھەم بىرلا ئادەمنىڭ خاھىشى بىلەن ئىشقا ئاشمايدىغان بىر خىل تەرتىپتۇر. دوستلۇق مىسالىدىن باشقا، بىر جۈپ قىز ـ يىگىتنىڭ نىكاھلىنىشى، يېڭى سودىنىڭ رويابقا چىقىشى، يېڭى بىر كەسىپنىڭ باشلىنىشى قاتارلىقلاردىنمۇ رېئاللىقنىڭ يارلىش جەريانىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ.

يارلىش باسقۇچى رېئاللىقنىڭ دىيالېكتىكىلىق جەريانلىرىدىكى ھاسىلات باسقۇچىدۇر. پېتىر بېرگېر بىلەن توماس لۈكمان ئادەمنى رېئاللىقنىڭ يارلىش باسقۇچىدىكى ئىجادكار دەپ تونۇيدۇ. بۇ ئىجادكار ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتىدا ھەربىرىتكە ئۆتۈش ئارقىلىق يېڭى بىر رېئاللىق پەيدا قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ ئۇقۇمى جورج خېربېرت مىدنىڭ «ئۆزمەن» ئۇقۇمىدىكى خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە. ئاددىي بىر جۈملە سۆز بىلەن يېغىنچاقلىغاندا، رېئاللىقنىڭ يارلىش

باسقۇچى ئادەملەرنىڭ جەمئىيەت پەيدا قىلىش جەريانىدۇر.

رېئاللىقنىڭ ئىككىنچى باسقۇچى مەۋجۇتلۇق باسقۇچى بولۇپ، ئادەملەر بۇ جەريانىدا كۇندىلىك ھاياتنى ئۆزلىرىگە تېڭىلغان، شەخسىي ئىرادىگە بېقىنمايدىغان رېئاللىق، ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان رېئاللىق دەپ تونۇيدۇ. ئادەملەر «رېئاللىق ئەسلىدىنلا مۇشۇنداق بىر ھالەتتە مەۋجۇت بولۇپ بولغان، بۇ خىل ھالەت بىز تۇغۇلۇشتىن بۇرۇنلا مۇشۇنداق ئىكەن دەپ ئويلايدۇ.»

تىل ــ رېئاللىقنىڭ تەرتىپلىنىشى ۋە كىشىلەر تەرىپىدىن ھېس قىلىنىشىدىكى مۇھىم بىر ۋاستە. پېتىر بېرگېر ۋە توماس لۇكماس مۇنداق يازىدۇ: «كۇندىلىك ھاياتنىڭ ئورتاق بىر مەۋجۇتلۇقتا ئايلىنىشى تىلنىڭ ياردىمىدە ئىشقا ئاشىدۇ. كۇندىلىك ھايات ــ ئاۋۋال مەن دوستلىرىم ۋە زاماندىشلىرىم بىلەن تىل ئارقىلىق ئورتاقلىقتا ئېرىشىدىغان رېئاللىقتۇر. ئارىدا ۋاستە بولۇۋاتقان تىلنى چۈشىنىش كۇندىلىك ھايات رېئاللىقىنى ھېس قىلىشتىكى ئاچقۇچلۇق ئامىل.» بۇنى يەنە دوستلۇق مىسالى بىلەن چۈشەندۈرۈپ باقايلى: دوستلۇق نۇقتىسىدىن رېئاللىقنىڭ مەۋجۇتلۇق باسقۇچى شۇنىڭدىن دېرەك بېرىدۇكى، دوستلۇق ئىككى ئادەم ئالاقىگە ئۆتكەندىن كېيىن، ئورتاق ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ھېس قىلغاندىن كېيىن پەيدا بولىدۇ. ئىككى دوست «بىز» دېگەن تونۇشقا كەلگەندە، ئۇلار تىلنىڭ ياردىمىدە دوستلۇقنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاۋاتقان بولىدۇ. باشقىلار ئۇ ئىككى ئادەمنىڭ دوست ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان چاغدا تىلنىڭ ياردىمى ئارقىلىق بۇ دوستلۇقنىڭ نېمە مۇناسىۋەت ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋاتقان بولىدۇ. رېئاللىقنىڭ مەۋجۇتلۇق باسقۇچىنى ئاددىي قىلىپ مۇنداق چۈشەندۈرۈش مۇمكىن: جەمئىيەت ئادەملەر ئۇچۇن ئاقىۋەت پەيدا قىلىدىغان بىر خىل ئوبيېكتىپ رېئاللىق، چۈنكى ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئۆزىنى ياراتقان ئادەمدىن ئىبارەت

ئىجادكارغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. بۇ نۇقتىنى ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن رېئاللىقنىڭ دىيالېكتىكىلىق جەريانلىرىدىكى ئۆچىنچى باسقۇچ ــ سىنٹېز كىرىش باسقۇچىنى تونۇشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

رېئاللىقنىڭ ئۈچىنچى باسقۇچى سىنٹېز كىرىش باسقۇچى بولۇپ، بۇ جەريانىدا ئادەملەر ئىجتىمائىيلىشىش يولى ئارقىلىق ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىدۇ. بېرگېرنىڭ نەزىرىدە، ئوڭۇشلۇق ئىجتىمائىيلىشىش جەريانى ئادەمنىڭ سۇبيېكتىپ تونۇشى بىلەن ئوبيېكتىپ رېئاللىقى، ئۆزى ھەققىدىكى تونۇشى بىلەن باشقىلارنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن باھاسى ئوتتۇرىسىدا ماسلىشىش، ئۇيغۇنلۇق كۆرۈلگەندە ئىشقا ئاشىدۇ. «رېئاللىقنىڭ مەۋجۇتلۇق باسقۇچى ــ ئادەمنىڭ ئادەت كۈچىدىن مۇستەسنا ھالدا مەۋجۇت بولغان رېئال ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ يارىلىش جەريانىنى كۆرسەتسە، رېئاللىقنىڭ سىنٹېز كىرىش باسقۇچى ــ ئاشۇ ئىجتىمائىي دۇنيانىڭ ئۇنى ياراتقان ئادەملەرنىڭ ئېڭىدا رېئاللىق ھەققىدىكى بىر تونۇشنى پەيدا قىلىشىنى كۆرسىتىدۇ.» ئادەملەرنىڭ ئوبيېكتىپ رېئاللىقنىڭ تەسىرىنى قەلبىگە سىڭدۈرۈشىنى تالكوت پارسونىس ئىجتىمائىيلىشىش دەپ ئاتىسا، پېتىر بېرگېر رېئاللىقنىڭ سىنٹېز كىرىشى دەپ ئاتايدۇ. «سىنٹېز كۆڭلىنىزدە قانداق ئويلىغان بولسىڭىز، شۇنىڭغا تۇشلۇق رېئاللىق پەيدا بولىدۇ. ھەممىلا ئادەمنىڭ رېئاللىقى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ھەققىدىكى تونۇشنىڭ مەھسۇلىدۇر.»

رېئاللىقنىڭ تەسىرى ئادەملەرنىڭ قەلبىگە سىنٹېز كىرگەندە، ئۇلار ھەم ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ ئۆزىدىن كۈتۈۋاتقان ئۇمىدلىرىگە ماسلىشىۋاتقان بولىدۇ، ھەم يېڭىدىن بىر ئىجتىمائىي تۈزۈلمە يارىتىۋاتقان بولىدۇ. يېڭى تۈزۈلمە، يېڭى تەرتىپ رېئاللىقنىڭ يارىلىش باسقۇچىدىلا ئىشقا ئاشىدۇ، ئاندىن مەۋجۇتلۇق ھالىتىدە داۋام قىلىدۇ، ئاخىرىدا ئۆزىنى

ياراتقان ئادەملەرنىڭ قەلبىگە سۆيۈبكتىپ گەۋدە سۆپىتىدە سىڭىپ كىرىدۇ. پېتىر بېرگېر ۋە توماس لۇكمان مۇنداق يازىدۇ: «ئاۋۋال جەمئىيەت ئادەملەرنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن پەيدا بولىدۇ، ئاندىن ئوبيېكتىپ رېئاللىق سۆپىتىدە مەۋجۇت بولىدۇ، ئاندىن سۆبيېكتىپ مەۋجۇتلۇق سۆپىتىدە ئىنسان قەلبىدە يىلتىز تارتىدۇ.»

رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى ھەققىدىكى نەزەريىە ئىجتىمائىي تۈزۈلمىنىڭ ھەم ئاشۇ ئىجتىمائىي تۈزۈلمە كۈتۈۋاتقان رولنىڭ ئىنسان قەلبىدە كونكرېتلىشىدىغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ. مەسىلەن، بىر ئادەم «ئۆزۈمنىڭ ھالىغا قاراپ-راق ئىش قىلاي، مۇشۇنداق قىلماقتىن باشقا ئامال يوق» دەپ ئويلىسا، ئۇ ئادەم روھىي دۇنياسىغا بىر قۇلۇپنى سېلىۋالغان بولىدۇ. بۇنداق روھىي ھالەت بىر ئادەمنىڭ ئالدىدىكى تالاش يوللىرىنى قىسقارتىدۇ ۋە ئادەملەرگە ئۆزىنىڭ ئىجادكار ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بىر ھەقىقەتنى ئۇنۇتقۇزىدۇ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە قۇلۇپلانغان روھقا تۇشلۇق رېئاللىق پەيدا بولىدۇ.

جەمئىيەتتە ئادەملەر قانداق كونترول قىلىنىدۇ؟

بىر جەمئىيەتنىڭ ئادەملەرنى كونترول قىلىشتىكى تاكتىكىسى ۋە ۋاستىسى ھەر خىل بولىدۇ. ئاشۇ خىل ۋاستىلەرنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن بىز باشقىلارنىڭ كونترولۇغا چۈشۈپ قالىمىز. بېرگېرنىڭ قارىشىچە، باشقىلارنىڭ ئالدىدا كونترول ئوبيېكتىغا ئايلىنىپ قېلىش ئادەمدە تايانچسىزلىق، پاناھسىزلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىدۇ. مەسىلەن، ئامېرىكىدا ئىندىيان بولۇش ئاق تەنلىكلەر تەرىپىدىن باشقۇرۇلۇش دېمەكتۇر. بىر ئادەمنىڭ شەخسىي كەچۈرمىشلىرى ئۇ ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي سىستېمىنىڭ ئەمەس، بەلكى ياتلارنىڭ تەسىر دائىرىسىدە بولىدۇ. ئۇنداقتا،

ئادەم قانداق قىلىپ باشقىلارنىڭ تەسىر دائىرىسىگە، ئىجتىمائىي كونترول ئوبيېكتىغا ئايلىنىپ قالىدۇ؟

بىرىنچى، بىر جەمئىيەت ئۆز ئەزالىرىنى زورلۇق كۈچىگە تايىنىپ كونترول قىلىدۇ. مەيلى ئۇ قانچىلىك يۇكسەلگەن، قانچىلىك پىشقان جەمئىيەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بەربىر ئادەملىرىنى كونترول قىلىشتا زورلۇق كۈچىكە تايانماي قالمايدۇ، زورلۇق كۈچىنىڭ يارىمىدە ئىجتىمائىي تەرتىپنى ساقلايدۇ. ھالبۇكى، زورلۇق كۈچ ئادەملەرنىڭ قەلبىنى بويسۇندۇرالمايدۇ. زورلۇق كۈچ بىلەن ئورنىتىلغان تەرتىپمۇ ۋاقىتلىق بولىدۇ. ئارمىيە، ساقچىنىڭ كۈچى بىلەن بىر ئوبيېكتنى بويسۇندۇرۇش ئۇنىڭ روھىنى ئەل قىلغانلىق بىلەن باراۋەر ئەمەس. زورلۇق كۈچ ۋاستىسى قارىماققا كىشىلەر ئارىسىدا بىردەكلىك، ئۇيۇشۇش پەيدا قىلغاندەك قىلغان بىلەن، كىشىلەر ئارىسىدا بىردەكلىكنى نىشان قىلغان ئىجتىمائىي ئاپپاراتلارغا نىسبەتەن نەپرەت پەيدا قىلىدۇ. شۇڭا، بىر جەمئىيەتنى پۈتۈنلەي زورلۇق كۈچ بىلەن كونترول قىلمەن دېيىش ئاقمايدۇ.

ئىككىنچى، بىر جەمئىيەت ئۆز ئەزالىرىنىڭ ساداقەتمەنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئۇلارنى كونترول قىلىشقا تىرىشىدۇ. بۇ، ئادەملەرنىڭ ئىدىيەسىنى، ئىشەنچىنى كونترول قىلىش لازىملىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئادەمنىڭ تەبىئىتىدە ئۆزى كۆرگەن، ئاڭلىغان نەرسىگە نىسبەتەن ئاۋۇال مايىللىق بولىدۇ. مۇشۇنداق بولغىنى ئۈچۈن بىر جەمئىيەت ئۆز ئەزالىرىنىڭ ئوي سىستېمىسىنى كونترول قىلىشقا كۈچەيدۇ. مەسىلەن، 1950 ـ يىللاردا فىرانسىيە ئۆز مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرغان ئالجىرىيە خەلقىنى دىنىي كونترول قىلىش، مائارىپتا فىرانسۇز تىلىنى ئاساس قىلىش، مەسچىتلەرنى چېقىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن كونترول قىلىشقا تىرىشقان. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىمۇ ئەينى ۋاقىتتا

ئوخشاش بىر تەرزدە ئىندىيانلارغا مۇئامىلە قىلغان. «مۇستەقىللىق خىتابنامىسى»نى يېزىپ قالدۇرغان جېففېرسون، فرانكلىن قاتارلىق كىشىلەر ئىندىيانلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش پىلانىغا بىر قوللۇق يېتەكچىلىك قىلغان.

ئۇچىنچى، بىر جەمئىيەت ئۆز پىروگرامىسى بويىچە ماڭمىغانلارنى يېتىم قالدۇرۇش، ياغلىق قاپاق ئوبيېكتىغا ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق ئومۇمىي ئەزالىرىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. بۇ، ئادەملەرنىڭ ھەرىكىتىنى كونترول قىلىشتىكى ئۇنۇملۇك ئۇسۇللارنىڭ بىرى. يېتىم قالدۇرۇش، مازاق قىلىش ئاددىي ئىشتەك قىلغان بىلەن، قارشى تەرەپنىڭ ئۆزىنى تونۇشىدا ئىنكار خاراكتېرلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ.

تۆتىنچى، بىر جەمئىيەت ئۆز ئەزالىرىنى ئالداش ئارقىلىق كونترول قىلىشقا تىرىشىدۇ. بىر جەمئىيەت ئەزالىرىنى باشقا ۋاستىلەر ئارقىلىق كۆندۇرەلمىگەندە ئالداشقا باشلايدۇ.

بەشىنچى، بىر جەمئىيەت ئومۇمىي ئېقىمغا ئەگەشمىگەنلەرنى چەتكە قېقىش ئارقىلىق كونترول قىلىشقا تىرىشىدۇ. بۇ خىلدىكى كونترول ۋاستىسى ئۇنۇمۇپرەستىلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇ ھال بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئورتاق ئەمەل قىلىدىغان پىرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلمىغانلارنىڭ ئۇ گۇرۇپپىدىن يوقىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ئالتىنچى، بىر جەمئىيەت ئۆز ئەزالىرىنى تۇرلۇك كەسپىي ئورۇنلاردا كونترول قىلىش ئارقىلىق ئىدارە قىلىدۇ. بۇ دېگەنلىك ئادەملەر ئۆزى ئىشلەۋاتقان ئورۇنلارنىڭ قائىدە ـ تۈزۈملىرى، خاھىشى بويىچە ئىشلىشى زۆرۈر دېگەنلىكتۇر. كەسپىي ئورۇنلاردا ئىشلەش داۋامىدا ئادەملەر ئۆزىگە تەۋە تۇيغۇلارنى، خاسلىقىنى بېسىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئىدارە ـ ئورگانلاردا ئىشلەۋاتقانلار تەلتۆكۈس باشقىلارنىڭ كونتروللۇقىغا چۈشۈپ قالىدۇ ۋە ئۆزىدىن ياتلىشىدۇ.

ئادەملەرنى ئىشلەتكەن ئورۇنلاردا تۇزۇم ئارقىلىق كونترول قىلىش بىر ئىجتىمائىي توپ ئارىسىدا ئۆيۇشۇش، بىرەكلىك ھاسىل قىلىشتىكى مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى.

يەتتىنچى، بىر جەمئىيەت ئۆز ئەزالىرىنى «ھەقەمسايىلەر چەمبىرىكى» ئارقىلىق كونترول قىلىشقا تىرىشىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇلدا ئادەملەر ئۆزئارا يېقىنلىرىدىن كېلىۋاتقان تەسىرنى قوبۇل قىلىدۇ. بۇ خىل تەسىر ئۇلارنىڭ بىر جەمئىيەتنىڭ كونتروللۇقىغا ئۆتۈشىدە مۇھىم رول ئويناپدۇ.

چۈشەكتىن قۇتۇلۇش

پېتىر بېرگېر بىر جەمئىيەتنىڭ ئۆز ئەزالىرىنى كونترول قىلىشىدىكى ۋاستىلەر ھەققىدە توختىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، شەخسنىڭ ئاشۇ كونتروللۇقتىن، چۈشەكتىن قۇتۇلۇش يوللىرى ئۈستىدىمۇ ئىزدەنگەن. بىر ئادەم جەمئىيەتنىڭ چەكلىمىسىدىن قانچىلىك دائىرىدە قۇتۇلالايدۇ ۋە خاسلىقىنى قانداق ساقلاپ ياشىيالايدۇ؟ پېتىر بېرگېر ئۆزىنىڭ «جەمئىيەتشۇناسلىققا مەرھەمەت» ناملىق ئەسىرىدە بۇ سوئال ھەققىدە مۇنداق مۇلاھىزە يۈرگۈزگەن:

جەمئىيەت ئادەملەرنى قوتانغا سولىۋالغان، ئۆزىنىڭ بۇنداق ئىجتىمائىي تەقىب ئىچىدە قېلىشىغا ئادەملەر ئۆزلىرى سەۋەب بولغان. يەنى، جەمئىيەتنىڭ ئالداشلىرىغا چىنپۇتكەن ئادەملەر جەمئىيەتنىڭ زەھىرى، تەسىرى توغرۇلۇق ھېچنېمىنى چۈشەنمىسە، تەبىئىي رەۋىشتە شۇنىڭغا ماس ھالدا جەمئىيەتنىڭ مەھبۇسلىرىغا ئايلىنىدۇ. بۇ خىل مەھبۇسلۇقتىن قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرى يوقمۇ ئەمەس. جەمئىيەتنىڭ يۇرۇشۇشىدىكى قائىدە ـ قانۇنىيەتلەرنى چۈشەنسەك، ئۆزىمىزنى ئىجتىمائىي كونترولدىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ تۈنجى قەدىمىنى باسقان بولىمىز ۋە يېڭىچە تاللاش ئىمكانىيەتلىرىگە، مەسىلە ھەل قىلىشنىڭ يېڭىچە

ئۇسۇللىرىغا ئېرىشىمىز. ئادەتتە بىز جەمئىيەتتە ئاڭلىق ۋە ئاڭسىز يوسۇندا ھەر خىل روللارنى ئالىمىز. ئەگەر مۇشۇ جەريانداا ئاڭسىز يوسۇندا رول ئوتسەك، جەمئىيەتنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرايمىز. ئەگەر بىز ئۆزىمىزنىڭ ئىجتىمائىي روللىرىنى ئاڭلىق يوسۇندا ئوتسەك، جەمئىيەت بىزنىڭ ئىرادىمىزنى ئەكس ئەتكۇزىدىغان سەھنىگە ئايلىنىدۇ.

بېرگېرنىڭ جەمئىيەتنىڭ چۇشەكلىرىدىن قۇتۇلۇش ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىرى بىزگە شۇنى چۇشەندۇرىدۇكى، جەمئىيەتنى تونۇش — ئاشۇ چەكلىمىلەردىن قۇتۇلۇشنىڭ بىر يولى. ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىجتىمائىي تونۇش بىزنى ئەتراپىمىزدىكى ئىجتىمائىي سەپسەتىلەرگە ئالدىنىپ قېلىشتىن ساقلايدۇ. شۇڭا ئېيتىش كېرەككى، جەمئىيەتشۇناسلىق ئىجتىمائىي رېئاللىقىمىز ھەققىدە چوڭقۇر تونۇش پەيدا قىلىشىمىزغا يارەدەم بېرىدىغان پەن بولۇش سۇپىتى بىلەن بىزنى مەنىۋى چۇشەكلەردىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىغا باشلايدۇ، ئۆزىمىزنىڭ باشقىلارغا سىڭدۇرگەن زەھىرىمىز ھەققىدە تەنقىدىي يوسۇندا ئويلىنىشىمىزغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ. پېتىر بېرگېر «جەمئىيەتشۇناسلىققا مەرھەمەت» ناملىق كىتابىدا بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

«جەمئىيەتشۇناسلارچە چۇشەنچە بىزنىڭ ئىجتىمائىي سەپسەتىلەردىن گۇمانلىنىشىمىزغا پىشاڭ بولىدۇ ۋە بۇ جەريانداا بىزدە مەسئۇلىيەت پەيدا قىلىدۇ. مەسىلەن، ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىي قىسىم ئىشتاتلىرىدا ياشايدىغان بىر جەمئىيەتشۇناس شەخسىي تۇرمۇشىدا ئىرقىي كەمسىتىشكە قارشى تۇرۇشى ۋە ھەر تۇرلۇك ئىجتىمائىي، سىياسىي ھەرىكەت شەكىللىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىرقچىلىققا قارشى مەيدانىنى ئېپادىلەشكە تىرىشىشى مۇمكىن. ئاندىن ئۇ يەنە جەمئىيەتشۇناسنىڭ رولىنى ئۆتىگەندە، ئىرقچىلىقنى چۇشىنىدىغان مۇتەخەسسىس سۇپىتىدە ھەرىكەتكە ئۆتۇشى ۋە

ئۆزىنىڭ شەخسىي قىممەت قارىشىنى يوشۇرۇشى مۇمكىن.»

دېمەك، جەمئىيەتشۇناسلىقنى چۈشىنىپ ئۆگەنگەن بىر ئادەم ئەتراپىدىكى ئىجتىمائىي مۇھىتنى يۇرۇشتۇرۇۋاتقان ئۇنسىز كۈچلەرگە شۇبھە بىلەن قاراشنى ئۇنتۇمايدۇ ھەم ئۆزىنىڭ ھەرىكەتلىرىگە مەسئۇل بولۇشنى ئۆگىنىدۇ. بۇ دەقىقىدە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىنسانىيلىق بۇرچىنى ياخشى ئادا قىلىۋاتقان بولىدۇ. بىر جەمئىيەتشۇناسنىڭ ئەخلاق تارازىسىنىڭ بىر تەرىپىدە جەمئىيەتشۇناسلىق، يەنە بىر تەرىپىدە ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەت بولغان بولىدۇ.

جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە ئادەم بولۇش تىرىشچانلىقى

جەمئىيەتشۇناسلىقنى ئۆگىنىش ئەملىيەتتە ئادەمىيلىكنى ئۆگىنىش تىرىشچانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بەزىدە بۇنىڭ ئەكسىچە بىر ئەھۋال پەيدا بولۇپ، جەمئىيەتشۇناسلىق ياۋۇزلۇقنىڭ، ئادەمىيلىكى ناچار ئادەملەرنىڭ ئاۋۇشىغا شەرت ھازىرلىشىمۇ مۇمكىن. قانداق نەتىجىنىڭ كۆرۈلۈشى جەمئىيەتشۇناسلىقتىن ئىبارەت بۇ ئىلىمنى قايسى نۇقتىدىن خىزمەت قىلدۇرۇشقا باغلىق. ئەمما، شۇنىسى روشەنكى، ئادەم جەمئىيەتشۇناسلىقتا تەربىيەلەنگەندىن كېيىن ئەسلىي قائىدە بويىچە ئۆزىنىڭ ئادەمىيلىكىنى ياخشىلىسا تۇغرا بولىدۇ. مەسىلەن، ئىرقىي مۇناسىۋەت، مىللىي مۇناسىۋەت ھەققىدىكى جەمئىيەتشۇناسلىق ئىدىيەلىرى بىزنى ئىرقچى، مىللەتچى بولۇشنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، جەمئىيەتشۇناسلىقنى ئەخلاقىي چۈشەكلەردىن قۇتۇلۇشىمىزغا يارىدەم بېرىدىغان ئىلىم دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

بىر جەمئىيەتشۇناس ئەۋجۈت سىستېمىلار ئالدىدا

ھەرگىزمۇ ئەپۇچان بولۇپ كەتمەسلىكى، سۈكۈت قىلماسلىقى لازىم. ئەركىنلىك، يېڭىچە تالاش يولى ھەققىدە ئىزدەنمىسە قانداقمۇ ئۇنى جەمئىيەتشۇناس دېيىش مۇمكىن؟ ئادەملەرنىڭ روھىيىتىدە پەن ياكى ئانالىز تەسىر قىلمايدىغان بىر تەرەپ بولىدۇ. ئادەملەرنىڭ مەنىۋىيىتىدىكى ئاشۇ سۈبيېكتىپ قاششاقلىقنى ئۆزىگە تونۇتقۇزۇش — ئۇلارنى ھەربىكەتكە ئۈندەشتىن بۇرۇن جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، جەمئىيەتشۇناسلىق بىلەن مەۋجۇدىيەتچىلىك پەلسەپىسىنىڭ كۆرەش نىشانى ئوخشىشىپ كېتىدۇ.

جەمئىيەتشۇناسلىق ئىجتىمائىي سەپسەتىلەرنى ئېچىپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىنسان ھەربىكىتىنى قۇرۇش، يارىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە دەپ تونۇيدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ يارىتىلىشى ئادەملەر ئۆزى تۇرۇۋاتقان جەمئىيەتنى ياخشىراق چۈشەنگەندىن كېيىن، ئىنسان ئېڭى ۋە ئادەم ھاياتىنى چۈشەكتىن قۇتۇلدۇرىدىغان ياخشىراق ئىجتىمائىي سىستېما قۇرۇشقا تىرىشىدۇ. بىز ئۆزىمىزنى چۈشەپ تۇرغان، ئوراپ تۇرغان ئىجتىمائىي سەپسەتىلەرنى ئاغدۇرۇش قۇدرىتىگە تامامەن ئىگە. لېكىن، بۇنىڭ ئۈچۈن بىز چۈشەكلەردىن قۇتۇلۇشنىڭ مۇمكىن ئىكەنلىكىنى تونۇشىمىز لازىم. بۇنداق تونۇشقا ئېرىشىش كۇرىشى داۋامىدا جەمئىيەتشۇناسلىق بىزنى مەھبۇسقا ئايلاندۇرغان جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان يول خەرىتىسى ۋە يېتەكچى پىرىنسىپ بىلەن تەمىنلەيدۇ.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، پېتىر بېرگېر جەمئىيەتشۇناسلىق ئۇچۇن، نوقۇل تەتقىقات بىلەن ئۆتۈپ كېتىدىغان ياشاش ئۇسۇلىغا قارشى. ئىنسان ئۇچۇن كۆرەش قىلمىغان

جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ تەرىشچانلىقى ئەھمىيەتسىزدۇر. جەمئىيەتشۇناسلىقتىن پايدىلىنىش ــ تۇزۇملەشكەن، ھەيران قالغۇچىلىكى يوق پاكىتلارغا ئايلانغان ئىجتىمائىي ئالدامچىلىقلاردىن، جەمئىيەتلەشكەن سەپسەتىلەردىن گۇمانلىنىش دېگەنلىكتۇر. مانا بۇ پېتىر بېرگېر جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ يېتەكچى ئىدىيەلىرىدىن بىرى. بۇ خىل ئىدىيە مەيلى ئۇنىڭ كىلاسسىك ئەسىرى «رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى»دا بولسۇن ياكى رېئاللىقنى، ئۆزىمىزنى تونۇشىمىزغا ياردەم بېرىدىغان يەنە بىر كىتابى ــ «جەمئىيەتشۇناسلىققا مەرھەمەت» تە بولسۇن، ئىزچىللىقنى ساقلىغان.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. پېتىر بېرگېر: «جەمئىيەتشۇناسلىقىقا مەرھەمەت»، 1963 ـ يىلى نەشرى.

Peter Berger . 1963 . Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective . London: Doubleday.

2. پېتىر بېرگېر، توماس لۇكمان: «رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى»، 1966 ـ يىلى نەشرى.

Peter Berger, Thomas Luckman . 1966 . Social Construction of Reality . Anchor Company .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Peter Berger	(1929 ـ)	پېتىر بېرگېر
Thomas Luckman	(1927 ــ)	توماس لۇكمان
Alfred Shutz	(1899 ــ 1959)	ئالفرېد شۇتىس

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

رېئاللىقنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى
Social Construction of Reality 现实的社会建构

جەمئىيەتشۇناسلىققا مەرھەمەت
Invitation to Sociology 社会学的邀请

رېئاللىقنىڭ ئوبيېكتىپلىقى
Objectivization of Reality 现实的客观性

رېئاللىقنىڭ مەۋجۇتلۇقى
Exteralization of reality 现实的存在

رېئاللىقنىڭ سىڭىپ كىرىشى
Internalization of Reality 现实的内在化

بىلىم جەمئىيەتشۇناسلىقى
Sociology of Knowledge 知识社会学

ئون ئالتىنچى باب

پىئېر بوردىئو (1930 ــ 2004) ۋە ئۇنىڭ مەدەنىيەت ھەققىدىكى قۇرۇلمىچىلىق ئانالىزى

نېمە ئۈچۈن پىئېر بوردىئونىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

پىئېر بوردىئو 20 ـ ئەسىردىكى ئەڭ تالانتلىق جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ بىرى. ئۇ ھاياتىدا 40 پارچىغا يېقىن نادىر ئىلمىي ئەسەر، 400 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان. خەلقئارادا، جۈملىدىن ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە. ئۇ ئۇزۇن يىل فىرانسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسىدە ئاكادېمىك بولغان ۋە فىرانسىيەدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلاردا پروفېسسور بولغان. ئۇنىڭ مەشھۇر ئىلمىي ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان «ئېستېتىك زوق» ناملىق كىتابى 1997 ـ يىلى خەلقئارا جەمئىيەتشۇناسلىق بىرلەشمىسى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان راي سىناش پائالىيىتىدە 20 ـ ئەسىردە دۇنيا ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە بارلىققا كەلگەن مەشھۇر ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ ئالتىنچىسى بولۇپ باھالانغان؛ «ئەمەلىيەت لوگىكىسى» ناملىق ئەسىرى 40 ـ ئورۇندا، «مائارىپ، جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتنى قايتىدىن قۇرۇش» ناملىق ئەسىرى 48 ـ ئورۇندا تۇرغان. يۇقىرىقى پائالىيەتتە پىئېر بوردىئودىن باشقا، ئالدىنقى 50 ئاپتور ئىچىگە تىزىلغان فىرانسىيە جەمئىيەت نەزەرىيەچىلىرىدىن پەقەت ئېمىل دۇركىم ۋە مىچېل فۇكاۋلا بار. پىئېر بوردىئونى ئېمىل دۇركىمدىن كېيىن ئۆتكەن ئەڭ

تالانتلىق فىرانسىيە جەمئىيەتشۇناسى دېسە ئارتۇق كەتمەيدۇ. ئۇ خۇلق، ساھە، مەدەنىيەت كاپىتالى، سىمۋوللۇق زوراۋانلىق قاتارلىق تېرمىنلارنى ئۇقۇملاشتۇرۇپ نەزەرىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرگەن. ئۇنىڭ بۇ ئۇقۇملىرى جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىق قاتارلىق ئىجتىمائىي پەن ساھەلىرىدە كەڭ كۆلەمدە قوبۇل قىلىنغان.

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

پىئېر بوردىئو 1930 ـ يىلى فىرانسىيەنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى بېئارن دېگەن يەردە بىر نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان. فىرانسىيەدىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرى ئىچىدە تەسىرى زور بولغان ئېكولى سۇپېرىيۇر ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان. پارىژ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق فاكۇلتېتىدا پىروفېسسور بولغان. 1950 ـ يىللاردا فىرانسىيەنىڭ ئالجىرىيەنى مۇستەملىكە قىلىۋالغىنىغا قارشى چىققان. 1956 ـ يىلىدىن 1960 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئالجىرىيەدە ئەسكەرلىكىي ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش ئارقىلىق يېزىپ چىققان «ئەمەلىيەت لوگىكىسى» (1972 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە، شۇ چاغلاردا فىرانسىيە ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتكەن قۇرۇلمىچىلىق نەزەرىيەسىنى تەنقىد قىلغان. بوردىئونىڭ قارىشىچە، قۇرۇلمىچىلىق نەزەرىيەسى ئوبېيېكتىپ ئىجتىمائىي شارائىتنىڭ ھەر خىل بولىدىغانلىقى، ئەمەلىي مۇھىتتا ھەر خىل مۇمكىنچىلىكلەرنىڭ بولۇشىنى نەزەردىن ساقىت قىلىدۇ. چۈنكى، ئادەم ھەرگىزمۇ ئۆزگەرمەس بىر مۇھىت، بىر سىستېما، بىر تۈزۈم ئىچىدە ئوخشاش يوسۇندا رول ئېلىۋېرىدىغان ماشىنا ئەمەس. ئەكسىچە، ئۇ ئوبېيېكتىپ چەكلىمىلەر كەلتۈرۈپ چىقارغان «قۇرۇلما كىشەن»لەر ئىچىدە كۆرۈلگەن تاسادىپىيلىقلارغا ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ جانلىق

مۇئامىلە قىلىدۇ. ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت ھەرگىزمۇ قۇرۇلمىغا ئورنىشىپ كەتكەن كۆرۈنمەس ھەرىكەت قانۇنىيەتلىرى ئارقىلىقلا ئىشقا ئاشىدىغان جەريان ئەمەس. بوردىئونىڭ نەزىرىدە، ئىجتىمائىي تەبىقىلەر ۋە ئىجتىمائىي تەبىقىلەر ئىچىدىكى ھەر خىل گۇرۇھلار — ئىجتىمائىي پاكىتلاردۇر. بۇ ئىجتىمائىي پاكىتلارنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئوبېيكتىپ نۇقتىدىن كۆزىتىش كېرەك.

بوردىئو بۇ ئەسەردە نەزەريىەۋى جەھەتتىن پىشقان بىر قاتار ئىلمىي ئۇقۇملار ئارقىلىق قۇرۇلمىچىلىق ئانالىزىدىكى ئومۇمىي يۇزلىنىشتىن ئۆزىنى قاچۇرغان. ئىستراتېگىيە، ئەمەلىيەت قاتارلىق ئۇقۇملار تونۇشتۇرۇلغان ئانالىزلىرىدا ھەربىر ھەرىكەت ساھەسىنىڭ ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت پىرىنسىپى ۋە مەنتىقىسى بولىدىغانلىقىنى يورۇتۇپ بەرگەن. بوردىئونىڭ قارىشىچە، ئاشۇ ھەرىكەت پىرىنسىپلىرى ۋە مەنتىقىسى مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي مۇھىتتا ياشاۋاتقان ھەرىكەت ئىجراچىلىرىنىڭ مايىللىقىنى، تالاش ئىمكانىيەتلىرىنى بەلگىلەيدۇ. ئاشۇ مەنتىقىلەرنىڭ نەتىجىسىدە، ئادەملەر مەجەزگە ياكى «خۇلق»قا ئىگە بولىدۇ. ئىنساندىكى بۇ خۇلق ئادەمنىڭ ئەمەلىيەتتە ئىشقا ئېشىشى مۇمكىن بولغان ھەرىكەتلىرىنىڭ دائىرىسى ۋە تۈرىنى بەلگىلەيدۇ. بوردىئو ئالجىرىيەدە ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئارقىلىق يېزىپ چىققان بۇ ئەسىرىدە ھەرىكەت بىلەن قۇرۇلما ئوتتۇرىسىدىكى ئانالىتىكىلىق مۇناسىۋەتنى پىشىپ پىرىشكە تىرىشقان.

پىئېر بوردىئو ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە مائارىپ جەمئىيەتشۇناسلىقىغا قوشقان تۆھپىسى، خۇسۇسەن «مائارىپ، جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتتە قايتىدىن يارىتىش» (1970 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرى ئارقىلىق ئۆز ئورنىنى تىكلىگەن. بۇ ئەسەردە مائارىپنىڭ ئىجتىمائىي تەبىقە پەيدا قىلىشتىكى رولى

مۇھاكىمە قىلىنغانىدى ۋە ئىقتىساد كاپىتالى مەدەنىيەت كاپىتالىدىن ئايرىلغانىدى. تۈرغۇن ئوقۇرمەن كاپىتالىنى ئىقتىساد، پۇل، ھوقۇق دەپ چۈشىنىدۇ. بۇمۇ خاتا ئەمەس. پىئېر بوردىئو كارل ماركسنىڭ كاپىتالنى ئىقتىسادقىلا باغلاپ قويغانلىقىغا قايىل بولماي، تەربىيەلىنىش ئارقىلىق ئېرىشىلگەن مەنىۋى ساپا، ئىچكى جۇغلانما ۋە بىلىم قۇرۇلمىلىرىنى مەدەنىيەت كاپىتالى دەپ ئاتىغان.

پىئېر بوردىئو يەنە «پەرق: ئېستېتىك زوق ھەققىدە ئىجتىمائىي تەنقىد» ناملىق ئەسىرىدە فىرانسىيە جەمئىيىتىدە مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي پەرقلىرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن قانداق تارقىلىدىغانلىقىنى تەتقىق قىلغان ۋە بۇ تەتقىقاتىدا كىشىلەرنىڭ سەنئەتتىن ھۇزۇرلىنىش دەرىجىسىنىڭ ھەرگىزمۇ ئوبيېكتىپ ئېستېتىكا قانۇنىيىتى ئارقىلىق بەلگىلەنمەيدىغانلىقىنى، ئەكسىچە ئادەملەر ئارىسىدىكى تەبىقە مۇناسىۋىتى ۋە ئىجتىمائىي ئورۇندا يىلتىز تارتىدىغانلىقىنى قەيت قىلغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، بىر خىل ئىجتىمائىي قاتلامدىكى كىشىلەرنىڭ ھەۋەس ۋە ئېستېتىك زوقىمۇ بىر خىل بولىدۇ. مەسىلەن، تۆۋەن تەبىقىدىكى كىشىلەرنىڭ مەلۇم بىر تەنھەرىكەت تۇرى، مەلۇم بىر تاماق، مەلۇم سەنئەت تۈرىگە بولغان قىزىقىشى، ھەۋىسى ئوتتۇرا تەبىقىغە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭكىدىن پەرقلىنىدۇ. خۇلق ئۇقۇمى پىئېر بوردىئونىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەريىسىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭ نەزىرىدە، خۇلق ــ بىر ئادەمنىڭ ھەرىكىتى ۋە پوزىتسىيەلىرىنىڭ كۈندىلىك ھاياتتا ئادەتكە ئايلىنىشىغا ھەم شۇنىڭ تەسىرىدە كۈندىلىك تۇرمۇش ھەققىدە ھەيران قالغۇچىلىكى يوق تونۇشقا كېلىشىگە سەۋەب بولىدىغان

مىجەزلىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئادەتتە، خۇلق ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىغا شەكىلسىز يوسۇندا ئورنىغان بولغاچقا، ھەربىر ئىجراچىسى ئۆزىنىڭ قىلىقىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا قانداق تەسىر كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى تۈيۈمايدۇ.

گەرچە پىئېر بوردىئو خەلقئارالىق تەسىرگە ئىگە بولسىمۇ، ئۆزىنى ئىلمىي تەتقىقات ساھەسىنىڭ سىرتىدا ياندىن كۆزەتكۈچى سۈپىتىدە تونۇغان، ئۆزىنى بۇ خىل ئورۇندا قويۇپ كۆزىتىشنىڭ تەتقىقاتىغا پايدىلىق ئىكەنلىكىنى بىلگەن ۋە ئۆزىنىڭ ئوبيېكتىپ ھەم سۇبيېكتىپ ئورنى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى سىستېمىلاشتۇرۇپ، نەزەريە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، «قايتا ئويلىنىش جەمئىيەتشۇناسلىقى» دەپ ئاتىغان. بۇ ھەقتىكى پىكىرلەرنى ئۇنىڭ «قايتا ئويلىنىش جەمئىيەتشۇناسلىقىغا مەرھەمەت» ناملىق كىتابىدىن كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

پىئېر بوردىئو ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە كەلگەندە، ئىستېمالچىلار جەمئىيىتىدىكى زامانىۋى مەدەنىيەت ھەققىدە كۆپرەك ئانالىز يۈرگۈزگەن ۋە مەدەنىيەت تىجارىتىنى سىمۋوللۇق تاۋار يارىتىش جەريانى دەپ ئاتىغان. مەدەنىيەت جەمئىيەتشۇناسلىقى ھەققىدىكى ئەسەرلىرىدە بولسا تەنھەربىرىكەت، فوتوگرافلىق، ئېستېتىك زوق ھەققىدە ئىزدەنگەن. ئۇنى تەنقىد قىلغۇچىلار تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىدىن پىكىر يۈرگۈزىدۇ: بىرىنچى، پىئېر بوردىئونىڭ مەدەنىيەت ھەققىدىكى تەھلىللىرىدە ئىقتىسادنىڭ رولى ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغە قىلىۋېتىلگەن ۋە سىمۋوللۇق ھوقۇق نوقۇل ھالدا ئىقتىسادىي ئامىلغا باغلاپ قويۇلغان؛ ئىككىنچى، ئۇنىڭ مەدەنىيەت پەرقى ھەققىدىكى تەھلىللىرى ئۇ ياشاۋاتقان فرانسىيەگە تەۋە بولۇپ، پارىژدا سىمۋوللۇق تاۋار مونوپولىلۇقى بار؛ ئۈچىنچى، ئۇنىڭ جەمئىيەت نەزەريەسىدە زىددىيەتلىك ئامىل مەۋجۇت.

سەۋەبى، ئۇ مۇتلەقلەشتۇرۇشكە قارشى تۇرۇپ، ئۆزىمۇ مەدەنىيەتنىڭ رولىنى ئارتۇقچە مۇبالىغە قىلىۋەتكەن.

بۇلار پەقەت باشقا جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ پىئېر بوردىئوغا بەرگەن باھاسى. ئەمەلىيەتتە، پىئېر بوردىئونىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىگە قوشقان تۆھپىسى ھەقىقەتەن زور.

قايتىدىن يارىتىش ۋە خۇلق

بوردىئو ئۆزىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەلىرىدە ئىجتىمائىي تەبىقىنىڭ قانداق يارىلىپ، قانداق دەۋر قىلىدىغانلىقىنى — مەلۇم بىر تەبىقىگە مەنسۇپ بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ ئۆزىنى قانداق پەيدا قىلىپ، ئەۋزەللىكلىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا قانداق مىراس قالدۇرىدىغانلىقىنى يېشىپ بەرگەن. بوردىئونىڭ قارىشىچە، بىر ئادەمنىڭ ئوقۇشتا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدا ئۇ مەنسۇپ بولغان ئىجتىمائىي تەبىقىدىكى قېلىپلاشقان مەدەنىيەت پائالىيىتى مۇھىم رول ئوينايدۇ ۋە ئۇ ئالىي مائارىپ ئوقۇشىدا، خىزمەت ئىزدەپ يۈز تۇرانە ئىمتىھانغا قاتناشقاندا ۋە باشقا ئەھۋاللاردا ئۆز كۆچىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ئوتتۇرا، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئائىلىلەرنىڭ بالىلىرى ئۆگىنىلىگەن مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى تۆۋەن تەبىقىدىكى ئائىلىلەرنىڭ بالىلىرى بىلمەيدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، ئالدىنقى ئىككى تەبىقىدىكى ئائىلىلەرنىڭ بالىلىرى ئوقۇشنىڭ نېنىنى يەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئائىلىلىرى ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە تەبىقە، ئىجتىمائىي ئورۇننى مۇنتىزىملاشقان بىر ئۇسۇلدا ساقلاپ تۇرىدۇ.

مەدەنىيەت كاپىتالىنىڭ بۇ خىل مۇنتىزىم ئۇسۇلدا ساقلىنىپ قېلىشى ھوقۇق ۋە مۇۋەپپەقىيەتنىڭ مەنبەسىدە

مۇھىم رول ئويناپدۇ. بوردىئونىڭ نەزىرىدە، بۇ جەريان «سىمۇوللۇق زوراۋانلىق بولۇپ، مەلۇم بىر پائالىيەتنى ئۆز قاتلىمىدا ئارتتۇرىدىغان ھەرىكەت ئىجراچىلىرىنىڭ شەرىكلىك مۇناسىۋىتىدە ئەكس ئېتىدۇ.» بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، كىشىلەر مەنە سىستېمىلىرىنى، توغرىراقى مەدەنىيەتنى ئەزەلدىن مۇشۇنداق بولىدىغاندەك چۈشىنىدۇ ۋە ئەنە شۇ پوزىتسىيەدە ئۆز سەرگۈزەشتلىرىگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە بولۇۋاتقان ئىشلارنى خاتا چۈشىنىشتىن، خاتا ھېس قىلىشتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. مەلۇم بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئورنىنىڭ قايتىدىن يارىلىش جەريانى ۋە مەلۇم ساھەدە ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى شۇ توپنىڭ ئومۇمىي ئەزالىرى تەرىپىدىن ئورتاق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ. بۇ جەريانداً شۇ توپقا ئورتاق بولغان ئىدىيەلەر، قىممەت قاراشلىرى ۋە مەدەنىيەت پائالىيىتى ئەندىزىلىرى ھەرىكەت ئىجراچىسىنىڭ مېڭىسىدە يىلتىز تارتقان بولىدۇ.

پىئېر بوردىئو مۇنداق قارايدۇ: مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىجتىمائىيلىشىش جەريانى ئىشقا ئاشقاندا، كىشىلەر ئۆز تەقدىرىنىڭ خوجايىنلىرىغا ئايلىنالايدۇ. بۇ جەريانداكى ئاچقۇچلۇق ئامىل كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت ئادەتلىرىنىڭ ياكى ئىقتىسادىي ئورنىنىڭ كىشىلەرنىڭ مۇقىم تونۇشىغا ئايلانغان ۋە مەلۇم دەرىجىدە رېئال ئاساسى بار بولغان سىمۇوللۇق كاپىتالىغا ئايلىنىشىدۇر. سىمۇوللۇق كاپىتال ــ كىشىلەر تەرىپىدىن تونۇلغان ۋە ۋە ئېتىراپ قىلىنغان ئىقتىسادىي كاپىتال ۋە مەدەنىيەت كاپىتالى بولۇپ، ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ قۇرۇلمىسىنى تەشكىل قىلغۇچى ھوقۇق مۇناسىۋەتلىرىنى يۇرۇشتۇرىدۇ.

ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت كاپىتالى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى شەرھلەش داۋامىدا بوردىئو خۇلق ئوقۇمىنى نەزەرىيەلەشتۇر-

گەن. خۇلق ــ ئوبيېكتىپ شارائىت تەرىپىدىن يارىتىلغان، ئەمما شۇ شارائىت ئۆزگەرگەن تەقدىردىمۇ جاھىللىق بىلەن ساقلىنىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان، ئۇزاق بىر جەريانىدا يېتىلگەن تۇيغۇ، ئوي، ھەرىكەت مۇجەسسەملىرى. بوردىئونىڭ نەزىرىدە، خۇلق ئىجتىمائىي ھاياتنى تەشكىل قىلغۇچى دائىملىق، ئىزچىل پائالىيەتلەرنى پەيدا قىلالايدىغىنى ئۈچۈن مەدەنىيەتنىڭ قايتىدىن يارىلىشىدا مۇھىم رول ئويناىدۇ. خۇلق ــ ئىجتىمائىي شەرت ـ شارائىتنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئىجتىمائىي تەبىقە قۇرۇلمىسىغا ئەمەلىي ھەرىكەتنى باغلاپ تۇرىدۇ.

پىئېر بوردىئو مائارىپنىڭ جەمئىيەتتىكى رولىنى تەھلىل قىلغاندا ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ رولىغا بەك ئەھمىيەت بېرىدۇ. «قايتىدىن ئويلىنىش جەمئىيەتشۇناسلىقى» ھەقىقىدىكى تەھلىللىرىدە جەمئىيەتنى ماكرو نۇقتىدىن ئانالىز قىلىپ، جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى ئىلمىي مېتودنى، ئىزاھلاشنى ئاساس قىلغان تەجرىبىچىلىك مودىللىرىغا قارشى تۇرىدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «نۇرغۇن ئادەم ئۆزى ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي دۇنيادىن، مەسىلىرگە قاراشتىكى چىقىش نۇقتىسىدىن گۇمانلىنىپ يۇرمەيدۇ. جەمئىيەتشۇناسلار ئۆزلىرىنىڭمۇ بۇ ئەھۋالدىن مۇستەسنا ئەمەسلىكىنى، خۇلقنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى چۈشىنىشى كېرەك. قايتىدىن ئويلىنىش جەمئىيەتشۇناسلىقى جەمئىيەتشۇناسلاردىن ئىلمىي تەتقىقات ئورگانلىرىدا ساقلىنىپ قالغان بىر تەرەپلىمە قاراشلارنى، بىر قۇتۇپقا چىقىپ كېتىش خاھىشىنى ئىلمىي يوسۇندا كۆزىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ.» ئۇ يەنە ئىنسانىنىڭ ھەرىكىتى بىلەن ئەمەلىيىتىنى بىر دىيالېكتىكىلىق جەريانىنىڭ دەپ تونۇغاندىلا ياخشى چۈشەنگىلى بولىدىغانلىقىنى، بۇ جەريان ئادەملەر ئۆزلىرى يۇرۇشتۇرۇۋاتقان ساھەلەردە ئۇچرىغان ئوبيېكتىپ

شارائىتىنىڭ ۋە ئۇچرىغان كىشىلەر خۇلقلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. پىئېر بوردىئو: «ئەمەلىيەت لوگىكىسى»، 1972 ـ يىلى نەشرى.

Pierre Bourdieu . 1972 . Outline of a Theory of Practice .

2. پىئېر بوردىئو: «مائارىپ، جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتتە قايتىدىن يارىتىش»، 1990 ـ يىلى نەشرى.

Pierre Bourdieu . 1990 . Reproduction: In Education, Society and Culture (London: Sage)

3. پىئېر بوردىئو: «پەرق: ئېستېتىك زوق ھەققىدە ئىجتىمائىي تەنقىد»، 1979 ـ يىلى نەشرى.

Pierre Bourdieu . 1979 . Distinction: A Social Critique of Judgements of Taste . London: Routledge .

4. پىئېر بوردىئو: «قايتىدىن ئويلىنىش جەمئىيەتشۇناس-لىققا مەرھەمەت»، 1992 ـ يىلى نەشرى.

Pierre Bourdieu . 1992 . An Invitation to Reflekive Sociol – ogy . Cambridge: Polity Press .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Pierre Bourdieu	(2004 — 1930)	پىئېر بوردىئو
Emile Durkheim	(1917 — 1858)	ئېمىل دۇركىم
Michle Foucault	(1984 — 1926)	مىچىل فوكاۋ

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

A Judgement of Taste	品尝	ئېستېتىك زوق

Habitus 习性 خۇلق

مەدەنىيەتتە قايتىدىن يارىتىش

Cultural Reproduction 文化再生产

Logic of Practice 实践逻辑 ئەمەلىيەت لوگىكىسى

Reflexivity 反思性 قايتىدىن ئويلىنىش

Field 领域 ساھە

Symbolic Violence 象征性冒犯 سىمۋوللۇق زوراۋانلىق

Social Capital 社会资本 ئىجتىمائىي كاپىتال

Cultural Capital 文化资本 مەدەنىيەت كاپىتالى

Structuralism 结构主义 قۇرۇلمىچىلىق نەزەريىەسى

Class Relationships 阶级关系 تەبىقە مۇناسىۋەتلىرى

Status Hierarchies 社会地位 ئىجتىمائىي ئورۇن

Symbolic Goods 象征性商品 سىمۋوللۇق تاۋار

Determinism 决定论 مۇتلەقلەشتۈرۈۋېتىش خاھىشى

ئون يەتتىنچى باب

ئانتونى گىددىنىس (1938 ــ): قۇرۇلمىلىشىش ۋە تۇرتكە كۈچ

نېمە ئۈچۈن ئانتونى گىددىنىس ئىدىيەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

ئانتونى گىددىنىس زامانىۋىلىق ئۇقۇمى ھەققىدە ئەڭ چوڭقۇر ئىزدەنگەن، خەلقئارالىق تەسىرگە ئىگە ئەنگلىيەلىك جەمئىيەتشۇناس. ئىلگىرى ئەنگلىيە باش ۋەزىرى تونى بلايىرغا مەسلىھەتچى، كامبېرىج ئۇنىۋېرسىتېتىدا جەمئىيەتشۇناسلىق پروفېسسورى بولۇپ ئىشلىگەن. كېيىن ئەنگلىيەدىكى مەشھۇر بىلىم يۇرتلىرىنىڭ بىرى بولغان لوندون ئىقتىساد ئىنستىتۇتىغا مۇدىر بولغان، 2003 ـ يىلى پېنسىيەگە چىققان. ئۇ ھازىرغىچە مەشھۇر كىلاسسىك جەمئىيەتشۇناسلاردىن كارل ماركس، ئېمىل دۇركىم ۋە ماكس ۋېبىرلارنىڭ ئىدىيەلىرىگە باھا بېرىپ چىقتى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىقتا ماكرولۇق ئېلىپ-مېنتلارنى مىكرولۇق ئېلىمېنتلارغا باغلاپ بىر پۈتۈن نەزەريە سىستېمىسى تۇرغۇزۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. «زامانىۋىلىق، قايتىدىن ئويلىنىش، ئۇچىنچى يول» قاتارلىق تېمىلاردا چوڭقۇر ئىزدەندى؛ جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە تەسىرى زور بولغان «قۇرۇلمىلىشىش نەزەريەسى»نى رويابقا چىقاردى. ئۇنىڭ قارىشىچە، كىلاسسىك جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزلىرى قىزىققان تېمىلاردىلا ئىزدىنىپ، مەلۇم تەر-

مىلاردا، مەلۇم نۇقتىلاردا بىر قۇتۇپقا چىقىپ كېتىشتىن خا-
لىي بولالمىغان. ئانتونى گىددىنىس مۇنداق يازىدۇ: «مېنىڭ
يېتەكچى پىرىنسىپلىرىمدىن بىرى ــ دەل ئەنە شۇ بىر قۇتۇپ-
قا چىقىپ كېتىش خاھىشىغا جەڭ ئېلان قىلىش. ئىجتىمائىي
پەن تەتقىقاتىدىكى يادرولۇق ئامىل يەكىكە ھەرىكەت ئىجراچى-
سىنىڭ كەچۈرمىشىنى ياكى ئىجتىمائىي گەۋدىلەرنىڭ مەۋجۇت-
لۇقىنى شەرھلەش ئەمەس، زامان ۋە ماكاندىن ھالقىغان ئىجتى-
مائىي ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرىش.»

ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى

ئانتونى گىددىنىس 1938 ـ يىلى ئەنگلىيە پايتەختى
لوندوندا تۇغۇلغان. ئەنگلىيە خۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدا
جەمئىيەتشۇناسلىق، پسىخولوگىيە كەسپى بويىچە ئوقۇغان ۋە
1959 ـ يىلى باكلاۋۇرلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن؛ 1961 ـ يىلى
لوندون ئىقتىساد ئىنستىتۇتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق
فاكۇلتېتىدا ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن ۋە لېيىستېر
ئۇنىۋېرسىتېتىدا لېكتور بولغان، كېيىن 1984 ـ يىلى
كامبىرىج ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ كەلگەنگە قەدەر ئامېرىكا
كالىفورنىيە ئىشتاتىدىكى لوس ئانجىلىس ئۇنىۋېرسىتېتىدا
پروفېسسور بولغان. 1985 ـ يىلى پولىتى نەشرىياتىنى
قۇرغان. 1997 ـ يىلى لوندون ئىقتىساد ئىنستىتۇتىغا مۇدىر
بولغان. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان «جەمئىيەتنىڭ
تۈزۈلۈشى: قۇرۇلمىلىشىش نەزەريىەسى ئاساسلىرى» (1984 ـ
يىلى)دا ئۆزىنىڭ نەزەريىە سىستېمىسىنى تۇرغۇزغان. «تەرەققىي
تاپقان جەمئىيەتلەردىكى سىنىپ قۇرۇلمىسى» (1973 ـ يىلى)
ناملىق ئەسىردە تەبىقە، سىنىپ ئانالىزىدىكى ئىزچىل
ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىش لايىھەسىنى تېپىشقا
تىرىشقان. ئۇنىڭ يەتمەكچى بولغان نىشانى ئىزچىل تۇرده

قۇرۇلما ۋە تۇرتكە كۆچ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يېشىپ بېرىدىغان بىر نەزەريە سىستېمىسى تۇرغۇزۇش بولغان. «تارىخىي ماتېرىيالىزمنى بۇگۈن نۇقتىسىدىن تەنقىد قىلىش» (1984 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە بۇ خىل پىكىر يولىنىڭ نەزەريەۋى كەمچىلىكلىرىنى تەنقىد قىلغان. زامان بىلەن ماكان ھەققىدىكى تەھلىللىرىدە جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقات مېتودى بىلەن جۇغراپىيەلىك مېتودلارنى بىرلەشتۇرۇپ چىقىشقا تىرىشقان. «مىللىي دۆلەت ۋە زوراۋانلىق» (1985 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە دۆلەتنىڭ تەرەققىياتى ۋە خەلقئارا زىددىيەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرگە كەلتۈرگەن تەسىرلىرى ھەققىدىكى نۇقتىلاردا جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئاجىز كېلىۋاتقانلىقىنى شەرھلىگەن. «زامانىۋىلىقنىڭ ئاقىۋەتلىرى» (1990 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە كېيىنكى مودېرنىزم نەزەريەسىنى تەنقىد قىلغان ۋە زامانىۋىلىق مۇساپىسى ھەققىدە قايتىدىن ئويلىنىش زۆرۈرلۈكىنى قەيت قىلغان. «زامانىۋىلىق، ئۆزلۈك، كىملىك» ناملىق ئەسىرىدە (1991 ـ يىلى) قايتىدىن ئويلىنىشنىڭ ئۆزلۈكنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى زۆرۈر قەدەم ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن. «كونترولسىز دۇنيا» (1999 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە يەر شارىلىشىشنىڭ تەسىرىنى تەھلىل قىلغان.

ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە قۇرۇلمىلىشىش نەزەريەسى

ئانتونى گىددىنىس مۇنداق يازىدۇ: «قۇرۇلما ئىجتىمائىي سىستېمىلارنىڭ قايتىدىن بارلىققا كېلىشىدە رول ئوينايدىغان قائىدە ـ تۈزۈم ۋە ئىمكانىيەتلەردىن ئىبارەت. بۇ قائىدە ـ تۈزۈملەر ئىجتىمائىي ئالاقىدە بارلىققا كېلىدۇ ۋە ئىجتىمائىي ھاياتتا كىشىلەرگە قانداق قىلىشنى ئۆگىتىدۇ. ئىمكانىيەتلەر بولسا كىشىلەرگە ئۆزىنىڭ ئوبيېكتلىرىغا قانداق ئېرىشىشنى دەپ بېرىدۇ.» ئىجتىمائىي سىستېمىلار زامان ۋە ماكاننى باغلاپ

تۇرىدۇ. ئانتونى گىددىنىس ئۆزىنىڭ قۇرۇلمىلىشىش نەزەريىسىدە ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنىڭ چەكلىمىلىكىنى تەكىتلەيدىغان ماكرو جەمئىيەتشۇناسلىق مېتودى بىلەن تۇرتكە كۆچىنى تەكىتلەيدىغان مىكرو جەمئىيەتشۇناسلىق ئانالىزى ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇشقا تىرىشقان.

ئانتونى گىددىنىسنىڭ قارىشىچە، قۇرۇلما بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان قارشىلىق ھەم مۇناسىۋەت شەكلىدە ئەكس ئېتىدىغان ئابستراكت مودېللار بولۇپ، ئىنسانلارنىڭ ئارىسىدىكى ئالاقىدە مەۋجۇت بولىدۇ ھەمدە مۇئەييەن زامان، ماكاندا ئەمەس، بەلكى يوقلۇق بىلەن مەۋجۇتلۇقنىڭ مۇناسىۋىتى شەكلىدە ئەكس ئېتىدۇ. قۇرۇلما ماكان ۋە زامان سىرتىدا مەۋجۇت بولىدىغانلىقى ئۈچۈن تىلغا ئوخشاشلا ئەمەلىيەت جەريانىدا ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائىي جەريان ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن ھەرقانداق ھەرىكەت تەكرارلىنىدىغان، بىر قۇرۇلما ئىچىدە دەۋرىيلىنىدىغان ھەرىكەتتۇر.

قۇرۇلما بىلەن تۇرتكە كۈچ بىر تەڭگىنىڭ ئىككى يۈزىگە ئوخشايدۇ ۋە ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت جەريانىدا بىر - بىرى بىلەن باغلىنىدۇ ھەم كىشىلەر كۈندىلىك ھاياتىدا ئىشتىراك قىلىدىغان پائالىيەتلەرنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. گىددىنىسنىڭ نەزىرىدە قۇرۇلما ــ مۇرەسسەگە كەلگەن قائىدە - تۈزۈم ۋە ئىمكانىيەتلەردۇر. پەيلاسوپ ۋىتتىگېنىستېينىنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا، قائىدە - تۈزۈملەر بىلىمنىڭ ئەمەلىي شەكىللىرى بولۇپ، يېڭى ئەھۋاللارغا يولۇققان چېغىمىزدا بىزنى ئۇنىڭغا ماسلاشتۇرىدۇ. ئىمكانىيەتلەر بولسا بىر ئادەمنىڭ ھەرىكەت ئەندىزىسىگە قوماندانلىق قىلىدىغان، ئوبيېكتلارغا ياكى ماددىي ھادىسىلەرگە تاقابىل تۇرۇشتا قولايلىق يارىتىدىغان مۇمكىنچىلىكلەردىن ئىبارەت.

زامانۋىلىق ۋە قايتىدىن ئويلىنىش

ئانتونى گىددىنىسىنىڭ نەزىرىدە، زامانىۋىلىق يەر شارىلىشىش بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. زامان، ماكان ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق مەلۇم بىر ماكاننى يەر شارىنىڭ باشقا جايى بىلەن باغلاپ تۇرىدۇ. زامانىۋى دۇنيا ــ كونترولسىز دۇنيا؛ ئۇلرىچ بېكنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا، يېڭى خېيىم ـ خەتەر ۋە ئېنىقسىزلىقلا ھامىلدار دۇنيا. بۇنداق تېز ئۆزگىرىۋاتقان دۇنيادا ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي شەكىللەر يىمىرىلىشقا يۈزلەنمەكتە. ئۆتمۈشتە كىشىلەرنىڭ باشقىلارغا بولغان ئىشەنچىسى يەرلىك قوۋم، قەبىلە ئاساسىدا رويابقا چىقاتتى. ۋاھالەنكى، يەر شارىلىشىش قەدىمى تېز بولغان جەمئىيەتتە كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى ناھايىتى يىراقتىكى، جاھاننىڭ ئۇ چېتىدىكى كىشىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىماقتا.

ئانتونى گىددىنىسىنىڭ قارىشىچە، ئۇچۇر دەۋرىدە ياشاش جەمئىيەت ھەققىدە قايتىدىن، ناھايىتى چوڭقۇر يوسۇندا ئويلىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ دېگەنلىك ــ ئەتراپىمىزدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلار ھەققىدە تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئىزچىل ئويلىنىش دېگەنلىكتۇر. بىر جەمئىيەتتە كىشىلەر ئۆرپ ـ ئادەت ۋە ئەنئەنىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ ياشىغاندا، ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىت ھەققىدە كەمدىن ـ كەم ئويلىنىدۇ. بۇگۈنكى كۈنلۈكتە نەچچە ئەسىر ئىلگىرى كىشىلەر راست دەپ ئىشىنىپ قالغان نۇرغۇن ئىجتىمائىي تىلسىملارنىڭ سىرى ئېچىلدى. يەر شارىلىشىش قەدىمى تېز بولۇۋاتقان بولسىمۇ، ئىنسانلار تېخى كېلەچەكنى كونترول قىلىش ئىقتىدارىدىن ئايرىلىپ قالغىنى يوق. يەر شارىلىشىش دەۋرىدە دۆلەت ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى نۇرغۇن ھوقۇقلىرىدىن ئايرىلىدۇ. ئەگەر دۆلەتلەر بىرلىكتە، ماس قەدەمدە ھەرىكەت قوللىنىدىغانلا بولسا، ئۆزلىرى دۇچ كېلىۋاتقان مەسىلىلەرگە تاقابىل تۇرالايدۇ.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. ئانتونى گىددىنىس: «جەمئىيەتنىڭ تۈزۈلۈشى»، 1984 ـ يىلى نەشرى.
Giddens Anthony . 1984 . The Constitution of Society . Cambridge: Polity Press .

2. ئانتونى گىددىنىس: «جەمئىيەت نەزەريىسىدىكى يادرو ـ لۇق مەسىلىلەر»، 1979 ـ يىلى نەشرى.
Giddens Anthony . 1979 . Central Problems in Social Theory . Berkeley: University of California Press .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

ئانتونى گىددىنىس (1938 —) Anthony Giddens

ئۇلرىچ بېك (— 1944) Ulrich Beck

لۇدۋىگ ۋىتتىگېنىستېيىن (1951 — 1889) Ludwig Wittgenstein

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

قۇرۇلمىلىشىش نەزەريىسى Structuration Theory 结构化理论

زامانىۋىلىق Modernity 现代性

كېيىنكى زامانىۋىلىق Late Modernity 晚期现代性

ئۈچىنچى يول Third Way 第三道路

قايتىدىن ئويلىنىش Reflexivity 反思性

تۈرتكە كۈچ Agency 动员，中介

كونترولسىز دۇنيا Runaway World 失控世界

ئون سەككىزىنچى باب

كېيىنكى مودېرنىزم نەزەريەسى

نېمە ئۈچۈن كېيىنكى مودېرنىزم نەزەريەلىرى بىلەن تونۇشمىز؟

كېيىنكى مودېرنىزم ئۇقۇمى مودېرنىزم ئۇقۇمىغا نىسبەتەن ئېيتىلغان. كېيىنكى مودېرنىزم ئوقۇمىنى چۈشىنىشتىن ئاۋۋال مودېرنىزم ئۇقۇمىنى چۈشىنىش كېرەك. مودېرنىزم ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ يۆنىلىشى ۋە مۇمكىنچىلىكى ھەققىدىكى ئىدىيە سىستېمىلىرىدىن ئىبارەت. مودېرنىزمنىڭ يادرولۇق نۇقتىسى مەرپەتچىلىك ۋە ئەقلىي ئىدىيەدۇر. مودېرنىزم نۇقتىئىنەزىرى بويىچە قارىغاندا، ھەقىقەت، گۈزەللىك، ئەخلاق ئوبيېكتىپ رېئاللىق سۈپىتىدە مەۋجۇت بولىدۇ ۋە بۇ خىل رېئاللىقنى ئىلمىي، ئەقلىيلەشكەن مېتودلارنىڭ ياردىمىدە بايقىغىلى، ھېس قىلغىلى ۋە چۈشەنگىلى بولىدۇ. مودېرنىزملىق پىكىر يولى تەرەققىياتنى مۇقەررەرلىككە ئىگە قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەم ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي شارائىتىغا بولغان كونترولنى كۈچەيتىدۇ.

كېيىنكى مودېرنىزم نۇقتىئىنەزىرى بويىچە قارىغاندا، ھەقىقەت، گۈزەللىك ۋە ئەخلاق دېگەنلەر ئوبيېكتىپ رېئاللىق سۈپىتىدە مەۋجۇت بولمايدۇ ۋە بىزنىڭ قاناق ئويلىنىشىمىزغا، نېمىلەرنى دېيىشىمىزگە باقمايدۇ.

ئىجتىمائىي ھايات ھەرگىزمۇ بىزنىڭ بايقىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرغان ئوبيېكتىپ رېئاللىق ئەمەس. ئەكسىچە، بىزنىڭ ئىجتىمائىي ھايات سۈپىتىدە ھېس قىلغانلىرىمىز ئەملىيەتتە بىزنىڭ ئويلىرىمىزنىڭ مەھسۇلى. مۇنتىزىم گەۋدە سۈپىتىدە مەۋجۇت بولىدىغان جەمئىيەت، جامائەتچىلىك ۋە ئائىلە دېگەنلەر مەۋجۇت ئەمەس. ئەگەر بار دېيىلسە، پەقەتلا دىيالوگ ئېقىنى، ئابستراكت مودېللار، ھېكايىلەر، ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ ھەر بىر قاتلىمىدا ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدىغان سىمۋوللار مەۋجۇت. ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يېقىن مۇناسىۋەتتىن تارتىپ ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرى تارقىتىۋاتقان ئۇچۇرلارغىچە بۇ نۇقتا ئەكس ئېتىدۇ. مەلۇم بىر خىل رېئاللىق، مەلۇم بىر خىل گۈزەللىك ۋە ياكى مەلۇم بىر خىل ئەخلاق ئەندىزىسى يەنە بىرىدىن ياخشى بولىدىغان ئىش مەۋجۇت ئەمەس.

كېيىنكى مودېرنىزملىق پىكىر يولى بويىچە قارىغاندا، بىلگىلى بولىدىغان مۇئەييەن ھەقىقەتلەرنىڭ ياردىمىدە تېخىمۇ ياخشى دۇنيا قۇرۇش ئۈرۈنۇشى بىر خىل خام خىيال. بەزى جەمئىيەتشۇناسلار كېيىنكى مودېرنىزم نەزەرىيەسىدىكى بەزى ئېلىپمېنتلارنى جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىگە ئېلىپ كىردى. كېيىنكى مودېرنىزمچە پىكىر يولى «كونكرېت رېئاللىق بولغان ئىجتىمائىي ھايات بىلەن بىزنىڭ ئۇ ھەقتىكى ئويلىنىشىمىز ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەت بار» دېگەن قاراشقا جەڭ ئېلان قىلىدۇ ۋە ئىنسان مېڭىسىدىكى سىمۋوللۇق يوسۇندا ئويلىنىش ئىقتىدارىنىڭ بىزگە رېئاللىق ھەققىدىكى تونۇشلارنى ئاتا قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. بىزنىڭ ھەقىقەت توغرىسىدىكى تونۇشلىرىمىزغا جەڭ ئېلان قىلىدۇ.

مودېرنىزمچىلار بىلەن كېيىنكى مودېرنىزمچىلار ئوتتۇرىسىدىكى بەس ـ مۇنازىرە نۇرغۇن دەتالاشلارغا سەۋەب بولغان. چۈنكى، بۇ دەتالاشنىڭ تۈگۈنى دۇنيانى چۈشىنىش،

ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۇرۇنۇشمىمىز ۋە دۇنيا ھەقىقىدىكى تونۇشلىرىمىزنىڭ ئارتۇقچە ياكى ئارتۇقچە ئەمەسلىكىگە بېرىپ چېتىلىدۇ.

كېيىنكى مودېرنىزملىق پىكىر يولى بىر خىل ئاممىۋى ھەرىكەت سۈپىتىدە رەسسامليق، ئەدەبىيات، تېلېۋىزىيە، كىنو، گۈزەل سەنئەت قاتارلىق ساھەلەرگە تەسىرىنى كۆرسەتتى. كېيىنكى مودېرنىزملىق پىكىر يولىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى مۇنداق بىرقانچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن: بىرىنچى، تەقلىدچىلىك. بىر - بىرىگە پەقەت ئوخشىمايدىغان مۇھىتلاردىن ۋە تارىخىي دەۋرلەردىن ھەر خىل ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكلىرىنى ئارىيەت ئېلىپ يۇغۇرۇۋېتىش؛ ئىككىنچى، قايتا ئويلىنىش. كىنايە تۇيغۇسى ئارىلاشقان ئۆزىنى تونۇش ئىقتىدارى؛ ئۈچىنچى، نىسبىيلىك. ھەقىقەتنىڭ مۇتلەق ئۆلچىمىنىڭ يوق بولۇشى؛ تۆتىنچى، ئەنئەنىۋى سەنئەت شەكىللىرىگە قارشى چىقىش. مەسىلەن، ئەدەبىياتتا رېئاللىقنى ئەكس ئەتكۈزۈش ئۇچۇن تەرتىپلىك يوسۇندا ۋەقە بايان قىلىدىغان ئەنئەنىۋى ئۇسۇلغا قارشى چىقىش؛ بەشىنچى، جەۋھەر مەدەنىيەت ۋە ئاۋام مەدەنىيىتى دېگەندەك ئايرىش شەكىللىرىگە قارشى چىقىش؛ ئالتىنچى، مەلۇم بىر ئەسەرنىڭ ئاپتورى ياكى ئىجادچىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇنچە ئىشىنىپ كەتمەسلىك.

كېيىنكى مودېرنىزم ساھەسىدىكى مۇھىم مۇتەپەككۇرلار: دېررىدا ۋە لىئوتارد

دېررىدا كېيىنكى مۇدېرنىزم نەزەرىيەسىگە زور تۆھپە قوشقۇچىلارنىڭ بىرى. دېررىدانىڭ قارىشىچە، غەرب ئىدىيەلىرىنى «بۈگۈن مېتافىزىكىسى» دېگەن ئىبارە بىلەن يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ. بۇ دېگەنلىك، غەرب مۇتەپەككۇرلىرى

ئىزچىل رەۋىشتە رېئاللىق ھەققىدە بىۋاستە ئۇدۇل چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشقا، مەنە ۋە شەرھلەرنىڭ ئوچۇق، ئېنىق بولۇشىغا تىرىشىپ كەلدى دېگەنلىكتۇر. لېكىن، غەرب مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ بۇ خىل تىرىشچانلىقى ئۇنۇم بەرمىدى. چۈنكى، ئىدراك تىل بويىسىنى يۇدۇۋالغىنى ئۈچۈن، مۇتلەق، ساپ ھەقىقەتكە پىكىر قىلىش يولى بىلەن ئېرىشكىلى بولمايدۇ. رېئاللىق ھەققىدە يۇزدە يۇز ئېنىق چۈشەنچە ھاسىل قىلىش مۇمكىن ئەمەس. سەۋەبى، تەھلىل جەريانى كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمىغان مېتافورالارنىڭ يارىمىدە ئىشقا ئاشىدۇ.

دېرىدانىڭ «تېكىست چەمبىرىكىدىن ھېچنېمە قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ» دېگەن نۇقتىئىنەزىرىنى چۈشىنىش ئۈچۈن، تېكىست ئۇقۇمىنى ياخشىراق چۈشىنىش زۆرۈر. تېكىست ۋە تىلنى قۇراشتۇرۇپ چۈۋۈش جەريانى ھەرگىزمۇ كىتابلار، ئېيتىملار ۋە ئۇقۇم خاراكتېرلىك، سىمانتىك مەزمۇنلار دائىرىسىدىلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. ئەكسىچە، تېكىست شۇنچىلىك كەڭ دائىرىلىك ئۇقۇمكى، ئۇ ئوي سىستېمىسىنىلا ئەمەس، بەلكى شۇ ئوي سىستېمىسى بىلەن باغلىنىشلىق بولغان ئىجتىمائىي، سىياسىي تۈزۈملەرنىڭ ئىزناسىنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان بولىدۇ. بىزنىڭ دۇنيا ھەققىدىكى چۈشەنچىمىز، بىلىمنىڭ بىر - بىرى بىلەن باغلىنىشلىق شەكىللىرى ۋە ئاشۇ بىلىم شەكىللىرىنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي كونتېكىستى تەبىئىي رەۋىشتە تېكىستنىڭ ۋاستىلىك رولى بىلەن ئىشقا ئاشىدۇ. شەرھ نۇسخىلىرىنى ياراتقان بىر تېكىست يەنە ئۆز نۆۋىتىدە تېخىمۇ يېڭى تېكىستلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا يول ئاچىدۇ. دېرىداغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئادەتتە تېكىست بىلەن شەرھ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ياكى رېئاللىق سۈپىتىدە رويابقا چىققان دۇنيا نۇسخىلىرى بىلەن شەرھ سۈپىتىدە بارلىققا كەلگەن بىلىم شەكىللىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ئېنىقسىزلىق بىلەن

تولغان.

يەنە بىر مۇتەپەككۇر لىئوتارد ئۇزىنىڭ «كېيىنكى مودېرنىزم شارائىتى» (1979 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدە تەرەققىي تاپقان كاپىتالىستىك جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ 1960 ـ يىللاردىن باشلاپلا كېيىنكى مودېرنىزمچە تۇرمۇش شارائىتىدا ياشاۋاتقانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن ۋە بۇ ئەسىرى ئارقىلىق كېيىنكى مودېرنىزمنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىقتا مۇھىم بىر تېما سۈپىتىدە قولغا ئېلىنىشىغا تەسىر كۆرسەتكەن. لىئوتاردنىڭ قارىشىچە، كېيىنكى مودېرنىزم بىر خىل ئىجادىي پىكىر يوللا ئەمەس، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە بىر خىل ئىجتىمائىي شارائىت. ئۇ شۇنداق بىر ئىجتىمائىي شارائىتكى، ئۇنىڭدا ئىككى يۈز يىلدىن بېرى ئىلمىي ئەمگەك پائالىيىتىگە يېتەكچىلىك قىلىپ كەلگەن ئىككى خىل چۈشەنچىگە شۇبھە تۇغۇلدى.

شۇبھە تۇغۇلغان بىرىنچى چۈشەنچە «ئازادلىق» شوئارى بولۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ ناتسىستلار گېرمانىيەسى دەۋرىدە كەڭ كۆلەملىك قىرغىنى، سوۋېتنىڭ گۈلاخ تاقىم ئاراللىرىدىكى تۈرمىلەردە قىلغان ۋەھشىيلىكلىرى، قىرغىنچىلىق خاراكتېرىگە ئىگە ئاتوم بومبىسىنىڭ ياسىلىشىدا پەننىڭ رولى بولغانلىقى قاتارلىق ئامىللار ئىنسانلارنى ئازاد قىلىش شوئارىنىڭ بىر چۈش ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. يەنە بىر چۈشەنچە «ھەقىقەت شوئارى» بولۇپ، پەن پەلسەپىسى ۋە تارىخشۇناسلارنىڭ بايانلىرى ھەقىقەتنىڭ قۇتلۇق بولمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. مانا مۇشۇنداق ئىككى چۈشەنچىگە گۇمان تۇغۇلۇشى بىلەن، تەرەققىي تاپقان كاپىتالىستىك جەمئىيەتلەرنىڭ ئەزالىرى ئۆزلىرىنىڭ پائالىيەتلىرى توغرۇلۇق مۇتلەق كاپالەت بولمىغان، ئېيتىلغان بايانلىرى توغرۇلۇق مۇتلەق بىر ئۆلچەم بولمىغان، ئەكسىچە پەقەت تىل ئويۇنلا بولغان بىر شارائىتتا ياشايدىغان بولدى.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. بەررى سىمارت: «كەينىكى مودېرنىزم نەزەرىيەسى»، 2000 ـ يىلى نەشرى.

Barry Smart . 2000 . Postmodern Social Theory . from " Blackwell Companion to Social Theory ", pp . London: Blackwell .

2. فىلىپ سمىس: «مەدەنىيەت نەزەرىيەسى»، 2008 ـ يىلى نەشرى.

Philip Smith . 2008 . Cultural Theory (2nd edition). London: Blackwell .

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

Jacques Derrida (— 1930) ياكۇس دېررىدا

Jean-Francois Lyotard (1998 — 1924) ژان لىئوتارد

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سىلىشتۇرمىسى

كەينىكى مودېرنىزم نەزەرىيەسى

Postmodernism Theory 后现代理论

Modernism 现代主义 مودېرنىزم

Objective Reality 客观现实 ئوبيېكتىپ رېئاللىق

Relativity 相对性 نىسبىيلىك

Emancipation 解放 ئازادلىق

ئون توققۇزىنچى باب

ئەقلىي تاللاش نەزەرىيەسى

نېمە ئۈچۈن ئەقلىي تاللاش نەزەرىيەسى بىلەن تونۇشمىز؟

ئەقلىي تاللاش نەزەرىيەسى بويىچە قارىغاندا، ئىجتىمائىي سىستېمىلار ئادەملەر ئەقلىي رەۋىشتە ھەرىكەتكە ئۆتسە، باشقىچە بىر تاللاش يولى بىلەن ئوخشىمىغان نەتىجىلەرنى رويابقا چىقىرالايدىغان بىر شەكىلدە تۈزۈلگەن بولىدۇ. بۇ ھال ئادەملەرنى كۆز ئالدىدىكى چەكلىمىلەر ۋە ئىمكانىيەتلەر ئىچىدە ئۆز مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن بىر ھالەتتە ھەرىكەتكە ئۆتۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ئەقلىي تاللاش نەزەرىيەسى ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرنىڭ نۇسخىلىرىنى ئىنسان پسىخىكىسى نۇقتىسىدىن ئەمەس، بەلكى ئەقلىي تاللاش، ئاقىلانە قارارغا ئىمكانىيەت يارىتىدىغان تاسادىپىيلىقلار ۋە قېلىپ، قائىدىلەرنىڭ مەۋھۇم قۇرۇلمىسى نۇقتىسىدىن كۆزىتىدۇ.

قارار نەزەرىيەسى ئەقلىي تاللاش نەزەرىيەسىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، چوڭ تەشكىلات، ئورگانلاردا كوللېكتىپ ھەرىكەتكە ئۆتۈش ۋە قارار چىقىرىشتا تەتبىقلىنىدۇ. قارار نەزەرىيەسى بويىچە مەسىلىنى كۆزەتكەندە، ئەقلىي، سىستېمىلىق بولغان تاللاش يولى مۇنداق بىرقانچە باسقۇچنى تەقەززا قىلىدۇ: بىرىنچى، ئۆتمۈشتە يۈز بەرگەن، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان ياكى كەلگۈسىدە يۈز بېرىش ئېھتىمالى بار بولغان ئىش ۋە شەرت ـ شارائىت ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى يىغىش باسقۇچى؛ ئىككىنچى،

تۇرلۇك تاللاش ئىمكانىيەتلىرىنى تىزىپ، كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجە بېرەلەيدىغان - بېرەلمەيدىغانلىقى بويىچە رەتكە تۇرغۇزۇش باسقۇچى؛ ئۈچىنچى، ئاخىرىدا ئەڭ ياخشى نەتىجە بېرەلەيدىغان تاللاشنى قارار سۈپىتىدە بېكىتىش باسقۇچى.

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىنىڭ ئىككىنچى تۈرى — ئويۇن نەزەريىسىدۇر. ئويۇن نەزەريىسى ئادەملەرنىڭ تۇرلۇك ئىجتىمائىي مۇھىتلاردا دۇچ كەلگەن ھەمكارلىق ئېھتىماللىقى، رىقابەت ئېھتىماللىقى قاتارلىقلارنى قانداق تاللايدىغانلىقىنى يېشىپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. بۇ خىل پىكىر يولى بويىچە قارىغاندا، ئادەملەر ئەقلىي تاللاش پىكىر يولىدىن پايدىلىنىپ ئۆزلىرى تۆلەيدىغان بەدەللەرنى ئازايتىپ، ئېرىشىدىغانلىرىنى ئاۋۇتۇشقا ۋە بۇ ئارقىلىق خېيىم - خەتىرى، زىيىنى ئەڭ ئاز بولغان نەتىجىگە ئېرىشىشكە تىرىشىدۇ. بۇنىڭدىكى ئەڭ مۇھىم بىر ئامىل باشقىلارنىڭ ھېس - تۇيغۇسى ۋە مۇددىئاسى ھەققىدە ئۇچۇرغا ئىگە بولۇش.

ئويۇن نەزەريىسىگە دائىر مەشھۇر بىر تەجرىبە «مەھبۇسنىڭ تەڭقىسلىقى» بولۇپ، بۇ تەجرىبىدە ئىككى ئادەم ئايرىم - ئايرىم سوراق قىلىنىدىغان ئىككى جىنايەت گۇماندارنىڭ رولىنى ئالىدۇ. بۇ ئىككى ئادەم تۆۋەندىكىدەك تەڭقىسلىقا يولۇقىدۇ: بىرىنچى، ئەگەر ھەر ئىككىيلەن جىنايىتىنى ئىقرار قىلمىسا، يەڭگىلرەك جازاغا ئۇچرىشى مۇمكىن؛ ئىككىنچى، ئەگەر ھەر ئىككىيلەن جىنايىتىنى ئىقرار قىلمىسا، جازا ئېغىرراق بولۇشى مۇمكىن؛ ئۈچىنچى، ئەگەر ئاردىدا بىرەيلەن ئىقرار قىلىپ يەنە بىرەيلەن ئىقرار قىلمىسا، ئۇ ھالدا ئىقرار قىلغىنى قويۇۋېتىلىپ، ئىقرار قىلمىغىنى ئېغىر جازاغا ئۇچرىشى مۇمكىن. بۇ تەجرىبىنىڭ نەتىجىسى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، تەجرىبىگە قاتناشقۇچىلار كۆپىنچە ھاللاردا يەنە بىر ئادەمنى ئىقرار قىلمىغان بولۇشى مۇمكىن دەپ قاراپ ئىقرار قىلىدۇ. ھالبۇكى، ئىككى

«مەھبۇس»قا مەسلىھەتلىشىۋېلىش ئىمكانىيىتى بولسا، ئۇلار ھەمكارلىشىپ قارار چىقىرىشى مۇمكىن.

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى ئىقتىسادشۇناسلىقتا زور تەسىرگە ئىگە بولسىمۇ، جەمئىيەتشۇناسلىقتىمۇ ئوخشاشلا قىزغىن مۇھاكىمە قىلىنىدۇ. بولۇپمۇ جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى ئىجتىمائىي تور، كوللېكتىپ ھەرىكەت ۋە ئىجتىمائىي توپ تەتقىقاتىدا تاللاش نەزەريىسىنىڭ تەسىرى كۈچلۈك.

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىدىكى ئاساسلىق نۇقتىنەزەرلەر

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىنىڭ مەقسىتى ئىجتىمائىي سىستېمىدىكى ھەرىكەت مودېللىرىنى يېشىپ بېرىش. بۇ خىل نەزەريە يولى بويىچە قارىغاندا، بىر سىستېما ھەقىقىدىكى تەھلىل ئاشۇ سىستېمىنى تەشكىل قىلىپ تۇرغۇچى ئادەملەرنىڭ ھەرىكەتلىرىگە نۇقتىلىق ھالدا قارىتىلىشى كېرەك. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ھەرىكەت ئىجراچىسىنىڭ ھەرىكەتلىرىنى ۋە شەخس ھەرىكىتى بىلەن سىستېما ھەرىكىتى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈنچى جەريانىنى شەرھلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى بويىچە قارىغاندا، ئىجتىمائىي سىستېمىلار ھەرگىزمۇ ئادەملەرنىڭ، ئادەملەر ھەرىكىتىنىڭ جۇغلانمىسىدىن پۈتكەن ئەمەس. ئادەملەر بىر يەرگە كەلگەندە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئالاقىدىن ھەمىشە دېگۈدەك ئاشۇ ئىجتىمائىي سىستېمىلارنى تەشكىل قىلغۇچى كىشىلەرنىڭ ئارزۇسىدىكىدىن پەرقلىنىدىغان ئىجتىمائىي نەتىجە كېلىپ چىقىدۇ. يەنە كېلىپ، ئىجتىمائىي سىستېمىلاردا ھەم ئادەملەرنى چەكلەيدىغان، ھەم ئۇلارنىڭ ئىرادىسىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئالاھىدىلىكلەر بولىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى ماكرولۇق، مىكرولۇق تەھلىل مېتودلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، قۇرۇلما بىلەن تۈرتكە

كۆچ ئوتتۇرىسىدىكى دىيالېكتىكىلىق جەريانىنى يېشىپ بېرىشكە تىرىشىدۇ.

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرىگە ماس هالدا قانداق قارار چىقىرىدىغانلىقىنى تەتقىق قىلىدۇ. بىر هادىسىنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئادەمدە ئاشۇ هادىسىگە تۇرتكە بولغان كۈچنىڭ ماهىيىتى، مەنبەسى هەققىدە قوشۇمچە بىلىم ۋە ئەقلىي قىياس بولۇشى لازىم. ئادەملەرنىڭ ئىرادىسى، ئارزۇ - ئىستىكى ئىجتىمائىيلىشىش جەريانىدا يېتىلىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي تاللاش ئادەمدىن مۇئەييەن بىر مەدەنىيەت ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلما هەققىدە چۈشەنچە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭدەك، هەربىر ئىجراچىلىرىنىڭ كۆز ئالدىدىكى تاللاش ئىمكانىيەتلىرىدىن پۈتكەن پۈرسەت ئىجتىمائىي قۇرۇلما ئىچىدە يېتىلىدۇ؛ ئادەملەرنىڭ تاللىشىغا هامان چەكلىمىلەر بولۇپ تۇرىدۇ. كىشىلەر هەربىر قىلغاندا ئۆزى بىلەن بىللە ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي توپنىڭ مەنپەئەتىنى ۋە قىزىقىشىنى نەزەرگە ئالمىسا بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن، شەخسىيەتچىلىك قارىشى ئىلىنمايدۇ.

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى بايان باسقۇچىدا توختاپ قالماي، ئوبيېكتىنى شەرھىلەشكە تىرىشقان ئوچۇق نۇقتىئىنەزەرلەر، لوگىكىلىق ئەقلىي خۇلاسىلەر ۋە قىياسلار ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ؛ شۇنداقلا، ئىزاھ مودېللىرىنىڭ ئاددىي بولۇشىغا، نەزەريىنى نېگىزلىك ئىلىمىنتلارغا پارچىلاپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشىدۇ. تۆۋەندە بىز ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىنىڭ تەرەققىياتىغا هەسسە قوشقان بىرقانچە مۇهىم جەمئىيەتشۇناس ۋە مۇتەپەككۇرنىڭ ئىدىيەلىرى بىلەن قىسقىچە تونۇشىمىز:

ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسى جورج خومانىس (1910 —

1989)نىڭ قارىشىچە، ئىنسانلارنىڭ بارلىق ھەرىكىتى ئادەملەرنىڭ ئېرىشىدىغانلىرىنى ئاۋۇتۇپ، تۆلەيدىغان بەدەللىرىنى ئازايتىشتىن ئىبارەت بىر ئىستەكنىڭ يېتەكچىلىكىدە بولىدۇ. كىشىلەر مەنپەئەت ئالىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندىلا ئاندىن مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي ئالاقىگە قاتنىشىدۇ. خومانىستنىڭ قارىشىچە، ھەرقانداق مۇقىم بىر ئالاقە شۇ ئالاقىگە ئىشتىراك قىلغۇچى ھەرىكەت ئىجراچىسى مۇئەييەن نۇقتىدىن نەپ ئالىدىغان ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتۇر. ئەگەر بۇ مۇناسىۋەتتە، بىر تەرەپ «نەپ»كە ئېرىشەلمىسە، ئۇ كىشى بۇنداق ئالاقىدىن چېكىنىدۇ ۋە تېخىمۇ كۆپ نەپ ئالىدىغان ئالاقىگە دىققىتىنى ئاغدۇرىدۇ. جورج خومانىس بۇنداق ئەقلىي تاللاش جەريانى ھەققىدە بىر قاتار قىياسلارنى ئوتتۇرىغا تاشلايدۇ.

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىدىكى يەنە بىر مەشھۇر جەمئىيەتشۇناس ئامېرىكىلىق پېتىر بلاۋ (1918 ــ) بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ «ئىجتىمائىي ھاياتتا كېلىشتۇرمە ئالاقە ۋە ھوقۇق» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە جورج خومانىسنىڭ ئەقلىي تاللاشنى ئىنسان پسىخىكىسىدىن ئىزدىگەن پىكىر يولىدىن بىر قەدەم ھالقىپ، قۇرۇلما ئانالىزى يۇرگۈزگەن ۋە «كېلىشتۇرمە ئالاقە نەزەريىسى» مودېلىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان. پېتېر بلاۋنىڭ قارىشىچە، ھوقۇق مۇناسىۋىتى ئۆز كۈچىنى كۆرسەتكەندە، ھەرىكەت ئىجراچىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا نەپ يەتكۈزۈش پائالىيىتى يوققا چىقىشى مۇمكىن. پېتېر بلاۋ يۇقىرىقى ئەسىرىدە ئورگان، تەشكىلاتلاردىكى دەرىجە ـ تەبىقە مۇناسىۋىتىنى ۋە ئىجتىمائىي گۇرۇپپىنىڭ تەشكىللىنىش ئەھۋالىنى شەرھىلەشتە كېلىشتۇرمە ئالاقە نەزەريىسىنىڭ قانداق تەتبىقلىنىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن.

ئۇنىڭدىن باشقا، ئىقتىسادشۇناسلاردىن گارى بېكېر

ئۆزىنىڭ «ئىنسان ھەرىكىتىنى ئىقتىسادشۇناسلىق نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلىش» (1976 ـ يىلى) ناملىق كىتابىدا ئىقتىسادشۇناسلىق نۇقتىسىدىن چىقىپ يۇرگۈزۈلگەن ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىنى قوللىنىپ، ئائىلىدە مېھىر ـ مۇھەببەت، رىشتىنىڭ ۋە جەمئىيەتتە جىنايى ھەرىكەتنىڭ قانداق پەيدا بولىدىغانلىقىنى يېشىپ بېرىشكە تىرىشقان. يەنە سىياسىي ئىلىم تەتقىقاتىدىمۇ ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى ناھايىتى كۆچلۈك تەسىرگە ئىگە بولۇپ، ئانتونى دوۋنىس ۋە مەنكۇر ئولسون قاتارلىق سىياسىيشۇناسلار ئىختىيارىي ياكى مەجبۇرىي تەشكىللەنگەن تەشكىلاتلار، ئورگانلاردا، قارشىلىق ھەرىكەتلىرىدە كىشىلەرنىڭ نېمە ئۈچۈن كوللېكتىپ ھەرىكەتكە قاتنىشىدىغانلىقىنى يېشىپ بېرىشكە تىرىشقان. مەنكۇر ئولسون ئۆزىنىڭ «كوللېكتىپ ھەرىكەت مەنتىقىسى» ناملىق ئەسىرىدە نېمە ئۈچۈن ئورتاق بىر مەنپەئەتتە تەشكىللەنگەن، بىرەر تەشكىلاتنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق ئۆزلىرى خالاپ كوللېكتىپ ھەرىكەتكە ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ كۆپىنچە ھاللاردا ئۆز مەقسەتلىرىگە يېتەلمەيدىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى يېشىپ بېرىش ئۈستىدە ئىزدەنگەن. مەنكۇر ئولسوننىڭ قارىشىچە، كىشىلەر بىر كوللېكتىپنىڭ مەنپەئەتىگە مۇناسىۋەتلىك كوللېكتىپ ھەرىكەتكە قاتناشمىغىنىدا، ئەقلىسىزلىك قىلغان ئەمەس، بەلكى ئاقىلانە قارار چىقارغان بولىدۇ. سەۋەبى، ئەگەر ئۇ گۇرۇھ ياكى تەشكىلات كوللېكتىپ ھەرىكىتىدە غەلىبە قىلىپ قالسا، بۇ غەلىبىنىڭ مېۋىسى، نېسىۋىسى ئوخشاشلا ھەرىكەتكە قاتناشمىغۇچىغىمۇ تېگىدۇ. مەنكۇر ئولسوننىڭ بۇ نۇقتىئىنەزىرى ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىنىڭ تەرەققىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن.

جورج خومانس ۋە پېتېر بلاۋدن كېيىن، ئامېرىكىدىكى

يەنە بىر مۇھىم جەمئىيەتشۇناس جامبس كولمان ئەقلىي تاللاش نەزەريىسىگە ھەسسە قوشقان. ئۇ ئۆزىنىڭ «جەمئىيەت نەزەريىسى ئاساسلىرى» نامىلىق مەشھۇر ئەسىرىدە جەمىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە بىرلىككە كەلگەن بىر نەزەريىە سىستېمىسى تۇرغۇزۇشقا تىرىشقان. ئۇنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرىنى ياقلىغۇچىلار بۇ ئەسەرنى ئېمىل دۇركىم ۋە تالكوت پارسونسنىڭ بىرلىككە كەلگەن نەزەريىە سىستېمىسى ھەققىدىكى تىرىشچانلىقىدىن كېيىن قىلىنغان يەنە بىر ئۇرۇنۇشنىڭ نەتىجىسى دەپ قارايدۇ. جامبس كولمان بۇ ئەسىردە ئوخشاشلا ئەقلىي تاللاش نەزەريىەسىدىن پايدىلانغان.

جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە ئەقلىي تاللاش نەزەريىەسى ئەكس ئەتكۈزۈلگەن ئەسەرلەردىن يەنە جورج خومانسنىڭ «ئالمان» (1950 ـ يىلى)، «ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي شەكىللىرى» (1961 ـ يىلى)، «ھېسسىيات ۋە پائالىيەت» (1962 ـ يىلى) قاتارلىق ئەسەرلىرى، پېتىر بلاۋنىڭ «مۇنتىزىم تەشكىلاتلار: سېلىشتۇرما ئانالىز» (1962 ـ يىلى)، «بىيۇروكراتلىق دىنامىكىسى» قاتارلىق ئەسەرلىرى، جامبس كولماننىڭ «كوللېكتىپ ھەرىكەت ماتېماتىكىسى» (1973 ـ يىلى)، «جامائەتچىلىك ئىچىدىكى زىددىيەت» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

ماركسىزمچى جەمئىيەتشۇناس جون ئېلىستېرنىڭ قارىشىچە، ئەقلىي تاللاش جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى ئەڭ مۇنتىزىم نەزەريىە. ئۇ ئىنسانلارنىڭ مەقسىتىگە يېتىشى ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلىش كېرەكلىكىنى دەپ بېرىدۇ، قانداق غايىلەرنى تىكلەش زۆرۈرلۈكىنى سەمىگە سالىدۇ. ئەقلىي تاللاش نەزەريىەسىنىڭ تەھلىل نۇقتىسى ھەرىكەتتىن ئىبارەت. ئىنسانلارنىڭ ئارزۇ ـ ئىستىكى ۋە ئۇنىڭ ئەقلىي ياكى ئەقلىي بولمىغانلىقىنى بىلىشتىكى ئۆلچەم دەل ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە

قاراشتۇر. مەلۇم بىر نەرسىگە ئىشىنىش ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ ئىشەنچىسىنى يېتەكلەيدىغان دەلىل ـ ئىسپات بولۇشى كېرەك. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئەقلىي ھەربىرىمىز مۇنداق ئۈچ تۈرلۈك ئەھۋال ئاستىدا كۆڭۈلدىكىدەك ھەربىرىمىز بولغان بولىدۇ: بىرىنچى، شەخسنىڭ ئارزۇ ـ ئىستىكىگە ئۇيغۇن نەتىجىنى رويابقا چىقىرالايدىغان جەريان؛ ئىككىنچى، دەلىل ـ پاكىتى بار ئەھۋالدا ئاساسىي بار ئىشەنچىنى تۇرغۇزالىغان جەريان؛ ئۈچىنچى، ئارزۇ ـ ئىستەك ۋە ئىشەنچ بولسا زۆرۈر پاكىتلارنى يىغىدىغان جەريان.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. جوناتان تۇرنېر: «جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەريىسىنىڭ قۇرۇلمىسى»، 1991 ـ يىلى نەشرى.

Jonathan Turner . 1991 . Structure of Sociological Theory . Belmont : Wadsworth .

2. پېتېر ئابېل: «جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەريىسى ۋە ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى»، 2000 ـ يىلى نەشرى.

Peter Abell . 2000 . Sociological Theory and Rational Choice Theory from " Blackwell Companion to Social Theory, London ": Blackwell .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

George Homans	(1989 — 1910)	جورج خومانس
Peter Blau	(— 1918)	پېتېر بلاۋ
Mancur Olson	(1998 — 1932)	مەنكۇر ئولسون
James Coleman	(1995 — 1926)	جامېس كولمان

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

ئەقلىي تاللاش نەزەريىسى
Rational Choice Theory 理性选择理论
Decision Theory 决定理论 قارار نەزەريىسى
Game Theory 游戏理论 ئويۇن نەزەريىسى
مەھبۇسنىڭ تەڭقىسلىقى
Prisoner's Dilemma 囚犯的困境
خەتىرى، زىيىنى ئاز بولغان چارە
Minimax Solution 风险值达到极小的策略
كېلىشىم ئالاقە نەزەريىسى
Exchange Theory 交换理论

يىگىرمىنچى باب

توقۇنۇش نەزەرىيەسى

نېمە ئۈچۈن توقۇنۇش نەزەرىيەسى بىلەن تونۇشمىز؟

توقۇنۇش نەزەرىيەسى ــ ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ بىر - بىرى بىلەن رىقابەتلىشىدىغان ئادەملەرنىڭ ياكى ئىجتىمائىي توپنىڭ ھەرىكىتىدە رويابېقا چىقىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان نەزەرىيەدۇر. بۇ خىل پىكىر يولى بويىچە قارىغاندا، كىشىلەر بىر جەمئىيەتتە ھوقۇق، بايلىق، ئابرۇي ئۈچۈن بىر - بىرى بىلەن رىقابەتلىشىدۇ. بۇنداق رىقابەت ھەر خىل شەكىلدە ئەكس ئېتىدۇ. ئارىدىكى كۈرەشلەر، ئېلىشىشلار ئىجتىمائىي ئالاقىنىڭ، كۈندىلىك ھاياتنىڭ شەكىللىرىنى يارىتىپلا قالماستىن، بەلكى سىنىپىي تەڭسىزلىك، ئىرقىي تەڭسىزلىك ۋە مىللىي تەڭسىزلىكنىڭ شەكىللىرىنى يارىتىدۇ. توقۇنۇش نەزەرىيەسى جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى مۇھىم نەزەرىيەلەرنىڭ بىرى. گەرچە توقۇنۇش نەزەرىيەچىلىرى كارل ماركستىن ۋە ئۇنىڭ كاپىتالىزم ھەققىدىكى تەنقىدلىرىدىن ئىلھام ئالغان بولسىمۇ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، دۇنيا سىياسىتىدىن تارتىپ خەلقئارا مۇناسىۋەتكىچە، ھەتتا كۈندىلىك ئالاقىگىچە بۇ خىل تەھلىل مودېلىنىڭ ئوبيېكتىغا ئايلاندى.

ئىجتىمائىي زىددىيەت ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ نۇرغۇن تەرەپلىرىدىن تەشكىل تاپىدۇ. كارل ماركسنىڭ قارىشىچە، زىددىيەت، توقۇنۇشلارنىڭ ئاساسلىق سەۋەبچىسى ئىقتىسادىي ئامىل بولۇپ، مەھسۇلات، ئىگىدارچىلىق، ئىشلەپچىقىرىش

هوقۇقىنىڭ تەكشىسىزلىكى زىددىيەت پەيدا قىلىدۇ. ماكس ۋېبىر بولسا زىددىيەتنىڭ ماھىيىتىنى ئىرق، مىللەت، دىن قاتارلىق ئامىللار ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ تەشكىلىي جەريانىدىن ئىزدەيدۇ. رالف دارېندورفنىڭ قارىشىچە، زىددىيەتنىڭ تۈگۈنى ھوقۇق. كونترول قىلغۇچىلار بىلەن كونترول قىلىنغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى تەڭسىزلىك زىددىيەت پەيدا قىلىدۇ.

توقۇنۇش نەزەرىيەچىلىرىنىڭ تەھلىل نۇقتىسىنىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ خىل پىكىر يولى پەرقلىق، زىددىيەتلىك مەنپەئەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشكە مەنبە بولغان ئىجتىمائىي سىستېمىلارنى زادى قانداق بىر كۈچنىڭ يۇرۇشتۇروۋاتقانلىقىنى شەرھلەشكە تىرىشىدۇ ۋە زىددىيەتنىڭ تۈرلۈك ئاقىۋەتلىرىنى ئېچىپ بېرىدۇ. توقۇنۇش نەزەرىيەچىلىرىنىڭ ئاساسلىق ۋەكىللىرىدىن كارل ماركس، رالف دارېندورف، لېۋىس كوزىر، راندال كوللىنس قاتارلىقلار بار.

توقۇنۇش نەزەرىيەسىنىڭ تەرەققىيات يولى ۋە ئاساسلىق ئىدىيەلىرى

19 ـ ئەسىر ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى جەمئىيەت نەزەرىيەچىلىرى جەمئىيەتتىكى زىددىيەت، توقۇنۇشلارنى تەھلىل دائىرىسىگە كىرگۈزۈشكەنىدى. 20 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، فۇنكسىيەزمچى جەمئىيەتشۇناسلار ئورتاق قىممەت قارىشى ۋە ئىجتىمائىي ئۇيۇشۇشچانلىقنى تەقەززا قىلىدىغان مەدەنىيەت، ئىجتىمائىي سىستېما ئۇقۇملىرىنى بەكرەك تەكىتلەپ، جەمئىيەتتە زىددىيەت، توقۇنۇشلارنىڭ بولىدىغانلىقىغا سەل قارىدى. كېيىنچە بۇ نۇقتىنى تونۇپ يەتكەن بولسىمۇ، زىددىيەت، توقۇنۇشنى بىر جەمئىيەتنىڭ ساغلام تەرەققىياتىغا پايدىسىز دېگەن تونۇشتا

بولدى.

1950 ـ يىللار بىلەن 1960 ـ يىللار ئارىلىقىدا بەزى جەمئىيەتشۇناسلار كارل ماركس ۋە گېئورگ زىممېل ئىدىيەلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، توقۇنۇش نەزەريىەسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا تىرىشتى ۋە فۇنكسىيىزمچى جەمئىيەتشۇناسلارغا جەڭ ئېلان قىلدى. ئەسلىدە كارل ماركس ئىجتىمائىي زىددىيەتنىڭ دىيالېكتىكىلىق ئىسخېمىسىنى سىزىپ بەرگەنىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، پۈتكۈل جەمئىيەت كاپىتال ۋە ئەمگەكنى مەركەز قىلىپ تۇرۇپ ئىككى قۇتۇپقا ئايرىلىدۇ، زىددىيەت جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىدۇ. كارل ماركستىن كېيىن گېرمانىيەلىك جەمئىيەتشۇناس گېئورگ زىممېل جەمئىيەتتە زىددىيەتنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلىدى، ئەمما ماركسچە دىيالېكتىكىلىق مودېلدىن يانداپ ئۆتۈپ كەتتى ھەم زىددىيەتنىڭ مەۋجۇت ئىجتىمائىي سىستېمىنى گۈمران قىلىدىغانلىقىدىن گۇمانلاندى. گېئورگ زىممېلنىڭ قارىشىچە، زىددىيەت، توقۇنۇشلارنىڭ جەمئىيەت مۇقىملىقىغا پايدىسى بار؛ زىددىيەت بىر ئىجتىمائىي كۈچنى، كوللېكتىپنى ساقلاپ قېلىشقا پايدىلىق. لېۋىس كوزىر زىممېلنىڭ پىكىر يولىغا ۋارىسلىق قىلىپ، زىددىيەت، توقۇنۇشلارنىڭ كۆپ مەنبەلىك جەمئىيەتلەردە مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈردى. لېۋىس كوزىرنىڭ قارىشىچە، زىددىيەت ـــ جەمئىيەتتىكى جىددىيلىكنى پەسەيتىش يولىدىكى مۇقەررەر بىر جەريان، ئۇ ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ. كۆپ مەنبەلىك جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ مەنپەئەتى، قىزىقىشلىرى ھەر خىل بولىدۇ. دەل ئاشۇ ھەر خىل مەنپەئەتلەر ئارىسىدا مۇۋازىنەتنى ساقلىغان زىددىيەتلەر جەمئىيەتتە ئېغىر داۋالغۇش بولۇشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. ئۇ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى ئۆزىنىڭ «ئىجتىمائىي زىددىيەتنىڭ پايدىسى» ناملىق كىتابىدا ئىلگىرى سۈردى. رالف دارېندورف

بولسا كارل ماركستىن پەرقلىق يول تۇتۇپ، «ھەرقانداق ئىجتىمائىي تۈزۈلمىدىكى يادرولۇق زىددىيەت كاپىتالنىڭ ئەمەس، ھوقۇق ۋە نوپۇزنىڭ تارقىلىشىدا ئەكس ئېتىدۇ، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى گۇرۇھ بىلەن ئېزىلگۈچى گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلىك مەنپەئەت كۈرىشى توقۇنۇشلارغا يول ئاچىدۇ» دېگەن قاراشنى ياقلىدى. رالف دارېندورفنىڭ قارىشىچە، سانائەتلىشىش داۋامىدىكى زىددىيەتلەر مۇۋەپپەقىيەتلىك تىزگىنلەنسە، زىددىيەتنىڭ باشقا ساھەلىرىگە كېڭىيىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. بىر جەمئىيەتتە نوپۇز ۋە ھوقۇق جەھەتتىكى تەڭپۇڭسىزلىقتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. پۇقرالارنىڭ سىياسىي ھوقۇقىنى ئاشۇرۇش ئارقىلىق مۇئەييەن دائىرىدىكى زىددىيەتلەردىن ساقلانغىلى بولىدۇ. بىر جەمئىيەتتە ھوقۇق ۋە نوپۇز شۇ جەمئىيەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن يۇرۇشىدىغان ئىجتىمائىي سىستېمىلار داۋاملىدا پەيدا بولىدۇ ۋە زىددىيەتلىك مەنپەئەت كۈرىشى داۋاملىدا ھامان توقۇنۇشلارغا يول ئاچىدۇ. رالف دارېندورف كارل ماركسنىڭ زىددىيەتنى ئىككى قۇتۇپ نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلىشىغا قارشى تۇرغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، بىر جەمئىيەتتىكى زىددىيەت، توقۇنۇشلار كۆپ مەنبەلىك بولىدۇ؛ ھەرگىزمۇ ماركس ئېيتقاندەك كاپىتالىستلار بىلەن ئەمگەكچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتكە باغلىنىپ قالمايدۇ. رالف دارېندورفنىڭ بۇ قاراشلىرى ئۇنىڭ «ئىجتىمائىي زىددىيەت نەزەرىيەسى» نامىلىق ئەسىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

داۋىد لوكۇۋۇد بولسا پەرقلىق يول تۇتۇپ، زىددىيەتنى سىستېما زىددىيىتى ۋە ئىجتىمائىي زىددىيەت دەپ ئىككىگە بۆلىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، سىستېما زىددىيىتى بىر جەمئىيەتنىڭ تۈزۈلمىلىرىدە ماسلىشالماسلىق كۆرۈلگەندە پەيدا بولىدۇ. مەسىلەن، سىياسىي سىستېمىلاردا جەمئىيەتنى تىزگىنلەيدىغان سىياسەتلەر يولغا قويۇلغاندا، ئىقتىسادىي

سىستېمىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن توقۇنۇشىدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. ئىجتىمائىي زىددىيەت بولسا ئۇنىڭ ئەكسىچە ئادەملەر ئارىسىدا ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە داۋامىدا پەيدا بولىدۇ. داۋىد لوكۇۋۇد يەنە جەمئىيەتتىكى بىر دەكلىكنى سىستېما بىر دەكلىكى ۋە ئىجتىمائىي بىر دەكلىك دەپ ئىككىگە بۆلىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، سىستېما بىر دەكلىكى ئىجتىمائىي سىستېما، ئىقتىسادىي سىستېما ۋە سىياسىي سىستېما ئوتتۇرىسىدىكى ماسلىشىش مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائىي بىر دەكلىك بولسا بىر جەمئىيەتنىڭ قىممەت قارىشى ۋە ئىجتىمائىي مىزانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ماسلىشىش مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىدۇ. داۋىد لوكۇۋۇدنىڭ قارىشىچە، سىستېما بىر دەكلىكى بولماي تۇرۇپ ئىجتىمائىي بىر دەكلىك ئىشقا ئېشىۋېرىدۇ. مەسىلەن، ئىقتىسادىي كىرىزىس سىستېما زىددىيىتىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلايدۇ، ئەمما ئىجتىمائىي بىر دەكلىكنىڭ يىمىرىلىشىگە سەۋەب بولالمايدۇ. داۋىد لوكۇۋۇد ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى 1964 - يىلى يازغان «سىستېما بىر دەكلىكى ۋە ئىجتىمائىي بىر دەكلىك» ناملىق ماقالىسىدە ئىلگىرى سۈرگەن.

راندال كوللىنس توقۇنۇش نەزەرىيەسىدىكى يەنە بىر مۇھىم نەزەرىيەچى بولۇپ، زىددىيەتنىڭ يىلتىزىنى ھەر ىكەت ئىجراچىلىرىنىڭ مىكرو ھەر ىكەتلىرىدىن ئىزدەيدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئىلھام مەنبەسىنىڭ ھادىسىشۇناسلىق ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ بۇ ھەقتىكى ئىزدىنىشلىرى «زىددىيەت جەمئىيەتشۇناسلىقى» ناملىق ئەسىرىدە ئەكس ئېتىدۇ.

1960 - يىللاردا ماركسىزمنىڭ جەمئىيەت نەزەرىيەسىدىكى ئورنىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، فۇنكسىيىزمچىلەر بىلەن توقۇنۇش نەزەرىيەچىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى بەس - مۇنازىرە بارغانچە سۇسلىدى؛ توقۇنۇش نەزەرىيەسى جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدىكى ماكس ۋېبىر

پىكىر يولى بىلەن كارل ماركس پىكىر يولىنى بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت يېڭى يۈزلىنىشكە يۈغۇرۇلۇپ كەتتى. بۈگۈنكى زامان جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە توقۇنۇش نەزەريىسى باشقىچە بىر شەكىلدە، يەنى ئانتونى گىددىنىسنىڭ قۇرۇلمىلىشىش نەزەريىسىنىڭ ۋە ئەقلىي تالاش نەزەريىسىنىڭ ئەندىزىسىدە راۋاجلانماقتا.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. لېۋىس كوزىر: «ئىجتىمائىي زىددىيەتنىڭ پايدىسى»، 1956 ـ يىلى نەشرى.

Lewis Coser . 1956 . The Functions of Social Conflict . London: Free Press of Glenoe

2. رالف دارېندورف: «ئىجتىمائىي زىددىيەت نەزەريىسى»، 1958 ـ يىلى نەشرى.

Ralf Dahrendorf . 1958 . Toward a Theory of Social Conflict Resolution 2 .

3. راندال كوللىنس: «زىددىيەت جەمئىيەتشۇناسلىقى»، 1975 ـ يىلى نەشرى.

Randal Collins . 1975 . Conflict Sociology . New York: Academic Press .

4. جون سىكوت: «بۈگۈنكى زامانىدىكى مەشھۇر 50 جەمئىيەتشۇناس»، 2007 ـ يىلى نەشرى.

John Scott . 2007 . Fifty Key Contemporary Sociologists . London: Routledge .

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Ralf Dahrendorf	(2009 — 1929)	رالف دارېندورف
Lewis Coser	(2003 — 1913)	لېۋىس كوزىر
Randall Collins	(— 1941)	راندال كوللىنس
David LoCKwood	(— 1942)	داۋىد لوكۇۋۇد

تېكىست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە - خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Conflict Theory	冲突理论	توقۇنۇش نەزەريىسى
Function of Conflict	冲突的作用	زىددىيەتنىڭ رولى
System Conflict	系统冲突	سىستېما زىددىيىتى
Social Conflict	社会冲突	ئىجتىمائىي زىددىيەت
System Integration	系统整体	سىستېما بىرەكلىكى
Social Integration	社会整体	ئىجتىمائىي بىرەكلىك
Conflict Sociology	冲突社会学	توقۇنۇش جەمئىيەتشۇناسلىقى

يىگىرمە بىرىنچى باب

20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 21 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى مۇھىم مۇتەپەككۇرلار

مەنيۇل كاستېلس: تور دەۋرىنىڭ باش كۆتۈرۈشى

مەنيۇل كاستېلس 1942 ـ يىلى ئىسپانىيەدە تۇغۇلغان. پارىژ، كالىفورنىيە، توكيو، بارسېلونا قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردىكى مەشھۇر ئۇنىۋېرسىتېتلاردا تەكلىپلىك پروفېسسور بولغان. ئۇ ئۇزىنىڭ كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتى، تور دەۋرى، يەر شارىلىشىش قاتارلىق مۇھىم تېمىلارنى تۇتقا قىلغان بىر بۆلۈك ئەسەرلىرى بىلەن خەلقئارا ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە يۈكسەك شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە ۋە «ماكس ۋېبېردىن كېيىنكى ئەڭ مۇھىم جەمئىيەتشۇناس، كېيىنكى سانائەتچىلىك دەۋرىنىڭ نەمۇنچىسى» دېگەندەك ناملار بىلەن تەرىپلەنمەكتە. 1998 ـ يىلى پېنسىيەگە چىققانغا قەدەر ئامېرىكىدىكى كالىفورنىيە بېركلېي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «ئۇچۇر دەۋرى: ئىقتىساد، جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەت» (ئۈچ تۇم، 1996 ـــ 1998 ـ يىللىرى)، «تور جەمئىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى» (1996 ـ يىلى)، «كىملىكنىڭ كۈچى» (1997 ـ يىلى)، «شەھەر تۇغدۇرغان سوئاللار: ماركسىزملىق مېتود» (1977 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

مەنيۇل كاستېلىس ئىلمىي ئىجادىيىتىنىڭ بېشىنى ماركسىزملىق پىكىر يولى بىلەن باشلىغان، ئۆزىنىڭ شەھەر ھەققىدىكى ئىلمىي ئەسەرلىرىدە دەسلەپىدە ماركسىزمچە نەزەرىيەلەرنى تەتبىقلاشقا تىرىشقان. يېقىنقى يىللاردا ئۇ ماركسىزمچە پىكىر يولىدىن چەتلەپ، ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرى ۋە ئالاقە تېخنىكىلىرىنىڭ تەسىرى ئۇستىدە كۆپرەك ئىزدەندى. كاستېلىسنىڭ نەزىرىدە، ئۇچۇر جەمئىيىتى تورلىشىش ۋە تور ئىگىلىكىنىڭ باش كۆتۈرۈشى بىلەن روشەن خاراكتېرلىنىدۇ. يەر شارىلاشقان ئالاقىنىڭ يارىدىمىدە باش كۆتۈرگەن بۇ خىل ئىگىلىك ئاخىرقى ھېسابتا كاپىتالىزمنىڭ يەر شارىلىشىشىدىن بارلىققا كەلگەن ئىگىلىكتۇر. ۋاھالەنكى، بۇگۈنكى جەمئىيەت ۋە كاپىتالىستىك ئىگىلىك ئۆتمۈشتىكىدىن كەسكىن پەرقلىنىدۇ. كاپىتالىزمنىڭ يەر شارىلىشىشى ھەرگىزمۇ كارل ماركس تەسەۋۋۇر قىلغاندەك، ئىشچىلار سىنىپىغا ياكى ماددىي تاۋارلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشىغا باغلانغان ھادىسە بولماستىن، بەلكى كومپيۇتېر ۋە خەلقئارالىق تور تېخنولوگىيەسىنىڭ يارىدىمىدە بارلىققا كەلگەن ھادىسىدۇر.

ئەلۋەتتە، ئۇچۇر ئىگىلىكىنىڭ باش كۆتۈرۈشى كىشىلەرنىڭ مەدەنىي ھاياتىغا تەسىر كۆرسەتمەي قالمىدى. بۇگۈنكى دۇنيادا ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرى، جۈملىدىن تېلېۋىزور كىشىلەرنىڭ ھاياتىدا مۇھىم رول ئوينىماقتا. مەسىلەن، تېلېۋىزور بىر جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىنى تۇتۇپ تۇرغان سىمۋوللۇق ئالاقىنىڭ تېپى ۋە تىلىنى رويابقا چىقاردى. بۇ دېگەنلىك ــ كىشىلەر تېلېۋىزوردا كۆرگەنلىرىنى ئۆز ئالاقىلىرىدە كۆرسىتىشكە تىرىشىدىغان بولدى دېگەنلىكتۇر. بۇ جەريانداكاپىتالىستىك جەمئىيەتنىڭ ئاۋام مەدەنىيىتى ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرى يارىدىمىدە يەر شارىلىشىشقا يۈزلەندى. مەنيۇل كاستېلىس مۇنداق يازىدۇ:

«بىز ھازىر تور تېخنولوگىيەسىنىڭ ياردىمىدە يەر شارى بىر كەنتكە ئوخشاپ قالغان دەۋردە ياشاۋاتقىنىمىز يوق، بەلكى يەر شارىلىشىش مۇساپىسى بارلىققا كەلتۈرگەن ئومۇملاشقان سىمۇول ماكاندا ياشىماقتىمىز.»

كاسىتىلىس 1997 - يىلى نەشردىن چىققان «ئۇچۇر دەۋرى» ناملىق كىتابىنىڭ ئىككىنچى تومىدا ئىقتىسادنىڭ يەر شارىلىشىشىغا قارشى كۈتۈرۈلگەن دۇنياۋى قارشىلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىمۇ تىلغا ئالىدۇ. كاستېلىسنىڭ نەزىرىدە، بۇ خىلدىكى ئامىۋى ھەرىكەتلەر يېڭىلىقلارنىڭ تېزلىكىدىن ئەنسىرىگەن كىشىلەرنىڭ ھازىرقى ئىجتىمائىي كىملىكىنى قوغداش ئۈچۈن كونسېرۋاتىپلىق بىلەن كۆرسىتىۋاتقان تىرىشچانلىقىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى، ئەتراپىدىكى مۇھىتنى، خىزمەت مۇھىتىنى، ئۆز يۇرتىنى كونترول قىلىشتا ئاجىز كېلىۋاتقانلىقىنى بايقىماقتا.» ۋاھالەنكى، بۇگۈنكى تورلاشقان دۇنيادا ئۇچۇرنىڭ قۇدرىتىنى ۋە يەر شارى مىقياسىدا كېڭىيىۋاتقان يېڭىچە ئاۋام مەدەنىيىتىنىڭ ماھىيىتىنى نەزەرگە ئالغاندا، بارلىق قارشىلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ ھەممىسى ۋاقىتلىق بولۇپ ئۇرۇنغىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. سەۋەبى، مەيلى قانداق تىرىشچانلىق كۆرسىتىلىشىدىن قەتئىينەزەر، بىز ئاخىرقى ھېسابتا يەر شارىلاشقان تورنىڭ ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي مۇھىتىغا ئاللىبۇرۇن كىرىپ بولدۇق.

مەنبۇل كاستېلىس يۇقىرىقى ئۆزگىرىشلەرنىڭ كۇندىلىك ھاياتقا ۋە كىشىلەرنىڭ شەخسىي كىملىكلىرىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنىمۇ تىلغا ئالىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، تورلاشقان جەمئىيەتتە بىز ھەرگىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىمىزنى ئۆتمۇشتىن ئىزدەش ئارقىلىق بايقىمايمىز،

بەلكى باشقىلار بىلەن ئالاقە قىلىش داۋامىدا ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى يارىتىمىز. بۇ ھال ئۆز نۆۋىتىدە ئائىلە مۇناسىۋىتىگە ۋە ئەر ـ ئايالنىڭ كىملىكىگە تەسىر كۆرسەتمەي قالمايدۇ. بۇرۇنقىدەك ئايالالارنىڭ رولىنى ئائىلىدىن، ئۆيدىن ئىزدەيدىغان دەۋر كەلمەسكە كېتىدۇ. لېكىن، تور جەمئىيىتىنىڭ ئارتۇقچىلىقى سۈپىتىدە، تېخنىكىنىڭ يارىدىمىدە ئۆز جامائەتچىلىكىمىزنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش ۋە قۇرۇلمىنى يېڭىلاش مەقسىتىگە يېتەلەيمىز.

ئۇلرىچ بېك: زامانۋىلىشىش مۇساپىسى داۋامىدىكى خېيىم ـ خەتەرلەر

ئۇلرىچ بېك 1944 ـ يىلى گېرمانىيەدە تۇغۇلغان. ھازىر ئەنگلىيە لوندون ئىقتىساد ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى. ئۇ يۇرگېن خابېرماس، نىكلاس لۇمان قاتارلىقلار بىلەن بىر قاتاردا گېرمانىيەلىك مەشھۇر ئۇچ جەمئىيەت نەزەرىيەچىسى دەپ تەرىپلىنىپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ 1992 ـ يىلى نەشرىدىن چىققان «خەتەر ئىچىدىكى جەمئىيەت» ناملىق ئەسىرى تېزلا دۇنيا ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالغان. ئۇ بۇ ئەسىرىدە زامانۋىلىق مۇساپىسى داۋامىدا بارلىققا كېلىۋاتقان تۇرلۇك خېيىم ـ خەتەرلەرنى جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلغان.

ئۇلرىچ بېكنىڭ قارىشىچە، يەر شارىلىشىش دەۋرىدە غەرب دۇنياسىدىكى كىشىلەر «ئىككىنچى زامانىۋىلىق» دەۋرىدە ياشىماقتا. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان ئىككىنچى زامانۋىلىق دەۋرى زامانۋى تۈزۈملەر يەر شارىلاشقان، كۈندىلىك ھايات ئەنئەنە ۋە ئۆرپ ـ ئادەتنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلغان بىر دەۋردۇر. غەرب دۇنياسىدا كونا سانائەتنى ئاساس قىلغان جەمئىيەتنىڭ ئورنىنى

خېيىم - خەتەر يامرىغان بىر جەمئىيەت ئىگىلىمەكتە. بۇ جەمئىيەت ئېنىقسىزلىق قاپلىغان، ھېچقانداق نېمىگە كېسىپ ھۆكۈم چىقارغىلى بولمايدىغان، ھەرقانداق خەتەر يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان جەمئىيەتتۇر. بۇنداق بىر ھالدا خەتەردىن قانداق ساقلىنىش — يەر شارىلىشۇاتقان كاپىتالىستىك ئىگىلىكىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان ئەڭ مۇھىم ھەم قىيىن مەسىلىدۇر.

ئۇنداقتا، نېمىشقا خېيىم - خەتەر يۈز بېرىدۇ؟ پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، بۇرۇنقى ۋاقىتلارغا قەتئىي ئوخشىمايدىغان يېڭىچە خەتەر شەكىللىرى كۆرۈلۈشكە باشلايدۇ. بەرھەقكى، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ئىنسانلارغا نۇرغۇن مەنپەئەتلەرنى ئاتا قىلدى. ئەمما، تەرەققىيات بىلەن قوشۇلۇپ يېڭىچە، تاقابىل تۇرۇش تەس بولغان خېيىم - خەتەرلەرنمۇ رویاپقا چىقاردى. مەسىلەن، ماكدونالد، كېنتاكى قاتارلىق يەر شارىلاشقان تېز تاماق ئىگىلىكىنىڭ قانداق خېيىم - خەتەرلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ بولغىلى بولمايدۇ.

ئۇلرىچ بېك يۇقىرىقى ئەسىردە ھازىرقى دۇنيانىڭ بۇرۇنقىدىن خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ئەمەس، بەلكى ئىنسانلارنىڭ ئىلگىرى ئۇچراپمۇ باقمىغان يېڭى خەتەر تۇرلىرىگە يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ھازىرقى زامان كىشىلىرى دۇچ كېلىۋاتقان خېيىم - خەتەرلەر تەبىئىي خېيىم - خەتەرلەر بولماستىن، بەلكى پەن - تېخنىكىنىڭ يۈكسىلىشى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات داۋامىدىكى ئېنىقسىزلىقلا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەردۇر. ھالبۇكى، بۇ خىلدىكى خېيىم - خەتەرلەرگە تاقابىل تۇرۇشتا ئالىملارغىلا ياكى سىياسىيونلارغىلا تايىنىپ ئىشنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. چوقۇم باشقا ئىجتىمائىي توپتىكى كىشىلەرنمۇ بۇ كۈرەش

سېپىگە ئېلىپ كىرىش كېرەك. مەسىلەن، مۇھىتنى قوغداش، مەسىلىسى بۈرۈن ئىكولوگىيە مۇتەخەسسىسلىرى ئاساسلىق باش قاتۇرىدىغان مەسىلە ئىدى. ھازىر بۇ كۆرەش سېپىگە كەڭ خەلق ئۆزلۈكىدىن قاتناشمىسا، نېگىزلىك مەسىلىنىڭ ھەل بولمايدىغانلىقى ئايان بولماقتا.

ژان بودىلئارد: نۇسخىلانغان رېئاللىق، ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرى

ژان بودىلئارد ــ فىرانسىيەلىك مەشھۇر مۇتەپپەككۇر، كېيىنكى مودېرنىزم پىكىر ئېقىمىنىڭ مەشھۇر پېشۋالىرىدىن بىرى. 1929 ـ يىلى فىرانسىيەدە تۇغۇلغان. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «مىچىل فۇكاۋنى ئۇنتۇيىلى» (1987 ـ يىلى)، «بەلگىنىڭ سىياسىي ئىگىلىكىگە تەنقىد» (1983 ـ يىلى)، «پارس قولتۇقى ئۇرۇشى يۈز بەرگىنى يوق» (1995 ـ يىلى)، «تاللانغان يازمىلار» (1988 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار. ئۇ ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ تەسىرى ھەققىدىكى نەزەرىيىلىرىدە كانادالىق مەشھۇر ئالاقە نەزەرىيىچىسى مارشال ماكلۇخاننىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. بودىلئاردنىڭ قارىشىچە، بۈگۈنكى دۇنيادا زامانىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ تەسىرى ھەرقانداق بىر تېخنولوگىيەلىك قورالنىڭكىدىن زور. تېلېۋىزورغا ئوخشاش ئېلېكترونلۇق تارقىتىش ۋاستىلىرى ھاياتىمىزنىڭ شەكلى ۋە مەزمۇنىنى ئۆزگەرتتى. سەۋەبى، تېلېۋىزور بىزگە ئەتراپتىكى دۇنيا ھەققىدە تۇرلۇك ـ تۇمەن ئۇچۇر بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە بىزنىڭ ھاياتىمىزنىمۇ بەلگىلەپ قويماقتا. بودىلئارد ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ تەسىرىدە بارلىققا كېلىۋاتقان بۇ رېئاللىقنى «نۇسخىلانغان رېئاللىق، يەنى تېلېۋىزوردىكى تۇرلۇك ۋە بەلگە ۋە زىيادە جىق ئىماگلارنىڭ ئىسكەنجىسىدە قالغان رېئاللىق، ئۇنىڭدا ياشاۋاتقان

كىشىلەرنى بولسا ئۇچۇر ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان ئادەملەر» دەپ ئاتايدۇ.

ژان بودىلئاردنىڭ قارىشىچە، ئېلېكترونلۇق تارقىتىش ۋاستىلىرى بىزنىڭ ئۆتمۈش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمىزنى ئۆزگەرتتى ھەم بىسەرەمجان، پۈچەك بىر دۇنيا پەيدا قىلدى. كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتى بەلگىلەر ۋە ئىماگلارنىڭ تەسىرىدە سۈنئىي رېئاللىققا، يەنى ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ يارىتىلغان چىققان نۇسخىلانغان رېئاللىققا ئورۇن بوشاتتى. تارقىتىش ۋاستىلىرى ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتكەن بىر دەۋردە مەنە تېلېۋىزوردا كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان ئىماگلارنىڭ تەسىرىدە بارلىققا كېلىدىغان بولدى. نەتىجىدە، بىز رېئال ئادەملەرگە، رېئال ئىشلارغا ئىنكاس قايتۇرۇشنىڭ ئورنىغا، ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرىدە كۆرگەن ئىماگلارغا ئىنكاس قايتۇرۇشقا مايىل بولدۇق. بۇ دەل تېلېۋىزور ئىسكەنجىسىدىكى ھاياتتۇر.

ئېدۋارد سەيىد: شەرقشۇناسلىق، غەرب ۋە باشقىلار

شۇنى ئېنىق ئېيتىش كېرەككى، ئېدۋارد سەيىد جەمئىيەتشۇناس ئەمەس، بەلكى مەدەنىيەت نەزەرىيەچىسى. ئەمما ئۇ 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا غەرب دۇنياسىدا ئەڭ زور تەسىر قوزغىغان، جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىگە ۋاستىلىك تەسىر كۆرسەتكەن، ئەرەب قان سىستېمىسىدىن بولغان مۇتەپەككۇر. 1935 ـ يىلى يېرۇسالېمدا ئەرەب ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. بالىلىق چاغلىرىنى لۇئاندا ئۆتكۈزگەن ۋە ئالىي مەكتەپتە تولۇق كۇرسىنى ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا، ئاسپىرانتلىقىنى ئامېرىكا پرىنسىتون ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان. 2003 ـ يىلى لىمفا بېزى راكى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەنگە قەدەر ئامېرىكا كولۇمبىيە

ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئىنگلىز تىلى فاكۇلتېتىدا پروفېسسور بولغان. ئاساسلىق ئەسەرلىرىدىن «شەرقشۇناسلىق» (1978 ـ يىلى)، «جاھانگىرلىك ۋە مەدەنىيەت» (1994 ـ يىلى) قاتارلىقلار بار.

ئامېرىكىدىكى ئىجتىمائىي پەنلەر ۋە ئادەمىيەت پەنلىرى ساھەسىدە يېقىنقى 30 نەچچە يىل ئىچىدە كۆرۈلگەن بىر يېڭى يۇزلىنىش بىرنەچچە ئالىمنىڭ مەدەنىيەت بىلەن مۇستەملىكىچىلىك ياكى جاھانگىرلىك ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە دىققەت ئاغدۇرۇشى بىلەن ئۆز ئىپادىسىنى تاپتى ۋە غەرب مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ پىكىر ئەندىزىسى بويىچە قېلىپلىشىپ قالغان ئىلمىي تەتقىقات ساھەسىدە يېڭى بىر سەھىپە، يېڭى بىر پىكىر يولى ئاچتى. غەربنىڭ بۇرۇنقى مۇستەملىكىلىرى ھېسابلانغان دۆلەتلەردە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، ئەمما ئالىي مەكتەپ تەربىيەسىنى ئامېرىكا، ئەنگلىيە قاتارلىق غەرب ئەللىرىدە ئالغان بۇ ئالىملار غەرب پىكىر يولى بىلەن ئەمەس، مۇستەملىكە زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان ئەللەر نۇقتىسىدىن چىقىپ ئىزدىنىشلىرىنى داۋام ئەتتى. ئىجتىمائىي پەن، ئادەمىيەت پەنلىرى ساھەسىدە بۇ خىل يېڭىچە پىكىر ئېقىمى كېيىنكى مۇستەملىكىزم دەپ ئاتالدى. ئېدۋار سەيىد ئەنە شۇ كېيىنكى مۇستەملىكىزم پىكىر يولىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇنىڭ 1978 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «شەرقشۇناسلىق» ناملىق ئەسىرى كېيىنكى مۇستەملىكىزم پىكىر يولىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالدى ۋە ھازىر ئامېرىكا كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئىنگلىز ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىدا پروفېسسورلۇق قىلىۋاتقان گىياتىرى سپىۋاكقا، خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى ئىنگلىز ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىدا پروفېسسورلۇق قىلىۋاتقان خومى بخاباغا تەسىر كۆرسەتتى. ھىندى قان سىستېمىسىدىن بولغان بۇ ئىككى ئالىم ئېدۋار

سەيىد باشلاپ بەرگەن پىكىر يولىدىن ئىلھاملىنىپ، باشقا بىرقانچە ھىندى ئالىمى بىلەن تەڭ تىرىشىپ، غەرب مۇستەملىكىسىگە چۈشكەن ئەللەردىكى كىشىلەرنىڭ ئاۋازىنى ياڭرىتىشقا مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى ۋە «بېقىندىلار تەتقىقاتى» پىكىر يولىنى بارلىققا كەلتۈردى. ئۇلارنىڭ ئىلھام مەنبەسى ھەققىدە ئىنچىكىلەپ ئىزدەنگىنىمىزدە گىياتىرى سپىۋاكنىڭ ئېدۋار سەيىد ھەم ياكۇس دېررىدادىن، خومى بىخابانىڭ فرانس فانۇن ۋە ئېدۋار سەيىدتىن ئىلھام ئالغانلىقىنى بايقايمىز. ئۇنداقتا كېيىنكى مۇستەملىكىزم تەتقىقاتى ۋە بېقىندىلار تەتقىقاتىغا شۇنچە چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن ئېدۋار سەيىدنىڭ ئەسەرلىرىدىكى تۈتقا قىلىنغان نۇقتا نېمە؟

ئېدۋار سەيىدنىڭ قارىشىچە، تەچچە يۈز يىلدىن بۇيان غەربلىكلەرنىڭ شەرق ھەققىدە يېزىۋاتقان ئېيتىملىرى ۋە شۇ ئاساستا شەكىللەنگەن شەرقشۇناسلىق تەتقىقاتى ئەمەلىيەتتە پۈتۈنلەي غەربلىكلەر نۇقتىسىدىن رويابقا چىققان. شەرقنى مۇستەملىكىگە ئايلاندۇرغان غەربلىكلەرنىڭ پىكىر يولى ئاساسىدىكى بىلىم شەكىللىرى باشقا مەدەنىيەتلەرنى، تۇغرىراقى، شەرقنىڭ ئىسلام مەدەنىيىتىنى شەرھلەشكە تىرىشقان. نەتىجىدە بۇ خىل بىلىم شەكىللىرىدە، يەنى غەربلىكلەرنىڭ شەرقلىقلەر ھەققىدە يازغان يازمىلىرىدا مۇستەملىكچىلەرنىڭ كۆزەڭ تەلەپپۇزى، توغرىراقى، غەربنىڭ ھوقۇق شەكلى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان؛ مەدەنىيەت شەكىللىرىگە مۇستەملىكچىلەرنىڭ ھوقۇقى ئارىلىشىپ كەتكەن. بۇ يەردە ئېدۋارد سەيىد بىلىمنىڭ مەۋقە نەزەريەسىگە مۇناسىۋەتلىك مۇھىم بىر پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويغان: «بىلىم ۋە ئىدىيە بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋقەسى تەرىپىدىن يارىتىلىدۇ. شۇ ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋقەسى بولسا ئۆزى

تۇرۇۋاتقان ئىجتىمائىي مۇھىت تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.» مانا مۇشۇنداق پىكىر يولى بىلەن شەكىللەنگەن كىيىنكى مۇستەملىكە تەتقىقاتى غەربلىكلەرنىڭ پىكىر يولىدىن مۇستەمسنا ھالدا ئايرىم بىر ساھە بولۇپ شەكىللەنگەن. بۇ يېڭى يۇزلىنىشكە گىياترى سپۋاك «باشقا دۇنيادا» (1988 ـ يىلى)، «بېقىندىلار سۆزلىيەلەمدۇ؟» (1988 ـ يىلى) قاتارلىق ئەسەرلىرى ۋە دېررىدانىڭ «گىراماتولوگىيە» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى ئۆزگىچە شەرھلەش بىلەن؛ خومى بىخابا بولسا «مەدەنىيەتنىڭ جايلىشىشى» (1994 ـ يىلى) قاتارلىق ئەسەرلىرى بىلەن يانداشتى.

نەقىل مەنبەلىرى:

1. ئانتونى گىددىنىس: «جەمئىيەتشۇناسلىق»، 2001 ـ يىلى نەشرى.

Anthony Giddens. 2001. Sociology (4th edition). Cambridge: Polity Press.

2. مەنيۇل كاستېلىس: «تور جەمئىيىتىنىڭ باش كۆتۈرۈشى»، 1996 ـ يىلى نەشرى.

Manuel Castells. 1996. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell.

3. مەنيۇل كاستېلىس: «كىملىكنىڭ كۈچى»، 1997 ـ يىلى نەشرى.

Manuel Castells. 1997. The Power of Identity. Oxford: Blackwell.

4. ئۇلرىچ بېك: «خەتەر ئىچىدىكى جەمئىيەت: يېڭى زامانىۋىلىق مۇساپىسى»، 1992 ـ يىلى نەشرى.

Ulrich Beck. 1992. Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage.

5. ئېدۋارد سەيىد: «شەرقشۇناسلىق»، 1978 ـ يىلى نەشرى.

Edward Said. 1978. Orientalism. London: Routledge.

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ئىسىملىرىنىڭ ئىنگلىزچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

Manuel Castells	(1942 —)	مەنيۇل كاستېلىس
Ulrich Beck	(1944 —)	ئولرىچ بېك
Jean Baudrillard	(1929 —)	ژان بودىلئارد
Marshall Mcluhan	(1980 — 1910)	مارشال ماكلۇخان
Edward Said	(2003 — 1935)	ئېدۋارد سەيىد
Homi Bhaba	(1949 —)	خومى بىخابا
Gyatri Spiwak	(1945 —)	گىياترى سپىۋاك
Jacuese Derrida	(1930 —)	ياكۇس دېررىدا
Frantz Fanon	(1961 — 1926)	فرانىس فانون

تېكست ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلارنىڭ ئىنگلىزچە ـ خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە سېلىشتۇرمىسى

		كېيىنكى سانائەتچىلىك جەمئىيىتى
Postindustrial Age	后工业时代	
Network Society	网络社会	تور جەمئىيىتى
Information Age	信息时代	ئۇچۇر دەۋرى
Global Economy	全球经济	يەرشارىلاشقان ئىگىلىك
Identity	个人认同	خاس كىملىك
Power of Identity	认同的力量	كىملىكنىڭ كۈچى
Risk Society	风险社会	خەتەر ئىچىدىكى جەمئىيەت
Age of Second Modernity	第二期现代性时代	ئىككىنچى زامانىۋىلىق دەۋرى
Mass Media	大众传媒	ئاممىۋى تارتىش ۋاستىلىرى
Hyperreality	过多现实	نۇسخىلانغان رېئاللىق
Post-colonialism	后殖民主义	كېيىنكى مۇستەملىكىزم
Location of Culture	文化定位	مەدەنىيەتنىڭ تەۋەلىكى

جەمئىيەتشۇناسلار نېمە دەيدۇ

ئاپتورى: زۇلپىقار بارات ئۆزباش
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت مۆمىن تارىمى
مەسئۇل كوررېكتورى: ياسىن زايىموف
مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر
تېلېفون: 0991 - 2827472
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: ئۈرۈمچى جىشىگسىيۇ باسما چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 1230 × 880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 9.5
نەشرى: 2011 - يىلى 10 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى: 2015 - يىلى 5 - ئاي 2 - بېسىلىشى
تىراژى: 3001 - 6000
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 14598 - 0
باھاسى: 23.00 يۈەن